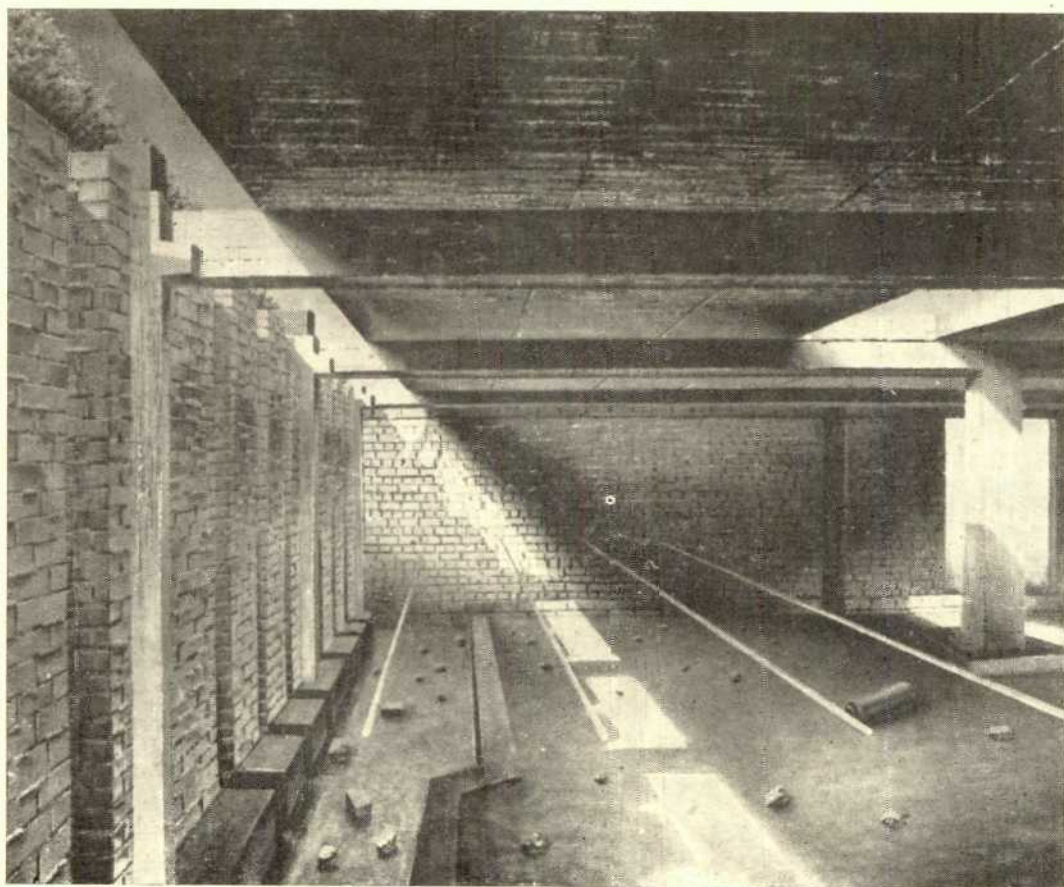

LOOMING

10

1975

ANDO KESKKÜLA

Valgus ehitusel (Õli) 1975

LOOMING

10

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

LOOMING

11

1975

KALENDRISONETID

1

On päevi, millal seinad sind ei varja,
ei soenda tulelõõm, mis uhkab leest,
ja pakast nagu vihast hundikarja
sa tõrjuma pead kambriukse eest.

Ühtsoodu raputades lumesarja,
tuisk tuuseldab ja pole jälge teest.
Õõ külm ja pikk on enne taliharja.
Kas pole küllalt sest, et murda meest?

Kuid südatalve hämaruse põuest
kord-korralt kostab kõrvu kilksuv hääli:
seäl arga kiirt taob keegi sõjanõoleks.

Lööb taganema pakane su õuest,
vaob kokku hang ning püsi pole jääl,
sest talve selgroog murdunud on pooleks.

2

Lõi öösel sarved seinä tuisuhärg,
täis mätsis aknad, mattis kaevuraja
ta trampis, mõirgas, sumpas ümber maja,
ja väsis siis. Nüüd sula käes on järg.

Keskpäeval räästas korräga on märg.
Kas puudelt potsatades lund ei saja?
Suur vastlasula, rõõmus tembutaja,
käib mööda maad, pea ümber kiirtepärg.

Kõik lõhnab kevadest... Ent samas talv
taas põhjatuule väravad lööb valla.
Hang tõmbub kõvaks, jäätub kaevusalv.

Ja hingab pakane taas üle maa,
jääpurikad ta torkab räästa alla:
on liiga vara, lapsed, veel ei saa!

3

Kuis saabus üleöö suur teedelagu!
Jääpanku keerleb jõel ja nagu ääs
nüüd igal õhtul kaua hõõgub lääs.
Vett kallab iga kraav ja renn ja vagu.

Ükskõik ka kuidas ööd veel kahutagu,
päev on üksainus kohin, vallapääs.
Suur päike kilkab niredes ja jääs,
ah, helk ja rutt on elu pärisjagu!

Lööb haljaks kraav ja virgub võsaluu,
mäekinke juba kuivatavad tuuled.
On suure ime ootel maa ning puu.

Ja kuigi raagus veel on oksakahl,
kui surud kõrva vastu tüve, kuuled,
kuis soojas hämaruses voolab mahi.

4

Soe vihmababin üle linna vajuks.
Aed aurab, aknad lahti lööb veranda
ja tahtes endast argelt märku anda,
poeb mullast rohukõrs, mis harv ja hajus.

Suurpuhastus nüüd alanud on majus,
kõik, mis jääb näppu, tuleb õue kanda,
mis kõike ritta trepile ei panda,
toapalmid, kummipuud on seismas sajus.

KALJU KANGUR

Kõik tuuldumist ja tolmutamist vajab,
täis vaipu, tekke kuhjatud on õrs,
õu terve päeva kloppimisest kajab.

Nii hele on see vihm, mis maha sajab,
et purju joob end vana vihmatõrs
ja räästa all keskööni juttu ajab.

5

On terve kirsipuude õitsmisaja
me ümber sumisev ning valge vall,
käib puude vahel liblikate trall
ja suurde helbesattu upub maja.

Kesk õitsmispidu ollal Muud ei vaja
me, muretud, klaashapra taeva all.
Nüüd iga sõna kõlab kui kristall
ja hullutav on nende vastukaja.

Kõik, mis veel eile tabamatu näis,
me saak on ... Püüdes värelevat varju,
me käime radadel, kus tuul vaid käis.

Silm aimab juba okstel küpsi marju
ja päev on nõnda pikk ja ootust täis,
et õnne pärast kartmaga ei harju.

6

Kõik loodus hoogu võtab juunikuuni.
Siis äkki kihk ja õhin, lend ja rutt.
Tund-tunnilt paisub leht ja rohututt,
kiring tungib iga põõsani ja puuni.

Käokinga lillat, lambakeele pruuni
aas pillab, lõkkab õis ja kiringab nutt.
Ja hõlpu jookseb veis ja kepsleb utt.
Oh meeletu, oh arust ära juuni!

Ja meie... Iga päev ja iga tund
taas sukeldume sesse valgusmerre,
meid tõukab fakka sama kihk ja sund.

Hull õhin hakkab pähe, imbub verre,
on päevad purjus, ööd ei anna und,
end kaotasime päikselaste perre.

7

Toob südasuvi kaasa pikad põuad,
õhk vinetab ja kuumust hõõgab paas,
leht närub oksal, rohi kõrbeb maas,
mis praguneb ja ammu niiskust nõuab.

Kord-korralt silmapiirilt üles sõuab
harv kobrutav ning pude pilveraas,
ent muutub hõredaks ja hajub taas
veel enne kui pea kohalegi jõuab.

Kõik ootab elustavat tuulehingust,
kuid liikumatult püsib paigal õhk,
mis tiine rabatulekahju vingust.

Üks mõte kõigis näib veel elavatki:
et paisuks pilv ja tõuseks tormivõhk,
mis lämbes tardumuse rebiks katki.

8

Siis jõuab kätte suve lõppjaam august.
Kõeb päikseleilis õhk. On kõiges veel
suurt südasuvist suigutavat raugust,
kuid endeid sügisestki, mis on teel.

Veel seisad näoli vastu sinist kaugust,
ent veidi nukker, veidi kurb on meel.
Pöeb tuppä igast uksest, akna-august
kuldküpsid vilju — hallaööde eel...

Aed alles visalt alla andmast tõrgub.
Kui põrsas pööneb kõrvits, lokkab till,
rabarber paisub veel ja hernes kõrgub.

Väätkasve joana üle müüri nõrgub,
õun punab, kollast kriiskab saialill,
mis sest, et maas on ämmelgate võrgud.

9

Pea kohal keerleb lõbus lehesadu,
mets värve pillab nagu küllussarv.
Kaob kluugutades silmist kureparv
ja kõdunemislõhnu pruulib padu.

Käid mööda üksildasi seeneradu,
vaid jänes kõõritab sind, turris karv.
Soometsa tagant, mis on juba harv,
uus pilv ent kerkib nagu lohemadu.

Mis avarus! Mis sügiskuine rikkus!
Su mõte kõrvalisest vabaks saab,
sind hämmastab maailma täiuslikkus.

Ja kaua kohtamata ainsat katust
sa imetled uut moodi nähtud maad
ning kõigi kordumiste kordumatust.

10

Nüüd tühjaks jäänud külavaheteest
käib hooti üle talve-eelne raju,
puid sakutab ja kurjalt sasib meest,
kes loksus vankril läbi lehesaju.

Ta möödub meiereist, apteegi eest,
kus kobaras on vanu mõisamaju...
Siis jõuab sillale. Suur, jändrik paju
ta varjab, vaadates end tiigiveest.

On nurmed paljad. Seljataga rehed.
Hulk päevi juba kergelt külma peab.
Tuul vingub. Pargis riisunud on lehed.

Suur redelvanker hunnikuist neid veab.
Käes hangud, juttu puhuvad seal mehed
ja taevast uurivad, mis sadu seab.

11

Kuis tuhiseb nüüd üle maa ja linna
see kütkeist pääsnud jääne põhjatuul!
Taob uksi, huilgab igal võlvisuul,
maast kuivi lehti loobib siia-sinna.

Ta iga nurga tagant kargab ninna
sel vingel, lumetul novembrikuul
ja ulub korstnais, hullab raagus puul
ja lõõtsub üle känkrais mullapinna.

Kuid ühel hommikul, oh ootamatust,
täis trepp ja hoov ja taga-aed on lund,
see katab paksult tara, kuurikatust.

Maad, metsad, teed on maetud lume vangi.
Kõik loodus pikka-pikka talveund
jääb magama kesk pakaseid ja hangid.

12

Veel püsib aknais karge küünlasära,
veel kellakumin huugama jääb soole.
Siis mattub lumme, nihkub tahapoole
see kõik ja tuhmut aegamööda ära.

Ei täida võõrad enam kambris toole,
ja koerad konte laua all ei jära.
Saab ankrust otsa viimne õllepära,
päev tagasi toob oma töö ning hoole.

Taas tallafakse kambris kangaslaudu,
puumetsa taas, kus härmalitreis õhk,
reed rudinal on sõitmas luha kaudu.

Ning hilisööni askeldus käib naistel,
sõed hõõguvad ja lõhnab leivamõhk,
kui päitse voolitakse ahjupaistel.

Jaan Kross

KOLME KATKU VAHEL

Balthasar Russowi romaan

III

1. raamat

Ja nüüd oli mardipäev käes. Ja hinges olid nad tõesti veel. Aga möödas polnud piiramine sugugi mitte. Vastupidi, see oli viimasel kolmel nädalal koguni pööraseks muutunud. Iseäranis sestmaalt, kui suurvärsi iseäralised mehed, opritšnikuteks kutsutud, olid 16-mal oktoobril viie tuhandekesi piirajatele appi tulnud ja Telliskopli ilusa metsa maha raiunud ja poolsaarel leeri üles löönud. Ja ülejäämine päev, 18. oktoober, ei läinud vähemalt Balthasaril eluilmas meelest ära.

Jaa, piiramise esimesel seitsmel nädalal oli ometigi paistnud, et linn vaenlasele vastu panna võib. Ja kaheksandal nädalal olid koguni moonalaevad Stokholmist pärale jõudnud ja sõjalaevade kaitse all oma lasti maale toimetanud ja seda oli korda läinud ilma ühegi kaota linna varjule vedada: mitmedsajad tündrid jahu ja võid, ja mis kõige tähtsam, püssirohtu, rauda ja tina. Nõnda et kui siis opritšnikud kõige selle rõõmu ja tujutõusu peale linna alla jõudsid, poleks see iseene- sest kedagi nii väga ehmatanud. Aga järgmisel päeval oli härra Sandstede tulesüütajad mahajäetud Kalamajasse läkitanud. Linnarahva salaja, muidugiteada. Sest Kalamaja põgenikke olid ju kõik Oleviste ümbruse ja Pühavaimu-taguse ja Lutsu tänava õue- ja aianurgad, keldriubrikud ja hütid täis ja Kalamaja rahvas oleks omas sõgedas sõjaasjade-nõmeduses võinud Sandstede otsusele vastu vaidlema hakata ja jumal teab mis ette võtta, kui see enneaegu oleks teatavaks saanud. Sest siia maani olid Kalamaja ja Nunnavalli hooned, ligi kaks-sada elumaja kõigi kõrvalhoonetega ja kirikuga, puutumata alles. Ja sellal kui Magnus linnale ida ja kagu poolt ja viimaks ka Tõnismäe joonelt kõvasti peale käis ja kantsisid rajas ja tuld sülitas, polnud mere poolt küljest järjekindlamat piiramist õieti olnudki. Nõnda et Kalamaja meestel oli korda läinud oktoobrialguse lumeni mitmel korral hommikuhämaras Suurest Rannavärvast välja karata ja oma naeripeenramaad tühjaks võtta ning saak linna tarida. Pühavaimu altarialune kelder oli praegu mehekõrguselt naereid täis ja alevivana määratud mehed jagasid neid iga päev rahvale välja. Aga 16-nda oktoobri õhtul oli rae sõjasulane Berend Leichtblut, vestfaali

* Algus «Loomingus» nr. 9.

mees, kes oli aastapäevad tagasi Kalamajast Valgepea Madise lese enesele naiseks võtnud, naise palvel Balthasari juurde tulnud ja pihisladuse all rääkinud: kümme raesulast, teda nende seas, ja lipkonna profossi oli kästnud homme koidu ajal tõrvapangede ja takkude ja tuluseriistadega Suures Rannavärvavas valmis olla käsu peale välja kargama ja Kalamajasse jooksuma ja eeslinna nii mitmest otsast põlema pistma kui nad aga vähegi saavad — ja sellest asjast Jumala nimel lõugu pidama niikaua, kui nad sealt tagasi on. Selle peale oli Balthasar härra Sandstede veel selsamal õhtul raekojas üles otsinud, oli tema mitmesuguste nõupidamiste, lipkonnaülemate peale karjumiste, rahamaksmiste, söimamiste ja mingisuguste suurtükkide ümber toimunud vaidlemiste vahelt väikese raesaali uktsel kätte saanud ja küsinud:

«Härra Sandstede, ütelge, kas Kalamaja mahapõletamise otsus on õige?»

«Muidugimõista,» oli härra Sandstede ütelnud, «aga ma panen imeks, kust härra Balthasar seda juba teab?!»

Selle peale polnud Balthasar vastanud, vaid oli öelnud:

«Ma saan aru, te kardate, et moskvalane võib majad maha lõhkuda ja palkidest Rannavärava poolt külge blokhausid üles lüüa. Aga Koplis võttis ta ju terve metsa maha. Kolmandik kulus tal leeri reikaluste ja onnide jaoks. Kaks kolmandikku on riga-räga lume peal maas. See on ju kirikutornidest silmaga näha. Nõnda et blokhauside materjalist pole tal nagunii puudu.»

Mispeale härra Sandstede oli teadja naeratuslega vastanud:

«Seda küll. Aga pastorihärra unustab: Koplilist on moskvalasel seda kolmveerand miili kaugem kohale tuua.»

Ja Balthasar oli tundnud, kuidas ta süda vaenu täis lahvatas — selle sõjameheks hakanud ja suurhännaks jäänud mõõgakõlksutaja vastu, ja ta oli küsinud, teravalt, nagu ta kirikusse häbipinki mõistetud võllaroogadega rääkis:

«Kas see vahe on küllalt suur, härra Sandstede — see kolmveerand miili, ma küsin, et selle nimel kakssada eluaset ja jumalakoda tuleroaks teha —?»

Mispeale härra Sandstede oli kiivri pähe torganud, et Karjavärvasse müürile tõtata tulevahetust vaatama, ja visiiri üles-alla lükanud ja läbi suukatte häält moonutavate rauapilude kostnud:

«Jah, härra pastor. See vahe on küllalt suur. Aga niipalju kui mulle meelde tuleb, olete teie ise, härra Balthasar, Jumala imelisel tahtmisel sealt pärit. Ja sellepärast peaksite teie aru saama, et teie ülepea see mees ei ole, kes selle hütihunniku saatuse üle otsustama on kutsutud.»

«Mispärast mitte...?»

«Aga sellepärast, et teie linna huvid, kõrgemad huvid, sedamaid oma kirbukülale ohvriks tooksite, nagu ma näen.»

Ja Balthasar oli otsuse teinud: nüüd lähen mina sedamaid üles Toompeale ja palun, et härra Leion selle otsuse ära muudaks — meie mineva nädal saabunud uus asevalitseja, eks ole. Tema ei tunne mind

küll (nagu kunagi härra Horn). Aga lootuse järgi ei ole tema vaese rahva vastu ometi mitte sakste kombel ülbe. Ja Balthasar oli ütelnud:

«Noh, ma tahan teada, mis härra Leion selle kohta arvab!»

Ja härra Sandstede oli visiiri otsaesisele tõstes Balthasarile sūrja ja mitte ilma irvituse varjuta öelnud:

«Te võite mäkkeronimise vaeva nägemata jätta. Ma leppisin temaga ses asjas täna hommikul kokku. Kui ma talle ütlesin, et minu meelest tuleb Kalamaja maatasa teha, ütles ta: «Just seda nõu tahtsin ma täna linnale anda.»»

18-nda oktoobri koidu ajal ei saanud tulesüütajad oma jõletu tööga millegipärast veel toime. Aga lõuna aegu pandi linnast tähele: kolmneli linnalähemat Kalamaja onni lumerähmusel rannal vastu tumehalli merd hakkas korraga suitsu välja ajama, ja sedamaid tõusid suitsud juba kuuest-seitsmest kohast... Paljud linna pagenud kalamajalased püüdsid Suurest Rannavärvast välja tormata, aga värv oli kinni ja merepoolsetele müüridele, kust midagi paremini näha oleks olnud, ei lastud kedagi ligi.

Balthasar oli koos Märteniga üles Pühavaimu torni kellarõdule roninud. Sinna paistis Kalamaja tulekahi otsekui pihu peal. Seitsmest, kaheksast, kahekümnest allatuule majast hakkas suitsu tõusma. Mitte rahulikku koldesuitsu, mis sealt elusast alevist kunagi Issanda madalate pilvede poole tõusis kui igapäevase elu tasane hall ohvrisuut, vaid hirmu pealeajavad kohuvad musta- ja valgevöödilised suitsulondid surnud eeslinna kohal (mustad vöödid süütajate tõrvast, valged poolmürgadest katuseõlgedest). All Pühavaimu-esisel ja Saiakangis jooksid kalamajalased salguti müdinal mööda. Läbi algava lumesaju kajatas kitsaste müüride ja kivikatuste vahelt üles halamiste ja vandesõnade räbalaid. Lumepilve all tõmbus mere kohal hämaraks ja süüdatud majade akna- ja unkaaukudest hakkas punaseid kukkesid lendu tõusma... Balthasar tundis: ta ihu oli vastikust hirmusegasest elevusest niiske ja oma üllatuseks tabas ta enese aina veel härra Sandstede ülbusega vaidlemas: *Ah need, kelle tänased kodud, need, kelle lapsepõlvemajad põlevad, ei pea tohtima oma elu ja aseme kaitseks häält tõsta?! Sest et nemad linna üleüldisest huvist, kõrgemast huvist aru ei saa?! Ah sellest saavad siin ainult säherdused aru, nagu see Saksimaa siidirüütel Sandstede ja need Brandenburi õlletöõbrid, kes nad seal on — Schleyer ja König ja nõnda edasi...* (Ta tajus ebamääraselt, aga püüdis seda mitte teatavaks võtta: ta jättis härra Leioni oma ekliptikas tagaplaanile. Ta oli temast iseenese ees vait. Et säästa — teda ja iseennast — mis tähendas õieti kuningat ja seatud maailmakorda ja iseennast.) *Issand, kui juba kõrgemast huvist rääkida, üks ole see siis ometi mitte muude kui Sinu huvi, ja üks ole see, nagu meil meie Önnistegija läbi kindlasti teada on, Sinu kõige vähemate ja alamate huviga üks...* Aga siin peaks me, kui ma praegu tahaksin kirikukellad selle koleda asja puhul lööma panna, selleks nende härrade luba olema...

«Märten! Mine alla! Jookse! Võta Traani-Andrese Päärn appi. Lööge kella! Lööge nõnda, et kõmiseb!»

«Kas tulekahjukella siis?»

«Tulekahjukella! Ja matusekella! Mõlemat kella korraga!»

Märten ruttas alla ja Balthasar vahtis sedamaid puhkevas kellade-paukumises eeslinna põlemist. Mündrik-Matsi maja ja saun, kus Märten siia kirikumajja kolimiseni elanud oli, ei paistnud tornist vahtijale Hundimäe nuka takka ära. Aga kadunud Rissa Siimoni kunagine kotus, viimane neeme poolt vastu merd, oli teadjale silmale hämaraski näha. Ja silm nägi, kuidas Traani-Andrese tare sealsamas kõrval põlema läks ja kuidas tubli edelatuul katuseõlgede leegitsevaid pahmakaid Siimoni katusele kandis. Ja kuidas tuli Andrese roigasaedasi pidi Siimoni laudani ulatus. Ja kuidas need pooliti maasse vajunud ja maha müüdüd ja võib-olla et ometigi ka maha salatud majad siis põlema lahvatasid ja suure lõõmamise osaks said... Kellad rökkasid siinsamas otse Balthasari kõrval, väike hele Seiferti oma til-tal-til-tal-til-tal-til-tal, ja suur Kemmingi oma iga kuuenda — ei, praegu küll iga kümnenda südamelöögi järel pummm — pummm — pummm — pummm... ja Balthasar vahtis silmad valusaks ja pigistas valusad silmad kinni ja mõtles — mis seal nüüd põleb ja millest ta selle läbi igaveseks ilma on... Aga mis talle kõigepealt meelde tuli ja kõik muu ta meeles koguni narril moel ära varjas, oli pulgast voolitud lehm... Sellest kadunud Paabu poolt talle ürgammu voolitud karjast, mille ta kolmekümne aasta eest randa oli unustanud ja mille veetõus oli kandnud jumal teab kuhu... millest ta paljalt selle ühe oli hiljem üles leidnud ja kaotusehirmus ära peitnud laudamüüri peale roovilattide vahele — ja ära unustanud tänase päevani...

Mitu tundi lõõmas tulekahi hillerdava lumesaju all. Ainult kirik jäi millegipärast süütamata ega süttinud ka ise, keset kalmumaad ja majadest eemal nagu ta oli.

Südaööks oli eeslinna asemel seitsmesaja sülla pikkune huumavpunane haav keset pimedust.

Ja see haav oli Balthasari sees aina edasi tunda. Nüüd küll enam mitte niivõrd kui valukirvendus nagu esimestel loodetuulistel ja kõrbehaisulistel päevadel suure tuhakssaamise järel, vaid pigemini kui imelik tühi koht, kui peaaegu märkamatuna püsiv ja hetketi valutorkega meenuv ilmaolek — mitte ju küll väga tarblasest ihuliikmest, aga ikkagi *tükist omaenese ihust*... Ei aidanud ka paari päeva pärast Leichtbluti toodud teade: Kalamaja kiriku oli päästnud mitte juhus ega ammune otsus, vaid härra Sandstede käsk, mis oli jõudnud Suurde Rannavärvasse pool tundi enne süütajate väljumist. Seda oli armetu vähe — kui see ülepea oligi Balthasari vahelesegamise tagajärg... Ja tulekahjujärgne mingitpidi vigane olek (kuigi raekojas räägiti, et linna asi nüüd palju kindlam pidi olema) oli Balthasari usku ja lootust piiramise varstise lõpu sisse 18-ndast oktoobrist saadik rohkem kõigutunud kui piiramise enese edenemine. Veel enam: kui juba Balthasari-taoline, ikkagi siitpoolt-müüre-saks seda niimoodi tundis, pidi pärise Kalamaja-rahva haav veel hoopis leilavam ja tulevikutunne tumedam olema. Balthasar koges seda iga päev. Sest piiramise ajal oli tal ministeeriumi käsk iga päev teenistusi pidada, laupäeviti ja pühapäeviti koguni kaks teenistust päevas. Ja iga kord oli nüüd kirik paupüsti täis. Kui vaenlane müüride all märatseb ja tükikuulid pea kohal kohisevad, on inimeselaps teadagi oma valjule Issandale muidusest ligemal. Ja

kohati oli see tõesti jumalasõnaind, mis inimesi kirikusse kihutas. Aga veel enam oli see vaeste koduta hädaliste püüd otsida üksteise õlgade lähedusest tuge ja üksteise hingeõhust sooja... Sest sügiskülmade tulekuga jäid linnasakste kõrvalhoonetesse või hoovinurkadesse lageda taeva alla asutatud põgenikud tõsisesse hädasse. Ja kirik, mille müürid polnud veel jõudnud läbi jääda ja mille küünaldekuulu Balthasar kuigivõrd ei kärpinud, oli seda soojem ja trööstivam, mida paksemalt täis... Pealegi oli see ainus paik, kus viibimist neile teeneks tuli lageda ja mitte süüks (nagu ju kõrtsides ja õllepoodides sedamaid kuulda oli, kui Kalamaja omi sinna juba viis-kuus või enam konutama kogunes)... Aga põgenikke oli üksi õnnetust Kalamajast kõigi naiste ja lastega kokku üle tuhande hinge. Balthasaril oli õnneks läinud mõnikümmend kõige väetimat haiget ja rauka Pühavaimu-tagusesse seeki ulu alla toppida. Mõned tuttavad pered, Traani-Andrese tema Kröödast mooriga ja kadunud Mündrik-Matsi lapsed nende naiste ja meeste ja lastega oli ta ajutiseks kirikumaja kuntrikutesse ja koguni suurtuppa külmavarju võtnud. Tõsi küll, rohkem sellepärast, et tema vastu ei tema ümber ega tema enese sees nurinat ei tõuseks, rohkem kohusetäitmisest kui halastuse mõnust... Aga põgenikkude naiste seas oli ta töökorra maksma pannud: jõudsamad eided keetsid kirikupealsest jahust iga päev õpetaja puudega ja õpetaja leel mitu pajatäit lurri ja jagasid õpetajamaja õuel hädalistele välja. Ning enamjaolt iga päev käis Balthasar muu tegemise kõrval ka põgenikkusid mööda ringi neid kantseldamas ja trööstimas... Oh Issand, tüli ja sekeldamist oli nendega enam kui küllalt. Sest tõtt-ütelda polnud nende seas Jumala meelepärast rahu ega kindlat meelt ülepea suurt leida... Aga võib-olla tuli see mulje ka sellest, et rahu ja kindel meel ja usaldus Issanda vastu seda silmapaistmatumaks jäävad, mida tõsisemad nad on... Aga see, mis silma paistab (ja iseäranis tema uue karja seas teda päevast päeva vihastas), oli ühtede santlik halamine («Oh meid viletsaid põrmu tallatud ussikesi, oh meid kübemeid Issanda vihase talla all...») ja teiste armetu ärplemine («Vaata kui ma võtan kõik need kuradi rattaroad ja raputan neil raiskadel pasa püksi...») ja kolmandate peksuväärt minnalaskmise vaim («Mis meil muud, kui et saab aga naba ümbert õllelonksuga soojaks ja juhaidii...») ... Santlaagrid Issanda silma ees... Aga tõsiseid hädalisi trööstida ja kinnitada oli ometigi tema kohus. Ja kinnitada iseennast. Kõige selle rahmeldamise ja vaeva ja teadmatuse sees. Ja trööstida Elsbetti. Kinnitada iseennast:

«Elsbet — sina mind ikka armastad?»

Mõnusa enesekindla uudishimuga ja aeg-ajalt ikkagi kerkiva rahu-tusega, kahe tunde seguga, milles rahutus vastuse pärast äkitselt valdavaks tõusis — siin, selles imeliselt võõras ja üllatavalt *tegelikus* toas, väikeses valgeks lubjatud seintega, kitsukes neiuvoodi, laua-kökatsi ja järiga toas... Aknaorva kare krohv siinsamas läbi Elsbeti juuste katsuda, kivipingi kohal, millel nad istusid, vastasseinal valgu-selaigus pisike tuhmivõitu peegel laua kohal, laual valgesse nahka pandud kaheksandikköide (Burkhard Waldise «Esopuse» Frankfurdi trükk, anno MDXLVII, mille siinolekut Balthasar silmapilgu imeks pani, kuigi see tema enese peiukingitus oli — Elsbetile selle mitte

päris tagasihoidliku mõttega toodud, et kinkigu teised peigmehed oma pruutidele tuhvleid ja taskurätikuid ja florellriidest rinnasidemeid, siidpaelad küljes, tema kingib enda omale kõik need asjad ükskord ka, aga praegu kingib tema selle)... Jah, ikkagi rahutusega vastuse pärast, siin, koosnermeistrimaja tillukeses ülakorratoas, käed ümber Elsbeti piha, kätes Elsbeti ehmatusevõpatas järjekordsest suur-tükikõminast —

«... Armastad?»

«Muidugi, Balthasar.»

Mahedalt üleoleva leebusega, mis osutab sõnade tähtsusetusele tõe kõrval, mis sõnade taga on. Ja mis annab sõnadele nende edeva muretsemise armastuses andeks.

Ja Balthasar andis Elsbetile uuesti suud. Ja tundis, et ta oli maailmale ja Issandale midagi võlgu — kõige hea eest, mis talle ometi osaks saada lasti. Ja et tal oli häbi oma kahtluse ja tulevikumure ja oma väsimusetunde pärast... Sest mis see hommikune teenistus ja need nõuandmised ja lohutamised tosinas põgenikeubrikus ja need ristsed Lutsu tänava lambalaudas (otsekui meie Önnistegija enese sündimisell!) ja see müüre mööda jooksmine ja vaenuväe ja uute kantside ja kogu piiramisepildi vahtimine ja jutuaJamised härra Schleyeri lipnikude ja furiiridega, mis see kõik kokku siis mehele ära ei ole — kui mehe kallimal on n i i s u g u s e d tumehallid silmad mustade ripsmekõrkjate sees ja kui mehelt ei nõuta muud kui ootamise kannatust, ja kui mehel on elu ja tervis käes ja lugupidamine koguduses ja linnas kasvamas, ja kui mehel kodus, üleval töökambri raudkapis on selle maa sündinud ja sündivaid asju juba paarisaja lehekese jagu kinni püütud ja kirja pandud — silumist ja seadmist ja juurdekirjutamist ootamas...

Kop-kop-kop-kop.

Nad tõmbusid teineteisest eemale ja Balthasar läks ning avas ukse. Maijke oli seal:

«Õpetajahärra — see Märten, see teie kellamees või mis ta teil on, tuli ütleva, et teid kutsutakse...»

Märten ootas all lumisel etikul. Vana Tibi-Toomas Väikese Rannavärava juurest oli kirikumajas käinud ja jumalakeeli õpetajat tulla palunud. Armulaua pärast. Jaa, riistad oli Märten ühes asinud.

Balthasar käis enne minekut ülevalt läbi. Ta ütles:

«Elsbet, ma tulen sedamaid tagasi.»

Ta ei teadnud isegi õieti, mis pärast ta seda ütles. Lihtsalt niisama. Sellepärast, et see oli nii: ta tuleb pärast veel Elsbeti juurest läbi. Ja ometigi ka ühe teise asja pärast. Mida ta vististi juba teadis. Sellepärast, et ta nüüdsama, mingil tabamatul silmapilgul, kuskil iseenese püüdmatuse süvas oli otsuse teinud: *heita ootamise kannatus enesest ära*. Ta läks trepist alla ja tuli oma ettekujutuses selsamal ajal sealt taas üles. Ta mõtles: mitte sellepärast ei ole ma siia maani kannatanud, et see mu meelest patt oleks — e n n e kui paks Niguliste Gerstenberger meile sõnad peale on lugenud... Ta astus välja lumisele tänavale

JAAN KROSS

ja kõndis Märteni laterna hüpleva valgussööri järel Märteni kelluke-
setilinas mööda hangedesse tallatud jalgteekraavisid — ta tuli oma
ettekujutuses sedasama teed rutates tagasi... Ka mitte sellepärast,
vähemalt mitte *ainuüksi* sellepärast, et Elsbet seda kindlasti patuks
oleks arvanud... Ta jälgis pilguga moskvalase tulekera kohisevat
lendu paremalt, Bremeni torni tagant põigiti üle linna, kuni see kuskil
Kuldjala pool maha mütsatas... Vaid sellepärast, et Elsbet, kõigi
naiste järel, kes Balthasaril olnud olid, tema pärisnaine pidi olema,
midagi muud pidi olema kui kõik need teised... Viis-kuus poisi-
rüblikut ja plikasimpu jooksis neile Brockhuseni kangialusest robi-
nal vastu, kaltsust ja õlgedest larvid ees, mine tea mis värviga vööba-
tud, läbi õõtsuva laternahiilu volksates kollakaskõletud kõik — mardid,
marakratid. «Ah nüüd on teil kometitegemise aeg...» ümhahtas Bal-
thasar leplikult, soosivalt... Sest mis sa lastest tahta võid, kui täied
mehed, timukasulased nimelt, sealt kaks tükki ju läksidki, pidasid,
näe, oma narrist mardiõhtukombest niisamuti kinni, nagu oleks rahu-
lik kometitegemise aeg, kus nemad mehed käisid tänasel õhtul mööda
linna, mustad mantlid seljas, ja koputasid ustele ja korjasid almust ja
igauks nendest ütles killingeid küsides: «Mina olen vaene doktor Mar-
tin Luterus...» Mitte ei mõista, kust säherdune totter komme võib
tulnud olla... Ja et ministeerium rae ees ometi nõudnud pole, et see
sündmatu ilikumine ära saaks keelatud... Aga kui kaua peab
mees (ja mees, kellel Jumala ja inimeste ees *ex officio* õigus käes on
patuseid ning õigeid paari panna ja pattusid andeks anda pealegi), kui
kaua peab niisugune mees ootama?! Ja oma äravalitut oodata
laskma? Kui kaua peab tema moskvalasel ja selle saksa ja taani koer-
tel laskma ennast norgutada ja pilaks pidada?!... Pimedusest ilmus
naerda türtsudes «Punase Kloostri» õekene kaelakuti õllest taaruva
sõjasulasega ja kadus taas pimedusse... «At sa hoorahakatus...»
pomises Balthasar, «mees peaks muidugi Hattorpe taga või Stoltingis
valves olema...», aga Balthasar lõi andeks andes käega (ja tajus häbe-
nedes: tema leplikkus polnud muud kui äraostmine, äraostmine...).
Olgu.. Aga kui kaua peab mees ise oma pruuti iseenese ja pruudi
pentsiku seisukorraga õnnetuks tegema, ah?!... Nojaa, see viimane oli
küll vist üksnes osaliselt õige, sest võib-olla teeks tema Elsbeti, kui ta
teda olukorra kiuste, ilma seatud sõnata võtma hakkaks, veel õnne-
tumaks kui ta juba ongi... Või mine saa sa tüdrukutest põhjani aru,
missugune keegi neist on... Võib-olla on igauks neist — ja Elsbet ka
— omas sisimas niisamasugune kaksipidine loom nagu Balthasar isegi:
hing kasinaks ootuseks ja ihu kõigi tarade mahatallamiseks valmis —
kuni tuleb vaim (mispärast Kurat?! mispärast Jumal?! inimese
enese selge, küps, üleolev vaim, nii jumalik ja kuratlik nagu tema on)
ja teeb otsuse ja ütleb. *Seela!*... Mõned rottenid linnakaitseesse käsu-
tatud kodanikke tampis oma pealikute kannul mööda põiktänava han-
gesid nende eest läbi, antvärgisellid enamjaolt, mõni eakam ja kõhu-
kam meister seas, hellebarded harali õlal, mõõgad kõlgakil jalus...
Et pruut peab puutumatault altari ette viidama... Vana katoliiklik
voorusekisendus — kesk oma aja paavstlikkude roppuste häda... Kui
Mooses isegi kihlamata naise korral nii surmlihtsalt on ütelnud: *Ja
kui keegi ühe neitsi ära meelitab, kes ei ole kihlatud, ja magab tema*

JAAN KROSS

juures, siis peab ta varsti tõttama teda naiseks võtma... Mida meie ka teeme.

Tibi-Tooma eluase oli tavaline kojamehe Kate kaubahärra Hehni hoovi peal vana vene kiriku vastas, pikast kangialusest läbi, puu- ja prahiriitade, vankrikuuri, lautade ja peldiku vahel. Hõreda kitsehabemega Toomas ja ta kõõtsat-kõõtsat vanamoor juhatasid õpetaja ja kellamehe leesüte valgel kambri taganurka ja vanamees puhus piiru süte peal põlema. See, kelle pärast Balthasar kohale nõuti, oli pörandal õlgede peal. Aasta viieteistkümnene tüdruk, põgenik kuskilt Pleekmäe tagant, Liso, nagu Toomas teadis, tema ja ta eide pool piiramise algusest ulu all ja muidu siinsamas Hehni juures leivasuutäie eest majamamsliil abiks. Ta oli meelemärkuseta ja hingas raskete kriuksuvate pahvakute kaupa. Balthasar katsus ta otsaesist. See oli ehmatavalt tulikuum. Toomas ütles:

«Eile hommiku oli Hehni-härra juures pörandat pesnud. Aidakambri või kus. Ja keldriluugist alla kukkunud ja parema külje vastu auguäärt rumalasti ära löönud. Kaenlaaluseni välja. Ja eile õhtast on meeled ära...»

Balthasar laskis Märtenil küübika puhtaks lükata ja valge palakaga sündsaks katta ning pani viina ja leiva sinna peale. Kommet mööda, kuigi näha oli, et sakramenti Lisole ei saa anda. Ta heitis haige juurde põlvili ja teised tegid sedasama. Ta alustas valjusti *Meie Isa* ja teised pomisesid kaasa. Ta tõrjus Elsbeti silmnäo oma mõttekujutusest eemale. Ta vaatas selle küll vist surija tüdruku lõõmavasse ja hallikaks tõmbuvasse näkku ja palvetas keskendusega, miska ta seda ikka veel teha võis, olgugi et see oli teinekord võib-olla rohkem kulmu- ja peanahalihaste ja tahte kui vaimu ja südame keskendus.

Trööstida, isegi mitte, nagu kirikukorras öeldud, ilma suure kisata ja napil sõnal, polnud kedagi tarvis. Sest haige poleks seda kuulnud ja Toomal ning tema eidel polnud seda vaja. Balthasar võttis Liso ootamatult higikülmad sõrmed oma kätte ja pani, neid oma pihus hoides, käed kokku ja palvetas:

«*Issand Jumal, taevane isa, kes sa oled meile oma poja Jeesuse Kristuse läbi töötanud: kus üal kaks teie seast maa peal koos on, et nad paluda tahavad, peab minu isa taevas neid kuulda võtma. Seda Sinu töötust palume meie ka sellesinase Sinu teenri Liso tarvis, kes on Jeesuses ristitud—*» (seda võis küll tõeks arvata, aga ta ei saanud ju jätkata «*ja Sind, igavene Jumal, ja Sinu Poega ja Püha Vaimu avalikult meie ees tunnistanud*» — ja sellepärast jätkas ta lihtsalt) «*et Sa teda armus hoida võtaksid — ja kui Sa tema tõesti enese juurde kutsud, talle igavest õndsust anda tahaksid meie Issanda Jeesuse Kristuse, oma poja läbi. Aamen.*»

Ta oli nõnda suure pingega palvetanud — usus, et see ometigi kaitseb seda haiget tüdrukut ja Elsbetti ja teda ennast («*Äraostmine! Äraostmine!*»), et ta alles palve lõpul tähele pani: kolm täismadu Karjavärava-esises rondeelis olid veel nüüd õhtupimedas täiel häälel vaenlase peale haukuma hakanud.

Ta tegi haige kohal ristimärgi, ikka pingega ja lõuapärasid kokku pigistades ning mitte piiskopliku kõrgusega, mis härra Gelderni ristimärgis talle kord unumatult meelde oli torganud. Ta tõusis püsti.

Ta tõrjus Tibi-Tooma kahkvel pakutud färdingi tagasi («Äraostmine! Ei — mitte tema mind selle rahaga, vaid mina oma tagasilükkamisega — keda?»)...

Kui nad Kanuti gildi juurde välja said, ütles ta Märtenile:

«Mine palper Dietrichi poole. Mingu — minu palvel — ja vaadaku seda Lisot. Ehk oleks aadrilaskmisest abi.»

Elsbet sosistas, ahastusega ja, jumalale tänu, ometi mitte üksnes sellega:

«... Issand, Balthasar... kas nõnda siis tohib...?!»

«T o h i b!» ütles Balthasar.

«... Suriija juurest tulles...?!» sosistas Elsbet.

Balthasar oli vait. Siis ütles ta, ja kes sellal, kui ta küünla läitmi-seks kõbjast põlema räkasis, teda ligidalt oleks vahtima juhtunud, oleks ränisädeme valgel ta silmas vist pärise jõmpsiikasädeme ära tabada võinud:

«Aga mul on kahed ristsed. Homme hommikul...»

Ta sai küünla põlema, tõstis küünlajala laualt ja silmitses Elsbeti nägu, sel silmapilgul koguni iseäralikku nägu, nagu talle paistis, ime-likult ära- ja ometi se a l olevat. Ta nägi pisarate jälgi Elsbeti põsil. Ta tahtis ütelda: «Armas, armas...» ja jäi vait. Sest tundis äkitselt, et see pole võib-olla n i i tōsi, nagu ta tahaks seda ütelda — kuna ta muidu ehk ometigi oodanud oleks... Ta oli vait. Ta pidi midagi ütleva, kuid ei teadnud, mida. Sel silmapilgul koputati. Ta oli uksele minnes isegi tänulik koputuse eest. Vähemalt paari silmapilgu jooksul isegi tänulik... See oli uuesti Maijke. Ja jälle pidi Märten olema all ja nõudma õpetajahärraga kokkusaamist. Balthasar läks alla.

Kui ta tagasi tulles lävele seisma jäi, istus Elsbet kolmjalal Burkhardi kõitega laua ees, mille kohal rippus pisike pooltuhma klaasiga peegel, ja kohendas vallapääsenud juust. Elsbet nägi peeglis Balthasari nägu. Ei, ta ei võinud seda ju õieti näha. Peeglitükk oli liiga väike ja tuba liiga hämar. Aga millegipärast pööras Elsbet ümber ja tahtis söösta Balthasarile vastu —

«Balthasar — mis on?!»

«Ära tule!»

«Jeesus — ütle — mis on?!»

«See tüdruk on surnud. Tal oli katk.»

Sünge sõna oli välja öeldud. (Oh, Elsbet oli seda aimanud, aimanud, kui ta Balthasarile järele andis — kuigi ta polnud mõistnud oma aim-duse tähendust...) Issanda roosk oli laksatanud paljutähendavalt lähedale. Kuigi see kohutav asi polnud ju iseenesest enneolematu ega-kuulmatu... Balthasarile polnud tema küll veel kunagi nii ligidale astunud. Ka mitte neljakümne üheksandal, siis, kui see mitmesaja inimese seas superintendendihärra Bocki oli ära viinud. Kuigi Balthasar

ju veel hästi mäletas selleaegset ülelinnalist ängi ja hallide kirstude ridasid surnuaedade veeres ja katkupalprite nokaga larve. Viiekümne kaheksandal, kui tema Stettini jõudis, oli suur taud seal parajasti väibunud. Ja kuuekümne esimesel, kui see Meuse kaasa viis, oli Balthasar Saksamaal olnud. Aga kuuekümne kuuendal, siin Tallinnas, oli see ainult paarkümmend inimest ära võtnud, kuigi oli sisemaal kurjasti möllanud. Ja Pühavaimu seitse või kaheksa surnut olid kõik olnud kadunud Bushaueri hinged...

«Pese otsemaid äädikaga nägu ja suud ja käsi. Ja suitsuta kambrit. Loorberiga. Kadakaga. Kadakasse usub maarahvas kõige rohkem. Mina lähen nüüd. Ma ei tule enne, kui on selge, mis minuga saab. See on ju arvata kolme päeva pärast teada...»

«Balthasar, see on Jumala nuhtlus meile meie patu eest...»

Balthasar jäi lävele seisma: «Noh, kui see linnas laiali laguneb — nagu ma kardan —, ei nuhtle Issand linna ju meie patu pärast. Eks ole!»

Oh Jumal, selle hobusetalli ja leivavilja lõhnadega, selle imelikkude võoraste lõhnadega mehe viis, selle pöörase, selle patuse, selle armsa mehe viis Jumala samme inimliku mõistuse järgi mõõta ei olnud küll tõesti mitte tõsiselt vaga hinge oma... Aga kui ehmata see ka polnud — julgust andev oli see ometi... Kui tõbi linnas laiali peaks lagunema...? Issand, ütle, kumba peaksin mina siis soovima? Oh Jumal, missugused mõtted... Ma ei soovi midagi, mitte midagi. Ma annan selle ja kõik ja iseene Issanda kätte... Ma palun ainult seda, et tema tõvest puutumata jääks ja et ta enese niisama Issanda hoolde usaldaks... ilma et ta riidekaupmehe moel küünarpuuga Issanda otsuseid mõõta ja neist järeldusi teha tavatseks...

Aga Issand oli otsuse teinud, ja taud lagunes linnas laiali. Nagu oleks Balthasaril ja Elsbetil seda oma õigekssaamiseks tõesti tarvis.

Kolmandaks päevaks oli katkusurnute arv kõigis kogudustes kokku paarikümneni kasvanud, vana Tibi-Toomas ja tema eit nende seas. Ja see oli seekord iseäralikult kiire suremine. Inimene ärkas hommikul palavikutusaga ja tundis, et tal on otsekui raudrõngas ümber pea. Pealelõunal tundis ta, et seda rõngast taotakse järjest ahtamaks ja aetakse järjest tulisemaks. Öhtul paistetasid kellel kubemed, kellel kaenlaalused üles. Öösel võeti haigel meeled ära. Teisel hommikul pakatasid pruunikstõmbunud muhud, kus nad kellelgi olid, ja uskumatult ohter mäda pääses voolama, aga hõlpu või koguni parandust tõi see vahest ühele kaheksanda seast, sest üheksateistkümmend heitis kolmandaks hommikuks hinge, otsekui oleksid nende ihukestad ühekorraga tühjaks mädanenud ja tühjaks põlenud... Nädala pärast oli surnuid ligemale sada, kahe pärast kolmsada, jõulude eel kasvas surnute arv kuuesajani. Esimesel nädalal käisid matused veel kellade helistamisega. Siis keelas härra Leion kellalöömise ära. Ainult jutluse ajal tohtisid kellad heliseda. Matused pidid toimuma vaikselt. Et vaenlane linna all aimu ei saaks, kui palju linnas suremist on, millest ta oleks võinud jultumust juurde ammutada. Ametipidamiseõiguse äravõtmisega ähvardades sundis raad kolme palprit katkuhaigeid ravitsema. Et palprid tõbe oma perekondadesse ei tooks ega linna laiali kan-

naks, viidi neile toiduväru poollagunenud puumajasse kinnimüüritud Harjuvärava taha ja kästi neil seal elada ja ennast kõigest tervetest eemale hoida, kuni tõvenuhtlus linna pealt ära on pööranud. See, et linn vaenlasest ümber oli piiratud, oli katkutõve asjas ühtpidi hea — palprid ei saanud linnast ära põgeneda, mida varem katku aegu sagedasti oli juhtunud, ja teistpidi ometi ka halb — surnuid polnud mujale matta kui üksnes sissepoole müüri ja elavate seast ei pääsenud linnast minema ka need, keda muidu küll põgeneda oleks lubatud. Nüüd pidid kõik istuma katkuses ja lukkupandud linnas otsekui põlevas majas, mille ustel on tabad ja akendel trellid ees, ja ootama: kas saadab Issand pilve ja vihmasaju, mis tule kustutab või ei, nõnda et kõik peavad ära põlema... Ja linnarahva seisukord oli õieti veel hullem kui säherduse põleva maja rahval. Sest tule vastu saab majas mõnda ette võtta: hoolsal peremehel on pööninguvõlvi peal veetoobrid varuks ja ikka leitakse majas kirveid põlevat puud raiuda, et tükkisid trellide vahelt välja heita. Ja appihüüdmine võib pääsmise tuua, kui naabrid tulevad ja muruvad ukseid lahti. Aga mida saab inimeselaps vaenlasest piiratud linnas katku vastu teha?! Ainukesed, kes appihüüdmist oleksid kuulda võtnud, oleksid selle peale tihedamate ammunooletega, huilgavamate harkpüssilaskudega ja koledama tükkimõinaga vastanud — välja arvatud vahest siis, kui appihüüdmise sees allaandmisesõnad selgesti kuulda oleksid olnud, mille eest Issand hoidku... Ja kui tõveohu enese vähendamiseks mõnd kahtlasevõitu abinõu teatigi, siis leidis seda ometi üksnes säherduste tarvis, kelle nime tähtsus ja kukru kaal härra Dycki taargad ja tarkused neile lahti tegi: kreeka pähk- leid ja mandlipiima ja kuivatatud kantarellisid hankida... Või mis veel kõige mõjusam pidi olema — seitsmestkümnest elemendist kokku- pandud *electuarium theriaca* pulbrit roosivee või hispaania veiniga sisse võtta... Aga vaesele rahvale, kelle seas tõi just kõige hul- lemini möllavat paistis, olid kõik need abinõud nõnda kättesaamatud, et talle neist rääkida ei tasunud... Ja mitte üksnes rohud, vaid ka eluviis, mida katku ajal pidada soovitati. Sest kust pidi hüttesse ja hurtsikutesse ja keldriubrikutesse tuubitud rahvas hõlpu võtma mõõ- dukalt jalutada ja mõõdukalt ratsutada, paksust õhust, sõnnikust ja laudalehast hoolega eemale hoida, aknaid kuiva ja külmaga palju lahti pidada, loorberi- ning kadakasuitsu sisse hingata, sagedasti äädikaga käsi ja nägu pesta ja jumala pärast mitte igasuguse rahvaga tihedasti koos olla või koguni saunas käia, tõvekahtlastega ühtesattu- misest rääkimata... Nõnda et vaesema rahva peamine lootus oli ikkagi harilikku tubade-suitsutamise ja kõige enam palve võimu peale pandud.

Balthasar ei saanud muidugi ütelda, et tema ise katkuvastastest rohtudest päriselt ilma oleks olnud. *Theriac*'i tarvis tal küll raha ei jätkunud. See oli klaar. Aga kuivatatud kukeseeni tõid koguduse nai- sed talle mitu väikest sekitäit. Ja äädika tarvis olid tal ju pallingad ikkagi olemas. Kuigi päris kindel ei olnud, kas see, mida härra Dyck talle müüs, just puhas neljarõõvli- ehk katkuäädikas oli. Sest seesi- nane oleks pidanud kõiksugu kalleid õlisid sisaldama (lavendli- ja rosmariini- ja sidruni- ja mine tea mis õli veel). Ja vaevalt neid kõiki härra Dycki varudes nii palju leida oli, nagu taudiaegselt ohtra äädi- kamüügi jaoks tarvis oleks olnud... Ka kadakaoksad kirikumaja suit-

sutada polnud suuremad asjad. Aga mingisuguseid õnneks ikkagi leidis (tänu sellele, et Balthasar oli juba kolmat-neljat aastat kombeks võtnud kadakasi saunavihtu tarvitada ja vanu vihakontsusid sauna laka pealt nüüd nii palju võtta oli, et ta pooled Ganderseni majja pruukida saatis). Jaa, päris ilma katkuvastaste abinõudeta Balthasar ei olnud — ja palve võim pidi temasugust meest ju koguni paremini kaitsema kui Issandast hoopis kaugemal seisvaid harilikke patuseid. Aga ikkagi paistis talle, iseäranis tõvehäda esimeses alguses, et ta oli ohu ees koguni kaitseta ja paljas. Seda enam, et tema ametitöö läks päevast päeva koledamaks ja rängemaks...

Pärise katkupastori ülesannetesse pandi taudi teisel nädalal küll Jaani seegipastor Bussow, kes oli piiramise algusest linna pagenu ja kelle tänine kirik oli koos kogu seegiga kolmandat kuud piirajate käes. Aga tema tuli sõjapögenikest haigete suretamise ja matmisega vaevalt toime. Pühavaimu rahva seas oli *pastor pestilentiariuse* töö üleni Balthasari peal. Esimestel päevadel kaks, kolm, neli, jõulu esimesel pühäl seitseteistkümmend surnut...

... Hommikuses pakasepimedas, nüüd ikkagi poole peale kärbitud küünlavilgu sees — *igivanad lootusesõnad* ülevalt kantslist kiriku kõledasse hämusse koguduse ette, hiiglasuure häguhalli, liigahtava meeleheitel lunastusenäljase looma ette... Et ta neid sõnu ometi tühjaks põhuks ei peaks, vaid neist tõesti südame- ja hingetoitu leiaks sel hirmsamast hirmsamal ajal... *Ja ingel ütles neile: Ärge kartke. Sest vaata, ma kuulutan teile suurt rõõmu, mis kõigele rahvale peab saama: Teile on täna Taveti linnas Õnnistegija sündinud...* Tõesti, ma ütlen: ka meile, ka meile, Tallinna rahvas! (Oh, et see nendele jõudu annaks, kellele ma seda räägin, nõnda nagu see mulle enesele ometigi jõudu annab — sest kust mujalt kui minu usust peaks minu jõunatukene tulema?!) Jaa — ka meile, kes me oleme oma ihulise näoga lumes ja poris ja suurtükikuulide all ja tõvelägas silmili maas, aga kes me oma vaimu palet ometi söandame usus ja lootuses Sinu jõuluvalguse poole tõsta. (Seal pahemat kätt samba juures paistab rahva seas miski askeldamine sündivat. Ma ei saa poolpimedas aru, mis see on. Kas ei varisenud seal keegi põrandale maha? Kas ei lohistata seal kedagi kirikust välja? Paistab küll... Kedagi, kellele katkuvoom pühakojas peale tuli. Kas nad tohivad seda teha? Surijat... elu nimel altarist eemale, pühakojust välja?... Ma ei tea, ma ei tea... kui ma ise murega nende hingeaurusid silmitsen, mis minu poole tõusevad, ja enese käest küsin: missuguses neist on tõve-*contagio* kõigi salaja juba sees?) Orel hakkab hüüdma, nohisedes ja vankudes. Sest tallamas on teda täna harjumatud noored linnakooli poisid, teised pagesid ära. Sest ka mängumees on täna uus: Kalamaja endine organistituam, kes Pühavaimu registre peal alles kolmat päeva proovi teeb. Pärast seda, kui me minu köstri Cauri tunaeile mulda panime... *Üks roo-oosike on tõusnud...* Tuhandest pooltummast masenduskähest kurgust tuleb laul orelile järele: *See kallis lilleke...* See, kelle peale me oma lootuse paneme — ainumas, kelle peale meil teda panna on... ka praegusel koledal ajal... Eemale minust, kurat, kes sa sosistad mulle kõrva: Aga kui roosikesel on nii palju katkumürgiseid okkaid... *Kesk talvel külmal aa-ajal on näha Isa au...* Kohutav au, hambaid plagisema panev au, kui inimliku

mööduga mööta... Aga inimene peab mitte Jumalat möötma, vaid oma kohust täitma... Õnnetud hallid näod, hallid kogud troppis altaritaguse ukse ümber. Nende taga kesk lumist kalmumaalappi jäiste hallide majade varjus verevööti hahtetaeva all — täna hommikul kui palju? — viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa halli puusärki madala hauakraavi ääres jäätanud mullakamakate vahel... Matusesõnad. Ikka ja jälle. Tuule vihisemisse. Kollakaisse pisarais nägudesse. Täna vähemalt mitte surtükide kõminasse. Imelik, et moskvalane täna tuld ei anna — kas tema siis ka jõulusid peaks pidama?... Külmanud mullakänkrate kõmin vastu puusärgikaasi... Nädalast nädalasse... Külmanud mullakänkrate kõmin läbi külmetava ihu... Ja siis rängad silmapilgud haigeasemete ees... Hingevaakujad armetuis urgastes mädaseil palakail... Trööstisõnad — sõnad, paljad sõnad... Issand, kas on nendest abi...?! Peab ju olema... On ju! Ta oli seda sada korda oma silmaga näinud, kuidas surijate koledad vaevad vaibusid, kui ta võttis nende käed oma kätte ja kinnitas: *Sinu patud on sulle andeks antud*, ja kuidas hanguvad silmad elavnesid ja kustusid imedele vastu — kui ta hingevärinaga ütles neile: *Ülestõusmine ja igavene elu*... Ja seltsamal ajal tema enese surmahirm... Hall, tumehall, must, ajuti tuli-lillakalt lahvatav... Issand, katkupalprid olid ju katsed teinud selle hirmu pärast linnast pageda. Nende katsed polnud raad ometi hakanud vaenlase leeri ülejooksmiseks seletama (mis muidu kindlasti oleks sündinud — seda enam, et ka vaenlase leeris pidi katk kuulu järgi lahti olema puhkenud). Palprid jäeti ametisse edasi lihtsalt sellepärast, et katkuhüda ei lubanud neid võlla tõmbama hakata. Neile oli koguni hõlpu leitud ja abilised appi saadetud: kolm linnalaudas võllast oodanud mõrtsukat, kellele foogt oli töötanud kinkida elu, kui nad palprite käe all truustis oma kohust täidavad ja Issand foogtile selle läbi märku annab, et tõi neid ei võta... Aga kas oli Balthasari töö katkupalprite ja nende abiliste tööst hõlpsam?! Katkupalpritel olid vähemalt pika varrega nahksed sõrmikkindad käes, kui nad tõbiste lõhkenud mädamuhkused tohterdasid või säherdusi lahti lõikasid, mis ise avaneda ei tahtnud. Ja pikanokalised nahklarvid olid neil ees, nõnda et nad said haigete kohale kummardudes larvinoka kõrvale keerata ega tõmmanud noka kaudu hingates vähemalt haigete kõige ligemat ihu- ja hingeõhku enesele kopsu. Ja noka sees oli neil pealegi äädikas leotatud tropp, millest hingamiseõhk läbi käis... Aga kui Balthasar katkuhaigetele käe otsaesisele pani või nende juures palvetades nende tulised, higised või külmad käed oma kätte võttis, et Jumala trööstija vaim tema seest nende sisse läheks, ei saanud ta ju kinnaste kitsenahka ise- enese ja haige vahele asetada! Ja kui ta enese nende silmnäo juurde kummardas, et nad kuuleksid, kui ta neile Jeesuse sõnaga töötas: *Täna pead sa minuga paradüüsis olema* — siis oli ometi otse ilmvõimatu pomiseda Õnnistegi ja ristipuult lausunud sõnu läbi enesekaitse nahknoka ja äädikase räbala... Oh Issand, iga kord pigistas hirmu kivine käsi Balthasari rinda. Ja iga kord muserdas teda armetuse tunne — selle üle, et seesinane hirm tema peale tuli ja et Issanda sõna tema suus, mis surijaid aitama pidi, ometi võimetu oli tema enese hirmu olematuks tallama... Sagedasti vaevasid teda ka pühade sõnade kuratlikult pahaendelised *interpreatio*'d, mis vilksatasid tal läbi pea

JAAN KROSS

võpatama panevalt nagu püüdmatud roojased linnud... («Täna pead sa minuga paradiisis olema» — sina, kes sa tunni või kahe pärast külm ja kange oled...? Kas ei tähenda see — m i n u g a, kes ma siin mäda-läpatuses porisel põrandal põlvili olen ja hirmu pärast pooliti lämbun ja palvesõnade taga koban oma ahela raudseid lülisid: *täita oma kohust, täita oma kohust, täita oma kohust*... ja ikkagi tõrgun t ä n a ja sel nii vaevalisel teel paradiisi rõõmudesse astumast?)

Nõnda et maiste abinõude mõttes oli Balthasar tõve vastu halvemini kaitstud, kui katkupalbrid olidki. Jah, ta oli ses asjas rae poolt Issanda proovile pandud mõrtsukatega õieti ühe pulga peal. Sest rohkem kui märga äädikalappi käsi ja nägu nühkida nagu Montpellier' Jakob seda sealtlinna hirmsa katku ajal üle saja aasta eest tarvitanud oli, polnud varsti Tallinna linnas ka Balthasaril ega katkupalprite mõrtsukaist abidel. Aga mis Balthasari katkuhirmu puutub, siis peab ütleva: see hakkas tõvenädalate jooksul ometigi raugema.

Võib-olla tuli see mingil määral ka usalduse süvenemisest Issanda vastu, kes teda ju siia maani hoidnud oli. Aga vaevalt — pärast kõiki neid põrgulikke hädapiltisid, mida ta näha oli saanud. Pigem tuli tema julgenemine lihtsalt väsimusest, lihtsalt nürinemisest hädaohu ees, mis oli niivõrra tabamatult ümberringi ja igal pool, et sellest täielikult hoolida oleks tähendanud omaenese vaimu tuhakspõletamist niisama, nagu tõi ise ihusid põletas... Igatahes pani Balthasar tähele, et tema enesetunne, kui ta üle tõvemajade läve astus, oli äkitselt hoopis teine kui katkupäevade alguses. Esimestel nädalatel võpatas ta iga kord, kui ta kutse või juhatuse peale järjekordesse katkumajasse teel oli ja palprite poolt ookruga uksepiidale tehtud kollane rist ta silma ette ilmus. Kui ta majasse sisse läks (mõnel pool oli haigete nutuseid, hirmuhalvatud omakseid teda vastu võtmas, mõnel pool kaikusid ta sammud hüljatud maja kõleduses ja ta pidi pimedas hoolega kuulata, et oiete järgi haige aseme juurde teed leida, mõnel pool leidis ta külma korjuse eest) — kui ta säherdusse majasse sisse astus, tundis ta end alguses, olgu maja armetu pugerik või laialine antvärgielamine, nagu astuks ta lõksu. Nagu astuks ta tuhkrunäkka, väljapääsuta puuri, mis ta selja taga laksuga sulgub ja mille sisse ta jääma peab, pea kohal lõmastav lõutakivi, mis millegipärast sedamaid ta peale ei lange, vaid pikkamööda, aga ometi n ä h t a v a l t vajuma hakkab... Kolmandast taudinädalast tekkis tal tunne, et tõvemajadel, kuhu ta sisse astus, *puudub tagumine sein*. Et ligane põrand (palprite saabaste poolsula või jäätanud pori, haiguse mäda, palprisellide sülg) on põhjata tühjuse poole ohtlikult liuhka. Ning et iga hooletu samm võib tema üle ääre paisata... Kusjuures allakukkumise kartus teda ometi endise jõuga ei painanud. Jubedusetunne oli alles. Aga selle sees oli koguni nagu miskisuguste teadmata asjade külgetõmbe aimdus...

Võib-olla andis ka h ä b i Balthasarile julgust. *Häbi, et tema ikka veel olemas oli*. Et tema ikka veel võis, kas või õhtul hilja, kas või pärast südaööd käed ja silmnäo äädikaga puhtaks pesta ja oma magavate majuliste vahelt läbi sammuda (nende sekka ei olnud tõi siia maale tunginud) ja trepist üles minna — ja panna oma töökambri ukse enese järel kinni... Häbi, et tema ikka veel võis raudkapi müüri sees lahti teha ja oma hallid lehekeseid küünlavalgel puldile laotada ja

lugeda neid — nagu võiks neis midagi *sub species aeternitatis* tähtsat kirja pandud olla... ja et tema võis koguni võtta sule ja kirjutada nendele lisa:

71-se aasta 12-mal näärikuu päeval tuli veel üks moskvalase sõja-salk tugeva suurtükiväega ja tulemüüritega linna alla. Vastu 13-ma ööd ehtasid nad Vaseveski ja Püha Johannese vahele kanges pakases kantsi ja hakkasid selsamal ööl linna peale tuld andma. Nad lasksid kuue- ja kuuteistkümnepäevase ja kahekümne viie naelaste kuulidega, kuid ei teinud inimestele suurt viga. Surma sai suurtükikuulist ainult üks püssimees vallil vahis ja kaks vaest naist, lihased õed, ahju peal oma asemel.

16-mal näärikuu päeval tegi moskvalane teise kantsi Viruvärava ette Pleekmäele. Sealt laskis ta tulekerasid ja kivikuulisid linna, aga ei teinud majadele ega inimestele kahju.

17-mal selsamal kuul võttis moskvalane toreda hospidali ehk Rõugemaja ära ja viis sinna mõned suurtükid sisse ja otsis seal varju. Tallinna mehed ei andnud talle ometi pikka aega, vaid tungisid selsamal päeval täie jõuga Suurest Rannavärvast välja ja löid temaga lahingut. Aga moskvalasel oli nii paiga kui ehituste poolest hoopis edusam koht käes, sest hooneid ümbritses ühelt poolt vägev müür ja teisalt tugev plankaed, nõnda et ta pani selle kitsel kõvasti vastu ja haavas hulka tallinlasi, kuni need olid sunnitud linna taganema. Nad tõid aga ühe vangivõetud mehe enesega kaasa. Selle kuulasid nad nüüd hoolega üle, said vaenlase kohta kõik tarviliku teada ja tungisid õhtu eel uuesti hämaras välja. Nüüd löid nad Rõugemaja vaenlastest puh-taks, võtsid ta ära, tapsid hulga moskoviite maha ja pistsid maja põlema.

30-mal selsamal kuul saatsid tallinlased ikkagi oma tulesüütajad välja ja lasksid Kalamaja kiriku, mida ühel mehel oktoobris vististi päästa oli õnnestunud, põlema pista ja maha põleda ja tegid ka tema ahervareme maatasa, ma ütlen: rumalusest ja koguni ilmaasjata.

3-mal küünlakuu päeval saatis moskvalane oma leerist enam kui kaks tuhat reetäit soomust Venemaa poole teele.

22-sel tegi tema veel ühe kantsi Kõismäele Suure Rannavärava ette ja andis sealt veel hullemini tuld kui senimaani ja laskis kivikuulisid ja tulekerasid linna, aga nimetamisväärt kahju ei teinud ta ometi tepe. Muudkui ühe püssimehe Oleviste tornis ja ühe rootsi palgasõduri ja ühe mõisamehe Systervallil laskis ta maha.

25-mal suri Niguliste abiõpetaja Heinrich Harder, Rootsimaalt tulnud mees ja tõsise sõnaga jutlustaja, katku kätte, mille ta tõbistele jumalaarmu jagades oli saanud. Olgugi et tal tõbistega hoopis vähem tegemist oli kui mõnel teisel... (Küünlakuu lõpuks oli katkusurnute arv kõigis kogudustes kokku ligemale tuhande peale tõusnud, millest aga raad oli ära keelanud avalikult rääkida.)

Jaa, võib olla, et see osalt tõesti polnud muud kui häbi, mis aegamisi lisas Balthasarile julgust. Nõnda et ta mõnikord kõige tõsisemal silmapilgul, koos surijaga palvetades, pidi selle kõrval iseenele ette paluma: Issand, aita mind ja võta armetu kahjurõõmu kuratlik iil minu süda-

mest ära... Nagu ta näiteks oli tegema pidanud, kui ta küünlakuu viimasel päeval isand Martin Loobi surivoodi juurde kutsuti.

Seesinane oli oma kunagise raeskriiba-abilise ameti järgi Pühavaimu hing. Ja hoolimata aastatest, mille jooksul Balthasar polnud teda nagu tähele pannud (isand Loop oli ju nüüd isand Topffi taga ammu aplaagris), tundis Balthasar tema sedamaid ära. Koguni hoolimata ka tema moonutavalt katkupaistes kaelast. See oli ikka seesama raugaliku lapsenäoga ja alati natuke näruse olekuga onu, kes ühel unenäolisel varahommikul oli Tallinna väikeses raesalis hoidnud tõredate karvaste vihaste talumeeste nina all ordumeister Kettleri kirja ja toppinud neile selle vahapitsserit kätte, et nad seda näpuga katsumsid, ja valetanud neile suu ja silma sisse selles kirjas koguni olematuid töotusi: «...siis tahan mina hoolt kanda, et kõik maameeste kaebused ülbeks läinud mõisasakste vastu läbi peab vaadatama ja Issanda meelepärane õigus peab mõistetama nende ja nende isandate vahel ja et see neile jääma peab nendest ja nende lastest ja lastelastest saadik...» Kümne aasta eest valetatud vale, pealegi mitte isand Loobi enese inspiratsioon, pettusesõnad petteunenäos... millel pole enam kõige vähemat tähtsust, mille aja vesikivi oli olematuks pihustanud kui tolmu, olematumaks kui tolmu... Ja ikkagi...

Härra Loop lebas pahma aetud baldahhiinloodis, kidur keha kummaliselt sirge, kondine rind lilla hame all pinevil, hall lõug püsti, hambutult mustav suu paokil, nurgad allapoole rebitud (nagu väikesel koeranäoga lõvil, kes ühe raetooli käetoe peal Simsoniga võitleb)... Balthasar kallutas talle peekriservast armulauaviina suhu ja ütles: *Sinu patud on sulle andeks antud...* ja mõtles sealjuures: Issand, Sina seal üleval, pilvevõlvide peal, Sina annad temale andeks — anna siis ka minule andeks, et mina siin all selles vaevases põrmus, kus meie kõik tambime, ei jaksa talle täiesti andeks anda... Selsamal ajal hingas isand Loop kiunudes viimast korda, tõmbus kangeks ja vahtis Balthasari meeleheitel silmadega, nagu oleks ta tema tõrkumist mõistnud — ja oli enne ära, kui Balthasar oma tõrkumisest üle sai...

Võib olla, et just võlatundest isand Loobi ees oli Balthasar selsamal pärastlõunal Rüütli tänavas pagarmeister Slahteri surivoodi juures nii püüdlik.

Ta teadis seda hõreda valge peaga ja lõdva valge näoga, justkui piima sees leotatud vanameest õieti aastaid. Ja vanamehe poega Michelit oli ta viimati seitsme aasta eest linnakooli Plautuse-mängijate seas tähele pannud. Páris viimasel ajal enne katku ja veel ka nüüd, taudinädalail, oli Balthasar Márteni läbi siin Slahteri juures kardemoniga saia valmistada ja oma äia majasse saata lasknud. (Mõned viisaka peigmehe vigurid võib ka mühakast peigmees valmis visata!) Ja kui ta praegu vana Slahteri aseme ees seisis, luges ta tänulikult päevi, millal ta meistrilt viimati kardemonisaia oli tellinud — kaheksa päeva eest. Jumalale tänu, sel ajal pidi meister küll veel tervise juures olema.

Balthasar jagas vanamehele armulauda. Vanamees näis Issanda ihu ja vere läbi oma palavikulöösast silmapilguks selgivat. Nõnda et Balthasar palvetas temaga koos, ilusti saksa keeles nagu meister Slahteri

puhul iseenesest mõista. Aga kui palve otsa sai, ei lasknud vanamees Balthasari kätt priiks, vaid haaras selle kõvasti oma taignatööst veidralt siledasse ja tõvest tulisesse pihku ning sosistas äkitselt maa-keeles:

«Õpetaja — üks palve — on mul veel hinge peal — enne kui ma... Mina tundsin teie isa — vana Siimonit... Tema oli — sõnapidaja mees... Issand ükski kuuleb meid... Mina olen ju sealtsamast... Harju-Jaani kiriku meheks saanud... Aga ma olen ju sealtsamast... Harju-Jaani kiriku alt... kust vana Siimongi... mitte Kurglalt küll... Haljavast... Aga teie olete... ka saksa härra — ja pole teil enam uitsugi maalõhna küljes... Ja minu poeg Michel... te ju mäletate teda — linnakoolist...? Tema on õnnemoel ka... saksakssaamise tee peale pääsenud... Rostocki suurkooli... Ja ma palun teid... kui ta tagasi tuleb... tal pole linnas sugulasi ega sõpru — hoidke oma käsi tema peal... Töotage mulle—»

«Ma töotan,» ütles Balthasar innukalt — ja mitte üksnes sellepärast, et oma kätt vanamehe pihust rutemini priiks saada või et isand Loobi juures ülesnäidatud upsakust Issanda ees hüvitada, vaid ka sellepärast, et Mihkel Slahter oli tal tõesti kui kena noormehenaaskel meeles.

Kui Balthasarile järgmisel hommikul teade toodi, et vana Slahter oli juba öösel oma Issanda juurde kutsutud, kordas Balthasar oma töötuse Mihkli asjas enesele seda kindlamini üle. Ja sai oma töötusest (nagu neist säherdusel korral ikka saadakse) kübeme elamisjulgust juurde. Aga muuseas, mis puutub tema elamisjulgusse ülepea, siis jumal ise teab, millest selle nire enesele toitu sai — päris kokku ei kuivanud see tal ka keset kõige koledamat suremist mitte. Nähtavasti oli häbi kõrval ka lootus. see, mis teda turgutas. Sõge inimlik lootus. Seesama, mis ölekõrrest pidavat kinni haarama, aga millel ölekõrt õieti ju tarvis plegi, vaid mis ise on hoopis enam kui ölekõrs, mis ise on vähemalt imeline pillirookepp, mure tinakuulid ankruteks otstes, kõndida mööda tornilendajate peadpööritavat köit... Või mis ise ongi seesinane peadpööritav kõis elu ja surma vahel kõndida, aga võib olla, et koguni kõielkõndija ise — *lootus, mis ongi inimene ise...?*

Igatahes võis Balthasar ikka veel mõnikord õhtul lahmida mitu raandatäit tulist vaiguseebist vett enesest üle, lüüa poolpehmeks leotatud kadakase viha oma auraval ja kirvendaval ihul matsuma, vihelda eneselt selle päeva seitse- ja surivoodit ning üheksa matust maha, magamatusetunde kuklaaugust ära ja kõik linna tornides ja müürirodudel ronimised sääremarjadest välja, ajada puhtad, kaua loorberisuitsu sees hoitud riided selga ja minna Rataskaevu tänavale Ganderseni majasse... Ja istuda üleval Elsbeti toas aknaorva kivipingil (sellal kui Elsbet istus vastasseina ääres peegli all, sest Balthasar oli andnud endale töötuse Elsbetti mitte enam enne puudutada, kui nad altari ees ära on käinud... Oli töötanud vabatahtlikuks trahviks ise- enesele, mis tähendab selleks, et surmast ja sõjast läbipääsemist ja viimaks ometi altari ette saamist Issanda käest tõenäolisemaks tingida...).

Jaa, teinekord hilja õhtul oli ta ikkagi seal. Või ka all Ganderseni suurtoas peremehe ja sellide seas, kuhu Elsbet isa käsul ingveriga segatud klaari õlut kannu sees rüübata tõi — see pidi tõve vastu hästi

südant kinnitama. Balthasar rüüpas südamekinnitust ja jälgis küünla-
tule vilkumist Elsbeti mustaks tumenenud silmades ja valgusekuma
veiklemist ta just nagu aina tõmmukamal ja lüümemal, kaugemal ja
ometi ihaldusväärsemal näol. Ning püüdis pajatada muu jutu sekka
midagi niisugust, mis oleks meelitanud Elsbeti tõsi-tõsisele suule nae-
ratusevudina. Balthasar päris teadagi siitmaja asjade järele. Ei, Gan-
derseni majasse polnud tõbi Jumala abiga tänini puutunud. Olgugi et
siinsamas Rüütli ja Rataskaevu majades teati surnuid mitme tosina
jagu. Vana Gandersen oli pärast seda, kui tema Pleekmäe-tagune park-
koda piiramise algusest kättesaamatuks oli muutunud, mõned hädapä-
rased parktunnid siinsamas hoovi peal suures kivisaras maasse kaeva-
nud. Tubli tammine pargahais see tema meelest oligi (ja Issanda arm
muidugimõista ka), mis tõve tema majast siinamaani eemal oli pidanud.
Balthasar nimetas omalt poolt põgusalt viimaseid katkutõppejäämisi
nii palju, kui ta neid oli kuulnud (Jumala abiga paistsid need küünla-
kuu kolmandast nädalast harvenema hakkavat), ja rääkis siis innuga
ja trööstimõnuga ühest või teisest paranemise-juhtumist, millest ta oli
kuulnud või mida ta oli koguni näinud. Või mõnest säherdusest ime-
tabasest loost nagu tema enese kellamehe ja famuluse ja vana sõbra
Märten Bergkami lugu.

Nad olid küünlakuu keskel, ühel taudi kõige hullemaist päevadest,
Märteniga kahekesi kuskilt Harjuvärava kandi ubrikuist surivoodite
juurest kodu poole minemas, tummalt, peaaegu tummalt nagu viima-
sel ajal ikka, kui Märten jäi Rüütli ja Harju tänava nurgal äkitselt
seisma ja toetas selja vastu müüri. Ööpimedus oli käes ja laternahelk
Märteni näol liiga vankuv, et aru saada, mismoodi nagu tal õieti ees
oli, kui ta toppis nii laterna kui ka kellukese Balthasari kätte ja ütles:

«... Pall, mine koju. Ma ei tule.»

«Mispärast?!»

«Mul on paha. Ma lähen — sinna — ümber nurga. Seeki, noh. Küll
nad lasevad mu sisse.»

«Hull! Mis sul on...?!»

«Mis sa tühja küsid... Seesama.»

«Tule koju,» ütles Balthasar, kurk ehmatusest kare, ja haaras Mär-
tenil kaenla alt kinni. Ning tundis oma hirmuks, kuidas teine müüri
najalt sillutisele maha vajus, nii et armulauariistade laegas, mis tal
truuisti rihmaga õlal oli ja mida ta oli tahtnud just õlalt võtma hakata,
kolksatas vastu kive, nagu oleksid kivid vastu puusärki kolksatanud.
«Ei tule. Misjaoks. Sul on maja veel puhas. Aga seegis on üle tosina
haige.»

«Tule koju,» ütles Balthasar. Ta sai Märteni müüri najale püsti.

«Ma ütlesin: ma ei tule, kurat võtaks. Sul on maja inimesi täis. Aita
mind seegi ukseni.»

Balthasar talutas Märteni seeki. Ta äratas uksele kõmmutamisega
öövahi ja viimaks ka majameistri. Ta laskis Märtenile viisaka aseme
anda. Ta ütles neile: «Olge vait. Viis tuhat meest said kahest kalast
söönuks ja teie leiate tema jaoks puhtad õled ja omaette nurga!» Kuni
seda teha jõuti, olid Märteni meeled juba pooliti ära. Kui nad ta
õlgedele panid, uuris Balthasar teda küünlavalgel. Ta kubemed olid

paistetusest sinised. Ta pigistas lõuapärad valu pärast kokku ja pomises:

«Mina koju... Las Päärn lööb kella... Siis ma olen... igal pool...»

Balthasar laskis palpri kohale tuua ja see tegi Märteni katkumuhud lahti. Hommikul, kui Balthasar teda vaatama tuli, oli ta minestuses. Ta nägu oli üsna kitsaks ja valgeks muutunud. Ta suu oli kiras ja silmad kõvasti kinni ning sealjuures vihaselt kisis, nagu vahiks ta nähtamatusse päikesesse. Ja hoolimata säherduste piltide viimatisest tuimakstegevast paljusest oli Balthasari Märteni aseme ees tunne, et seesama omaenese ihuliikmest ilmajäämine, mis Kalamaja põlemisega alanud oli, alles nüüd päriselt temasse pärale sai... Aga mida võis Balthasar muud kui pigistada lõuapärad valu pärast niisama kõvasti kokku nagu ta sureval sõbral ja kinnitada iseenele: Mis Issand teeb, on ikka hea — ma usun, ma usun, ma usun — *credo, credo, credo* — *quia absurdum* — ja sülitada oma viimased sõnad suust... Ta tahtis minestusse vajunud Märteni surmaks valmis seadida, aga sakramenti ei saanud talle ju anda. Ta pani Märteni jahedaks tõmbuvad käed risti, kummardus ta valge põsenuki juurde ja kõneles: «Ütle mulle järele: *Sinu kätte, Issand...*», aga sai sealsamas aru, et teine ei kuule teda, ja jättis oma lause pooleli — mitte üksnes selle arusaamise pärast, vaid ka kuratliku lootusevilgu pärast, nagu võiks sel pooleli-jätmisel või lõpunilausumisel tähendus olla...

Kui ta järgmisel hommikul tagasi tuli, oli Märten öösel surnud ja koidu ajal maetud. Õpetaja Bussow oli kolme sel ööl seegis surnud katkuhaige matuse toimetanud. Värskest kaevatud maalapp Assaue torni juures üsna müüri ligidal ja linnakaitsjate tallatavas paigas oli ainus, mida seegi majameister Balthasarile näidata võis. Kiviklibust mullalappi vahtides tahtis Balthasar endale töötada: Siia lasen ma, kui Issand mulle mahti annab, kivitahvli seadida, mille peal peab seisma: *Hic requiescet in pace Dei Märten Bergkam Aedituus Sancti Spiriti...* Aga siis torkas talle meelde, et isa Siimoni haua, mida nüüd ainult Kalamaja kiriku tuhalade vaenlase tallamise eest kaitses, oli kivi küll ammust kohal, aga töötatud kiri ometi raiumata jäänud... Ja ta jättis uue töötuse andmata.

Ja hea see oli. Üheteistkümnendal päeval pärast Märteni surma, hommikul kella kümne ajal seisis Balthasar pastoraadimajas käärkambris ja keeras võtmega seinalaegast lukku. Ta oli pagarmeister Slahteri testamendi, mis kadunust tema hoolde jäi, uuesti läbi lugenud ja pani selle taas luku taha — kogudusele oli määratud selles viissada marka. Sel silmapilgul koputati uksele. Balthasar pöördus — ja nägi esimest korda elus ihusilmaga *mardust*... See oli Märteni mardus. Hõualehane. Kohutavalt luider. Lähipaistvalt hall. Aga et see Märteni vaim oli, ei mõistnud Balthasar sellest iseäraliselt ehmuda. Sest ka haua tagant tulles ei võinud ju Märten tahta temale halba... Olgugi et Balthasar sealsamas aru sai: vaimu äkiline ilmumine (ja veel säherdusel päisi-päevasel tunnil) sai tähendada üksnes seda, et ka tema, Balthasari aeg on täis. Balthasar tegi ristimärgi ja tal oli tunne, nagu haaraks ta mõte ühe silmapilguga kõik ta elu justkui suure kalavõrguga ümber ja kokku — Hundimäe nukast ja Kurgla sõrrumaalt ülikoolide ja hertsogilossideni ja Kolovereni ja Pühavaimu kantslini — ja nagu oleks

kalavõrk ometi liiga hõreda silmaga, et tabamatus hallis silledavas vees vilksatavaid kalamaimusid, mis tema sisse jäävad, kinni püüda ja nagu voolaks kõik läbi võrgu merre tagasi, selsamal ajal kui võrk ise aheneb ja muutub ta põues võpatavaks rusikasuuruseks tomбуks:

«Mispärast sina tulid?»

«Kuskohta ma pean siis minema?»

«Kas Bussow ei matnud sind kristlikul kombel maha...?»

(«Võib-olla ei tulnud Märten siiski mitte selleks, et talle tema surmaotsust kuulutada... Võib-olla tuli ta omaenese pärast — mõne ametitalituse rikke pärast, mida Balthasar peab parandada aitama...?»)

«Ta pole mind ülepea matnudki.»

«... Kuidas siis nõnda?! Mulle öeldi ju—»

«Palju, mis sulle öeldi. Ma saan aru, sa arvad, et ma olen kodukäija. Ma olen ju elus. Säh, katsu!» Vaim astus Balthasari ette ja sirutas parema käe ta nina alla ja kui Balthasar viivitas seda puudutamast, haaras ise Balthasaril käest ja raputas seda. «Noh, näed — peaaegu kontmees valmis, seda küll, aga eluraasuke ju ikka sees...» Balthasar oli aina veel tumm. Ja kummitus jätkas:

«Narr, kui sa ei usu — näe: mis kodukäija see on, kes lurri luristab?» Ja Balthasar märkas tõesti alles nüüd: ilmutusel oli supikauss vasakus käes (ta oli selle õues supijaotajaist mööda tulles kaasa haaranud), nüüd tõmbas ta tinalusika hõlma alt ja hakkas püstijalu jahulurri lurpima:

«Teist päeva on mul kere hele kui surnu kirbul...»

«Seleta ometi, kuidas see siis niimoodi...?»

Aga seletada polnud seal suurt midagi. Balthasar oli hankinud seegi majameistrilt poole marga eest Märtenile omaette urka ja aseme (seegis oli ju praegusel ajal saja aseme peale üle kolmesaja hädalise sees). Aga nii kui Balthasar oli minema läinud, oli majameister lasknud halastaja samaariamehe poolpurjus ametijärglastel tassida Märteni suurde seegituppa, kust keegi oli parasjagu koolnukambrisse ära viidud. Hommikul, kui Märten päris mõistusetu oli (ja samaariamehed päris purjus, muidu poleks nad oma töö peal püsinud), olid nad arvanud, et koolnukambrisse kantud mees see Balthasari-härra poolt toodu oligi. Aga et üks seegimaja kahekümne katkuhaige seast mitu päeva ikka edasi hingitses ja viimaks enese istuli ajas ja süüa küsis, noh, seda pidi ju vahest harva ennegi olema juhtunud... Balthasar mõtles: frantsiskaunid ja Püha Rochuse jüngrid, begiinid ja Kölni linna ümisedjad vennad — muidugiteada katoliiklik totrus puha. Aga kas polnud hädalised nende läbi viimaks paremini aidatud kui nüüd, kus neid totrusi ei ole...? Ta küsis:

«Aga miks sina, inimene, siis mulle sõna ei saatnud, niipea kui su mõistus tagasi tuli?!»

«Mistarvis. Kui Issand oli otsustanud, et ma ei kõnge.»

Jaa, Märten oli surnuist üles tõusnud. Märten oli katku läbi põdenud. Märten oli elus. Ja Balthasaril oli iseäranis mõnus seda lugu Ganderseni majas ja Elsbeti kuuldes kõigile pajatada. Mõnus mitte üksnes tröösti ja julgustuse pärast, mida see kõigile ja talle enesele andis, vaid mõnus ka sellepärast, et see tõi Elsbetile tõesti naeruvudina suule.

Seda enam, et Balthasar ühtlasi kinnitada võis: märgid näitavad, et

Magnus on piiramisest tüdunud. Jaa. Tema leeris peab tõbi olema niisama hullusti möllanud kui linnas. Või vaata et hullemini. Tema kantsler Conradus Burmeistergi peab olema katku käes kõrvad pea alla pannud. Ja kõik linna kvartiiripealikud ja lipnikud ja brandmeistrid on mulle kinnitanud: vaenlase pealekäämine on rabedam, kui ta veel kuu alguses oli. Olgu peale, et ta alles mineva nädal Suure Rannavära all uued blokhausid üles lõi (tunaeile kihutati ta sealt ju jälle välja!) ja olgu peale, et ta veel praegusel tunnilgi mõnedel tükkidel linna peale haukuda laseb, nagu kuulda. Me võime ometigi ütelda: olgem täis lootust.

Ning oma tõusvas lootuses võis Balthasar ikka veel (või juba taas) öösel, kui ta läbi kiriku taha tuisanud lume, mis kummalisel kombel kevade järele lõhnas, koju oli jõudnud ja magajate vahelt üles oma töötuppa rutanud, oma hallikad lehed välja võtta ja nagiseval puldil küünlavalges uut lehte alustada...

Ja selle suure piiramise sees on müüride all ümberringi nõnda palju lahinguid peetud ja kähmeldud, et seda ülepea ära ei jõua kirjutada, ja igale poole, olgu väravate ette või koguni Tõnismäele välja, on sõjamehed ja noored sellid, majasulased ja poisid võitlema jooksnud otsekui pulma... Balthasar kirjutab ja tundis sealsamas, et ta sõnades (aga see tähendab temas endas, tema enese vaimus ja ihus ja veres) oli midagi nuhtluseväärt kerget, piitsaväärt pealiskaudset... Aga kirjutab ikkagi ega raatsinud oma reale ometi mitte kriipsu peale tõmmata...

NELJAS PEATÜKK

milles me sellest mehest, kelle jälil me siamaani truusti kõndinud oleme, äkitselt ja iseendalegi üllatuseks teatud määral eemaldume ja uutele jälgedele põikame, esmajoones naksumate kõrgete põdranahksete saabaste jälgedele iidseil, aga tipp-topp uuendatud paekivipõrandail, eakate raidvappidega ehitatud müüride vahel — saabaste, südamete, mälestuste, taotluste, intriigide jälgedele, millest jäiga kaelaga mehel, kelle asjadega me siamaani tegelnud oleme, tema lapsiku uudishimu kiuste ainult koguni udusel viisil ja ainult osalt aimu on.

«Herman! Jürgen! Isa ootab!»

See on Hofmeister Fabiani hääl. Kuskilt õue avanenud uksest. Ja ülevalt peremehe lahtiselt aknalt on näha, kuidas poisid hüide peale maja nurga tagant välja tõttavad. Muidugi, nad tulevad kitsast merepoolest õuest nüride mõökadega harjutamast — mõökade kõlksumist oli juba lõunasöögist saadik kuulda, ja poiste rõõmsat kisa, kui nad vahet pidasid ja üle kivirinnatise merele vahtisid ja laevu tähele panid, kolme rootsi karakki, mis olid Naissaare kohal parasjagu lahte sisse pööramas. Jumal tänatud, Stockholmiga oli laevaühendus kevadest jälle lahti. Jaa, poisid on end õieti õhale vehkinud. Aga tulevad nad nii nagu tarvis. Viivitamata ja trah-trah. Sest Fabian hüüdis neid ja

JAAN KROSS

aeg on niikaugel: Toomkiriku torni vari langeb otse kibuvitsapõõsasse keset õue. Ja see, mis neil ees seisab, pakub neile huvi. Et Fabian neid *Junker Hermaniks* ja *Junker Jürgeniks* peaks hüüdma, seda pole isa siiski nõudma hakanud. Olgugi et isale kord nimelt niimoodi sünnis tundus. Kui ta meelde tuletas, et Hispaanias igale säherdusele noor-sandile tingimata *don* oleks üteldud... Aga isa on ammu taas selgusele jõudnud, et siin pole teips Granada ega isegi mitte Sitsiilia, vaid on see meie karune ja omas lihtsuses omamoodi uhke Liivimaa... Hea küll... Poisid tulevad üle hoovi. Herman ja Jürgen. Viisteist ja kolmteist. Esimene juba varsti vaata et mehehakatist valmis. Kenad sirged poisid. Mitte taevas teab kui targad. Natuke rohmakamad, natuke lärmakamad kui tarvis (inimpõlve jagu tagasi olid sihukesed säilud siledamad kui nüüd), aga varsti parajad poisid seda kuningat teenima, kelle all neil kõige parem on... Ja sellesinase meie Liivimaa jaoks lihvitud küllalt... E ma ikkagi vana rikka *Bogemia* ühest nimekamast perest — von Schnideck... Ja isa... igatahes juba kolmandat põlve... Kurat, kui paljudel Liivimaa aadlipoil on niisugune isa välja pakkuda, ah?!

Poisid koputavad isa uksele, ilma koputamata tema tuppa ei tulda, ja härra Tõnnis Maidel pöördub poegadele vastu.

«Tere hommikust, isa.»

«Tere, poisid. Võtke istet.»

Poisid istuvad raskele tumepruunile puupingile helevalgeks lubjatud seina ääres. Nad võtavad paneeliservalt vahatahvleid ja kirjutuspulgad — küsimusi üles kirjutada, kui neid tekib, ja neid tekib alati. Poisid lõhnavad tolmust, higist ja huvist. Jaa, huvist ka. Jumal tänatud. Narr oleks ju neile oma elulugu jutustada, *exempli causa*, kui nad selle juurde haigutama kipuksid...

«Herman, kui kaugele me eelmisel korral saime?»

«Keisri juurde. Sinna saarele, mis ta nimi oli...»

«Mallorca,» ütleb Jürgen.

Härra Maidel vaatab aknast välja. Heledas juunikuutaevast on piiskopiõue punaste katuste kohal Toomkiriku sinihall torn, mille tina-kiivri serval kõnnivad tuvid. Kauguses on heleda taeva all roheline hämune maa ja ebamäärane teejoon üle linnataguste niitude, Harku, Keila ja Padise tee... Härra Maidel tõmbab punakad, natuke hallikirjud kulmud kipra ja pigistab silmad kinni:

«Õigus. Ja teie isa oli sel ajal kaksikümme aastat vana, esimest aastat Hispaania vimplite all sõitmas. Üleeile rääkis teile, kuidas ma sinna sattusin. Omaenese õhal, teie vanaisa loal ja Tallinna komtuuri soovitusel. Algul Saksamaale Braunschweigi hertsogi väkke. Tema värbas sel ajal keiser Karlile knehte ja tal oli noori aadlimehi ohvitserideks vaja. Nii et Saksamaalt Hollandisse. Ja seal pistis admiral Perez minu laevastikku. Tema meelest pidid kõik liivimaalased kanged meremehed olema. Niisugustes asjades kaalub ju juhus alati kõige rohkem. Ja neljakümne esimese kevadel, kui keiser oma suurt Barbaaria sõjakäiku ette valmistama hakkas, olin ma juba Vahemeres «Despejado» peal. Väike, väga kiire galeer. Kaheksateist silda pikk, kolm lai, süvist üksainuke sild. Neljakümne aeruga, iga aeru peal neli meest. Üks kaheteistkümnenaelane ja kaks kuuenaelast tükki vöö-

ris. Ja teie isa nende tükkide ülemaks. Aga laev ise rohkem uhkusekui sõjalaev. Nagu needsinased galeerid ülepea. Ja meie oma mõeldud esmajoones sidelaevaks väeveolaevade vahel. Kaks masti. Kolmnurksed punast-kollast vööti ladina purjed. Neljasüllased punakollased vimpolid raadel. Nagu kõigil keiserlikel laevadel.

Vaat nii. Minu kapten oli, ma juba rääkisin teile, Enrique Cortez. Räägiti, et kuulsa Hernando vanema venna pojapoeg. Minust vaevalt vanem, aga kindlasti nolgim. *Capitano* muidugi tänu sugulusele. Khm.

Nõnda. «Despejado» loksus nädalapäevad Palma de Mallorca reidil. Ohvitserid käisid *caique*'ga linnas. Mitte midagi erilist. Lubjatud müürid. Kitsad tänavad, vägev katedraal, vana *castillo*, odavad kõrtsid. Ilusad tüdrukud muidugi ka, mustad silmad vilks ja volks *rebozilla*'de varjust... Tagapool loojanguaegu apelsinikarva mäed. Ah soo — teie ei ole ju apelsini näinud... Ja mere ääres soolalaukad, mille aurudest tuleb külmtõbi. Noh, viimaks jõudis keiser Sardiinias pealaevastikuga pärale. Laht oli ühekorraga kubinal täis. Laevu, paate, sõudmist, vandumist, muusikat, kisa. Ja kuigi maalepääsemine oli hirmsasti piiratud ja kaheksas linnavaravas topeltvalve, oli kõigis Palma joomamajades ja muudes majades... Khm. Nojah... Viieteistkümnendal septembril läksime meie Palmast merele. Piiskop käis ise protsessiooniga sadamas keisri lipulaeva üle pritsimas ja siis sõitsime meie seitsme kiriku kella helinas välja.

Te võite ise ette kujutada, missugune pilt see oli! Kakssada suurt ja sada vähemat väeveolaeva ja seitsekümmend galeeri. See oli kõige vägevam laevastik, mille kristlik Euroopa iial oli musulmanide vastu purjede alla ajanud. Ja pardal oli meil missugune jõud! Kakskümmend tuhat saksa ja hispaania ja itaalia jalameest ja kaks tuhat ratsarüütli. Saksa, Hispaania, Itaalia, Malta ja Roodose aadli toredus ja tuum. Ja missugused juhid! Keiser Karl ise. Ja tema all kes? Alba! Cortez! Seisenegg! Gonzaga! Ja vana Andrea Doria kui ülemadmiral. Poisid, ma ütlen: te võite kuulda nende meeste kohta ükskõik missugust laimu. Et keiser Karl oli eluaeg sapihaige, kes ise mitte midagi ei otsustanud. Või et ta oli narr, kes hoidis küünte ja hammastega igast oma mõttetust otsusest kinni. Kui ta nii haruldase asjaga hakkama oli saanud nagu otsus. Või et hertsog Alba laseb praegu Hollandimaal tuhandeid teibasse ajada ja tapapakule saata. Või et Cortezi raudrüüdes sõjamehed olid raiunud alasti mehhiklasi nagu lihamasin liha. Ja et Andrea Doria vahetas viis korda isandat, kelle asja eest ta sõdis... Mina ütlen: kuulake, mis teie isa teile nende meeste kohta räägib. Sest mina olen neid kõiki oma ihusilmaga näinud ja nendega seltsis sõdinud. Ja ma ütlen: need olid pärlid meie aastasaja rüütlimeelsuse krooni sees! Alba näituseks. See on kõige tulisem andumus oma monarhile, mida iial nähtud. Ja Cortez. Tema oli väsimatu, nagu poleks tema raudrüü sees mitte inimene, vaid tegutsema nõiutud masin. Ja Doria — missugune üleolev kogemus... Aga mis puutub süüdistustesse, mida nende vastu nii valjusti kuulda on — mina küsin: mida muud peaks Alba seal nende juustukaupmeestega tegema, kes oma kuninga vastu mäsavad?! Ja mis moel oleks Cortez muidu omal ajal seitsmesaja mehega (aga rohkem tal ju Mehhikos ei olnud), mis moel oleks tema nendega muidu ühe terve maailma aja võinud oma keisri jalge ette lao-

tada?! Nagu ta ise pidi olema Karlile öelnud (nagu ta mulle endale ütles): *Ühe terve maailmajao otsekui rohelise vaiba, mille peal vereplekkisid on siiski palju vähem kui kuldtikandit tema sees...*

Nõnda. Me seilasime viieteistkümnendal välja. Ja me oleksime võinud kahekümnendal päral olla. Koguni kõige aeglasemad veolaevad oleksid võinud. Kui ilm oleks olnud vähegi soodne. Sest Mallorcast Alžiiri oli ju paljalt natukene üle viiekümne miili, kui meie liivimaa miilides mööta. Aga meil läks Cabrerast möödasaamise peale kolm ööd-päeva aega... Jaa. Doria oli keisrit tungival sõnal hoiatanud, et nõnda hilisel aastaajal ei tohi ennast sellesinase Vahemere tujude kätte anda. Aga muidugi ei võtnud keiser teda kuulda. Keiser oli ütelnud: Andrea, raukade ettevaatus on meestele paheks... (Doria oli ju ka juba üle seitsmekümne vana ja kehvemast puust mees istub selles eas kodus kui pehkinud käänd...) Aga esimesest päevast oli meil tunne, nagu oleks tema hoiatus meie ettevõtte ära nõidunud...

Taevas oli meie kohal hall nagu niiskest Tallinna paekivist haa-plaalt. Ja tumehall meri oli seda mustavam, mida kaugemale me lõunasse liikusime. Aga tuulehingust oli ainult niikauaks, kuni me Cabrerast mööda olime veninud. Siis rauges viimane vinu ja purjelaevad jäid päris paigale. Aerualused sõudsid esialgu edasi ja laevastik lagunes mitme miili peale... Galeerid sõitsid keset vastikut sooja lämmet paljaste aerude jõul. Ja, poisid, te ei kujuta ette, mismoodi see haiseb...»

«Isa, mis hais see siis oli? Mere või?»

«Tobu. Sõudjate hais. Kui tuult on, pole seda palju tunda. Iseäranis hariliku külje- või takkatuulega. Aga kui galeer tuulevaikuses lämbe ilmaga täiel tõmbel sõidab... Sa tunned küll: laev lendab, aga selle rämpsu pasa- ja kuse- ja higihais on hirmus... Ohvitseride ruumid ahtris ujuvad kogu aeg selle haisujõe sees. Meie *capitano* Enrique oli rohkem Andalusia roosilõhna peal kasvanud ja oksendas kolm korda päevas. Minul ei ole nii peenike nina. Aga ikkagi ütlesin, et mul on tarvis oma suurtükkide ligiduses olla, ja kolisin vööri pootsmanni ja kirurgi juurde. Seal ei olnud viga. Aga tõsised hidalgod pidasid sinakolimist alandavaks. Nojah. Ja neljandal õhtul tuli torm. Esimene torm. Kolm või neli päeva. Mis meid peaaegu Sitsiiliani tagasi peksis. Ja siis jälle nädal aega niisugust paigalhaudumist, et silmaga võis näha, kuidas hallitus leiva peal laieneb. Ja siis jälle nädal aega tormi. Nii et meie sõitsime seda maad mitte viis päeva, vaid viis päeva ja ühe kuu. Ja keegi ei kahelnud enam, et meie asi oli ära nõjutud. Kuigi me ei arvanud, et see just meie admiralitöö pidi olema. Sest tema oli ju küll võidelnud prantslaste poolel meie keisri vastu ja paavsti poolel prantslaste vastu ja meie keisri poolel paavsti ja prantslaste vastu. Aga moslemite poolel kristlaste vastu ometi mitte. Nõidumise olid muidugi nimelt moslemid toime pannud. Numiidia ja Kabüülia ja Atlase nõiad — neid on ju kõik sealtmaa turud ja urud ja kuristikud täis —, need saatsid meile oma deemonid kaela! Ja et meie tulemas olime, see oli neil muidugi ammu teada. Me nägime ju peaaegu ülepäeva nende purjesid silmapiiril vilamas.

Noh, kahekümnendal oktoobril olime meie viimaks päral. Hommikul tulid rannikumäed nähtavale. Imelikud hallid nõlvad hallis pilves

JAAN KROSS

taeva all. Linnast ei paistnud muud kui ähmane valge hunnik sipelgamine. Igatahes üsna suur hunnik. Nii et tipp ulatus poole halli nõlvani. Otse linna suurtükkide alla meie muidugi ei sõitnud. Me pöörasime aegsasti pahemale ja läksime pool miili lõuna pool lahte sisse.

Väed hakkasid tükitule kaitse all maale sõudma. «Despejado» oli oma süllase süvisega kaldale kõige ligemas reas. Ma seisin meie kolme pilli juures pakil ja juhatasin tuld. Kõik laevad sülitasid ühtaegu oma rauda randa. Julgesti tuhat suurtükki oli ühekorraga töös. Seda oli mitu korda rohkem kui maandumise kaitseks vaja. Ja mõni hõre salk türgi ratsamehi pani rannast sedamaid plagama.

Siis laskis *capitano* Cortez minu enese juurde kutsuda. Ta oli näost, ma pean ütlema, kaunisti kaame. Aga malaga-peeker oli tal tema toredas kajutis laual, ja mulle paistis, et ta natuke irvitas, kui ta ütles:

«Dionysio, mul on sulle ülesanne. Ma nägin täna hommikul und. Minu onu Hernandot ähvardab siin kaldal sünge hädaoht.»

Ta pidas vahet, sest suurtükid mürisesid liiga valjusti. Kui mürin natuke vaibus, rääkis ta mulle kõrva:

«Teda kaitseb selle eest ainult üks asi. Mulle üteldi unes. Näe, see püha reliikvia. See Püha Sebastiani ihust väljatiritud nooleots. Kui see temal põues on, ei puutu tasse mõök ega kuul.» Ta pistis noole ilusa puutoosi sees mulle pihku. «Saad aru, onude eest tuleb hoolt kanda. Kui nad ise unustavad seda teha. Ja iseäranis, kui nad säherdused on, kes eluilmas ei unusta neid, kes nende vastu hoolikust üles näitavad. Aga ma ei saa ju ise maale minna. Nii et vii sina see talle kätte. Ja seleta: minu unenägu, minu mure tema pärast. *Et cetera.*»

Noh, ma ütlesin: Saab tehtud, *capitano*. Aga — kui tohib küsida: mispärast just mina? (Sest iseäralikuks sõbraks polnud ma selle moorhännaga saanud.) Aga tema ütles: «Sellepärast sina, et sina oled küll katoliiklane, nagu aadlimees olema peab, aga sa oled siiski sealt Lutheri soobaga rikutud maalt — ja kahtled reliikviate niipalju, et sa ei vehi neid sisse.»

Ha-ha-ha. Noh, käsk on käsk. Laeval oleks ju ohutum olnud. Nagu vähemalt arvata võis. Aga leitnant, kes tahab võimalikult ruttu kapteniks saada, pole varjulisema paiga otsingul väljas. Ja Hernando Cortez oli hispaanlaste kõige kõmavam nimi. Aga noor mees võib suurte härradega kokkupuutumisest ainult kasu lõigata. Kui tal pea löikab. Ja kui need härrad tõelised härrad on, pidage meeles.

Ma hüppasin *caique*'sse ja neli meest hakkasid mind maale sõudma. Paljalt kolm- või nelisada küünart. Ja ma võin ütelda: sedamaid pani nõidus, mis meid sel sõjateel saatma oli määratud, uued jõud tööle. Ma olin vaevalt paati astunud, kui sadu lahti läks. Kümne aerulöögi järel sadas nõnda tihedasti, et kallast ega laevastikku polnud enam olemas. Minu kitsenahkne vammus ligunes sedamaid läbi ja minu kübara servast voolas sorinal.

Me jõudsime kuskil väikese jõe suus randa ja ma saatsin paadi tagasi, sest oli selge, et enne homset ma oma ülesandega valmis ei saa. Esimesed randunud mehed, keda ma vihmasajus üles leidsin, olid Seiseneggi sakslased ja need ütlesid, et hispaanlased on kuskil nendest põhja pool. Sajuga ei olnud ikka veel mitte midagi näha. Ma läksin läbi sakslaste leerialustuse ja hirmsa vandumisekisa, sest nad ei leid-

nud oma telkised kätte ja ligunesid aina märjemaks. Ja mina sattusin põhja pool nende leeri jubedatesse pori- ja soolamülgastesse (pärast sain ma teada, et see oli Hamma-nimeline soo seal üsna mere ääres). Siis ma larpisin tagasi, kubemeni märg, ja magasin mõnede ohvitseridega kuskil araablastest mahajäetud majas. Hommikul leidsin ma hispaanlaste leeri teispool Hamma sood üles. Aga siis oli don Hernando oma salkadega juba linna peale liikunud.

Noh, ma ajasin teda vaat et terve selle jumala päeva taga. Sakslaste ja itaallaste ja Alba hispaanlaste segadikus. Mööda kaljuräga ja põhjata teid. Kusjuures linnaümbruse kõrgendikkude pärast käisid päev läbi mitut mõõtu madinad. Aga ilm oli niisugune, et hooti sadas ikka veel, ja see oli üdinilõikavalt külm vihm. Pilved lohisesid otse mööda mäeharju ja orgudes ulgus tuul. Ja mu kere oli nii tühi, et ma oleksin võinud hakata oma saabaste sääri närima.

Alles pärast lõunat sain don Hernando lääne pool linna, Sidi Medjabari mäe juures kätte.

Aga see Püha Sebastiani nooleots paistis talle nalja tegevat küll. Ta pistis selle põue ja päris oma venna pojapoja järele ja küsis, kas ma lõunat olen saanud. Ma ütlen: tõeline väeülem! *Selleks* leidis tema keset kuulide plaksumist mahti. Ja teise käega näitas ta selsamal ajal oma *capitano*'dele, mis suunas araablaste selja taha peab mindama!

Ah *missugune* mees ta ise oli? Estremadura aadlik. Juba kuuekümmne poole sel ajal. Pealtnäha mitte midagi. Nudi hallikirju habe. Pruunid silmad. Kollased hambad. Aga ma panin tähele: kellele ta pikemalt silma jäi vahtima, see vaatas maha. Ja kui ta käheda häälega naeris, naersid kõik kaasa. Mitte naljast, vaid *respektist*. Noh, mina ütlesin, et lähen sedamaid randa ja laevale tagasi. Aga tema ütles:

«Seal ei ole teil mitte midagi teha. Aga siin tuleb linn ära võtta. Jääge minu juurde.»

Noh, selle vastu, nagu te arvata võite, ei olnud mul midagi. Don Hernando ütles: «Meil tuleb kõva töö, enne kui me linna sisse saame piirata. Sest nende neetud tühade teedega jäävad meie suurtükid enamjaolt maha. Ja ma ei mõista, mis kuradi pärast meile hobuseid järele ei tooda?! Kui kõik need künkatagused on araabia ratsamehi täis!»

Nojah. Ta laskis minu tarvis kiivri ja kerge turvise otsida. See oli mulle täitsa paras. Ainult randmekohtadest on hispaania turvised minu liivimaa kondile kitsad. Ja ma olin nende hispaanlaste seas, kes õhtu eel Medjabari mäele välja tungisid. Need saatana araablastes aurasid enne laiali, kui nendega õieti mõõka kokku panna saigi. Aga linna läänepoolt külg oli sealt selgesti näha. Kraav oli neil õieti armetu ja prahti täis. Aga müür oli sealtpoolt oma kolmkümmend jalga kõrge. Nojah, ja õhtul rookisin ma ennast tund aega porist ja olin käsu järgi don Hernando telgis.

Mis seal oli? Mitte midagi. Söödi õige kasinalt õhtust. Nagu hispaanlased ülepea. Ja don Hernando oli pärine askeet. Muuseas: üks lihvitud härra, kuigi ta ei pruugi askeet olla, põlgab Liivimaa moodi õgimist. Aga don Hernandot huvitas ainult v õ i m. Võim isegi rohkem kui kuld. Ja kuld paljalt sellepärast, et see on metalliks muutunud võim. Aga ma olin kuradi kombel väsinud ja sellest, mis seal räägiti,

mäletan ainult mõnda asja. Seal oli paar ohvitseri, kes olid temaga koos Mehhikos sõdinud ja kõik palusid teda ja neid oma juhtumusi jutustada. Mul vajusid silmad kogu aeg kinni ja ma näpistasin reit, et mitte tukkuma jääda. Ma mäletan, seal räägiti nende atsteekide koledatest inimohvritest ja püramiididest keset verejärvi, ja sellest, kui hirmus äraandlik rahvas see on. Nii äraandlik, et teda ainult ilma iga halastuseta valitseda saab. Niisama nagu mittesakslasi siin Liivimaal. Ja kui palju neil kulda oli. Aga kui palju don Hernando sealt keisrile ja enesele kulda oli hankinud, seda ta ei öelnud.

Ja järgmisel öhtul, kui meil linn pidi korralikult sisse piiratud ja pihus olema, lubas don Hernando jutustada *Hüdaööst*. See on sellest ööst, kui ta kahekümnendal aastal oma tillukese salgaga enese mässavate atsteekide pealinnast välja võitles, iga jalatäie tee pärast verd valades. Nõnda et see kõige suurema hädaohu öö nende kõige suuremaks triumfiks sai.

«Siin Alžiiris,» tähendas keegi tema *capitano*'dest, «pole meil ei säherdust triumfi ega säherdust häda oodata. Kahjuks. Ja õnneks ühtlasi.»

Ja siis räägiti seal Alžiiri asjadest ka. Noh, meie olime Aafrikas selleks, et alžiirlaste häbematu le mereröövimisele lõppu peale teha. See oli kõigile klaar. Kristlikul ilmal oli ju võimatu seda jõledust kauemini kannatada. Aga don Hernando juures räägiti (ma mäletan, see ajas meile kõigile müriseva naeru peale): moslemid pidid seletama, et nemad sõdivad meie vastu õiglast sõdimist, sest kristlikud koerad pidid püüdma nende igipõliseid maid endale saada ja nende ausat meresõiduvabadust ära kägistada...

Ja mul on meeles: kui ma enese kõrvalt elgis magama keerasin, oli mul omajagu muinasjutuline tunne küll... Ma kuulasin: tuul vingus mäelõhedes, telgiriie laksus, vahimehed hõiksid parooli... Ja mina mõtlesin Mehhiko ja Kabüülia ja Liivimaa peale. Ja selle vana kivi-maja peale Tallinna Toompea serval, kus meie suguvõsa viis põlve elanud on—»

«Kas sellesama peale, kus meie praegu oleme?»

«Nojaa... Ja laia maailma peale, kus need härrad olid vägitegusid teinud ja rikkusi kogunud. Ja kus mina nüüd ringi sähmasin... Nagu pingul ammu pealt nool... Ja selle peale, et Püha Sebastiani nooleotsa mul teps enam põues ei olnud. Sest, mine tea — pisikene kaitse võis inimesel temast ikkagi olla... Aga järgmisel päeval sai mulle selgeks, et kõigist pühadest reliikviatest ei ole sealtmaa nõidade ja kuradite vastu mitte kröömigi kasu. Vähemalt nende kuradite eneste kodu mitte. Kuigi iseäranis meie hispaania ja itaalia vägede meestel mitmesugust püha kraami kõigi peale kokku küllap mitu hobusekoormat kaassas oli...»

Järgmisel hommikul saatis keiser heeroldiga linnale sõna: ärgu olgu sõgedad ja andku alla. Aga nende ülemjuhataja Hascen Aga oli sülitanud — mitte küll heeroldile vastu silmi, vaid oma jalge ette maha ja ütelnud: «Korja mu vastus üles ja vii oma keisrile!» Ja tagantjärele on muidugi selge, kelle ja mille peale tema lootis. Sest oma kaheksasaja türklase ja viie tuhande maurikaltsaka peale, kes tal olid, ei saanud ta oma ülbust toetada.

Õhtu eel kutsus keiser sõjanõukogu kokku. Don Hernando käskis mul oma saatjate seas kaasa tulla. Keiser asus meie väeliini keskel, üle poole miili meie hispaanlastest lõuna pool. Tema telk seisis künka otsas ja künka nimi oli (seda ma sain pärast teada) Kudiat es Savun, mis tähendab Seebimäge — otsekuu pilkeks selle üle, kui kaugele meie asi libeda edenemise asemel pidi minema...

Noh, ega leitnante keisri juurde sisse ei kutsutud. Ma jäin nooremate ohvitseride seas õue. Me tulime hobuste seljast maha ja vaatasime ringi. Ja ma nägin üsna ligidalt ära, kuidas keiser telgist välja tuli ja oma väeülemad vastu võttis. Kõrendiku Alba ja paksu Seiseneggi ja Gonzaga ja teised. Aga seesinane Karl ise oli väga väarikas kõrget kasvu härra. Magamatusest rohelise näoga, pikk lõug habemetüükast must. Nagu poleks tal sõjamurega meeles olnud nagu puhtaks ajada.

Kui nad sisse olid läinud ja mul enam midagi vahtida ei olnud, lõin ma silmad üles ja ehmatasin — jumala eest. Lõuna pool mägede kohal oli niisugune pigimust ja kobrutav pilvesein taevasse tõusnud, mille taolist ma enne ega pärast pole näinud. Ma tahtsin juba teistele ütelda, et kuulge, vaadake, aga sain sõna sabast kinni. Sest mehel ei sünni meeste seas kõige eblam ja arglikum olla. Aga sealsamas panid teised ohvitserid juba isegi taevast tähele ja hakkasid risti ette lööma ja üks ütles: «Aga sealt nüüd tuleb...» Ja sedamaid oli esimene pagi päral ka. Keisri telk jäi küll paigale, esialgu, aga kuldkotka ja kuldristiga keisrivimpli, mis loperdas telgi katusel, rebis tuulehoog karparsaki maha ja pillutas läbi tolmupöörise mäest alla nagu katkise tuulelohe... Alles mitmesaja sammu taga, moslemite surnuaias, kus Seiseneggi mehed nüüd leeris olid, saadi see kätte ja toodi jooksupärale tagasi. Nõnda et kui keiser oma nõukoguga poole tunni pärast telgist välja tuli, oli kõik jälle oma kohal. Ja isegi, kui ta näinud oleks, mis vahepeal juhtus, poleks ta seda vististi oomeniks seletanud. Sest otsus oli tal muidugi juba enne tehtud, kui nõukogu selle nüüd teatavaks võttis ja otsustas: *tormijooks linnale homme koidu ajal.*

Keiser hoidis baretti tuule pärast pihuga peas kinni ja vahtis võrdlemisi sünge näoga taevast, peab ütleva, ja naeratas siis äkitselt ja ütles:

«Näete, härrad, missuguse tormi Issand meile appi saadab — et moslemite südameid ära hirmutada!»

Kõik naeratasid vaprast. Aga ma ei tea, kui paljud veel uskusid, et see torm ja need pilved Issanda töö oli... Sest kolmveerand taevast oli üleni must ja selleks, et sõnad tuulemühinas kuulda oleksid, pidi peaaegu juba karjuma. Aga Karl arvas nüüd heaks soovida, et ka nooremaid ohvitseri talle tutvustatud saaks. Seal oli meid mõnikümend telkide vahel troppis. Ja keiser astus meie juurde ja rääkis igaühega—

«Kas sinuga ka?!» küsivad Herman ja Jürgen ühel õhinal ja härra Maidel tõuseb suure meenutuse mõnus püsti (olgugi et sel meenutusel on ka oma Achilleuse kand) ja heidab pilgu aknast kaugusse, üle õhtuvalguses Piiskopikopli ja Harku järve heletuse, ja pöördub tuppaga tagasi ja vaatab oma õhevil poegadele otsa:

«Muidugi. Ta astus minu juurde. Ta seisis minust niisama kaugel,

kui teie praegu istute. Ja tuul puhus mulle tema muskuse- ja küs-laugulõhna näkku. Don Hernando ütles:

«See on don Dionysio Maidel majesteedi laevastikust. Praegu minu käe all.»

«Ja mis keiser sulle ütles?» pärivad poisid põnevil.

«Tema küsis, kustkohast mina pärit olen. Mina seisin sirgelt tema ees ja ütlesin:

«Liivimaalt, minu keiser.»

Siis hakkas tema minuga saksa keelt rääkima:

«Nõnda kaugelt? Kiiduväärt, jaa. Minu noores eas oli üks maalija minu teenistuses. Liivimaalt, Tallinna linnast. Michiel Zittoz. Olete kuulnud? Ei? Ha-haa. Ükski prohvet ei ole kuulus omaenese maal. Väga osav mees. Mõnes mõttes meeldis tema minule kõigist minu maalijatest kõige rohkem. Isegi rohkem kui Tiziano. Aga Maidel? See ei ole ju ka vist saksa nimi?»

«O n, minu keiser.»

«Ja mida see tähendab?»

«See on üks kala.»

«S a k s a keeles?»

«Jawohl.»

«Mh. Ka keiser õpib niikaua, kui ta elab...»

Siis kõndis ta läbi tormi järgmiste ohvitseride juurde edasi. Ja teised vahtisid mind kadedalt. Sest nõnda pikalt polnud ta kellegagi kõnelda suvatsenud.»

«Aga isa,» küsib Herman, «kas meie nimi o n saksa nimi?»

Ja Jürgen ütleb: «Mina olen kuulnud räägitavat—»

«Poisid,» ütleb härra Maidel tõsidusega, mis peab küsimuse lõplikult ära vastama, «kui teie isa seda Püha Rooma riigi keisrile on kinnitanud, siis see o n saksa nimi. Ja nüüd ma räägin edasi.

Me ratsutasime don Hernando ja tema ohvitseridega tagasi Medjabari mäele. Tuul lööskas meile selga ja otsekui tõukas meid edasi. Pooltel teel läks lausa pimedaks. Ja siis tuli vihm. Kõige kohutavam vihm, mille käes ma eluilmas olen olnud. Torm peksis meid üdini märjaks. Telgis oli nii kange tuul, et me ei saanud küünlaid põlema. Põrandal oli pool jalga vett. Ja kui me tõrvikuid otsima hakkasime, kisendas keegi: «Vaadake! Vaadake!» Me jooksimise välja ja — jumala eest, raju mõllus ja poolpimedas lendasid mingid jõletu suured mustad linnud meist päritormi üle... Viis või kuus tükki. Nõnda madalalt, et me heitsime käpuli maha. Sest need ei saanud muud olla kui araablaste koledad rokk-linnud. Mis võivad lõvisid küünte vahele võtta nagu hiiri! Me lõime risti ette ja ronisime telki tagasi tõrvikuid otsima — ja siis käristas torm meie telginurga vaiast lahti. Silmapilk kisti ülejäänud vaiad maast ja telk läks tuult täis ja lendas minema. Lendas lohinal ja paukudes õhku, ja oli läinud. Noh, need linnud — need olid olnud meie lipkonna telgid sealtsamast mäe alt... Aga tuul oli nii vali, et tahtis vägisi pikali lüüa, ja niipalju vett täis, et tuli lämbumise ja uppumise tunne. Maha heita ei saanud. Me proovisime. Maas oli jala-sügavune pahisev kosk. Aga ma võin ütelda: ka selles kõige jubedamas olukorras ei kaotanud don Hernando pead. Kõnelda oli võimatu. Ma kuulsin, kuidas don Hernando mu kõrva juures karjus:

«Piigid! Terad maasse! Kinni hoida!»

Meid oli kaheksa või üheksa meest. Me heitsime porikoske maha ja kobasime oma telgiasemel ringi. Me leidsime käsikaudu neli-viis piiki ja hellebardi. Me rõhusime terad kiviklibusse ja hoidsime püsti seistes piigivartest ja üksteisest kinni. Täiesti võimatu oli vaatama minna, mis allpool meie lipkondadega sünnib. Ma rebisin enda piigivarte toel don Hernando kõrvale:

«Don Hernando — mis meie — laevadest saab...?»

«Kui Doria... õigel ajal... merele läks... võis muist pääseda...»

Noh, me olime tunni aja pärast omadega täiesti läbi. Ja siis tuli mürin—»

«Mis mürin?»

«Kõrvulukustav kõuemürin.»

«Ja välk?»

«Mitte mingit vätku. Välk on Issanda tööriist. Aga siin olid ju kura did jaol. Kohutav kõuemürin täielikus pimeduses. Ja siis hakkas maa värisema. Nõnda et piigid vankusid. Need, millest me kinni hoidsime. Me olime nagu parmud suure hobuse nahal — ja hobune judistas nahka. Nii et kaljurahnud veeresid meist pimedas mööda. Kaljurahnud nagu mustad kassid, sest täiesti kuulmatud. Hiiglakõmina sees. Kolm korda värises maa.»

«Ja kui pikalt iga kord?» pärivad poisid. Sest nemad on elanud maal, mille peal küll palju on värisetud, aga mis ise ei teagi, et värisemine olemas on.

«Kui pikalt? Noh, meie paistis, et iga kord oma veerand tundi. Teate, kui kaljud su jalge all vanguvad — kuradi pikk aeg on südame löögist teise. Midagi säherdust soovin ma ainult oma vaenlasele!»

«Ja siis?»

«Siis hakkas järele andma. Tormimöll kestis siiski poole järgmise päevani. Aga koidu ajal hakkas paistma, mis meie laevadega oli juhtunud. Medjabari tipust oli laht ju silmaga näha ja me ronisime hahte ajal paari mehega sinna vaatama. Merel mitte ainukest laeva. Aгарand laevade riismeid täis. Ja rannas türklaste salgad, kes kaldalepääsnu id piikide otsa korjasid. Sest laevadelt ärापääsnu id olid ju pool-uppunud ja poolsurnud nangunii. Tormijooksust linnale ei maksnu id rääkidagi. Selle asemel tuli Hascen Aga oma meestega linnast meile kaela. Ja me olime oma Hädaöö luupainajast nõnda tūmaks tallatud, et esialgu löi ta oma mõne tuhande mehega meid taganema. Seda hõlpsamini muidugi, et kumu oli jõudnu d juba läbi kõigi meie vägede: meie laevu pole enam olemas... Nii kuratlikult vägevast nõidusemāngust olime sedavõrd halvatud, et türklase peatamine nõudis meilt hirmsat vaeva. Keiser tuli ise võitlejate sekka, nägu roheline ja silmad põletikus peas. Don Hernando karjus hāāle sootu kāhedaks ja Seisenegg higistas viis naela õllekõhtu maha. Viimaks tõmbas Hascen oma salgad linna tagasi. Aga meie seisukord oli ometi enam kui sant. Oli tunda: kui nālg on küllalt teravaks lāānu d, lõikavad mehed oma juhtidel kõrid maha ja lähevad moslemite poole üle. Sest palgasõduri usk ja tõde käib läbi mao. Ja siis oli ikkagi vana Doria meie päästja. Mida ma soovitan meeles pidada, kui te vanade meeste üle otsuseid teete.

Õhtu eel tuli paat itaallaste juures randa ja tõi sõna: laevastik ei

olnud siiski üleni põhjas. Hukka oli saanud sada nelikümmend veolaeva ja viisteist galeeri. «Despejado» nende seas, ja ühtekokku umbes kaheksa tuhat meest. Ülejäänud laevad oli vana Andrea jõudnud kokku korjata ja ootas meid nendega Matifu neeme juures. Nojaa. Aga sinna oli linna alt kolme päeva tee.

Noh, me võitlesime endid kuidagi läbi nende kolme päeva. Ja läbi selle jõleda maa. Neetud türklased meile iga silmapilk tuld andmas ja kuklasse langemas. Pori teedel põlvini. Sillad mägijõgedel ära uhitud. Rohi ja juurikad ainus toit.

Khm. Türgi atakkide tõrjumisel oli mul juhus don Hernandole silma jääda. Kui ma ühelt säherduselt kähmluselt tagasi tulin, ütles ta kõigi kuuldes:

«Don Dionysio, teie vahvusest kannan mina keisrile ette!»

«Ja kas ta kandis?» pärivad poisid.

«Mm-ma ei tea. Igatahes polnud mul sellest enam mingit kasu. Sest just seesama lubadus — Nojaa. Neljandal päeval olime me viimaks Matifu neemel ja hakkasime paatidesse minema. Tegelikult juba pääsenud, olgugi enam surnud kui elus. Aga mida enam meie vägede pruun plekk seal halli liiva peal ahenes, seda agaramalt käis türk meile peale. Keiser tahtis olla kapteni kombel viimaste minejate seas. Don Hernandol ei sündinud enne teda paati asuda. See oli selge. Ja minul mitte enne don Hernandot. See oli ka klaar. Laevadelt anti meie paatidessemineku kaitseks tükituld. Aga janitšaridele, kes meid pitsitasid, mütsusid meie kuulid juba rohkem selja taha. Muidu oleks meie laevade tuli meile endale ohtlikuks läinud. Nii et viimaste otste lahtirehimine selle neetud Barbaaria pinna küljest oli oieti tülikas tegu. Noh, lõpuks oli meid seal veel vaevalt sada viiskümmend meest järel keisri lahkumist katmas. Arkebusiirid paatides ja rannas andsid vaenlase peale tuld mis suutsid — nende rohusarvedes oli vähemalt pealmine kord juba enam-vähem kuiv. Ja siis tikkus üks ägedam türklaste salk meie rõngale parema käe poolt otse mööda kaldaliiva jõudsamalt peale. Ja don Hernando oli tunaeile töötanud minu vahvusest keisrile ette kanda... Aga nüüd oli ju keiser siinsamas! Keiser oli praegu kaldalt vette ratsutanud ja kannustest paati astunud. Ta seisis paadis püsti ja viipas kalda poole. Ta viipas peaaegu et minule... Ja teie isa otsustas: keiser peab oma silmaga näha saama, mis mees see leitnant Maidel on, kelle vahvusest don Hernando talle kõneles (või seda enam varsti kõnelema saab)... Ma hõikasin tosina soldaneid enesele järele ja tormasin türklaste hobustele vastu.

Noh, ma ütlesin teile: ma olin sel ajal kakskümmend aastat vana. Nüüd olen varsti viiskümmend ja nüüd ma niimoodi ei teeks. Aga kui ma jälle kakskümmend oleksin, teeksin niisama. Sest noor aadlimes peab julgustükkideks valmis olema. Kui saatus talle juhuse pakub oma keisri silma all midagi korda saata.

Ma mäletan esimese janitšari ja ta hobuse pungis silmi ja meie mõökade kokkukõlksumist — ja ma ütlen: sagedasti lõpevad säherdused tembud siiski paremini kui seesinane tookord.

Kui ma uuesti maailma märkasin, oli minu oimukoht jõledast mööghoobist verrega koos. Noh, see oli loomulik. Nemad olid ju olnud ratsa ja mina jalgsi. Neid oli mitukümmend ja minul paljalt tosin

vettinud landsknehtivenimust järel... Ja nüüd kõlksin ma kinniseotud peast põigiti türgi hobuse laudjal. Pöösad kihutasid mu silmadest mööda. Läbi pöösaste vilkus meri. Ja laevad. Laevad juba eemal. Ma olin alžiirlaste vang. Jaa. Kokku mitusada keisri sõjameest. Mina — viis aastat. Kuni trinitaarlased minu vabaksosturaha viimaks pärale töid. Nõnda. Täna seks aitab.»

Herman küsib: «Ja pärast seda teenisid sa Poola kuningat Sigismundi?»

«Jaa, mõlemat Sigismundi. Isa ja poega.» Härra Maidel on juba kõiges oma soonilises pikkuses püsti tõusnud. Ka tema pojad on juba püsti. Jürgen küsib:

«Ja nende all tõusid sa pulkovnikuks, eks ole?»

«Jaa. Rzeczpospolita pulkovnikuks. Aga sellest ma räägin teile ülejärgmine kord. Nüüd pean mina meie asevalitseja juurde minema, õhtul tulevad mulle siia mõned härrad —»

Herman küsib või pigemini tahab küsida: «Aga isa, seal Alžiiris, seal sa olid... Kui Berend meil hoovimeistriks oli, siis ta rääkis ükskord —»

Härra Maidel on oma poegadele ukse poole järgnenud, isaliku mõnundega järgnenud, nüüd nõksatab ta paigale:

«Ja mis see Berend, see katkuroog teile rääkis? Ah?» Härra Maideli häälde on äkitselt mingi falsett sigenenud. «*Kas seda, et teie isa olevat Alžiiris moslemite hanekarjus olnud?! Jah?! Seda?! Ma tean! Ja ma ütlen teile: see on armetu laim!* Ja Issand on seda ilalõuga selle eest juba karistanud! Et ta katku kätte kõnges! Ja teie pidage meeles: see hanekarjusejutt — ma tean, et mõned seda räägivad — on närune vale! Üks Liivimaa aadlimees ei lase ennast iial niimoodi alandada! *Hascen Aga mõisavalitseja* — jaa, seda olen mina olnud, sest seda palus tema mul olla! Aga kes teile veel neist hanedest peaks kaagutama, see saatke minu juurde. Et ma tema pea jao lühemaks teen. Ja kui teie meesteks saate, tehke seda säherdusega is e! Soo. Nüüd mina lähen. Asevalitseja saatis mulle lõuna aegu sõna.»

Täpsemalt võttes polnud sõnasaatjaks küll asevalitseja ise. Aga härra Maidel ei pannud endale pisikesi ebatäpsusi pahaks, iseäranis kui need teatud ülespoole tiivakergitamise vaimus sündisid. Ja pealegi polnud sugugi selge, kes õieti praegusel minutil Tallinnas kuninga asevalitsejaks oligi... 68-ndani oli selleks olnud vana härra Horn, olgugi aadli jaoks oma soome-rootsi talupoeglike harjumustega tülikas isand, aga ikkagi tunnustusväärt osav riigiasjade-rebane. Johan III troonile tõusuga oli aga see tema kunagine lähim, kuid temast vahepeal loobunud usaldusmees äkitselt olnud kuninga viha all. Nõnda et Tallinna oli saadetud kiiruga Dobbeler ja selle järel Oxenstierna. Ja viimane oli siit taas otse keset hiljutist linnapiiramise palangut ära kutsutud ja tema asemele oli pandud härra Hans Björnson Leion. Ja kõik need vahetamised ei näidanud muud, mõtles härra Maidel saapaid jalga tirides, kui kuninga ebakindlust ja kahtlustajat vaimu. Ja järelikult seda, et Eestimaa aadlil on aeg kandu taas kindlasti maha panema hakata. Seda enam, et härra Leion oli oma lõukoera- ja karunimede kiuste veel sarvitum isand kui tema härjaotsaesisene eelkäija

oli olnudki. Ja nüüd oli ka seesinane härra Leion mitmendat kuud Stokholmis. Aga nädala eest oli vana Horni-härra poeg Karl Henrikson Tallinna saabunud ja Toompea lossis aset võtnud. Ühtede juttude järgi selleks, et asevalitsejatooli siin taas oma isa tarvis puh-taks kloppida. Teiste järgi selleks, et siit sedamaid Soome edasi sõita ja seal oma isale ametiaset valmistada. Sest vana Horn pidi igatahes olema oma asjad Stokholmis jälle joonde ajanud ja kuninga usalduse tagasi võitnud. Ja Karl Henrikson see oligi, kes oli Tõnis Maideli täna teadmatus asjas lossi kutsunud. Ise oli see Karl Henrikson mui-dugi kahekümneaastane nolk. Aga oma isa poeg, mitte unustada. Rää-giti, et hiilgavate vaimuannetega poeg. Aga mõjukate meeste poega-dest räägitakse seda sagedasti. Või just vastupidi. Juttude järgi on tähtsate meeste pojad alati kas kangelased või tolgused. Härra Maidel oli saapad jalga tirinud ja mõtles: Minu *Hofmeister* Fabian räägib mulle ka, et Herman ja Jürgen olevat üpris andekad poisid. Aga Berend, see häbematu, kes enne teda oli ja katku ära kärvas, see rää-kis, vähemalt minu seljataga, et nad on jämeda mõistusega mihakad ja et Herman pidi kippuma end joomalaudades täis võtma... Hm... Aga praegu on tähtis, et vana Horn on kuninga juures jälle niisama-suguses usalduses nagu viieteistkümne aasta eest... Nagu siis, kui kuningas oli veel Soomemaa hertsog ja härra Horn käis tema seltsis Poolamaal, hertsogil abiks Poola kuninga ilusat öde kosimas, meie praegust kuningannat... ja kui pulkovernik Maidel härra Horni tähele-paneliku talupojanäo enesele Vilno suurelt kosjaparaadilt mälusse surus.

Sellepärast laskis härra Maidel nüüd läikiva kõrvi sadulasse panna ja treppi anda. Olgugi lossi paljalt paarsada sammu. Aga siinmaal pandi härradevahelise läbikäimise vormidele ülepea liiga vähe rõhku. Liiga vähe! Nojaa. Siit-isandail ei olnud ju ka ei Valladolidi ega Kra-kovi kooli. Ja seesinane õukond, mida (nagu Moskva suurvürst pidi olema ütelnud) selle rasvakaupmehest Gustavi pojad Stokholmis pidada püüdsid, oli alles üks kohmaka alustuse asi. Vähemalt Liivi-maa põlisaadli pilguga vaadata...

Härra Maidel juhatati vana kapiitlisaali taha, asevalitseja töötoa väikesesse võlvitud kõrvalruumi. Nõnda et paiga järele, kus Karl Hen-rikson tema vastu võttis, ei mõistnud härra Maidel selle kohta midagi arvata, kas Hornid on siin tulejad või minejad mehed... Aga viisakuse asjas ei jätnud seesinane noorhärra küll soovida. Sest kui Eestimaa rüütelkonna mõjukamaid mehi tema kutsel ilmunud oli, siis kaua teda oodata ei lastud:

«Aa. Härra Maidel. Väga hea. Võtame istet. Ja lubage, ma asun kohe asja juurde.»

Need olid nii ilmselt isa pealt õpitud sõnad, et see ajas peaaegu mui-gama. Nagu see noor mees ülepea, see poiss, kes oli oma isat märksa lühem ja tõntsakam ja kelle roosa nina all kikitas kuldne vuntsioras. Härra Maidel ei muianud küll teps. Sest see oli siiski härra Horn *junior*, eks ole. Esiisad kaheaja aasta eest lihtsad talupojad? Noh, ega mitte ainult neil... Ja praegu oli see poiss ikkagi teatud määral kuninga isiklik lähedus... Nõnda et härra Maidel, kui ta oleks

juhtunud end kõrvalt vaatama, oleks vististi märganud, et ta sisemiselt, kuidas öelda, isegi natukene *vedrutas*. Ja üleoleva eaka härrasmehe muiatatahtmise kōdi ning ülespoole naksakaks treenitud mehe sõna-kuulda-tahtmise ärevus olid tema sees huvitavalt segi... Herra Horn ütles:

«Henrik Klaussonilt tuli täna kiri. Ma tahan selle sisu teile teatavaks teha.»

Ahaa. Ta räägib oma isast kui kellestki kolmandast. Noh, säherdused juntslid tahavad ju ikka endast iseseisvat ametikandjat kujutada. Mina panen tema ilusti tema pojapaika tagasi (he-he-heh) ja ühtlasi saan ma võib-olla teada —

«Kas teie isa — kirjutab — kui meie *varstine asevalitseja*...?»

«Tema kirjutab kui kuninga nõuandja. Ka siitmaa asjades. Herra Leion on teatavasti Stokholmis haige. Ja kuningas on Henrik Klaussonilt küsinud, keda tema siitmaa sobivate meeste seast võiks nimetada Tallinnasse määratud kuningliku laevastikujao admiraliks. Henrik Klausson on järele kaalunud ja pannud ette teid. Kuningas on nõus. Aga ta soovib, et see ei oleks tagaselja sündinud. Vaid et teil oleks võimalus ära ütelda või nõus olla. Nii. Mina küsin teilt kuninga jaoks teie vastust. Jaataval korral peaksite teie sedamaid Stokholmi sõitma ja andma kuningale vande.»

... Mis-mis-mis...? On see võimalik...? M i n d...? Nojaa — aga miks ei?! Miks ei?! Paremat meest poleks neil ju siitmaalt tõesti leida... Aga ikkagi... See pöörane poiss tuleb niisuguse jutuga nõnda sissejuhatamata moel välja... M i n d? Tõtt-ütelda, minu suhtumise juures kogu sellesse Rootsi värki...? Ha-ha-haa, vana Horn peab sõge olema... Või mispärast sõge... Ega ma ei ole ju käinud temale pihtimas... et ma mitte armastusest kuningas Johani vastu Sigismundi alt tulema ei tulnud, vaid ainuüksi armastusest oma Maidla ja Pärnurme mõisade vastu, mida oleks kroonu omaks arvama hakatud, kui ma oleksin viivitanud... Ja nüüd — kui ma nüüd tänuga ei vastaksin...? See poiss ütleks muidugi 'Ahah. Kahju. Ma kirjutan' ja esialgu muud mitte midagi. Aga mõne aja pärast hakkaksin ma märkama, et mitmesuguseid Tisenhuseneid ja Tuvesid kutsutakse nõupidamistele, kuhu mind ei kutsuta... Ja siis võib äkitselt juhtuda, et... noh, näituseks mõni võlakiri nende seast, mille järgi mina hulga Keila külade ja veskite pandihärra olen, seatakse mõne säherduse Tisenhuseni või Tuve poolt kahtluse alla... ja minu õiguse ümber läheb lahti teadmata lõpuga hagemine ja tänitamine asevalitsejani ja kuningani välja... Algul ühe ja siis teise ja siis kolmanda õiguse ümber...

See poiss ütleb: «Henrik Klausson on ütelnud kuningale, et nõnda laialist sõjalist kogemust kui teil, iseäranis laevade peal, ei ole Eestimaa aadli seas mitte ühelgi teisel mehel. Keiser Karli laevadel prantslase ja türklase ja alžiirlase vastu, Sigismundi laevadel Hansa ja Taani vastu ja Poola maavägedes moskvalase vastu ka.»

«Jaa. Seda küll,» ütleb herra Maidel, «*aga ma pean ikkagi mõtlema*...», ja tal on tegemist, et oma järske suunurki karedas punakas mõõgaarmiga näos paigale suruda. Sest ta kujutab elavalt ette, kui väga tema autoriteet tema auväärt Eestimaa rüütlite seas tõusma saab, kui kuningas tema Tallinna eskaadri admiraliks nimetab...

Ja sellal, kui härra Maidel mõtleb, mõtleb Karl Henrikson:

«Noh, see onu on meil juba kenasti lõa otsas, niipalju kui mina inimeste nägudest otsustada mõistan. Isa kirjutab: *Kiida talle ta sõdurikogemusi, sest päris ilma tema neist ju ei ole ja e d e v on tema üpris väga ja kuningal on teda tarvis mitte nende tema kogemuste pärast, vaid sellepärast, et ta oma laiade rändamiste ja hea suuvärgi, aga veel enam paremate peade puudumise tõttu on Eestimaa aadli seas üks arvessetulevamaid mehi, ja praegusel ülisegasel ajal, kui selle aadli meeled mitte ainult Krakovi, vaid koguni ka Moskva poole nii väga vankumas on, võiks selle härra upitamisel Eestimaa rüütelkonna üleüldisele meeoleole omajagu mõju olla...*»

Siis tõuseb härra Maidel püsti ja ütleb, ilma erilise pidulikkuseta ja võrdlemisi tasa, aga siiski otsustavusest kähedalt:

«Teadustage oma isale kuninga tarvis: mina olen nõus. Millal läheb laev?»

«Tunahomme hommikul.»

«Olgu. Ma sõidan Stokholmi. Te võite oma kirjad isale otse minu kätte anda.»

Koduvärvavas hüppas härra Maidel sadulast, viskas ohjad tallipoisile, kõndis naksuval sammul üle hoovi kivise kaevupõhja, astus majja ja sulges enese oma merele avanevate akendega töötuppa.

Ta istus aknaorva kivipingile, mis oli pealelõunapäikesest leige. Ta lükkas oma poolikud *Bauerordnung*'i kirjarullid koos väikese lauaga eemale. (Kolmat kuud möllas ta nendesinaste korrpunktide kallal, et ometigi ükskord üks karm ja selge kord meie päristalupoegade, nende igaveste sänikaelte asjus oleks paberile pandud, nõnda et seda rüütelkonnale üleüldiseks maksmapanekuks võiks ette panna... Nüüd peab see töö esialges jälle pooleli jääma. Kuna tähtsamat teha on. Khm.)

Härra Maidel sirutas uutes kollastes põdranahksetes saabastes jalad karunaha peale välja. Parem saabas pigistas põiast päris keskmiselt ja karukarv oleks paljastele taldadele mõnusat kõdi teinud, aga härras-mehel ei sündinud päisipäeva ajal jalgu paljaks võtma hakata. Pealegi oli tal mõtetega ülemäära tihkelt tegemist.

Mnja. *Või poleks siiski pidanud rootslaste pakkumist vastu võtma?* Võib-olla oleks siiski pidanud hoiduma ennast sidumast? Ja ootama ära...? Aga ootama — mida, kurat võtaks?! Lõppude lõpuks on ju pool Maidlate suguvõsa kas otse Poolamaal või oma Kuramaa valdustega hertsog Kettleri kaudu Poola Sigismundi all ja mitmed mehed Poolas mõjukatel kohtadel. Tema enda, Tõnise enda lastel, on ju Pilteni mail onu maalarakad varsti pärida... Ja tema kallis vennapoeg Johann Vollustelt, iseenesest muidugi tuulepea, punnis silmadega ja punase matsinäoga loru, on oma mõisameeste lipkonna eesotsas praegu üks selle Tallinna alt küll minema aetud, aga Põltsamaal rõõmsalt paigalustuva kuninganolgi, selle Magnuse tähtsamaid mehi — aga see tähendab suurvürsti enese mehi — või tarviduse korral Taani kuninga omi, eks ole... Ja just nimelt rootslase juures on Maidlad kõige nigelamalt otsa peal. Olguigi neid Harju- ja Järvamaal — härra Tõnis hakkas sõrmedel lugema — üheteistkümnes mõisas ühtekokku seitse pesakonda... (Päris tõhusasti olid Maidlad viimase varsti kahesaja aasta

sees seda Issanda sõna silmas pidanud ja teoks teinud, mis ütles: ja saagu teid palju kui liiva mere ääres... Lihunik Villekese lapsed olid laiali läinud üle terve põhjapoolt Liivimaa!) Aga sealjuures — mitte ühte ainukest Maidlat asevalitsejahärra otseses ligiduses. Kuninga lähikonnast Stokholmis koguni kõnelemata... Nõnda et see, mis Tõnis täna teinud oli, oli õigusepoolest kõik perekonna huvides sündinud... Ja et see sügavamalt vaadates hoopis vähemal määral eneseupitus kui eneseohverdus oli (jaa, just nimelt!), selles ei võinud kröömivõrd kahelda, kes vähegi ette kujutada oskas, missugune kadedusekahin nüüd rüütelkonnas lahti pidi minema... Kahin, mis elukogened kõrvale ju küll ka mõnus kuulata on, iseäranis kui sa tead, et ega põueodade haaramiseni, nagu asi näiteks Hispaania hõlpsasti oleks võinud minna, meie palju jahenohisevaval Liivimaal ometi ei minda. Aga ikkagi omajagu hädaohtlik ja tüütu kahin — kui sul niisama hästi teada on, kuidas selles otsekui vihmakahina all värske intriigideumbrohi lakkama lööb... Zoyed jooksevad Wrangelite juurde, Wrangelid jooksevad Yxkyllide juurde, Yxkyllid jooksevad Tisenhusenite juurde: Rüütliid, vennad — kas te olete kuulnud?! Mispärast just tema?! See nagu räägitakse jumal-teab-kelle järeltulija...?! Hm... Olgu mul sellest vähemalt nõndapalju lusti, et nad seda täna õhtul minu enese suust kuulda saavad!

Härra Tõnis plaksutas käsi, kuni majateener kohale lööpas, ja käskis oma proua enese juurde kutsuda. Proua tuli tiidsasti, sest ta teadis kogemustest, et Tõnis oli teinekord üpris napi kannatusega mees. Ja Tõnis silmitses oma alles õige noort ja nägusat Margarethe-prouat sellesama meeldimuse ja tüütuse seguga, millega ikka. Seda kolmekümne ja paari aastast varatähtsa olekuga naist, kelle kaasavara hõbedakirstud olid Tõnise kunagi Poolamaal väga tähelepanelikuks ja püüdlikuks teinud. Ja kelle lõunapoolsemais vürstikodades Braunschweigis ja kus lihvitud kombed Tõnist siinamaani võlusid ja vihastasid ja pelglikuks tegid... Nõnda et tema tänane Horniga nõussejääminegi võib-olla... Ei-ei! Oma tähtsale ja peenele naisele seltskondlikult järelejõudmiseks ei olnud see mitte tehtud, ei! Säherdune narr mõte võis muidugi jälle ainult neile kadedusest kihavatele Tuvedele ja Tisenhusenitele ja teistele pähe tulla ja keelele karata... Olgu peale, et ühe *geborene* von Schnidecki kõrval — aga mis alamustunne pidi kolme mõisa omanikku, keiserlikku leitnanti ja kuninglikku ooberstit seal millekski sundima?! Narrus. Ainult perekondlikud huvid. Laiemalt: sugukondlikud huvid. Ja Liivimaa huvid, muidugimõista. Sest tegelikult on kuningas Johan siin praegu ainumas korra- ja õigusepidaja jõud. (*Praegu* tähendab muidugi nimelt *praegu*. Ei rohkem. Aga ka mitte vähem, üks ole.)

«Margarethe — mina tulen lossist. Kuningas laseb noore Horni läbi minu käest küsida, kas ma olen nõus hakkama Tallinnasse määratud kuningliku eskaadri admiraliks.»

«Oo... Ja mis sina kostsid?»

Proua Margarethe küsis seda kerge häälehelatusega, mis reetis, et kui Tõnis rootslaste ettepaneku oma naisele imponeerimiseks vastu oleks võtnud, oleks ta oma eesmärgi vähemalt teatud määral saavutanud, olgu muude eesmärkidega kuidas tahes. Ja olgu sellegi saavu-

tuse välise möönmisega pikemaks kuidas tahes. Sest ega proua Maideli roosat-jutti Vasalemma kivist nägu sellest kauemaks kui silmapilguks ei innustunud. Härra Maidel ütles:

«Mina mõtlesin — khm — meie maa saatuse peale. Ja meie soo seisukorra peale siin Vaasade riigi serva peal—»

«Noh?»

«Noh, ja siis ma otsustasin, et see on minu kohus.»

«Nii-nii... Aga kas sa ei karda, et admiral nõnda kasinate rahadega riigis oma aule rohkem kõrvale peab maksma, kui ta ise selle au eest saab?»

«Ph-ph-ph-phh,» puksus Tõnis (sest ta oli üllatuse- ja rahuloluvälgatuse naise silmis ära jõudnud märgata) — «kui ma sinul oma aukulud ja autulud jooksvalt kokku lasen lugeda, ei ole meil seda ohtu karta.» Ta tõsines taas. «Aga esialgu tuleb meil selle peale natukene kulutada. Juba täna. Lase hoolt kanda, et härradel, kes õhtul meile tulevad, pidulik ninaesine oleks. Nende õgimisemoe järgi. Sinki, põdraliha, mandlikooki, reinveini. Või umbes nii, küll sa ise tead. Neil peab olema minu uudisele peale hammustada ja peale rüübata, et see neil kurku kinni ei jää.»

... Ja kui seesinane väike mees, kes selsamal õhtul suvise ehatunni hämaras altlinnast üles kõbis ja Maideli majauksele koputas, sisse lasti, merepoolsesse õue viidi ja kibuvitste vahele kivipingile istuma juhatati, kuni peremehele sõna viiakse — kui seesama väike mees mõned tunnid varem pärale oleks jõudnud ja kui tal oleks siis lastud härraste söömaeelseid ja joomaaegseid juttusid pealt kuulata, oleks ta omal neetud tähelepanelikul viisil mõndagi märgata saanud ja omal pehmel ja püüdmatul moel pärast mõnele mehele mõndagi võinud pajatada:

Seda, kuidas poolteist tosinat rüütlihärrat teretades, nohisedes ja vesteldes diillesse kogunes ja istet võttis. Seda, kuidas nad seal istusid, auväärsemad korjuga toolidel, luidrad koivad koduselt siruli või jummikad põlved joviaalselt laiali, nooremad kübeke kipakamalt järidel, millest karu- või põdranahatükk üle heidetud, ümber pollahtise lee, kuhu valmislaotud halgudele peremees ise tule külge pistis... Ja seda, kuidas seal tule paistel äkitselt silma torkas, et nad juhuse kombel polnud põrmugi tabaldi istuma sattunud... Vaid et härrad Zoye ja Hastfer ja veel mõni kolmas-neljas istusid leelõukast vasakul ja härra Yxkyll oma lähematega paremal ja härra Tuve omadega enam-vähem keskel ja Metsamõisa Tisenhusen, kelle õde kuulsa või kurikuulsa Elert Krusega abielus oli, Tuve omade selja taga väheke kuramal — sattumisi või mitte, aga tegelikult Poola- ja Taani- ja Rootsi- ja Mag-nuse- ja Moskva-sümpaatiate järgi *per partes*...

Jaa, kui teatud väike mees ainult õigel ajal kohale oleks jõudnud, oleks ta mõnele kõigest-kuulda-tahtjale hiljem (muidugi kena kõliseva eest) seda kõike jutustada võinud:

... Kuidas nüüd, kuna Tõnis Maidel oli ammust teada kui tõsine Liivimaa rüütel ja mitte ühegi isanda poolt äraostetud mees, kelle majas maa saatuse asju oli alati arutatud, ilma et kätt oleks suu ees

hoida pruugitud — kuidas nüüd neid asju sedamaid arutama hakati, nagu siin alati oli sündinud...

Kuidas härra Maidel laskis veinikannud ja karikad kamina juurde tuua: «Niipalju kui ma tean, tahab Margarethe meid suitsutatud metssealihaga kostitada, ja hapu reinvein teeb kõhu selle tarvis kõige paremini klaariks...»

Kuidas härra Zoye veini nippides tähendas: «... Härra Johan hoiab meie linna Jumala abiga kindlalt oma käes. Seda küll...» Ja kuidas see või teine selle peale torkas: «Aga ümberkaudu maal pole keegi hing oma vara ega elu pärast kindel.» Ja kuidas isand Tuve selle peale omakorda veini rüübates tähendas: «Ainult saarlastel pole oma hertsog Magnuse all praegu viga midagi...» Ja kuidas talle sedamaid vastu vaieldi: «Aga see ei tule sellest, et Magnus saarlasti kaitseb, vaid et meri neil vallikraaviks on. Ja pealegi on saarlased õiguse poolt rohkem Taani kuninga enese kui hertsogi all...» — «Aga Põltsamaa ümber rüüstavad hertsogi mõisamehed maad mis kole...» — «Ja suurvürsti omad peavad endid Tartus uuesti pealetungile varuma!» — «Nii et minu meelest poleks meil paremat tahtagi, kui et aga poolakas Pärnust põhja poole edasi tungiks ja asjad klaariks teeks...» Ja kuidas keegi hüüdis: «Oh Issand — tuhat marka puhast hõbedat sellele, kes ära ütleb, missugune valitseja siin viimselt peale jääb!» Ja kuidas talle vastati: «No-no-no-noon — sul peab siis ka ikka tengelpung õieti hõbedast sügelemas olema...» Ja kuidas siis pöörduti majaperemehe poole: «Tõnis, sina oled ju ikkagi meie targemate peade seast... Ja maailma ehk — khm — rohkem näinud, kui meil tein kolmas ongi. Mismoodi sinule paistab?» — «Jaa, mis sina soovitad?»

Ja kuidas Tõnis siis ütles: «Auväärt sõbrad, mulle paistab, et meie kõigepealt ühe asja puhul tubli lonksu rüübata tohime: selle rõõmu puhul, mida niisuguses ausas Liivimaa rüütlite seltsis viibimine igaühele meist teeb!»

«Jumala tõsi!»

Ja kuidas soonilised mõõgakämblad, tõmbid täringukäpad, pehmed söömaripihud kergitasid üksmeeles karikaid. Märjad mokad maigutasid. Hallidel, ruugetel, mustjatel vuntsidel kiiskasid kollakad veinipiisad. Ja jäigaks ning võimukaks harjunud, aga ometi üpris mitmesugustesse nägudesse ilmus õieti ühesugune, vaata et lapsemeelne lepitatatus ja uskumisvalmidus:

«Jumala tõsi! Ausad Liivimaa rüütlid kõik...»

Ja kuidas just vendluserüübi lürina ajal Margarethe-proua sisse astus. Kuidas viisakamad ja tuttavamad härrad tõusid istmetega põrandakividel kolistades majaemandat tervitama või koguni ta valgele otsaesisele suud andma. Ja kuidas Tõnis isandate kulmude ja vuntside vahelt oma peene proua pilgu silmadega kinni sai ja prouale pahemat silma pilgutades, nii et silmanurga kortsud ta suure mõõgaarmiga liitusid ja proua sellest ainult ühtemoodi aru saada võis: *Sedamaid pead sa nägema, kuidas su mees kõik need härrad perseli paneb...* Ja kuidas Tõnis jätkas:

«Aga kui teie küsite, mida ma praegusel ajal soovitatan, siis võin ma ainult ütelda, mis ma ise teinud olen. Sest igaüks teeb ju vististi seda, mida ta kõige õigemaks peab. Kuningas saatis mulle täna ette-

paneku» — ta pidas väikese pausi ja lõi iga järgmise sõna juures tühja hõbepeekriga vastu kaminakivi — «hakata kuningliku Tallinna eskaadri admiraliks.»

«Sinule?!» — «Admiraliks?!» — «Ära ole narr...» — «Kõigi Tallinna sõjalaevade üle?!» — «At sa kurat...» — «Tõsi või...?!» — «Ja sina—?»

«Ma kaalusin asja igast küljest läbi.»

«Seda nagunii. Aga mis sa vastasid?»

«Et ma olen nõus.»

Ja. Ja teatud väike mees oleks võinud siis pajatada ka sellest, kuidas proua Margarethe külalised sedamaid lauda palus. Parajasti õigel silmapilgul, et nende hüüatused ja pominaad Tõnise teate peale toolide kolinas ja püstitõusmise kobinas ainult ebamääraselt kuuldavaks said («Oi, Tõnis, ei oleks pidanud...» — «Vaata-vaata-vaata, kus...» — «Tubli! Krauhh ja käes!»). Ja pajatada oleks võinud sellestki, kuidas sööma- ja juumaja lõpu poole heakskiiduavaldused peremehe sammu puhul aina valdavamaks ja kuuldavamaks muutusid — karikakõlksudega koos — ja rahulolematusehääled lihtsalt ära sulasid või hammaste taha jäeti. Kuna pooldusesõnad seda valjemaks tõusma hakkasid ja nende mõte siit-sealt avameeli välja lausuti:

«Ei noh, Tõnis, meie, Wrangelid, oleme alati ütelnud: sinusugust meest meil teist ei ole! Ometigi üks liivimaalane ka kuninglikus sõjanõukogus sees! Kui admiral peaksid sina ju nüüd seal sees olema? Nii et sul vähemalt võimalik on Stokholmi fiskaalidele meie kroonumakside asjus mõistust pähe panna, eks ole...» Ja nõnda edasi.

Aga teatud väike mees, väike halli kassi näoline mees jõudis, nagu öeldud, paraku alles siis Maideli ukse taha ja merepoolsesse õue kivi-pingile, kui külalised ammu laiali olid läinud ja isegi söömalaud oli diile õue poolt otsast minema kantud ja põrandakivid laualt mahajuh-tunud kontidest ja kamaraist puhtaks pühitud.

Härra Maidel laskis väikesel mehel muidugi oodata. Nagu see nende seisusevahe juures loomulik oli. Isegi kauemini. Isegi märksa kauemini täna, olgugi et väike mees ju härra enese soovi mööda alati ainult õhtusel ajal siin majas käis... Aga ei võinud siiski öelda, et teda just a l a n d a v a l t kaua oleks oodata lastud, ei-ei. Ta kuulis peremehe samme sedamaid liivarada mööda tulemas ja tõusis püsti:

«Auväärt härra — see olen mina — nõnda hilisel tunnil.»

«Jajah-jajah,» ütles härra Maidel krapsakamalt, kui tal muidu kombeks oligi, ja kui talle näkku vaadata, paistis, nagu kumaks ehataeva lillakas puna ta jäigalt palelt ootamata tugevasti tagasi. «Veini kaaninud, sinder,» sõandas väike mees vilksamisi mõtelda.

«Noh, mis te siis täna mulle toote?»

«Väga värске asja. Keisri saadiku sõna Tallinna raele. Mineva teisi-päeva protokoll.»

«Maximiliani läkitus? Mis Offenbürger kohale tõi?»

«Seesama.»

«Ooh, selle kohta olen mina juba kuulnud, et see oli olnud kõmisev kui kell ja täpipealt niisama tühi» — härra Maidel haigutas ja võttis pakutud paberilehe oma kätte, «aga kui te selle juba toonud olete — midagi põnevamat teil ei ole?»

«Ma ei teaks küll ütelda...»

«Raekojas kõik vanaviisi?»

«Vanaviisi, praegu...»

«Kas see käib ikka teie juures nuhkimas — see — Russow?»

«Hoolega.»

«Mis teda huvitab?»

«Kõik. Nagu ikka. Sõjavarumised. Kaubaasjad. Ametisseseadmised.»

«Säherdusi asju teie temale ometigi ei näita?» Härra Maidel tõstis Offenbürgeri protokollil ärakirja halli kassi näoga mehe nina alla.

«Jumal hoidku — ei!» ütles halli kassi näoga mees peaaegu et ehmatuses ja õhkas — phhh! — oma näo ette tõstetud paberilt just nagu midagi ära, mine tea, kas midagi kujuteldavat või tõelist, olgu kübeme armulaualeiva puru kellegi näpujälgedest... Ja hammustas endale ühtlasi huulde, et varjata teise suunurga muigelekipumist, sest äkitselt oli see nii tühi ja muidugiteada siis ka odav paber härra Maideli meelest nõnda tähtis, et...

«Hea küll. Oodake. Mul läks meelest ära...»

Härra Maidel jättis halli kassi näoga mehe põõsaste vahele seisma ja läks majja tagasi. Ilmest oli ta nii palju veini rüübanud, et oli unustanud mehe jaoks raha tasku torgata. Ning isand Topff seisis kibuvitsapõõsastes ja ootas.

Härra Maideli tallist kostis hobuste puristamist. Öölind sabistas okses. Mäe all vallikraavis häälitseid kakerdajad või kosklad. Ning isand Topff seisis kibuvitsapõõsastes ja mõtles:

Ega mina veelindude nimesid ju õieti ei tea. Kust võib linnamees neid teadagi. Kakskümmend aastat ühes Markvardi majas elatud, nunnakloostri taga. Kes vallikraavis prääksuvad — ühed pardid kõik... Aga needsinased, mis siin hämaras lehkavad, need on kibuvitsad. Neil on juba suured pungad küljes...

Ta sirutas käe välja ja tõmbas lõhnavate pungadega oksi oma ninale ligemale. Oksad torkisid ta kätt:

Deyvel, seda oleks ka linnamees teada võinud, et kibuvitstel okkad on. Önnistegija kroongi oli ju neistsamadest tehtud... Ei-ei, alandavalt kauda pole Maidel mind oodata lasknud, seda mitte... Aga õigusepoolest: kui pikk ootamine on juba alandav ja kui pikk veel ei ole? See ripub muidugi sellest ära, kes oodata laskja on... Näh, mis asi see siis nüüd niimoodi momiseb...? Sitasitikas! Jaa... Head silmad peavad sitikal olema säherduses videvikus ringi momiseda... Ei-ei, Maidel on minuga tipp-topp. Ei pealekäratamisi ega midagi. Muidugimõista. Ilma minuta nad ei saaks. Rüütelkond tahab linna asjadega kursis olla. Ja mis on loomulikum? Maahärrad ikkagi... Nad võivad ju mulle aeg-ajalt ütelda: kui mitte sina, siis mõni muu. Häh. Kust nad leiaksid teise mehe, kel niisama palju pabereid käest läbi käib ja kes niisama vaikselt asja mõistaks ajada...? Iga teine kukuks selle pealt teenitud taalritega praalima. Aga mina ei kuku. Mina ei taha muud kui aga tasepisi korjata ja Markvardi maja ära osta, kui ma aplaagrisse lähen, ja siis omas majas elada ja oma mulla peal roospõõsaid kasvatada... Mommommomm — tagasi tuleb... Ära, pimevaim, habemesse tiku — hhh!... Õigusepoolest raske ütelda, kummal pool mina meelsamini käin, kas siin või seal Pühavaimu

JAAN KROSS

taga... Herra Maidel võtab mind kui tarvilikku asja. Ja see Püha-vaimu-tagune, see arvab, et mina olen eksinud hing, kelle eksimused talle tarvili kud on, nii et ta neid minu käest kokku ostab (ma ei tea siamaani, kelle raha eest) ja selle läbi mulle ju ka andeks annab... Koguni nõnda lihtsalt, et pihtidagi ei ole vaja, sest andeksandjal on kõik juba teada... Maksmise asjas on ta isegi lahtisema käega kui seesinane siit-peremees... Ja ma ei mõista tõesti ütelda, mida ma vähem sallin — kas seda, kuidas Maidel raha alati siia pingiotsale paneb, selle asemel, et seda mulle pihku pista, või seda, kuidas Balt-hasari-härra, kui ta raha on mulle pihku toppinud, mul teinekord schaube-rinnust kinni asib ja asja eest teist takka nüimoodi raputab, mühakas, et minu färdingid killadi-kölladi põrandale pudenevad ja ma pean neid sealt koogutades kokku korjama... Ma ei tea, mis mulle rohkem vastukarva on... Aga see on mul osavasti seatud küll, et kui ma sisse peaksin kukkuma, siis on Maidel mul maapealsete ja Russow taevaste võimude vastu kaitsjaks — ja nad ei saa mind kaitseta jätta, ilma et nad iseendid kaitseta jätaksid...

Herra Maidel tuli õue tagasi. Ta oli majas janu peale värsket lonksu veini rüübanud ja ta sõnad lõhnasid veel hapukamalt kui enne:

«Siin on teile teie hoole eest» — ta pani madala hõbetornikese färdingeid enese ja Topffi vahele kivipingi peale. «Ja mis puutub sellesse... Russowisse, üks ole, ikka silm peal pidada. Selge? Ja otsekohe minu juurde tulla ja rääkida, kui midagi on. Ta seletab teile siamaani, et ta korjab oma teateid lihtsalt uudishimu pärast? Iseene se jaoks?»

«Jaa.»

«See on muidugi tühi lori. Uurige välja, kelle heaks tema töötab — Sigismundi, Gotthardi, Frederiku, Magnuse, Iivani või herra asevalitseja ja meie kuninga Johani — kelle?! Seda on praegusel ajal äärmiselt tähtis teada. Aga ülemäära ägedasti ei maksa ka mitte temasse tungida. Klaar?»

«Klaar. Ammu klaar, teie ausus.»

Herra Maidel noogutas — isand Topffile kätt anda ei võtnud ta muidugi mõista vaevaks — ja kõndis majja tagasi. Isand Topff libistas hõbeda pingilt endale tasku. See oli parajasti see hõbe, mille eest ta kavatses Markvardi maja ülemise kirdepoolt akna kivipiidad ära osta. Oi jaa, ta oli oma ihalduste maja mõttes ammu tükkideks jaganud ja mängis iseendaga säherdust mängu, et määras oma — kuidas ütelda — pisikeste teenuste eest saadava hõbeda tükkhaaval kindlate majatükkide peale ära. Nõnda siis pistis ta kirdepoolt akna kivipiidad enesele tasku, ilma et ta neist küll koguni kiivamale oleks vajunud, nagu nõnda rasket lastist ometi oleks pidanud sündima... Ta laskis teenril enese kangialusest tänavale juhatada ja värava enese taga kinni panna. Ta ei märganudki õieti, kuidas vallikraavi prääksujate hääled jäid värava ja müüride taha ja kuidas ainuüksi ta enese taldade ettevaatlik kobin hämaras majade ja Toomkiriku seintelt tagasi kõbises. Sest ta mõtles:

«Nüüd on mul mõlema kirdepoolt akna piidad käes. Ülemisel selle raha eest, mis mul praegu taskus kõliseb. Ja alumisel, koguni koos pae-kivist aknalaua ja sepatrellidega, Balthasari-härra eilsete taalrite eest. Paljalt klaasid on veel puudu, andku Jumal andeks...»

Ja kui väike halli kassi näoga mees Lühikese jala väravast killingi

eest välja lasti ja järskudest paekiviastmetest alla hakkas minema, tundus talle äkitselt, et ta ju kandis tegelikult kahte kolmeküünrast tahutud kivitulpa õlal, olgugi et need oma raskuse kohta otse naeruväärt kerged tarida olid... Kaht tahutud kivitulpa, millegipärast mõlemat ühel õlal, mis teda siiski tavalisest veel enam kühmu vajutas... Kaht tulpa, millegipärast mitte mõistlikult rööbiti ja kõrvu, vaid kuidagi viltu, kuidagi kiiva, kuidagi risti... Ja ta tundis ka, kuidas maailmalõpu-aimduse hirm tal üle kukla käis — ülbuse pärast, et ta oma häbematul käigul söandas ennast ristikandjaks Jeesuseks Kristuseks mõtelda, olgu peale, et ainult Saatana poolt talle pähe pistetud silmapilguks... Nõnda et ta sealsamas Niguliste õpetajamaja ja kalmumaa kohal, kus kevadevihmadest vöödiline leeskliiv sammud tõmbiks kammitses, seisma jäi ja ehmatusejudinas risti ette löi...

VIIES PEATÜKK

milles jälle selle mehe juurde tagasi tullakse, kelle jälgede ajamine nende kaante vahel meie peamiseks sihiks on, ja milles tema elust aru anda püütakse niipalju, kui tema ise selle vedrusid ja piire ja eesmärki aimab (puudulikult muidugi nagu inimene ülepea), ja milles ka tema linna käekäigust päriselt mööda ei minda, sellestsinasest vähi ja haugi ja luige rabelemisest neile antud aja- ning paigapalakese kallal — vähk ja haug sögedas taipamatuses, et need ju paljalt osalt nemad ise on (ja sellepärast ülepea nemad ei olegi!), kes valivad, kuhupoole nad oma saaginatukesega ujuda tahavad (sest jõevoolust ei pääse nad ometi mitte välja), ja ka luik seda mõistmata, et mitte tema ei otsusta, mis-suguse ilmakaare poole tema oma osa lendu tahab tõmmata, vaid et seda koguni lõpmisemalt otsustab tormipilvedest sööstja tuul...

Mida peab inimeselaps harilikult silmas, kui ta seisatab ja ringi vaatab ja ütleb Saamueli sõnadega: Siia maale on Issand meid aidanud?

Kui ta loomu poolt nirss ja türnus juhtub olema — see on, kui ta oma mõrudest elukogemustest signinud kahtlust iseenele või koguni teiste tarvis tähtsaks peab, siis tähendavad Saamueli sõnad tema suus: *Siia maale ju kuidagiviisi küll, aga vaevalt see, mis ees seisab, enam nõndagi hõlpus saab olema.* Ent kui säherduse inimeselaptega tegu on (ja see on Jumala abiga sagedasem *casus*), kelle vaim ja mõte ennast lootuse poole pöörab nagu päevapööra ehk heliotroobiõis päikese poole, siis tähendavad need sõnad tema suus sedasama, mida nad tähendasid Saamueli enese suus, kui see nemad lausus, pärast suurt võitu vilistide üle, Abikivi ehk Eben Eserit lahinguväljale püsti hoovates: *Siia maale — ja lootuse järgi ka edasi...*

Suurt võitu vilistide üle polnud Balthasari küll teps oma arvele kirjutada. Kui keegi suurest võidust rääkida võis — ja põhjust jätkus selleks Magnuse taganemise järel kuudeks ja kauemaks —, siis muidugi Tallinna linn ülepea. Ja tema, Balthasari osa oli selles üpris tilluke. Kuigi see ehk päriselt ei puudunud. Kelle osa selles peamiseks tuli arvata (kas härra Sloyeri raesulaste või mustpeavendade või kodanikevää või vankumatult kindlaks jäänud rae või härrade Oxenstierna ja

Leioni ja lossigarnisoni oma), selle ümber läksid arvamised arvajaid mööda ägedast ägedamalt lahku. Vaidlustes selle üle oli «üleval pool» toopide viisi veini ära rüübatud ja hääled kähedaks jängeldud, kuna «all» olid hulgad õllekannud enne tühjaks joodud ja siis vastasele vastu kiiru kopsatud (päriselt maha polnud õnneks siiski kedagi löödud), et tumedaisse ja vastakaisse peadesse ometi selget tõe sisse taguda...

Ka Balthasar oli viimaks ühest vilistist jagu saanud, tõi küll. Aga vaevalt seda iseäranis suureks võiduks tarvitses arvata. Sest seesinane oli juba enne lõplikku võitu *formaliter* ära võidetud, nagu me teame — kuna see pole keegi muu kui köösnermeister Hans Gandersen Ratskaevu tänavast, keda me silmas peame — Balthasari aina hapunäolisem äi.

Suures kevadises võidujoovastuses pärast piiramise lõppu oli see sündinud. Kui aknad, ukSED, väravad, laevasillad ja maanteed, vähemalt lähemate linnasarase-taguste küladeni, olid korruga jälle lahti. Kui linnarahvas, ja mitte paljalt poisijõmpsikad ja plikatirtsud ning ehk kõige enam meistrite õpipoisiloikamid, vaid auväärt meistrid ja nende emandad ise ja koguni gildivanemad ja pürjermeistrid oma prouadega ruttasid mitmel päeval, tänukellade pimmadipummist kõmava märtsitaeva all, läbi lume ja pori üles Lasnamäe veerele — sealt ülalt oma vanale vahvale linnale heldinud pilku heitma ja tokiotsa või kinganinaga Magnuse leerist jäänud tuha- ja tukihunnikuid sonkima.

Siis, tänujumalateenistuste ja võidujoomaaegade õhas ja nõnda siis kõige sobival ajal oli see sündinud, et Balthasar ilmus köösnermeistri majasse ja ütles:

«Nüüd.»

Ja meister nohises ja vaatas temast mööda — sellest sõja- ja katku-kuudel veel soonilisemaks muutunud, aga ikkagi tervist uhkavast, tüütust, aga paraku täie õigusega oma asja hagevast kantsljuurikast mööda — ja siis taas temale otsa ning vastas, kerge häälevärahtusega, mis võib-olla reetis, et vanamees oma sammu mitte üksnes sõnapidamiseks ei arvanud, vaid ka tänuohvriks Issandale iseene ja oma maja katkust puutumata jäämise ja piirajast pääsemise eest:

«Olgu. Kui ma olen sulle tootanud.»

AgA kui asi pulmapäeva kindlaksmääramiseni jõudis, mõistis Gandersen ikkagi niipalju kaubelda ja tänitada ja venitada, et see alles juulikuu keskel teoks sai. Balthasar mõtles: otsekui oleks Elsbet mitte oma isa laps, vaid isa hõbedakuksin, millest ta veel kuu või teise intressisid tahab kätte saada, enne kui ta tema loovutab...

Viimaks oli kõik Jumala abiga siiski klaar. Abielulepingu üksikasjad olid kirjas. Suur gildituba oli pulmapeotarvis kinni pandud ja söömaning joomalaud viiekümnele inimesele kaetud. Annika, kes ju nüüd toomkooli õpetaja Winkleri proua oli, võttis lauasättimise asja enese juhtida ja tõi gildi lauanõudele veel omaenese ja Winkleri-härra liudu ja karikaid lisaks. Pruutneitsid ja peiupoisid olid ette valmistatud, *raespelmanid*, neli meest, õhtuks pillidega ära tellitud ja need kuus Pühavaimu kooli poissi, kellele Balthasar oli seks puhuks uued kuued selga ja püksid jalga lasknud õmmelda, olid kohale käsutatud — mängu-

meestele sündsä lauluga toeks. Pulmaroogadeks ei olnud küll taevas teab missuguseid mandlikookisid ega martsipani valmistada lastud, aga praetud härjaliha, haugi ja hanesid oli küllaldaselt, õllest ei tohtinud puudu tulla ja naispoolte peale mõteldes oli ka paras mõõt malvaasiat gildiköögi sahvris puntrikus varuks... Balthasar ei saanud isegi öieti aru, mis pagana moel kõik see värk nii suurejooneliseks oli kasvanud. Ta oli endale äia käest pooleldi ärbeldes neljasajamargased pulmad välja pressinud. *Elsbetile ja endale, nota bene!* Ja Horstmanni-emanda kui pruudi vanema õe ning Maijke kui äiamaja virtina käe all oli pulmalaviin veerema pääsenud ja selle mogumased mõõdud puudutasid Balthasari kummalisel moel ühekorraga vastu- ja pärikarva ka... See laialisus käis tema harjumuste lihtsale põhjale vastu. Muidugi, ta oli ise enese sellest põhjast jälle lahti kergitanud, kui ta oma pulmad mitte ütlemele, Kanutisse, vaid suurde gildituppa oli pidada määranud. Ta oli vaimulik mees ja tal oli selleks paras jagu tavajärgset õigust. Seda küll. Aga siiski olid teised tema mõõtu mehed, s. o. Tallinna maameestest pastorid, nii palju kui neid eksempliks nimetada võis, Huhn ja Mündrik ja kes veel, säherdusest tembust hoidunud. Sest oli see kui seaduslik tahes — kerge häbematusse uits oli sel ometi küljes. Ja siis oli ta lasknud enese malvaasia ja mängumeeste ja kõiksugu muude pentsikuste asjas pehmeks rääkida. Ei küll otse pehmeks rääkida, aga ta oli end teatud määral mitte-kuulma-märkama teinud, kui käli Agnes ja Maijke ja isegi Elsbet ühed ja teised asjad toredamaks otsustasid, kui peigmehele päriselt oleks pidanud meeldima... Aga vähemalt see tegi talle rõõmu, et ta magusa kraamiga liialdamise oli ära keelanud. Ja ka see, et ta maiuseorjamisest säästetud raha ja veel hulga enamgi, üle veerandi Ganderseni neljasajast margast, oli (nagu tema äi pidi ütelnud olema) sõgedast peast toppinud kuue koolipoisi uute kuubede ja uute pükste perse...

Igatahes pühapäeval, neljateistkümnendal juulikuu päeval 1571, kella kümne ajal, niisugusel tunnil, kui paks hommikune udu oli küll tõusmas, aga polnud ometi veel kuigivõrd kerkinud ja võttis isegi müüride vahel sõnade tagant kaja otsekui vatise näpuga ära, pani piiskopihärra von Geldern nemad Oleviste kirikus paari — oma mitte enam jumal teab kui noore kolleegi Issandas ja koosnermeister Ganderseni tütre Elsbeti, tema pruudi ja siitmaalt tema naise Jumala ja inimeste ees. Ja kuna piiskopihärral ikkagi kolleegiga tegemist oli, siis ei piirdunud tema paljalt jah-sõnade ärakuulamisega ja abielusakramendi kuulutamisega, vaid pidas laulatavaile ka pisikese jutluse maha. Lisaks uudishimulikkudele Oleviste rahva seast, ja neidki oli rohkem, kui Balthasar oli oodata mõistnud, oli pool tema oma Pühavaimu kogudust, vähemalt pooled Pühavaimu naised, tema laulatust vaatama tulnud, rääkimata uuest Pühavaimu köstrist Meckiusest ja kirikuteenreist ning kellameestest Traani-Andrese Päärnaga eesotsas ja Märteniga seal kuskil teiste taga, õlaga vastu piilarit toetumas, silm vidukil ja jaanileivakaun hambus. Ka kunagist Kalamaja rahvast oli tagapool hulgani näha, nii arvukalt küll vist sellepärast, et nad suurelt jaolt ikka veel linnas ulu all asusid (ainult mõned kõige agaramad olid jõudnud endale juba eeslinna tukkide otsa uued ubrikud üles ajada). Nojaa, need ei saanud küll aru, mis härra Geldern saksa keeles

noorpaarile ja iseäranis peigmehele lausus. Ja teised-kolmandad ei ulatunud seda vahest kuulma. Sest tõusmata hommikune rõskus oli kirikussegi imbunud ja sõnad olid selle sees, nagu öeldud, kummaliselt kajatud ja vatised. Nõnda et võib-olla paljalt Balthasar ise sai päriselt aru, mida härra Geldern õieti silmas pidas (ja muidugi öde Annika, kes istus väarikalt oma püüdliku ja hallipäise Winkleriga ees altarist pahemat kätt kui peigmehe-poole ainumas sugulane)... jaa, ka Annika pidi taipama, mida härra Geldern õieti silmas pidas, kui ta oma vilunud kantslihääle kumedal peaaegusosinal ja läbi kõige oma pühallikkuse kuidagi tabamatult irvitades ütles:

«... Ja mul on rõõm meie armsale noorele ametivennale, kes selle kauni neitsiga täna on altari ette astunud — mul on rõõm tuletada temale meelde apostli sõnu Peetruse esimese kirja neljanda peatüki kolmandast salmist: *Aga nüüd on küllalt saanud, et meie möödaläinud aja oleme elanud paganliku tahtmise järgi, kus meie kõndisime — Noh, meie noor ametivend teab ise kõige paremini, mis asjade sees käimist Peetrus seal nimetab... »*

Balthasar seisis Elsbeti kõrval altariesisel paekiviastmel ja silmitses Elsbeti simaja kleidi palistust, veiklevat, elavat, liigahtavat halli kivi kohal, ja pigistas Elsbeti kätt. Pigistas lausa valusasti. Võimetuse-ängist härra Gelderni äraneetud iroonia ees, millega Balthasarile muidugi tema pattusid proua Friesneriga meenutada taheti, ja küllap veel mingeid jumal teab missuguseid vigadusi tema küljes, tema juurtes, tema sees... Sest needsinased asjad, mida härra Geldern ei nimetanud, aga Peetrus üles luges, olid kõndimine lodevuses, himudes, joomises ja jõledas ebajumalateenimises... Lodevus, himud... hea küll... Aga joomine? Paljukest oli Balthasar sellega patustanud... Ja ebajumalateenimine — see oli tema puhul küll sootumaks rumal jutt... (Kui mitte vahest seda ei osutatud, et ta ju vahetevahel iseeneses tõesti oli mõtelnud: huvitav, kuidas on õieti siitmaa jumalatega lugu, k u h u on nemad pugunud — kui nad ükskord olemas olid? Kas ei ole nad ikka veel kuskil olemas? Kui ma vähemalt ü h t e neist olen, ammu küll, aga oma silmaga näinud? Ja kui maarahvas kõige kristliku vaaba all neid ümberringi edasi kummardab...?) Aga siiski mitte paljalt ängist ei pigistanud ta oma naise kätt. Vaid ka peaaegu et naeru pealeajavast selgusest, kui kaugel temast oli see, mida talle meenutada taheti (või vähemalt see, mis talle meenus). Ja veel pigistas ta Elsbeti kätt tulisest rõõmusest, lihtsameelsest rõõmusest (mille lihtsameelsust ta sealsamas altariastmel tajus ja nautis ja samas mitte päris mehiseks arvas) — igatahes rõõmusest, et seesinane soe ja hämmeldunud käsi, mida ta pigistas, oli tal viimaks pigistamiseks olemas, *ülени tema oma*.

See tõsine rõõm aitas Balthasari tema pulmapäeva pentsikustest ja tüütustest läbi ja üle. Igatahes õhtul, kui suur gildituba pulmavõõrastest kihas ja pillid vingusid ning laulsid ja Balthasar oli viimaks tühja kõhu peale hanekoiva paljaks närinud ning kannu õlut ära kummutanud ja koguni oma äiaga karika tühjendanud, hakkas ta end pikkamööda inimese moodi tundma. Iseäranis veel siis, kui ta oli Elsbetiga suure *chaconne*'i-rütmis tantsitava ridastantsu lahti tantsinud. Säherdune tants oli iseendast võrdlemisi tuimavõitu kõrvukõndimine, kus

paarid üksteisele aeg-ajalt kummardusi tegid. (Korralik kargtants, kämblad Elsbeti puusadel, torupill kärtsumas läbi nende *à la gamba* vioolade või mis nad olid — ha-ha-ha-haa — linnakirikhärä pulmas võimatu mõeldagi...) Ometi sai ka selle peenerahva tantsu ajal Elsbeti kätt hoida ja teda enese poole tõmmata ja vahtida ta sumetumedaid ja küünlatuledest hiilgavaid silmi kõige peigmeheliku innu ja ootusega... Ning hulga meestega lobises ta muidugi ka: oma külimehe Godertiga, sellesinase pagarmeister Horstmanniga, lärmaka kandilise punapeaga, kes jäi muuseas varsti purju ja kippus kõster Meckiusse ümarale emandale käppasid külge ajama, kuni Balthasar tema taltsaks ürahtas, ja edasi Niguliste õpetaja Waltheriga, ärritavalt õpetliku volderusega, kes äkki Balthasari ees kergelt pugema oli hakanud. (Mille põhjust polnud raske ära arvata: piiskop oli suvatsenud Balthasari pulmavõõraks tulla — ja tulla mitte ainult ise, vaid tulla oma proua ja kõigi kolme tütreka tükki, tähendab, mitte kui paljalt noorpaari ühtepanija või kui peigmehe ülemus, vaid kui peigmehe ametivend ja tuttav — jaa, kui piiskopihärä joviaalset juttu, haneisu ning rüübilustakust tähele panna, siis, olge head, kui peigmehe auväärt sõber...) Ja piiskopi endaga vahetas Balthasar muidugimõista ka mõned sündsad sõnad ja isegi vähe enam ja isegi võib-olla mõned säherdused, mida eriti sündsateks ei saanud kiita... Sest kõige oma ametiedu ja küpsuse ja nüüdsest ometi ka abielumeheväärikuse kiuste polnud Balthasar ikka veel mitte üle sellest lapsikust vanatestamentlikust mõõt-möödu-vastu *principium*'ist, millest niisugune mees, kes teistele ameti poolest evangeeliumide vaimu pidi kuulutama, juba *ex officio* oleks pidanud kõrgemal seisma. Tõsikristliku leebuse asemel ajas tema enese jumalparaku sisemiselt harki ja kähvatas iseenesele: Aga mis pärast pean mina see teise-kõrva-ettekeeraja olema, mis pärast peab üks matsivaimulik see kõige allaneelaja olema, kui tema piiskop seda nii mitte põrmugi ei ole?! (Balthasar mõistis küllap isegi, et ta matsivaimuliku siin lausa alatul moel oma väikluse ja isegi ebatahkuse kaitseks välja mängis, aga teisiti tegema ei veennud see mõistmine teda teps. Pigem ärgitas see teda oma mõtlematuse ajendeid iseenesele provokatsiooniliselt selgeks ütleva: Ah tema, suurhäräat mängija lontrus, tuleb mind minu laulatuse pühal minutil minu poisikesetempudega nüpeldama, selle asemel et lõuad pidada — omaenese episkopaalsete pattude peale mõeldes, mis tema poisikese kõrval ühisel kaevul teinud...) Säherduses sõgedas meeles ajas Balthasar mokad natuke prunti ja ta ümarikud silmad ahenesid häbemata muige pärast, mis ta silmanurkadesse sigines, kui ta lausus:

«Ja et Serenissimus just nimelt need Peetruse sõnad valis, kus ei öelda mitte sina, vaid meie — mitte sina oled seda teinud, vaid meie oleme seda teinud ja sellest on küllalt saanud — see oli nii ilus. Nii julgust-andev. Meie patustele hingedele.»

Härä von Geldern jäi selle peale pikalt õlut neelama ja Balthasar ei oodanud tema vastust ära, vaid ütles tema prouale:

«Aga kui kallil proual selle vastu ei ole ja see väike neiu sellega päri on, tantsiksin mina neiuga ühe tantsu?»

Kallil proual ei olnud midagi selle vastu, vähemalt mitte midagi seesugust, mida ta välja oleks ütelnud. Neiu punastas kaelast kõrvadeni

ja Balthasar viis piiskopi tütre gilditõa piilarite vahele tantsima. Kui nad pärast violade tiivul kahele poole kõnnitud kaheksaid keskmise piilari juures kohtusid, alustas Balthasar:

«Kas neiu Magdalena mäletab—» Aga preili von Geldern katkestas teda ja ütles:

«Kuulge, mina ei ole ju Magdalena! Mina olen Agneta. Magdalena on minu noorem õde.»

«Kas tõesti?!» imestas Balthasar peaaegu et omakorda punastades. «Mina olen teid kui kaua — kolmteistkümme aastat Magdalenaks arvanud. Sellest korrast saadik, mida ma just meelde tahtsin tuletada: viiekümne kaheksanda maikuust, kui mina linnakoolist lahti sain, Niguliste kirikus, ja teie isa seal jutlust ütles ja teie oma proua emaga seal istusite... Ma mäletan, keegi ütles: «Õpetajaproua väike Magdalenakene...»

«Väikest Magdalenakest ei olnud meil siis veel kodus korvi seeski. Seal kirikus pidin ikkagi mina olema.»

«Küllap siis jah,» möönis Balthasar, «ja kus teie väike Magdalenakene täna siis on?»

«Oh, tema on ju peaaegu veel titt. Kaheksa-aastane. Tema jäi koju tõnnima: Ma-ta-han-ärra-Baltassari-pulllmaaa! Aga ema ütles, et nii väikesi tüdrukuid sinna ei lasta. Ja mina töötasin, et sügisel, kui tulevad minu pulmad härra Joachimiga, tohib Magdalena minu pruutneitsiks tulla.»

«Ah teie lähete sügisel härra Joachimile mehele — minu ametivennale Waltherile, nagu ma aru saan?»

«Jaa. Mardipäeva aegu.»

«Näedsa. Sellepärast Joachim ongi nõnda agar teie mammaga tantsu vihtuma.» Seda ütles Balthasar neiu Agnetale. Aga iseenesele ütles ta: Tuleb välja, et peaks paremini oma ülemuse tütarde-majapidamisega kursis olema. Isegi naisemehest peast. Esiteks viisakusest. Ja teiseks: paljudest praegu puudus, et ma oleksin Joachimit tema pruudi vastu *tüütuks kõrendikuks* nimetanud...

Violad jäid vait ja kuus mustades kuubedes laulupoissi astus mängeemete asemel trepitõrale. Tantsijad liikusid laudade poole tagasi. Kui Balthasar Agnetaga laua äärde sai, laulis Korvitegija Peeter ülevalt nii heleda tiiskandiga, et pulmarahva hälin pikkamööda vakatas:

*In meyner bolen garten
Dar sten drey bomelyn.
De eyne de dreget muschatenblomen,
De ander negelkyn...*

Balthasar võttis laualt tinaliuast kaks kõige suuremat, oma poole-naelast südamekujulist morselli:

«Agneta-preili, see sööge minu terviseks ja oma õnne peale ära. Aga see teine viige koju väikesele Magdalenale. Trööstimaiuseks. Et ta veel minu pulma ei pääsenud.»

Pärast seda jõi Balthasar ka oma õemehe Winkleriga paraja kannu õlut (selle alles noorevõitu, aga juba hallipäise mehe kõrisõlm liikus

neelates üles-alla ja see oli Balthasari meelest ühtlasi natuke kaastundmust äratav ja naeruväärne ja kodune...). Igatahes muutus maailm vähehaaval aina sujumaks. Mitte seda, et pulmalauad oleksid ootsuma hakanud ja lendu tõusnud. Või et pulmavõõrad, pidulikkudes puhvitud ribakäistega kuubedes härrad ja tõsised isandad ning kuldja hõbe- (peamiselt küll hõbe-)hõdilais prouad, oleksid Balthasari silmis läbiseigi voolanud ja hõljuma tõusnud. Ei-ei, nad püsisid ta pilgu all kõik selgesti koos ning aredalt lahus. Ning ilmalikuma kaubasaksa- ja antvärgirahva sini-rohe-pruunima esiplaani ees olid ametivendade mustad kuued ja esiplaani taga kirikuteenrite turkased tõlbid ilusti läbiseigi oma koha peal... Jaa, maailmal polnud ju tõesti suurt vigagi... Koguni see ei vihastanud Balthasari praegu eriliselt, et tema äi polnud pulmapäeval Elsbeti ema hõbedavakka talle üle andnud, nagu ta oli töötanud ja nagu ka abielulepingus sees seisis, vaid oli mõmisenud ja käskinud Balthasaril sellega oodata... Hea küll... Ja Balthasari kalduvus aeg-ajalt maailma ja inimeste kohta *generaliter* väiteid püstitada tuli selles uimastada püüdvast melus ja kumus jälle kord esile... Balthasar mõtles pulmavõõraid vahtides: Issanda loomaaed on tõesti veel kirevam kui Pommeri hertsogi oma Stettini linnas... Näe, see minu kallid õemees Winkler on täpipealt nagu suur kõhn hall jänes. Ainult et ei tea, kas ta ka nõnda julge südamega on, nagu jänesed öeldakse olevat, nii et apteeker Dyck mitmesuguste hirmude vastu oma hädalistele kuivatatud jänesesüdant müüb...

Balthasar viis oma nooriku uuesti tantsima ja mõtles: Näe, seal on see naabrimees isand Dyck ise rõõmsasti oma prouaga tantsu vehkimas otseku hõredate vuntsidega vana hüljes suure kassiga — nii et vunts vudiseb ja kurikuulsa proua sinine siidiloor lendab... Kas mina saaksin sellega toime, et ma, ütleme, minu kõstri Meckiusse juurde jooksnud ja selle eest kirikusse häbipinki mõistetud ja häbipingist taas tema hõlma lipsanud naise enese juurde tagasi võtaksin, nagu seesinane isand Dyck oma naisega tegi? Ei. Mina — mitte eluilmas. Aga minul ei tule seda eluilmas tarviski...

«Balthasar, miks sa mind äkitselt nõnda pigistad...?»

«Heastmeelest, et sa minu ligi oled.»

Vahepeal hoolitses Balthasar ka pulmapeo viisipärase korra eest ja laskis Märtenil seegikiriku organisti vaikseks käsutada, sest see tola hakkas ölle õhal nõnda valjusti ja pealegi pillimängu vahele laulda pröökama, et violasid enam õieti ei kostnudki. Ja kui tünderseppmeister Falck, kelle Balthasar muuseas ka sellepärast oli oma pulma kutsunud, et ta ise Falcki pulmas oli Elsbetiga lähemalt tuttavaks saanud, kui jah seesama punetav ja puhmasvuntsiline Christian Falck hakkas mine saa aru missuguse kuninga, oliks see mõne võõra või meie oma Johani kiituseks, kämmaldega vastu lauda taguma, et teda kuulda võetaks, ja kui ta hullvaim kõmmutas nii et liuad kõlksusid ja tamme-puu paukus ja kui ta juba teise õllekannu oli ümber ajanud, läks Balthasar tema juurde ja ütles jäiselt, olgugi et Falck oli üks Pühavaimu võõrmündreid ja tugesid ja Kanuti eestseisuse liige:

«Kristjan, siin on rõõmustamise ja mitte mäuramise paik. Kasi koju!»

Ja meister Falck läks hirmsasti nohisedes minema. Aga õpetajale ja peigmehele vastu mõriseda ei sõandanud ta teps.

Jaa, o r d n u n g pidi ometi majas olema. Sest misviisi oleks Balthasar muidu võinud alles mineva nädal üleval nagiseva puldi peal oma hallidele lehetükkidele kirjutada — ja ise tunda, et seesinane lehetükk ja teised selle ümber olid kõige elavamate ja käegakatsutamate seast, mis ta seni oli kirjutanud:

Aga neis endisaegse Liivimaa pulmades käis alati üks hirmus ja ilmonsata joomine ja lakkumine, kus üks teise terviseks poole või koguni terve lasingu õlut enesele parajate peekrite kaupa sisse kulistas, nõnda et ta ühte peekrit suu peal hoidis ja teisest selsamal ajal esimesse lisa laskis voolata, kuni kõik ühe suure sõõmuga tühjaks oli kaanitud, kusjuures killatõa põrand mahalügatatud õllest nõnda leemendas, et sinna ühtepuhku uusi heinu tuli laotada, kui seal käia või tant-sida taheti. . .

Balthasari pulmas oli gilditoa põrand Jumala abiga vaata et päris puhas ja Balthasar tantsis seal ka veel oma käli Agnesega ja mõtles: see pagariemand on palju kinnisem ja jäigam kui Elsbet ja kui teda ligidalt vaadata, näeb ära, et aasta või paar Godertiga elamist on talle murekurrud suunurkadesse surunud. Aga ikkagi on ta ju veel päris värske noorik. Nõnda et võib ütelda: kui Elsbet niisama vanalt — see on siis seitsme aasta pärast — niisamasugune välja näeb, siis pole viga midagi. Ja neidsinaseid murekurdsid ei kavatse mina talle pealegi teha. . . Ja siis tantsis Balthasar ka oma õe Annikaga — ja mõtles: Vähemasti üks küll võõraks muutuma kippuv, aga ikkagi igituttav tükk omaenese liha ja verd ja lapsepõlve — siin selles võõraste rimas ja juhinas, mis vägisi tikub meeli uimaseks pöörama. . . Ja kui Annika talt siis äkitselt küsis, nõnda äkitselt, et Balthasari isegi mahti polnud aru saada, kas ja kuivõrd selles suure õe ammused pilklikku nooti sees oli —

«Noh, Pall, kas nüüd on mees oma õnne tipule jõudnud?», siis võttis silmapilgu aega, enne kui Balthasar talle vastas:

«Aga mispärast mitte!» — ja ise tundis, et tema vastus võis ka, kuidas ütelda, kohtlane tunduda. . .

Aga tõesti — mispärast mitte?

Pisikest nuhtlust selle eest, et Balthasar omas läbematuses oli liha alandavale sosinale järele andnud ja paaripanemata peast Elsbetiga patustanud, pisikest nuhtlust selle eest ei tohtinud ta ju liiaks arvata. Aga suureks ei sündinud seda küll kuidagi nimetada, mis talle osaks lasti saada. Seda, et ta kõige oma püüdmise kiuste alles vaata et kahe nädala pärast sinnamaale sai, kus mees ütelda võib, et tal korda on läinud paradiisipuu ladvaõuna naisele kätte hommata. . .

Praegu, oolepipäeva varahommikul, oma naisemehepõlve viieteistkümnendal hommikul, seisis ta paljajalu, tüüakad sääred harkis, pruun, poolde säärede koduhõlts üll, üleval pastorimaja magamistoa müklikul küünralaiustest laudadest põrandal ja silmitses suigatava Elsbeti nägu. Rahulikku poolteadlikus naeratuses paokil suud, niisket, elavat, tõelist, ja laugude varjus tumelevaid silmi.

JAAN KROSS

Balthasar otsis silmapilgu kätele tuge, et Elsbeti poole kummarduda, ei leidnud voodiserval paika, kuhu toetumine poleks naist äratada võinud, pani käed puusa ja kummardas näo Elsbeti näo juurde. Hingas ta lahtiste juuste lõhna ja hamekaelusest tõusvat soojust. Lähendas suu ta ripsmete taga suikuvatele silmadele, otse kõditamis-lähedusse. Loobus neid huultega äratamast. Lükkas enese sisemisest mõnumuigest pakitsedes sirgu, tõstis kandilised rusikad õlgade kohale, ajas küünarnukid kahele poole laiali, hingas sügavasti tolmukübemeid päikesepaistes ja müürikivi ning padjasulgede lõhna ja ringutas rusikate ja õlavarte naksudes nii, et hõlstihõlmad rinnal avanesid ja lihaseline rind paljaks läks, punakate karvade seas paar-kolm halli karva.

Ta ringutas pikalt ja kõndis toast välja ning suurtoatrepist alla. Ta astus õue ja sammus kirvehoopide hääle peale maja taha sauna ja kuuri juurde. Märten, takuse särgi väel, kõksis siin pajaaluseid puid peeneks. Balthasar ütles tere hommikut ja soovis jõudu, tahtis mööduda ja seisatas.

Võib-olla peaks seda mingi küll koguni põhjusega süütunde virvenduseks arvama, mis teda peatuma pani. Oleks ju tõesti narr olnud ennast selles kuidagi süüdlane tunda, et tema oli see, kes ta oli, seal, kus ta oli, ja teine mees lõhkus tema sauna ees paku peal puid...

Balthasar seisis ja kuulas, kuidas seegiliste tuhmid hääled laulsid teispool müüri hommikuse söömapalve peale koraali, ja vaatas Märteni rahulikku täpset ja kuidagi pisut häbematu toksimist... Issand ise teab, kas tema küsimuses oli kübeke peaaegu nähtamatu kadedusekiusu hämu või ei olnud seda seal tepe:

«Märten, kas sina pole ka mõtelnud kana koju kabada?»

«Ei küll, esialgu —» pilguga korraks Balthasari riivates ja uuele halule pihta lüües.

«Soo. Sa ütlesid mulle ükskord, Krumeli saunaplikadest oli jutt —, et mis kellamehele kõlbab, on pastorile patuasi. Mäletad?»

«Mäletan,» kirvest pakku paigale lüües.

«Pikapeale ehk läheb kellamehele ka patuasjaks?»

«Tahad must lahti saada või?»

«Mis jutt see on?!»

«Kui ma sinu vaga maja jaoks liiga patune olen?»

«Narr. Kuskohta sa kipud?»

Võib arvata, et nüüd venitas juba Märten talle näppu topitud lõnga kiusamisi, muigamisi, olgugi et ta kitsas puine nägu jäi sealjuures teravtõsiseks:

«Hm. Maailm kohti täis. Hundimäe nukas poolpõlenud pakuotsi maas kui rihu. Mõni kunst seal ubrik üles kõksida.»

«Ja kahju ei oleks minna?»

«Ega mina pole minema hakanud.»

«No mis sa siis oma minemisega jahmerdad...» Balthasar tegi teist juttu. «Räägi parem, mul pole mitmel päeval mahti olnud sinu käest küsida: tõsi või, et puunikerdajate amtist on sind nuhkimas käidud?»

«Tõsi neh.»

«Kes siis ja mispärast?»

«Noh, see laia häälega tüütus, Meldorp või. Et mina olevat Prangli saare kirikule oma lõmpritöö maha müünud.»

«Mis töö see's pidi olema?»

«Üks pisike pärnapuust Mooses.»

«Ja misjaoks seda Prangli meestel tarvis oli?»

«Neil pidi seal nelja jalaga kantsel olema. Mooses, Joosua, Eelias ja Jeremia. Ja Mooses oli ära lagunenud. Kartsid, et õpetaja tuleb robinalla alla, kõige kantsliga tükkis.»

«Kuidas nad siis sinu peale juhtusid?»

«Sattusime nende kellamehega Kalarannas kokku. Mõistlik mees oli. Üks Klaamase-nimeline. Jõime minu pool kannu õlut, siin sinu saunas, noh. Nägi ühte minu poolikut vanamehetükki. Järgmine nädal tulid Prangli võõrmüürid vaatama ja tahtsid ära osta.»

«Aga miks nad siis puunikerdajate juurde ei läinud?»

«Noh, Meldrop ja see või teine võtaks niisuguse tüki eest oma kaks-kümmend marka. Aga mulle pakuti kaks.»

«Ja müüsidki Moosese neile maha?»

«Sittagi ma ei müünud. Ma nägin ette, et amt võib kisa tõsta.»

«Mis sul siis viga, kui sa ei müünud?! Näita mulle, missugune ta on.»

«Misasja ma näitan. Nüüd on ta ikkagi seal. Üks Prangli puusepp oli talle vaksa jao alust jalge alla teinud. Muidu polnud pea kantsli nukani küündinud.»

«Mis pagana moel nad ta siis sinu käest kätte said — kui sa ei müünud?!»

«Muidu andsin, noh. Aga mine tee nüüd selgeks...»

«No seda saab ju ikka selgeks seletada.»

«Pergel neid teab. Võib olla, et nad mind selle eest pakku ei pane. Aga see kuradi seletamine on veel vastikum kui pakk!»

«Jäta mure. Ma räägin amti meestega. Ja kas või Kanuti eestseisusega. Ja Prangli pastorile võin ma kirjutada ka. Ma kirjutan, et nad sulle kümme marka saadaksid. Nõus?»

«Ei, seda tempu ära küll tee! Seda ma ei võta vastu!»

«No hea küll. S e d a ma siis ei tee.»

Balthasar kõndis sauna juurest maja poole tagasi, majast mööda ja paljajalu mööda veel hommikujahedaid paeplaate kalmude vahelt läbi. Oli midagi andeksandvat rõomustavat vabastavat teadmises, et ta saab Märteni heaks selge sammu astuda... Ta kõndis kalmuaiast välja Saiakangi, laskis kukli- ja kaku- ja kõvi- ja kringlipagareil, kes parajasti oma poodide poolkeldriuks avasid, enesele tere hommikut ütelda ja oma paljasjalgset kõndimist imeks panna (las vahivad meid niipalju kui lustib! Meie oleme meie ja mispära peaksime meie teisiti käima, kui meil niimoodi hea on?!) — ja sammus uksekellukese trilinal härra Dycki alles tühja apteeki sisse.

Ta võttis aknaesise veinijoomalaua ääres, laest rippuva krokodillitopise kollaka kõhu all istet ja silmitses maalitud akna keskmisest maalimata ruudust linnaturu varahommikust sagimist, linnaemandaid ja majapiigasid turupatkade ees ja maameeste vankriköksi ümber siblimas. Tõsijutt: kui laastatud ja paljakssöödud kõik Harjumaa talviste linnapiirajate poolt ka oli, ikkagi leidus sel maal veel imemoel varusid salvepõhjast ja aida alt välja tarida ja turule tuua... Ikka veel oli neil Tallinnamaa paepealseil ja sootaguseil küladel eluvaim

sees. Vähemalt nendel, mida linnapiirajad maha polnud põletanud. Nagu õnneks ka Kurglaga seekord polnud sündinud. Aga sõda oli onu Jakobile ikkagi ränka kahju toonud, seda küll. Mingil viisil oli ju seesinane Magnus, piiskop, hertsog või kuningas, mis ta oli, pidanud Raasikut koos kõigi sealt küladega enesele pandituks või koguni oma pärisomaks. Ja näarikuu keskel oli selles asjas tema väeülematele käsk antud Raasiku mailt, kaasa arvatud Kurglalt (kuhu soode ja metsade taha muidu ehk poleks satutud), pooled loomad ja varud Lasnamäele leeri vedada. Lohutuseks jällegi küll paljalt pooled, eks ole, sellal kui muud külad üleni lagedaks kraabiti. Aga et sedasamast poolte varude äraviimise käsku kolmel korral täitmas oli käidud, oli Jakobil tema kaheksast lehmast ja õhvakesest viimaks ikkagi paljalt üksainus alles jäänud. Ja kõige muu söödava või pruugitava varaga oli sündinud just niisama. Nõnda et need sada marka, mis Balthasar ambrusepäeval linnas käinud onule suurejooneliselt pihku oli surunud, poole omaenese aastapalga, poole Elsbeti kaasavara arvel, olid kulunud Kurgla omadele marjaks ära. Ja Balthasarile enesele tõtt tunnistada — ka. Temale, kuidas öelda — kui kohusetäitmise oma vere vastu. Nõnda ta seda iseenesele nimetas. Ja tundis, kui see tal praegu, apteegiaknast turulisi vahtides, meelde tuli, kuidas seesinane tema enese veri seda mõnusa-malt ja lähedamalt ta hommikuses ihus surises. Jaa. Ja kui härra Dyck uksekellukese trilina peale oma *laboratorium*'ist pärale jõudis, kannatas Balthasar ka tema ülemäära lahke tooni pahandamata ja koguni teatud mõnuga ära.

«Oo, tere hommikut, tere hommikut! Nii vara jalul, härra Balthasar?! Kuidas teil ka kahju pole — nooriku kõrvalt, he-he-hee... Suu on kuiv? Otsekohe! *Specialiter* teie tarvis hoitud pudelist!»

Isand Dyck tõi paraja tinapeekri ja kandilise tumerohelise pudeli. Ta löikas kõvera noaga pudelikaelalt vahakübara maha ja kallast peekri helerohelist helkivat vedelikku täis.

Balthasar nuusutas. Apteegi jumal-teab-mis-lõhnade pilve sees oli üsna raske joomaaja lõhna ära tabada — tõsijutt, kõigi nende kaneeli ja pipra ja vanilli ja muude uitsude seas, nagu poleks siin mitte üks Liivimaa vilja- ja kalaturuäärne rohupood, vaid hoopis, ütleme, selle hispaanlase lastiruum, kes mullu pidi olema nende saarte pealt tagasi tulnud, mida nad oma kuninga, selle katoliikliku pärdiku Philippi järgi kutsuvad — nojah, selle kippari lastiruum — mis ta nimi oligi — Legazpi — ha-ha-ha-haa! Ja selle taevas teab kust kuulnud nime meenumiserõõmuga tabas Balthasar ka isand Dycki joomaaja lõhna ikkagi ära: koirohi ja münt, peamiselt just münt ja võib-olla pisut midagi veel...

«... et kuidas teil, jah, kahju pole nooriku kõrvalt... Ja missuguse nooriku! Ma ütlen: otsekui Seeba kuninganna, kui tema veel üsna noorukene oli... ja sealjuures nõnda sõbralik olek! Ja räägitakse ju, et papa veel palju rikkam, kui arvata võib... Jaa... Nii et teil, härra Balthasar, on nüüd, kuidas ütelda — naud kotis, noorik kausis ja üks maikrahvipidu ilmast ilma...»

Muuseas, mis Elsbeti papa rikkusse puutub, vintis Märten oli pulmapäeva õhtul Balthasarile jutuks tulles rääkinud: kui Märten peo ajal gilditoast veinilähkriega välja oli läinud, et «Rohelisest Konnast» pul-

maprouade tarvis lisa hankida, oli ta kuulnud kahte kaubasaksa moodi isandat gildimajast mööda kõndides rääkivat. Üks oli ütelnud, et näe, siin see mats oma pulmaga nüüd äia raha peal prassib. Ja teine oli kiitnud: ta peab ju olema oma kaasavaraahnusega vana Ganderseni puupaljaks teinud pealegi... «Ja mis sina selle peale ütlesid?» oli Balthasar küsinud. «Mina hakkasin nende selja taga möginal naerma, nii et nad ehmatuses nõksatasid.» — «Aga mis sa neile ütlesid?» — «Mis sa narridele ütled... Ma ütlesin, et olgu peale, aga seda matsi mäletavad ükskord kõik. Sellal kui teid, kallid isandad, ega ammugi mind Looja enam ise ka looja-karjamaalt üles ei leia, hä-hä-hä-häh!»

«Hm. Arvad, et kõik mäletavad...?»

«Noh, kui sul su ajaraamat ükskord valmis on, siis ikka vist küll...»

Nii et Balthasar ei solvunud äia rikkuse meenutamisest ega härra Dycki magusmuigavatest vuntsidest Seeba kuninganna jutu juurde («Kah mul noorikute-asjatundja väljas — kakskümmend aastat ühe eide seelikus sibanud...»). Balthasar maigutas isand Dycki helerohelest joomaega ja mõtles mingisse jahesooja mälestusvõlusse sukeldudes: *Mis maik see on?! Mis maik see ometi on?!* Ja siis tuli see talle meelde: *mündimaik, koirohumaik, tuline ja külm — seesama, mida ta ükskord üleval Oleviste tornis oodanud oli ja mis oli tulemata jäänud ja mis oleks andnud talle tiibadeta lendamise kunsti... Seesama!*

Ta neelas sõõmu härra Dycki liquor'it pikkamööda alla, ajas õlalihased kõvaks, sirutas alumise huule ette ja hingas mündi ning koirohu lõhna enesele ninasse. Ta ütles aeglaselt:

«Mmmm. Siamaale on Issand meid aidanud.»

Selsamal silmapilgul kostis trepilt kobinat ja uksekelluke trilahtas poolikult — sest mustas riides naine, kes sisse tuli, ei tõmmanud ust enda järel kinni... Ja peab ütleva: kus iial säherdused juhud kõnesse tulevad, kui Kurat maailmateatri mõnes vaatuses lavastajakepi täiesti oma kätte rebib ja lööb otsekui piitsaga plaks! risti läbi selle, mida meie silmapilgu eest oleme stseeni tabatud ja sõnastatud vaimuks arvanud, kus iial säherdused juhud kõnesse tulevad, seal ei saa, vähemalt Balthasari elupäevade harutaja sellest oolepihommiku silmapilgust Tallinna raeapteegis teips mööda.

Mustas riides hallide sassis juustega naine vankus ükselt apteeki ning vajus enne põrandale kägarasse, kui härra Dyck ja Balthasar jõudsid teda toetama.

«Aidake...» kähises naine põrandalt.

«Mis siis viga on?» küsis apteeker naise kohale kummardudes.

«Valud ja... Oh jumal...»

Apteeker lükkas naisel juuksed näolt kõrvale:

«Friebe-emand! Oma maja inimene — aga mina ei tunne ära... Mis teil on?!»

Naine püüdis vastata, aga kuuldavale ei tulnud muud kui ägamine. Balthasar tahtis hakata naist seinä äärde puusohvale tõstma, aga härra Dyck tõmbas teda käisest tagasi:

«Oodake! Ärge teda —»

Ta liipas eaka mehe kohta koguni rutakal sammul *laboratorium*'i ja tuli sedamaid tagasi — ja Balthasari jaoks oli õieti juba tema väljumine esimeseks astmeks saatuslikus kolmetuhvilises trepis, mille iga

tuhv oli osa jubeda ootuse tõekssaamisest: esimene — ta sorgusvuntsiline ehmunud nägu, kui ta Balthasarile pilku heites väljus ja kui Balthasar tundis, kuidas küsimus ja vastus teda ühekorranga lämmatasid: *Kas see tähendab, et...? Jaa, ma tunnen, et see tähendab...* Ja siis apteekri tagasitulek — ilma ehmunud kahvatu inimliku näota, mustas nahkses linnunokalises maskis... Tähendab jaa...? Ja siis tema põlvitamine haige juurde (ta oli enesele pikavarrelised mustad nahkkindad kätte tirinud ja kobas nüüd lamaja kaela ning kaenlaalused läbi) — ning tema tõusmine haige juurest, kohkunud pruunid silmad maskiaukudes pungis — ja tema noogutus... Issand... mitte ainult kirjad ei pea tõeks saama, vaid ka a i m d u s e d! Ka piksepilved liigjulgete päikesepäevade silmapiiri taga peavad tõusma ja katma taeva ja kallama endid tühjaks välgust rabatavate peale... Härra Dyck ütles tuhmilt läbi maski:

«Jah. See nuhtlus on meil jälle käes...»

Jälle, jälle, jälle, hommikuti, lõunati, õhtuti matusekellade hälin linna kohal... (Vähemasti tummalt ei tarvitsenud matmine nüüd sündida...) Jälle need ärahirmutatud metslooma-ilmed üksteisest möödattavate inimeste nägudel... Jälllle! Jälllle! Jälllle!... Ja nüüd, tuuletus lämbes haisema kippuvas suvelöösas hullem kui talvistel taudikuudel — salajane ängistav *contagio*-hirm... Sest osalt hakkas see töbi inimestele muidugi lihtsalt selle järgi külge, kuidas Issanda nuhtlev sõrm kedagi ära oli märkinud, seda küll. Aga osalt ilmselgesti ka sedamööda (mis muidugi ei tähendanud, et see väljaspool Issanda tahtmist oleks sündinud!), kuidas kellelegi juhtunud (või tähendab, määratud) oli tõbe laialilaotavaid miasmisid sisse hingata või haigusest juba tabatutega, aga välispidi veel petlikult tervetega kokku puutuda, ühest anumast süüa ja juua, üheskoos sauna sattuda või muidu ihutsi ligistikku osutada... Pealtnäha tervetega. Pealtnähagi haigetest või surnutest rääkimata... Jälle see... see teatud surmatunne, see surmaohtu kojutoomise tunne pärast kõiki päevaseid tervete ja haigete, elavate ja surnute puudutusi koju tulles ja Elsbetti puudutades... See millegipärast talvise taudiajaga võrreldes hoopis suuremaks, hoopis eksponeeritumaks, hoopis tabatavamaks märklauaks osutumise tunne...

Muidugimõista oli see Balthasari täideläinud unistus, tema — jumaluke, jaa: tema õnn, mis omas kõigest hoolimata ootamatus ja ta salajase äratundmise järgi siiski vist pälvimatus teokssaamises lausa pidi ju olema otsekui kuuldamatu hüüd, otsekui kuuldav hüüd... Lämbeil augustiöödel, kui ta oli enese sauna põrgukuumas kadakatega üle vihelnud ja magamistoa põhjapoolt akna lahti teinud ja läbi Elsbetti hingamise öösse vaibunud linna kuulatas... Jaa: selle kapitaalsete maja müüride hõng, see rahu, see hämarus, mis oli sügispimeduseks tihenemas, see Bomhoweri «Schöne Historie» värske koopia seenetindilõhn, mis tõusis lauakeselt akna ja voodi vahel (koopia just taudi eel Riias kümnemarga eest hangitud), see armas nägu tuhavalges kumas, see sale ja tuline ihu, mis tema oma oli, mida ta võttis ja mis talle andus, innuga ja kohusetruudusega — see kõik, see kõik oli ju otsekui kuulmatu hüüd, otsekui kuuldav möödaloitsimise sõna musta kaabuga mehele, keda pidi kuu aja eest nähtud olema Lüübeki või Raseborgi või

Danzigi laevalt venega randa sõudmas ja kes nüüd öösiti linnas ringi käis ja tahmase sõrmega majaustele ristisid tegi — kolme päeva pärast katkupalpritel ookruga nähtavaks kriipsata... See kõik temale otsekuu tungiv hüüd: Ära tule! Ära ometi tule! Mille peale tema küll vist pidi tulema...

Issand, kui lihtne oli surmamure Elsbeti jaoks! Alguses pani Balthasar seda tema juures imeks. Varsti hakkas ta seda pahaks panema ja siis uuesti imeks, aga juba hoopis tõsisemal moel kui alguses.

Kuna seekord ju taudiaegset linnapiiramist ei olnud, võisid need, keda tõvehirm enam ängistas kui teisi, linnast minema minna kuhu tahes. Kui neil aga paika oli, kus taudisest linnast tulijaid värava taha ei jäetud. Ja kui nad aga arvasid, et mõisameestest, venelastest, tatarlastest, rootslastest, poolakaist ja maameestest ringihulkujate ja lausaröövlite vahelt lagedal maal hõlpsam on terve nahaga läbi lipsata kui katkusrurma kontkäppade vahelt sessinasest kindlas linnas. Hingekarjased ja katkupalprid pidid muidugi paigale jääma, aga Elsbetile oli Balthasar kohe taudi puhkemisel ütelnud: Ma viin sinu linnast ära. Kuskohta? Soode ja laante taha, kuhu tööbi, Jumal annab, ei ulatu. Neli penikoormat linnast hommiku poole. Sinna külasse, kust minu sugu tulnud on. Mul on seal onu oma naise ja pojaga. Sa tead. Maainimesed, jaa. Elavad muldpõrandaga suitsutares, seda küll. Aga siiski enam-vähem inimese moodi. Võivad sulle leeme tarvis hõbelusika anda ka. Paki hädapärast reisipaun kokku. Märten paneb hobused sadulasse. Ma viin sinu ise sinna.»

Selle peale oli Elsbet astunud Balthasari ette, tõusnud kikkivarvas-tele, pannud tulised käsivarred ümber Balthasari kaela ja ütelnud:

«Mina ei lähe sinu juurest kuskile.»

«Aga maal on ometi palju kindlam. Oleks veel, et sa asuksid siin ükskõik kelle katuse all, aga sa näed ju ise: mina pean iga päev haigete juures käima ja surnuid matma...»

«Kallis, kas sa arvad, et kellelgi korda läheb Jumala nõust mööda hiilida?! Nagu Tema on otsustanud, nõnda meiega sünnib. Ja mina jään siia.»

Ja kui Balthasar talle teatud kahtlevas imestuses otsa vaatas (sest ta teadis raeprouasid, kes oma meestele eile-täna nutuskandaali olid teinud, et neid küllalt kiiresti linnast eemale polnud toimetatud), siis ütles Elsbet ruttu:

«Kallis, ära arva, et ma sellepärast keeldun, et ma peaksin külainimeste juurde ja suitsutaresse minema. Isegi kui sina Tallinna piiskop oleksid ja mind Kiviloo piiskopilossi tahaksid saata, jääksin ma sinu juurde. Sellepärast, et kui ma sinu kõrval Jumalat palun, on mu palve tugevam kui kus tahes.»

See oli esimene kord, kus Balthasar tajus, et Elsbeti ja tema otsused läksid vastamisi ja et see kõlas nagu kirve kivisse sattumise tume kõlksatus. Aga Balthasar ei hakanud oma naise tõrkumise üle juurdlema. Sest see oli ometigi vapper tõrkumine. Ja olgu muud mis tahes: see oli Elsbeti *tema-juurde-jäämise* otsus.

Ja õigus oli Elsbetil ju pealegi. Nii vastuvaidlematu õigus, et kui Balthasar trööstisõnade vahel huulde hammustamise ja mullakamakate kirstudele kõmismise ja kirikukellade jälle-heliseamise keskel mahti

sai, kirjutas ta kõrvaltoas, oma nagiseva puldi nurgal järjekordsele hallile lehele:

Tallinna linnas andis see taud ennast kõigepealt apteegis tunda ja lagunes sealt üle kogu linna laiali. Ja suri tema kätte ilmhulka inimesi, niihästi noori kui vanu. Ja et seesinane tõi seekord otse apteegist lahti läks, kus ju inimesed hädas tröösti, lohtu ja rohtu otsivad, siis peab küll arvama, et see ei sündinud teps ilma Issanda iseäralise seadmiseta. Sest eks tahtnud Kõigevägevam Jumal selle läbi näidata, et kõik abinõud ometigi kolme peanuhtluse vastu võimetud on, sõja vastu, katku vastu ja kalli aja vastu, millega tema sõnakuulmatuid maid ja linnu nuhelda võtab, ning et säherdustes hädades Tema sõna mööda paremat rohtu teps leida pole kui aga patukahetsus ja meeleeparandus ja vaga palve...

Jaa, seda küll... Aga äädikaga pesemist ja kadakasuitsu ja kukeeseeni hommiku- ja lõuna- ja õhtusööma alla pidas Balthasar taudi ajal ometi jälle hoolega au sees. Sest kes Issandalt abi palub, aga inimlike abinõudega talle kui mitte poolele, siis veerandile teele vastu püüab tõtata — kas ei peaks Issand seesugust abipalujat esimeses järjekorras kaitsta võtma...?

Elsbet ei tõrkunud Balthasari katkuvastaseid abinõusid tarvitamast. Ta kastis näppusid äädikasse. Ta pidas hoolt, et elutoad ja ka käärkamber hommikul ja õhtul kadakasuitsupilvedest sinasid. Ta sõi kolm korda päevas naeratades hamba all kriuksuvaid kantarelle. Aga Balthasar sai aru: see kõik oli paljalt mehe meeleheaks. Elsbeti lootus oli üleni Jumala peal. Algul, nagu öeldud, pani Elsbeti julgus, mis tema Issanda peale lootmisest järgnes, Balthasari seda imetlema. Aga kui Elsbet selle asemel, et Märtenit või Traani-Andrese Päärna või kirikumeest Balthasarile teise või kolmandasse katkumajja järele saata, sest Pühavaimu taga oli õpetajat uute haigete või surijate juurde käidud kutsumas, kui, jah, Elsbet selle asemel ise hakkas Balthasarile järele tulema ja surmaga raasijate asemeid kohendama ja nende otsaesiseid kuivatama ja neile veekruusi huultele aitama (kõik ju küll tõsisele pastoriprouale üpris sobivad asjad, aga mitte ometi katkuhaigete juures!), kui tema julgus Balthasari meelest asjatuks Issanda kiusamiseks hakkas muutuma, ei saanud Balthasar jätta seda laitmata:

«Kullakene, ei maksa sel moel Issandat proovi peale panna. Kas sa ei saa siis sellest aru?»

Elsbet vastas: «Kui nõndaviisi mõtelda, siis peaksid sina ise ka oma tegemisi haigete ja surijate juures poole napimalt tegema, kui sa teed.»

Balthasar vaatas aknast välja, üle Nunnade tänava poolt seegihoone korstnate: «Mina olen kohustatud tegema, mis minu amet on. Kui ma mõnda asja vähe pikemalt teen, siis sellepärast, et mul on häbi teha oma tööd hirmu pärast muudkui aga selle eest põgenedes... Aga sina püüad ilmaasjata Siena püha Katariina tegusid teha ja unustad, et pühakute aeg on möödas!»

Kestvamaid lahkarmumusi neil selle ümber siiski ei tekkinud. Võib-olla muutus Elsbet ettevaatlikumaks, aga võib-olla lihtsalt sellepärast, et oktoobri esimeste öökülmade järel hakkas tõi linnas vaibuma.

Pealegi, kui rääkida teineteise avastamisel noorpaari vahele kerkinud pilvedest, siis tuprusid need sel katkusügisel hoopis teisal.

Veel polnud tövenädalad möödas. Balthasar mäletas, Niguliste keldad paukusid parasjagu kaubahärra Deetersi ja teise-kolmanda matuseid, kui Elsbet ootamatult Balthasari ülemisse töötuppa sisse astus ja tema selja taha seisma jäi:

«Anna andeks...»

Balthasar tundis naise tulekust ja häälest, et midagi pidi olema juhtunud, ja pöördus oma hallide lehtede juurest teatud ehmatusega talle vastu — sest päevad olid niisugused, et inimeselaps pidi kõigeiks valmis olema:

«Mis on?»

Ei, haige ei paistnud Elsbet olevat. Aga haiget saanud võib-olla küll. Ta vaatas peaaegu musta pilguga Balthasarile otse silma:

«Balthasar, miks ei ole sa mulle ütelnud, nõnda et ma seda linnast kuulma pean — sa oled minu isaga kohut käinud?»

Hm... See oli muidugiteada halb. Halb, et Elsbet oli seda nüüd linnast kuulma pidanud. Halb, et Balthasar oli ebameeldivast asjast kõnelemise algul edasi lükanud ja hiljem, taudi tõsinedes, kord unustanud, kord silmapilgu ebasobivaks arvanud... Veel halvem, et see vana Ganderseni rae ette kutsumise lugu ülepea oli pidanud sündima... Aga lõppude lõpuks: mis moel pidi siis Balthasar talitama, kui äi kolmekordse meeldetuletamise kiuste Elsbeti ema hõbedavakka väimehele ikkagi kätte ei andnud?! Horstmannile ei olnud ta esimest poolt, Agnese poolt, kätte andmast tõrkunud. Aga Balthasariga hakkas ta venitama ja põiklema. Ja oleks siis, et suure ja äkilise majandusliku kahju või mõne muu tõsise põhjuse pärast... Ei, nähtavasti meeldis talle lihtsalt oma kadunud Kati varavakka aeg-ajalt nahakambri nurgast kirstupõhjast välja võtta ja naise kaelakeesid ja käevõrusid vaagida! Ja Balthasar pidi tegema äia tinghambatuju juurde lahke näo... Vanamehel oli kahju... Nojaa, võib-olla oleks tema halemeelsuse uskumisel ja selle peale haledaksminekul olnud oma tähendus ja hind... praegusel järjekordsel taudinuhtluse ja südamete järelekatsumise ajal... Aga Balthasar ei olnudki ju äia peale raekohtusse kaevanud. Härra Boissmann oli küsinud talt möödaminnes viisakuseküsimuse:

«Aa, härra Balthasar, kuidas siis teil ka läheb? Sel nirul ajal — teie noore abielupõlve sees?» Oli küsinud täiesti juhuslikult, Kuninga tänava nurgal. Mille peale Balthasar oli vastanud:

«Pole viga. Säherduse aja kohta, kus sa hommikul ärgates Issandat tänad, et su majalistel veel muhkusid küljes pole...»

«Aga muidu, nagu öeldakse — pidu katku ajal, mis?» küsis härra Boissmann oma kollase näoga muiates.

Balthasar oli seda laadi märkustest tüdinud. Ja härra Boissmanni peale tema mullusest keeldumisest saadik parasjagu pahane, ehkki ta isand Topffi näol oli ju sattunud hoopis keebjamale (olguigi et kulkale) allikale. Aga see polnud härra Boissmanni teene — ja Balthasar tahtis tema kollasele hobusenäomuigele vastu vaielda, sealsamas, Kuninga tänava nurgal... aga siiski ka mitte ennast viletsaks alandada — et oh kui hale minu elukene on, vaid pigem mõista anda, et olete

teie mul üks vintske ja vastakas mest puha, kõik teie raehärrad ja meistrid, viljakaupmehed ja köösnerid kokku... Ta ühmas:

«Mis pidu sa pead, kui äi ei anna kaasavarahõbedat lepingu järgi kätte!»

See oli kõik, mis Balthasar oli ütelnud. Aga Issand, kes näeb inimese hinge sisse viimse kröömini, nägi küllap ometigi ära, kuidas Balthasari kandilise mõtlemisemaja keldrivõlvi all vilksatas neid sõnu lausudes niisugune arutus: ... Kui härra Boissmann sellest teada saab, võib ta sellest foogtile rääkida, et foogt minu äia rae ette kutsuks ja seletust päriks — ja härra Boissmann teeb seda vististi, sest ta tunneb mullust saadik, et ta on mulle midagi võlgu...

Ja täpipealt nõnda oli kõik läinudki.

Kui Gandersen foogti kutsel rae ette ilmus ja teada sai, mis temast tahetakse, tõi ta Elsbeti ehtevaka muidugi sedamaid raekotta ära ja pani selle põrandale sülitades foogti ette lauale. Noomituselõhnalise küsimuse peale, et kuidas siis ometigi tema, lugupeetud meister ja aus inimene, niisugusel lapsikul moel oma lepingukohusest kõrvale on hoidnud, ei vastanud vanamees muuga kui nohinaga. Ja sellega, et ta saalist välja minnes ukse enese taga häbematu klõmmuga kinni lõi. Raehärrad nägid seda küll, aga ei teinud lugupidamatuseavaldusest küsimust: tühja temaga, vaevalise aja ja ärrituse ja tusameele asi.

Aga muuseas, mida keegi ei näinud, oli see, mis väikese raesaali ukse ees sedamaid sündis, kui Gandersen oli selle enese järel kinni lõõnud. (Kusjuures see, mis sündis, siin üksnes sellepärast ära räägitakse, et meile aimu anda, kui päratu raske on inimestest aru saada ja neile nende hea- ja kurjaosa õieti kätte jagada.)

Isand Topff, kes saalist Elsbeti vakaga Gandersenile järele oli tulnud, libises talle tee peale ette ja ütles pehmel hallikassihäälel:

«Meister võiks silmapilguks minu poole sisse astuda...»

Nad sammusid parempoolsest kõrvaltrepist alla ja võtsid tuntud madalavõlvise arhiiviruumis istet. Gandersen õieti sellepärast, et rae-kirjutajal oli see neetud vaidlusevakk kaenlas ja et tema kutse pidi nähtavasti ametiasjaga seotud olema.

Isand Topff lükkas vaka lillalise kaane lahti ja mängis natuke aega nendesinaste Kati või Elsbeti või — kurat teda võtaks — selle Rus-sowi ehetega. Gandersen nohises ja ootas, mis temast tahetakse. Isand Topff ütles aeglaselt:

«Inetu temp teie väimehe poolt...»

«Armetu temp,» ütles Gandersen läbi hammaste.

Isand Topff muigutas natuke aega suud ja ütles siis, küll peaaegu sosinal, kuid astudes ikkagi otse *in medias res* — nagu oleks endise asevalitseja-härra kombed ja sõnad talle millegipärast äkitselt meelde tulnud:

«Teate, meister, mina ei ole küll sõjamees — aga ma lähen otse asja juurde. Ütelge mulle, mmm... mis mees see teie väimees õieti on?»

Gandersen ajas alumise huule ette ja ütles mitte ilma mõnituseta:

«Mis mees... Jumalasalanel!»

Isand Topffi käsi, mis mängis Kati või Elsbeti või Balthasari hõbe-

sõrmusega, peatus õhus. Isand Topff pigistas ühe silma kinni, vaatas teisega läbi sõrmuse Gandersenile otsa ja küsis vaikselt:

«Jumala... hea küll. Aga kelle veel...?»

Ganderseni viltused mustad silmad läksid pulka ja ta jõllitas arusaamatuses isand Topffile otsa. Ta tundis, kuidas isand Topffi hallid vuntsid ta kõrva juurde tulid. Ta kuulis, kuidas isand Topff talle midagi seletas. Tasahääli ja just selle tasasuse tõttu kuidagi eriti tungivalt. Tema väimehe kangest uudishimust kõiksugu maailma asjade vastu, mis tõsisele kantslimehele koguni korda ei lähe. Meister pidi seda ometi isegi olema tähele pannud, või kuidas?

Gandersen kõhatas «Khm, khm», ja mõtles: Keda kuradit pole mina tähele pannud, peale selle, et tema peakolu lõikab ja et ta on oma asjade ajamise peal kõva kui raudnael...

Aga isand Topff rääkis juba selle matsipastori üpris kahtlasest huvist (mõtelda!) rae kirjavahetuse vastu ja linna sõjariista- ja moonavarude vastu, mis kõik huvitavat teda ilmselgesti ometi mitte tema enese pärast (sest laste ristimiseks ja surnute matmiseks ei olevat säherdust põrmugi tarvis teada), vaid nimelt kellegi teise huvides (seda pidavat meister ju isegi taipama). «Niisugune saatuslik aeg, nagu meil parastaegu on...» «...kogu meie linna ja terve Liivimaa saatus...» «...kelle kätte lõpmiselt...?» «...teie kui sakslane... aga kes tema on...?!» «...ja te nägite ju ise, kui matslikult närune iseloom...»

«Khm. Khm.»

«Aga ega teie siis selle kõige pärast oma tüdart enesest päriselt ära ei tõuka?!»

«Elsbetti...?! Mis jutt see on...?»

«Mitte-kellegi-jutt! Selge. Nii et kui suur pahameel väimehe peale möödas, hakkate teie ju ikka vahetevahel oma tütre majas käima? Ja tütar teadagi teie pool?»

«Muidugi, kui Jumal annab, et—»

«Nojaa. Kui Jumal annab, et tõi meid ei puuduta—»

Gandersen tundis, kuidas isand Topffi vunts uuesti ta kõrvale lähenes: «Aga kui Jumal meid armulikult hoiab — vaadake siis nende majas ringi. Kes seal käib. Mis seal tehakse ja räägitakse. Ja laske tütrele ka ringi vaadata. Et missuguse isanda huvides teie väimees...»

Gandersen tõusis püsti. Ta pani pargapruuni vanamehekämbla isand Topffi tindisele lauale ja ütles rämedalt:

«Ah et mina pean tema järel n u h k i m a hakkama? Ja minu tütar ka?» Ta otsis parajat vastust, ei leidnud, pööras isand Topffile selja, otsis veel natuke, ei leidnud ikkagi, sülitas arhiivi lävele liraka, märksa suurema kui ennest rae laua ette, ja läks vähemalt niisama valju ukseklõmmuga välja nagu äsja ülevalt saalist.

Aga seda lugu teadis Balthasar ainult niipalju, kui üleval saalis oli sündinud. Ja sedagi ainult kuulmist mööda raetenri Johanni kui oma koguduse hinge käest, sest see oli vaidlusevaka talle kohtu käsul kirikumajja kätte toonud. Ja Elsbet ei teadnud asjakäigust niigi palju. Aga nüüd seisis ta mehe ees ja nõudis:

«Balthasar, mispärast ei ole sa minule rääkinud...?»

Balthasar tundis: ta polnud võib-olla kõige paremini talitanud. Aga ta polnud ju siiski oma äia peale kaevanud! Ja äi oli teda ometi kui mitte päriselt pügada püüdnud (pikapeale oleks ta hõbeda ehk ikkagi välja andnud), siis viivitamisega igatahes lollisti nõokinud... Ja nüüd pidi tema ennast oma naise ees kaitsma hakkama... Pidi hakkama seletama: Kullake, see kohtuskäima jutt on ülepea ainult välispidi õige — või isegi ka välispidi vale, jaa! Sest oli õieti puhas juhus, et... (Kusjuures see ju päris puhas juhus ei olnudki!)... Ja mina ei ole igatahes sinu isaga ülepea kohtulaua ees seisnud, sest— Kurat! Ta tundis, kuidas enesekaitse-seletuste lõngad läksid tema sees puntrasse, kiskusid kannatamatusest vastikult tihkesse sõlme, mida ei saanud ei alla neelata ega välja sülitada... Ta tundis, kuidas tema sees käis see nõksakas, mis õigluse nimel valis enesekaitse asemel pealetungi:

«Kas ma pidin sinule su isa peale kaebama tulema?»

«Aga raekohtule kaebasid sa tema peale küll...?»

Balthasar astus mühinal kõigist võimalikkudest eitustest üle:

«Sest ta ei täitnud meie lepingut!»

«... Nojah... Ma ei tea... Aga sa oled ju *vaimulik mees*...»

Ahaa... Mina olen see, kes peab ameti poolest aru saama, andeks andma, leppima, naeratama, nõusse jääma, teise pale ette pöörama, kui ta ühele on lüüa saanud... Balthasar küsis ägedamalt, kui ta oleks tahtnud: «Ja kas sellepärast minule antud allkiri ei loe?!»

«Ma ei tea... aga...» Elsbet ütles seda üsna vaikselt, nii vaikselt, et Balthasaril oli kergelt valus jätkata ja et ta valu summutamiseks seda valjemini jätkas:

«Aga tema on ameti poolest oinapügaja — ja mina pean olema *mat-sioinas, keda ta pügab?!*» ja Balthasar mõtles kogu ülekohtutunde tulvaga, mis äkitselt paisu tagant välja pääseda tahtis: Ja sealjuures olime meie, Mündrik ja Bussow ja mina, ühesõnaga, Tallinna hallide-pastorid, terve põhjapoolt Euroopa kõige närusema palgaga, kaugelt kõige närusema palgaga ja kõige rängema ametitööga hingekarjased! (Veel täna öhtul tuleb mul kahes katkukoomitsas jumalaarmu anda!) Ja kõige lisaks kulub mul ropusti raha, et oma kord ettevõetud kroonika jaoks (olgu tema narrus või mitte) tarvilikke raamatuid ja manuskriptisid ja teateid hankida...

Ta tõmbas oma puldilaeka lahti, oma seinarva raudukse lahti, nii laegas kui ka orv nahk- ja puukaantega kõiteid ja käsikirjarullisid täis. Ta ütles:

«Kallis, sa tead ju, mis jahu- ja tangu- ja herne- ja lihanael praegusel ajal maksab. Aga kas sa aimad, mis need maksavad?!»

«Küllap ma aiman, aga... Oi, kui palju sul neid on! Ma ei teadnudki... Ja mis sa nendega teed?»

Selsamal öhtul, vanas kübarsepp Tohvli lese käest ostetud abieluvoodis, hakkas Balthasar Elsbetile oma, kuidas ütelda... oma narritööst jutustama, sellest, mis küll mitte ajakulu, aga südameläheduse järgi tema päristööks kippus muutuma... Pealegi: sellest kõnelemise läbi uuenev lähedus pidi päevase kõleda eemaldumissilmapilgu aitama unustusse saata...

«Tead, Elsbet... mina olen ühe üpris isevärki töö enesele ette võtnud...»

Ta ei suutnud sedamaid otsustada, kuidas jätkata, ja mõtles selle asemel: Seesinane voodi on oma ea sees (vähemalt nelikümmend aastat) ilmlõpmata arvul Tohveli ja tema emanda tõsiseid tööjuttusid kuulda saanud... vildist, nahast, pagudest, paeltest, niidist, voodririidest ja tänamatuist ning tänulikkudest tellijatest... (Hea asi, kui sul naispool kõrval on, kes sulle su ametis käealuseks ja teinekord käekski käib...) Aga nõnda narrist tööst nagu see, millest mina tahan kõnelda, pole selle voodi pühatsilaudadel veel aimu...

«Võib-olla oled sa tähele pannud... ega need ei ole paljalt jutluse-sõnad ega kirikuraamatu sissekirjutused, mille kallal mina sagedasti higistan. Ega ole need ka mitte ainult jumalasõnaraamatud, mida mina enesele kalli raha eest muretsen ja õhtuti loen...»

Sealsamas tundis Balthasar, kuidas ta haaras iseenesel suistest, kuidas ta pidas iseennast tagasi, kuidas ta hüüdis iseenesele: «Tprrr... Misjaoks sellest rääkida...» ja vaidles enesele vastu: Märtenile olen ma ju ometigi rääkinud — kuidas ma siis oma naisele... Aga sellepärast, et Märteni peale võid sina ka rattal kindel olla, et tema lõuad peab, kui sa oled palunud... Aga Elsbet on naine. Ja kas või oma Birgitile, seemiskeritütrele Pikalt tänavalt, sädistisele, keda ma õieti ei tunne, võib ta mõnel uhkustamishetkel (või pigem küll mõnel kurtmisesilmapiilgul) sellest ikkagi lobiseda. Ja siis võib linn sellest kõige süütuma põhjuse kiuste tunahomme kõmada: Pühavaimu Russow kirjutab suurt Liivimaa kroonikat...!

«Mida sa tahtsid mulle rääkida, Balthasar?»

Varatalveõhtu nihutas tillukeste aknaruutude taga tinaseid pilvetorne kuukõdra ette, mis oli kõver nagu tatarlase mõök... Läbi lõigata see jutt! Läbi lõigata, kui kahju sellest ka pole. Kõnelda võib-olla kunagi edaspidi...

«Mmm... ma tahtsin rääkida, et ma olen ühe veidravõitu töö ette võtnud: uurida siitkandi maade ja riikide histsooriat. Ja et see on pagana kulukas ja aegavõtja asi. Kõige ametitöö sees ei jää selleks suurt mahtigi. Iseäranis niisugustel kuudel nagu need, mis meil nüüd Jumala abiga jälle selja taha kalduvad... Aga imeliselt huvitavad on kõik need asjad teada saada küll: mis võitlusi siin on võideldud ja kelle kasusid kaitstud... Hm. Aga praegu tuleb mulle hoopis meelde, kui ma ennest saunas vihtlesin — see kuumaveekibu, kus me kadakaid pehmitame, on lekiks läinud. Homme hommikul tuleb Märtenile nimetada, las tihib ära... Ah soo, ega Märten ei käinud mind vahepeal otsimas? Käis? Mis ta rääkis? Ei midagi? Mmm. Kas sa oled juba kuulnud, mis Tartu all on juhtunud? Ei? Tallinna vana sõber Kruse on oma Taubega mestis tembu teinud. Nad on oma mõisameestelipuga katsunud Tartut venelase käest ära kiskuda! Kujuta ette: Kruse, kes laulis Liivimaale mitu aastat kõige mesisemat laulu sellest, kui kasulik pidi olema suurvürsti alamaks heita... Nad peavad olema Tartu all vastu vahtimist saanud ja nüüd poolaka hõlma plaganud. Näed, mis tähendavad sõnad. Aga midagi täpsemat ma veel ei tea.»

Elsbet kuulas Balthasari juttu. Ta käsi oli pimedas vaiba serva all mehe paljal rinnal. Ta sõrmed näppisid Balthasari rinnakarvades (õrnuseavaldus, hajameelsus, kübeke kiusu, jumal ise teab, missugused proportsioonid), nagu oleks ta käsi lind, kes seal nokib ja aru peab, kas hakata siia pesa tegema või ei... Pilvetorn oli kuu vangis võtnud. Elsbeti silmi polnud pimedas näha. Ainult ta näo kumendus oli aimatav. Ta ütles:

«Ma panen imeks, Balthasar — kui palju on sinu sees ilmalikku vaimu...»

Jutlus on üteldud. Tuimavõitu vist seekord. Olgugi esimese paastupühapäeva oma. Matteuse evangeeliumi neljas peatükk esimesest ühe-teistkümnenda salmini. Kristuse kiusamisest kõrbes ja templiharjal. Siis lööb Meckius oreli üürgama. Koolipoisid üleval kooril laulavad hingega, nagu Balthasar käs kinud, ja rõkkav kosk mühiseb akende lumevalges üle halli koguduse.

Balthasar tuleb kantslisse tagasi ja kõik on ärkvel. Teadaandmiste seas peab täna midagi tähtsamat olema kui paljad mahakuulutamised ja noomimised.

«Kallis rahvas. Katkunuhtlus on Tallinna linnas ja Harjumaal seekord Jumala abiga jälle peaaegu et möödas. Aga et teist selle läbi paremad kristlased oleksid saanud, kui teie enne taudiehmatus olite, on vaevalt loota. Ja ma küsin: kuidas võiks teilt küll kiiret paremaks saamist nõudagi?!»

(Ta tunneb: koguduse kasvatamise mõttes on valem kui vale seda neile niimoodi tunnistada! Aga ta ju ei tahagi kantseldada sellega oma karja, vaid torgata karja isandaid: teenistuse algusest saadik istub paremat kätt üleval kooritõral kaks härrat — ei tea, mis need siit matsikirikust, pealegi harilikul pühapäeval, otsivad — härra Tõnis Maidel ja veel üks, vist üks Tisenhuseneid.)

«Jaa — ma küsin: kuidas võiks teilt kiiret paremaks saamist nõudagi, kui need, kes maal ümberringi teie soo isandateks seatud on, kõike muud tahavad kui seda, et teie paremateks kristlasteks saaksite?! Sest nad arvavad ju, et mida sõgedamat elu maarahvas elab, mida vähem tema sakramentisid au sees peab, mida enam tema lapsed undrehti sünnivad, seda hõlpsam on neid lapsi nende pärandusest ilma jätta ja nende pärisosakest, olgu see kui armetu tahes, omaenese karmani topida... Nojaa, see käib kõik rohkem maarahva kohta. Aga ma räägin seda teile sellepärast, et siin Tallinna linnas on meie lugu paljalt n a t u k e n e parem.»

Balthasar peab silmapilgu vahet ja kaalub, mis moel jätkata. Kas sülitada veel midagi keele ja südame pealt ära või neelata alla ja jõuda asja juurde. Ta näeb, kuidas härra Maidel härra Tisenhusenile küünarnukiga müksu annab — kuulaku ometi, mis see kantslimühakas enesele mitte ainult aadli, vaid koguni ka linnaisade aadressil lubab (või umbes nõndamoodi)... Ta näeb, kuidas mõlemad härrad, suud vuntside taga põnevusest paakil ja silmad vaenuelivil, ootavad, mis ta edasi ütleb... No-no-no-noh — pärast varsti kümnet aastat ausat rügamist ja jumalasonakuulutamist ei pruugi tema enam siin kantslis

kätt üleni suu ees hoida! Aga liialeminek ei tule asjale iial tuluks — nii et pöörakem kuidagimoodi meie otsese asja poole tagasi:

«Selle ilusa puupildi peal, mis paavstiõpetuse päevist tema kauni ja kunskopi oleku pärast siia altarile alale on jäetud—»

Balthasar pöördub altari poole ja osutab Notke kullatud kujudele, Maarjale ja apostlitele Maarja ümber ja pürjermeister Hagenbeckile, kes endale Notke käest üheksakümne aasta eest apostlite sekka koha mõistis välja kaubelda—

«selle pildi peal oli püha vaim tuvikese kujul omal ajal küll näha, sest püha vaimu väljavalamist seal ju näidatakse. Aga pärast suurt usupuhastust riputati tuvikene, näe, siia räästooli katuse alla üles — kummatigi ei ole tema muud kui paljas puutükk, mis—»

Balthasar vaatab ringi. Ta haarab vasakult piilari najale pandud raudotsalise toki (raudotsa külge torkab kirikuteener tõrviku, et lühtreid läita), Balthasar haarab toki ja koputab tahmase raudotsaga vastu tuvikese kullatud pugu—

«paljas puutükk, mis k o b i s e b. Sest v a i m peab olema inimese sees. Aga mina küsin: kust peab vaim teie sisse tulema, kuidas peab vaim teie sisse pääsema — tarkuse, kasinuse, hea ja kurja tundmise vaim, kui koolidest, mis talle teed peaksid tegema, meie maal mitte rääkidagi pole?! Ja kui nende lugu ka siin meie Tallinna linnas sandist sandim on?! Me teame, meil on siin üksainukene pisikene Pühavaimu kool meie koguduse juures, mis maarahva seast pärit linnalastele esimest õpetust jagab. Ja see on üpris kehvakene kool—»

Balthasar ei hakka seda neile kirjeldama. Suur jagu neist teab seda isegi: kolm tosinat poisirüblükuid, poole vähem tüdrukupuntraid — kahes igavesti varisenud krohviga koolitoas, talv läbi hingeõhuga rusikaid soojendamas, et kohmetanud käed krihvleid põrandale ei pillaks... Ja köster Meckius poiste- ja tüdrukuteklassi vahel edasi-tagasi sebimas, hädaldamas, tõrelemas, nüpliga korda pidada püüdmas, ja kui mahti jääb, ka midagi õpetada katsumas...

«Aga ometigi on ka sellest vaesest koolist oma kasu olnud nendele, kes seal käinud on, ja nende läbi kübekene meile kõigile. Jumala abiga on meie Pühavaimust mõnigi põrnikam poiss Munkade tänava kooli edasi saanud ja sealt koguni Saksamaa suuskoolidesse pääsenud. Aga et see kõhn koolikene niigi palju, kui tema teeb, oma tööd edasi saaks teha, peame meie laskma seal ahjusid parandada, et lapsed ei külmetaks, ja treppi parandada, et marakratid sääreluid ei murraks, aga et köstril koolitöö asjus rohkem agarust tuleks, peame meie talle vähemalt uute pükste jaoks riide muretsema. Ja nõnda edasi. Ja selle kõige tarvis tahan ma seekord jälle kõigi käest, kes oma olgu olevate või tulevate laste peale mõtlevad, nende veeringuid paluda. Ohvripaku küsija suu on lahti.»

Balthasar tuleb kantslist alla. Meckius laseb oreilt põgusaid heledaid rahutuid vilesid. Ta on ju püksiriidejutu ära kuulnud ja sellepärast on tema trillerid lootusrikkad ka, ning tähendavad: pidage, pidage! enneaegu on praegu kirikust välja minna... Ning kehvuse ja laiskuse, tõrksuse ja kitsiduse taakade alt ja kraavide takka, ühe- või paari-kaupa, tropiti ja viimaks üldiselt hakkab rahvas ette, altarist paremale

ohvripaku poole liikuma. Balthasar tungib põigiti inimeste vahelt läbi ja ergutab neid takka:

«Käbedamalt! Julgemalt! Lahkemalt! Tengelpungad lahti! Mis koolile antakse, on Issandale antud!»

Ja see, kes kivipaku raske tabaga krabitud pilul annetajate käsi oleks jälginud (sulaste, kandjate, voorimeeste töökäppasid, laevameeste ja mündrikkude köitest ning aerudest mõhnalisi käsi, nahaalusest rauapurust sinkjatäpiliselt sepakämbraid, kiviraiujate ohatanud rusikaid, paetolmust igavesti halle, raudkivitolmust igavesti punasejutlilisi, parkalite tammekoorepruune pihkusid, kingseppade ja pistemaakrite naaskliaugulisi küüsi...), kes neid kõiki oleks jälginud ja sinna juurde nende pillatud müntide kõlksumist kuulatanud, oleks kehvuse-jõukuse ja ihnsuse-lahkuse seostest saanud esialgu küll lootusetult kirju pildi...

Altaritagusel uksele, kui Balthasar on juba kirikust õue astumas, ütleb keegi ta selja taga:

«Kuulge, Russow!»

Jahaa — mitte «Kuulge, õpetaja!», mitte «Kuulge, härra Balthasar!»... Ta vaatab üle öla tagasi. See on Tõnis Maidel:

«Tahaks teiega paar sõna.»

Ei saa ütelda, et Balthasar oleks äärmiselt üllatatud. Kui paar sõna, siis paar sõna. Tõtt-ütelda: Maideli kirikusviibimise järel on Balthasar kuidagi poolaimamisi tema taasväljajalmumist oodanudki. Ainult ehk mitte nii otseselt.

«Lähme siis üle õue.»

Nad astuvad mööda lumme tallatud rada madalate hauaküngaste vahel. (Otsustada: kas kõndida niimoodi nühhkat-nühhkat ees või lasta härra enesest mööda ja kõndida taga? Häh, mitte väljagi teha. Muudkui astuda. Kes tema mulle õige on! Olgu oma madrustele admiral kui palju tahes. Aga huvitav, mida ta peaks tahtma.)

Nad lähevad käärkambri uksest sisse, Balthasar ikka ees. Balthasar osutab härra Maidelile istme ja vaatab käärkambris ringi. Nojah, kõik on nii nagu on. Laevõlvilt on krohvilarakas ära. Istmed on vanadusest pragulised, kulumusest kiimatunud, istumisest mustad. Maakivine ahjukerep tagaseinas on muidugi vaevalt leige. Paepõranda on piiga siia hommikul sisseastunute jälgedest parasjagu niipalju üle äianud, et nii jäljed kui ka pühkimine on näha... Kes siin õieti enne jutlust käis? Ah jaa, paljud muidugi, ja siis see Härmapõllu eit, see Madli, kelle mees heeringamaja öövahi sea oli ära varastanud... Nojaa, lapsed nälgas küll, aga ega siis... Oh kurat!... *Kõik on nii nagu on...*

Balthasar paneb piibli puldile ja pöörduv härra Maideli poole. Härra Maidel pole istet võtnudki. Nad seisavad vastamisi. Ja kui keegi kolmas neid praegu silmitseks, võiks ta ütelda: neil kahel mehel on äkitselt vaata et sõbralikud näod ees! Ja seesinane kolmas peaks õieti hea inimesetundja olema, et öelda: aga nende sõbralikkus on ometi niisama erinev nagu nad ise. Sest uudishimulik muhedusehelk, mis tõuseb Balthasari punakast kipparihabemest, levib ta näol selleks, ükskõik, kas ta ise seda teab või ei, et varjata maamehe enesekaitsevalmidust teisele märkamatuks. Kuna härra Maideli karedahääle lahkus (mida ta ise teatud võõrastuseta käsitleda ei oska) peab varjama aadli-

mehe nelja põlve pikkuse mõõgapruukimisoskuse olematuks ja ohutuks...

«Nooh, mis teid siis vaevab?»

Härra Maidel on oma šahhimängukäigu juba kirikus valmis mõtelnud. Juba siis, kui nad sõber Tisenhuseniga, Bodoga, üleval tōra peal selle mūhaka hābematut juttu kuulasid. Ega see mūhakas ei ole ju esimene eestlane, kes enese siinlinnas pastoriks on upitanud. Need eeslinnade ussipesad on teisigi sāherdusi valmis haudunud. Aga esimene nii suur tūmikas on tema kūll. Ja nūūd katsub hārra Maidel tema kord isiklikult üle.

«Teate, kui katk sinust jälle kord nõnda ligidalt möōda kāib, tekib tahes-tahmata — inimlikke küsimusi.»

Aa. Ja nūūd peab üks matsipastor ākitselt see oraakel olema, kes hārra inimlikud küsimused āra vastab...? (Vōib-olla kōditab Balthasar end silmapilguks vōimalusega, et hārra Maidelil tōesti inimlikke küsimusi on, mida ta arvab Balthasari teistest paremini vastata mōistvat...? Vaevalt. Vōi kui, siis ainult veerandiks silmapilguks...)

Kop-kop-kop-kop.

Balthasar tahaks esimese hooga hūūda: «Tulgu hiljem, kes seal koputab! Ma olen kinni!» Aga siis neelab ta oma lause enesesse tagasi. Tal pole ju õieti midagi selle vastu, et neid segatakse. See hārra on oma küsimusega siin. Seal tulevad teised omadega. Ja tema, Balthasar, hingekarjane ja õpetaja, klaarib neid järjekorras ja lābisegi. Nagu Saalomon on ütelnud: *Rikas ja vaene tulevad teineteise vastu, neid kōiki on Issand teinud...*

«Jaa. Mis on?»

«Ma tahtsin kirikumaksuvōlga āra maksta...»

Ahaa... See on see, kuidas ta oli — Kerstin. See Punase kloostri kōige naksakam linnukene. Et see just tema on, kellel meie hārra admiralī küsimused katkestada laseme, on kūll vāhekene liig... Hm-hmhm... Aga mis saab see hārra meile õieti teha?! Raele meie hābematuse pārast kaevata? Sāherdusest mūksust teeb raad niisama palju vālja kui liivakott nuiaga lōõmisest. Vōi hārra admiral lāheb asevalitsejale kaebama? Ei selle tūhja pārast. Vōi kui kaebabki, siis niisama mōōdamannes, nagu mina Boissmannile oma āia peale... Aga Leioni-hārra mind sel puhul vaevalt aru andma kutsub. Vōi hakkab admiral Stokholmis, kuninga juures...? Selle pisikese litsiga vōidu jooksuma...?! Hā-hā-hā-hāh...

«Nāete, meid segatakse natuke. — Noh, lao oma killingid vālja. Kui Jeesus seda salvi āra ei pōlanud, miska patune naine tema jalgu pesi, siis pole ka sinu veeringuil viga kūljes.»

See lōibukene on oma pōsed peedipunast puhtaks pesnud ja tuleb vālja, et loomulikku puna on tema nāotūki peal siiski ka. Ja puhta ūrbi on ta endale kārkambrisse tulekuks selga ajanud ja nāeb nūūd nõnda viisakas vālja, et... Noh, Balthasar ei hakka temalt muidugi kūsima, et kuule sina, lōvesk, sinu āri peaks ju vist õige kenasti minema, mis?... Aga Balthasar pole jumala eest pāris kindel, kas ta seda ei kūsiks, kui hārra Maidelit seal seismas poleks...

Tūdruk on oma killingid kaltsunuutsakust kätte saanud. «Noh, lase

jalga—» Balthasar kallab mündid puldilaekasse. «Nõnda. Nii et teki-
vad küsimused? Miks te oma Toomkiriku hingekarjaselt ei küsi?»

Härra Maidel pole lõbutüdrukuga talle osaks saada lastud solvangut
tähele pannud. Kas tõesti? Või on selle alla neelanud? Veel kummali-
sem. Ta võtab nüüd isegi istet. Ta tõstab heledas põdranahkses sääri-
kus jala rahulikult üle põlve. Ta ütleb koguni asjalikult:

«Kui te meie piiskoppi mõtlete — Geldern kolis ju paari nädala eest
Toompeale üle —, teate, tema on enda arvates nii suur mees, et ta
näeb ainult neid asju, mis talle meeldivad. Ja räägib mulle ainult neid.
Aga Toomkiriku vähemad vennad, Querlemann ja kes nad seal on,
need räägivad mulle ainult seda, mis nad arvavad mulle meeldivat.
Need mulle tõtt ei ütleks. Kui nad seda teaksidki. Ja, olgu Gelderniga
kuidas tahes, need vähemad mehed on ju ka liiga, noh, ütleme välja,
liiga piiratud. Nemad võivad sulle ainult pühakirjasalmi ette tuua ja
selle kuidagimoodi sinu *casus*'e peale ära rakendada. Rohkemast ei tea
nad maad ega ilma. Aga minu küsimused on taevaste asjade kõrval
ka maiste asjadega juuripidi koos. Minu küsimustes ei saa taevasi ega
maiseid asju teineteisest ülepea lahku kiskuda. Kui te teada tahate —
sellepärast ma teie juurde tulingi. Sest mulle on tarvis hingekarjast,
kes — noh — kes oleks küllalt tark, et tema näeb, mis maa peal ka
tema kiriku kellakuuldest kaugemal sündimas on. Ja kes sealjuures
minust ära ei ripu. Kes õieti mitte kellestki muust ära ei ripu, kui aga
oma südametunnistusest.»

«Mmmm.»

Härra Maidel tõuseb püsti. Võib-olla polegi ta nii enesekindel,
nagu võiks arvata. Võib-olla teeb see — härra Maidel ütleks isegi vist
häh —, *see lollakalt süütu ja ikkagi vastakalt terane pilk*, mis teda
nende sirgete harjas kulmude alt vahib, võib-olla teeb see teda isegi
pisut ebakindlaks. Ta ütleb nagu koguni veidi ähvardavalt:

«Muudugi, kõik, mis ma siin räägin, on teie jaoks niisama hästi kui
pihisaladus. Selge?»

«Mmmm.»

«Katkunuhtlused, mida Issand meile saadab» — härra Maidel hak-
kab Balthasari puldi ees edasi-tagasi kõndima, seisatab aeg-ajalt ja
vahib Balthasarile otsa — «misjaoks on need meie peale pandud?»

Balthasar on vait ja härra Maidel arutab edasi:

«Ma arvan, selleks, et meid nende läbi meie pattude peale mõtlema
panna. Et meid meie pattudest eemale ehmatada. Oigus?»

Härra Maidel peatub Balthasari puldi ees, lükkab lühikesed mustad
peleriinihõlmad laiali ja paneb käed vaheliti. Tema potisisisest kale-
vist kuue uutmoodi lõhkiribalised varrukad ajavad oma sisselõiked
kүнәnarnukkide kohal laiali ja näitavad vööditi kollast kitsenahkset
säarki.

Üks mees ja kolm kuube. Oma nahk neljas.

«Mmmm.»

«Aga sõdur?» ütleb härra Maidel, «tema õndsusega ja patuga on
igavesti üks ja seesama asi: kui tema sõdib Issandast õigeaks kiidetud
poole peal, siis on see kõige õndsam töö ja tegemine. Aga kui mitte?
Te ei saa minust aru? Noh — *meieaegne sõdur, siin, meie maal, nagu
mina — mis tema peab tegema! Te ei saa ikka veel aru?! Viis valit-*

sejat on meie maa pärast kaksteistkümmend aastat omavahel riius. Riid võib kesta veel aasta, kaks aastat, kümme aastat. Meie ei tea ette, kui kaua. Aga ühte teame meie kindlasti: üks valitseja viie vastalise seast saab viimaks teistest jagu. Üks jääb võitjaks. Ühe on Issand ära valinud. Aga mis on sõdurile tähtsam kui ära aimata — kelle?»

Soo. Mitte ei ole ma tähele pannud, et sõdurid seda nii väga tähtsaks arvaksid.

«Mispärast see siis sõdurile nii tähtis on?»

«Aga sellepärast, et kui ta teenib v a l e isandat — ja kujutame ette, et hulga aastaid ja kange püüdmisega —, niisugust isandat, keda Issand teps pole ära valinud, säherdust, kelle lipu Issand laseb siinmail katki murda ja porri tallata — kui sõdur teenib säherdust isandat, siis võitleb tema ometigi Issanda enese nõu ja otsuse vastu! Ja teeb sellega aastate viisi, ja mida püüdlikum sõdur ta on, seda saatuslikumal viisil, koledat pattu! Õigus?!»

Mitte ei saa aru, kuhu ta tüürib. Aga tema vaata et vihase õhina järgi paistab see jutt talle naljakalt tähtis olevat. Ja tema loogika on pealtnäha tipp-toppp. Otsekui oleks ta Aristotelest tuhteerinud. Tühja ta on. Ega mina ei jõudnud ka Aristoteleseni välja. Aga ma saan aru: tõsiselt võtta pole Tõnise loogika koera kurbagi väärt. Selle järgi lähivad ju kaotajad alati põrgusse ja võitjad taeva! Noo... nii lihtlaba-selt Issand oma sikkusid ja lambaid kahte lehte ei löö...

Balthasar ütleb võimalikult ükskõiksel häälel:

«Nii et teie arvates — ja eks ta vist nõnda ka ole —, et kaugemas taevases äranägemises mine tea, võib-olla mitte meie kuningas Johan, vaid hoopis, ütleme, Sigismund või Iivan või Frederik... või sealt vahepealt Magnus, kes meid korra juba katsumas käis...?»

«Nimelt. Kõige meie austuse juures Rootsi krooni vastu, vaatame faktidele silma. Poola on vägevam. Moskva niisama. Taani on kaval ja sitke ja tal on Eestimaa peale vanad nõudmised. Meie ei tea, mis-moodi tema võib Moskvaga kokku leppida. Magnus on üks variant. Ja see, et meie Tallinna linn kõiges selles segaduses praegu Johani käes on, see ei loe, pikema pilguga vaadata, tühjagi. Ja, te saate ju aru, selles kuratlikus pudrus võib ka kõige aadlikum aadlik pikapeale säherdusse olukorda kukkuda, nagu meie mõisameeste pealikud juba ongi.»

«Mis nendega's on?»

«Noh, kas te pole kuulnud, mis nende kohta öeldakse, irvituseks? Eile õhtul, Tisenhuseni pool räägiti veini juurde. Et kui need pealikud nüüd veel vannet annavad, peavad nad jalad püsti ajama ja varvas-tega vanduma. Iga sõrmega on nad juba kellelegi vandunud... Jaa. Ja mina olen jõudnud arusaamisele: et meiega niisama ei sünniks, peame meie Issanda kavatsuse läbi näha mõistma. Ja ma usun, et teie näete selle läbi.»

«Mmm. Tähendab — k e s? Viie valitseja seast?»

«Täpipealt.»

Mis kuradi pärast ta seda minu käest peale ajab? ... Mina ei hakkaks seda talle siis ka ütlema, kui Issand oleks seda mulle täna öösel ilmutanud... Aga mina ei tea seda isegi. Kust ja mispärast peaksin mina seda selle saksa arvates teadma...? Mina tean paljalt ühte:

valitsejad, kes seda mulda on tallanud, tulevad ja lähevad oma kannupoistega koos. Jeesus Kristus, ma olen ju seda kõike nüüd värskelt lugenud... Mõõgavennad, taanlased, rootslased, ordu (ordu küll kolmsada aastat, aga viimaks ikkagi — paljas roostepuru ja raipehais...). Aga rahvas on paigal. Aina selle mulla peal. See rahvas, kelle hulka mina aeg-ajalt oma meelest enam nagu ei kuulugi... Ja kellega ma sealtсамast jälle tunnen ennast olevat koguni üks... See rahvas, kes sellest mullast võetud on ja selleks mullaks saab ja jälle sellest mullast võetakse... Kurat, nüüd see Tõnis vahib mind poolpilukil silmadega ja püüab lahketa nagu teha, aga ma ei usu tema lahkust... Mitte üks põrm ei usu... Kõrk ja kantsakas mees — tema jõllitab mind linnatänaval iga kord niisuguse näoga, nagu peaksin ma tema ees kummardama ja tere ütlemale! Ja ta peab ju oma *Bauerordnung*'i kontseptis (tema *Hofmeister* Fabian on Annika Winkleri sõber ja on Tõnisel seda kontsepti jupiti ümber kirjutatud) — tema peab ju seal talurahvale vaata et kõige pärisemat orjust ja õiguseta olekut sepitsema...

«Mnjaa. Vaadake, härra Tõnis: mina ka ei tea, kelle Issand meie lõpmiseks valitsejaks on valinud. Võta näpust. Ei tea. Ja ma arvan, et patt, mida teie oma teadmatuse läbi võib-olla teete, antakse teile viimsel päeval andeks... (Aitab! Aitab! Lõuad pidada!... Eeh, ma tunnen: ma ei jaksa. Ma pean selle välja ütlemale... Ma tean, see on edevus, nõrkus, narrus... aga selgesti, näost näkku pole seda rüütelkonna esimestele meestele ju enam mitmelsajal aastal keegi ütelnud... peale vahest peksupingile seotute mitte keegi... Ma tunnen: kiusatus on kangem kui mina...) Aga teie kõige suuremat pattu, mida teie viimsel päeval ka vist andeks ei saa, tean ma küll.»

«Nanuu?! Ja see on?»

«See on see, et teie kõik imete maarahva üdi. Teie kõik elate maamehe üdist. Aga inimeseks teie teda ei pea!»

«Kuulge—»

Kop-kop-kop-kop.

«Sisse!»

Lävel on väike nadiselt riides nutune ja viledasilmine naine. Niisugune, kelle agarus tema pisarate mõju ikka pooliti tühjaks teeb, niisugune, kes aknast sisse tuleb, kui ta uksest välja on visatud, ja halab ja lunib ja ladinal uusi pisaraid nutab ja teinekord oma asja kätte saab ka.

«Õpetaja, ma tuln veel korra oma Paabu pärast. Kui õpetaja nüüd veel natukene tema eest kostaks—»

See üldisest konkreetseesse, see ülemaalse ülekohtu juurest ühe lontruse häda juurde paiskamine vihastab Balthasari, muidugimõista, kuid ajab teda ka naerma. Ja see naine ja see konkreetne lugu vihastab teda *a priori* ja ülepea. Nõnda et viha seisab naeru vastu kaks—üks, kolm—üks, kui Maidelile näkku paisatud etteheidet, neli—üks, kui Maideli siinsamas-seismist arvesse võtta. Ja Balthasar käratab:

«Ah jälle selle seavarga naine?! Kuule, et nad sinust tema leske ei tee, seda ma rääkisin foogti käest välja! Kui sa tahad, et ma veel midagi räägin, siis ma saan ainult öelda: viiskümmend hoopit on temale vähe! Vähe! Saad aru?! Lapsed nälgas?! *Sacramentum!* Kui kõigi Liivi-

maa näljaste laste jaoks nagu minnakse varastama, siis on Liivimaa ühe päevaga sigadest lage! Sada! Sada viiskümmend talle!... Ise tahate R a a s i k u vakusest pärit olla... K a o!»

Naine libiseb lävele tagasi. Balthasar märkab: ta on temale taalri puldinurgale poetanud. Balthasar ei võta endale mahti mõelda: see peab olema koguni jõukam kui ta paistab, see Madli, või pidama oma varganäost Paabu turja imeväärt kalliks... Balthasar on millegipärast vaat et enesest väljas. Ta ei haara taalrit pihku, et seda eemale visata: ta äigab selle käeseljaga põrandale. Ta karjub:

«Kao oma taalriga tükkis!»

Madli korjab taalri põrandalt ja põgeneb käärkambri väljale. Balthasar pöördub mühinal — ja vaatab härra Maideli kergelt muigavasse luiselõualisse näkku. Härra Maidel ütleb:

«No näete — ega ta ei ole ju ka.»

«Mida?»

«I n i m e n e. Meie mõttes.»

Balthasar ei küsi eneselt, nagu ta ju teinekord teeb, mis tähendus on pausil härra Maideli lauses. Ta ei küsi, kui tõeline ja kui võlts, kui proovi-võttev või purret-pakkuv on omaksvõtt, mida peavad väljendama sõnad *meie mõttes*. Balthasar alustab natuke kõmavalt, tõsi, aga ikkagi mõõdukalt häälel. Kui ta pärast oma sõnu üle mõtleb, tuleb talle meelde, et ta lõpetas karjades:

«Kuulge, härra Maidel. Te teate väga hästi, et mina olen üks nende seast. Ergo ei ole mina siis ka inimene — teie mõttes! Mis kuradi t õ t t — ta lööb lapiti käega vastu pulti, nii et pisike pronksist Ristilöödu, kes ta puldil seisab, kukub silmili maha — «mis kuradi t õ t t teie siis minu käest teada tahate?!»

Ta asetab Ristilöödu järsu kolksuga jalule, ja härra Maidel ütleb niisama järsult:

«Gut. Ärme keerutame. Kelleks teie end arvate, on teie asi. Aga mina tahan teada, k e l l e tarvis korjate teie siin meie Tallinna linnas mitu aastat teateid?!»

«Ah soo—» ütleb Balthasar, «selles on küsimus...» Ta astub härra Maideli ette. «Seda ma võin teile puhtast südamest ütelda.» Ta paneb käed puusa. Kaks õlakat ja ühte mõõtu meest seisab teineteisest pool sammuga kaugel. Balthasar jõllitab härra Maidelile rõõmsasti silma sisse ja ütleb hiiglalalaise hiiglamõnusega kurat teab kust esilepurksuva kõikehõlmava joviaalsusega, ainult märksa valjemini kui õieti vaja:

«I s e e n e s e l e. Selge?»

Võib-olla on härra Maidel silmapilguks segadusse viidud. Igatahes küsib ta mõistmatusest laienevate silmadega:

«Aga m i s t a r v i s...?!»

«Lollist uudishimust,» ütleb Balthasar.

Härra Maidelile piisab. Pikemaks kui viieks südamelöögiks ei tohi see talupojahärg härra Maidelit haneks püüdnud olla! Ta pöördub kanal ja virutab käärkambri ukse enese järel tagasikätki kinni.

Balthasar seisab silmapilgu liikumata paigal. Siis paneb ta käed vaheliti ja kõigutab end natuke aega kandadelt varvastele ja tagasi. Ta ajab alumise huule torru ja silmad kissi. Ta mõtleb müüriõhkuja ägedusega — ja jääb siis kissis silmi ahjuvõmmi esimüüri vahtima:

jumala eest, üks kivi müüriservas liigub — kerkib — hakkab helen-dama — kasvab karvaseks ja tõuseb müürist välja. See on Märteni turris juustega pea ja Märteni pisut kohmetult pahur nägu seal küljes:

«See... Anna andeks... Külm hakkas — ma tulin natuke siia sooja ja jäin kuidagi lollisti, kui te sisse tulite...» Ta jätkab ahjult maha ronides: «... Aga kas sa poleks siiski pidanud talle ütleva...?»

«M i d a?!»

«Noh, et sa oma ajaraamatu asjus...?»

«Mine metsa! Mine teispoole metsa! Sa ei kujuta ette, mis siis oleks sündinud!...»

«Aga nüüd peab ta sind ikka tont teab kelle salakuulajaks...»

«Pidagu. Kui ta ei tea, *kelle* salakuulaja mina olen, siis ta ei tea ka seda, kas mind peab hammustama või hammustamata jätma. Aga minu ajaraamatust — *temale* — mitte üks hingeõhk!»

Sest Balthasar kujutab üpris selgesti ette, mis oleks sündinud, kui ta oleks sellest härra Maidelile kõssata võtnud... Härra Maidel oleks tõmmanud punase- ja hallikirjud kulmud tähelepanelikus üllatuses kokku ja ütelnud: «Ohooo...» Tõenäoselt oleks ta ütelnud isegi päris soosiva ohoo. Sest härra Maidelil ei puudu ju huvi ei isamaa sündinud asjade ega ka kirjutamisetöö vastu. Aga seda enam oleks see ilmtingimata olnud üks koguni hoolitsev ja murelik ohoo... Sest nõnda ära-ütlemata vastutusrikast asja, nagu tõsine kroonika seda on (nimelt tõsine kroonika ja muidugi mitte mõni tühi-teab-missugune pasane paberimäärimine) — nõnda vastutusrikast asja ei saa ju üks paljas, ilma igasuguse riigitarkuseta ja kogemusteta mees, olgu peale, et ta oma matsikoguduse pastor on, ülepea täie vastutusega teha! Kõigepealt, kui ta pole hankinud enesele seadmat luba selle maa valitsevate meeste käest, kelle asju ta oma kroonikas kirja panema on asunud. Ja veel vähem, kui tema kõrval pole seismas valitsejatest volitatud nõuandjaid. Säherdusi, kes kõik selle, mis tema ise on maa asjade kohta välja uurinud, kokku kraapinud ja kirja pannud, tõsiselt riigitarga silmaga üle vaevad ja läbi sõeluvad. Selleks et üksnes pärised tõeivad viimaks trükki antud saaksid, kuna kõik tungalterad ja kõlkad koguni kõrvale jäetakse. Ja veel täpsemalt ütelda — kuna ka mõni jagu tõest kõrvale jäetakse. Sest tunnistagem üles: Kõik, mis maailma sees on, on teatud vaatekohast tõde. Aga lapsik oleks ometi mõtelda, et sellepärast peab ühte tõsisesse kroonikaraamatusse kõike kirja panema... Sest sügavam tõde on see, et üks tõsine kroonikaraamat ei ole ülepea mitte igasuguse tõe paberile määrimise koht, olgu see tõde ise kas või koguni võltsimata... Oo jaa, härra Maidel on sorava sõna ja lahtise sulega härra ja Balthasar kujutab suurepäraselt ette, mis tema *veel* oleks võinud ütelda... Balthasar, eks või meie ühe maa teekonda läbi aja enesele ette kujutada kui laeva teekonda üle mere. Laeva teekonda talle Issandast seatud tundmatu, kuid kindla sadama poole, kuhu tema peab päralt saama. Muidugi ei ole see teekond paljalt päevapaiste ja värskete tuul ja sillerdavad miilid, mis pahisevad kiilu alt läbi. Vaid on ka soolased lained üle turja ja rahe vastu vahtimist, ja teinekord janupiin ja mereröövlid meie endi pardal ja ülekohus ja surmaoht ja mee-leäraheitmine... Aga meie peame oskama vahet teha k a p t e n i tõe

ja omas sõgeduses ropendama ja teotama kippujate aeruorjade töö vahel — kui me kroonikakirjutajaks tahame hakata. Kirjutada võib muidugi kõigest. Miks ei. Kroonikakirjutaja koguni peab seda teatud määral tegema. Kui ta ei taha möödapääsmatult nadi ja nudi olla. Aga ometigi nõnda, et tema töö ei oleks virisemine Issanda vastu ega nurisemine Issandast seatud isandate üle. Jaa: kroonikat peab kõigepealt taevase ja maise harmoonia tundmisega kirjutada mõistma. Sest ainuüksi siis võib kroonikakirjutamist sallida. Ja sellepärast—

«Märten, misasja sa turtsud?»

«Th-th-th. Ma mõtlen, sul oli vist õigus.»

«Aga misasja sa siis naerda turtsud?»

«Ma hakkasin ette kujutama...»

«Mida?»

«... Et kui ma ajaksin Vanale Turule ütleme kolme sülla kõrguse puujõmaka püsti ja kuulutaksin, et ma tahan sinna sellest suure konterfei valmis voolida, noh, nagu Breemenis pidi seisma, ise sa rääkisid—»

«Sa mõtled nende Rolandi kuju? See on neil küll kivist.»

«Ükskõik. Ja kui ma kuulutaksin välja, et mina ei pane talle mitte Roland või Olev või Kalev nimeks — see võiks huvitada ainult mõnda raehärrat või Kanuti või Olevigildi isandaid, eks ole, vaid panen talle nimeks «Liivimaa»... Jumala klaar, mul oleks silmapilk sada õpetajat kraes, et mis nägu minu kuju peab tulema...»

Balthasar kõndis käärkambri kahe akna vahet edasi-tagasi ja maigutas selle kõleda hommiku peale vastastikuse arusaamise meeldivat, pisut jaanikaunalist maiku.

«Näed sa,» ütles ta, «ma vean kas või kihla: sinust või minust rääkimata, isegi õndsas Sittowil, kui tal säherdune narr mõte oleks pähe torganud, oleks sellest koletut tüli sündinud — kui ta poleks otsustanud asja üllatuse peale rajada: temp tehtud ja töö valmis ja töö tegija nägu peas...»

KATKEND I

Luuletaja, kallake veel üks klaas!
Kas mahlaga? Ei, tahaks haljana!
Ah, kuis küll häbenen oma põlvi,
eriti vasakut, paljana!

Näete, ta teisest on palju jämedam!
Tundub jah! Ei tea, millest siis?
Tööpingi süü! Ega minu töö
pole mõni laulmine lillest siis!

Taltsi Jaan ise vist kadestaks mind,
kui näeks, missugune lahmakas
on parem õlg mul. Õla peal
seepärast see juuksepahmakas.

Päevläbi käega tõmban üht kangi
ja teist kangi vajutan jalaga.
Luuletaja, ulatage sakusmenti!
Seesamane jah, kalaga!

Läheksin mehele. Kes mind tahab?
Neiud ikkagi olgu normaalsed.
Mis teie arvate, kas minu lapsed
ka sünniksid diagonaalsed?

Mis te nüüd! Olete noor ja ilus!
Kõik taastub! Oma õlale-jalale
kas tasub mõelda nii süngelt? Vast minge
tööle teisele alale!

Tore jutt küll! Äh-äh-äh-äh-hää!
Täna väga! Jälle õpi ja veeri!
Eks ise minge teisele alale!
Tembiks nüüd ühe «Verise Meeri»!

KATKEND II

«Tead mis, ta üldse ei tundnud mind!
Püha taevas! Ja jumala eest!»
«Kes ei tundnud sind? Mis on juhtunud?»
«Noh, tulen praegu täitevkomiteest!»

Näost oli ta kaame, käed vabisesid.
Ma pakkusin viisakalt tooli.
«Üks konjak!» ta hüüdis ja alla neelas
paar portsjonit validooli.

«Tööpoolest! Ei õieti otsagi vaadand!
Nagu polekski lugenud lehest
mu maali kohta!» «Oi, kellest sa räägid?»
«Noh, muidugi esimehest!

Sa kujutle vaid! Mina koputan, sisenen.
Tema istub! Ei tõusegi püsti!
Küsib, mis küsimus? Kuidas on nimi?
Kas kuuled? Minu nime küsti!

Minu nime! Ei leidnud sõnu!
Nagu vette olin kastunud!
Omavahel öelda, au sellele maale,
et mu jalg on siin astunud.

Mäletad kümmekond aastat tagasi
kunstinäitusel neid minu «Kresse»?
Mu parim akvarell! Oma elumõtte
ja hingegi valasin sesse.

Väga tähtis etapp minu kuulsuse teel.
Kogu maailm ju teab sellest faktist!»
«Mäletan küll! Kes ei mäleta siis!»
talle vastasin selgest taktist.

Jõi konjaki ära. Ei jätkanud ta
enam siis nõnda närviliselt:
«Monograafia trükitaks' ja seal sees
minu «Kressid» on värviliselt.

ALEKSANDER SUUMAN

Minu monograafia kalingurköites!
Ei taipä, kuis esimees
nii jõngalt ja armetult eksida võis
karmi ajaloo palge ees?

Sest ajalugu ei andesta iial.
Kultuur on ju püha ja loomine!»
Küll oli ses kohvikus palju suitsu,
üks sädin ja ümin ja joomine.

Siis tõusis ta. Mina tõusin ka.
Üllalt ulatas suurmehe käegi.
Ja läks. Ja näitas end. Teadmata,
et keegi teda üldse ei näegi.

KATKEND III

«Tere!» «Mis tere! Parem võta see pamp!»
Me tõusime üles märke.
Ta heledalt naeris, puud kullerdasid,
võtsin portfelli oma kätte.

«Tõepoolest raske!» Tuul vuhvatas korraks,
teel krabises lehtede pild.
Me selja taha jäid muusikakool
ja õrnroosa Inglisild.

«Taevas! Missuguseid raamatuid
meil trükki antakse vahel!»
ta hüüatas. Hüüdu kordas kõik
Toome haiglakorpuste vahel.

Lõi käsi kokku. «Mis mõte sel on!»
ja kohendas soengus üht lokki.
«Milles on küsimus?» «Eile, noh,
just lugesin seda van Gogh'i!

Käpard! Lakard ja liiderdajal»
Me kohal oli Kuradikaar.
«Noortele eeskujuks!» Sädemeid
pildus silmade sametpaar.

«Inimestes, kes meeleheitel,
kas maksab's näha pätte?»
«Päh, enne kunstnikuks hakkamist
eks õppinud amet kätte!

Eluaeg kärke vaid maalida!
Ohtki sou'd mitte kellegi käest!
Õtle, kas üldse tast asja sai?»
Nüüd laskusime mäest.

Ohkasin. Läksid lahku me teed.
Hele naer. «Noh, nägemist, Sass!»
Andsin kandami tagasi. «Mis siin sees?»
«Aah, kirjandid. Kole suur klass.»

KATKEND IV

Oli Metsaküla koos ümber laua.
Klausi-emal oli sünnipäev.
Kui «Kungla rahvast» sai küllalt,
siis laulsime «Mustamäel».

«Klausi-emast on ilmunud luuletus!»
(Võtsin kätte «Loomingu» numbrigi.)
Peretütar mind varrukast sikutas
ja kutsus tahakambrigi.

Sosistas: «Kas oled hulluks läinud?
Pea ometi kinni tavast!»
Märkasin, väimeespoeg igaks juhuks
meid seiras ukseavast,

ALEKSANDER SUUMAN

pikk ja õlakas, pilgus jää,
turd kämmal puhkamas lingil.
«Mis tavast?» Kuidagi kitsas ja kuum
hakkas nooriku kõrval pingil.

«Siamaani kõik ilusti laabunud on,
jätkub sööki, jooki ja tuju.
Nüüd järsku, kui välk südaõisest taevast,
just enne kui minnakse koju,

hakkad uhh! lorilugu mu memmest
terve ilma ees lugema!
Kas tõesti tahad, et häbi pärast
maa alla pean pugema?»

«Oo, vastupidil! See lugu on ülev!»
Talle kuukirja pakkusin.
«Uhh! Kelleks mind pead õigel!» Läksime lauda,
kus täis ennast lakkusin.

KATKEND V

Kui metskult saab vanaks, siis umbes taoliselt
hakkab ta mõte käima:
«Pff! Ühtki sammu koos emistega
enam ei jookse, ei käi ma!»

Üksildusse ta tõmbub ja laanes
teeb päratuid tuure ja ringe.
«See põrsaste ruig ja vingumine,
pff! häirib mu rahu ja hinge!

Kesikud ka ainult edvistavad!
Õöst öösse üks karg ja keks!
Neil pähe ja peesse ei mahugi muud
kui ainult arm ja seks!

Pff! Metshaneks enam nad mind ei vea!»
turtsub. Natuke pahur on ta.

Kuid pere eest ometi hoolitseb
ja hoolitsemine käib nõnda:

Kui avastab kusagil söömakohta
kõõmnejuurika, trühvliga,
neid pika ja laia lõuaga ammutab
just nagu kühvliga.

Siis sinnapoole, kus kari, ta kõnnib
ja puudele märke veab
kövera kihvaga, juurte juurde
et oskaksid minna sead.

Üks puu tal on, tema enda puu,
mille peale toekamaid värse
üles tähendab. Lugemas neid
käib tosinakaupa kärsse.

Keeletund? Hoolega uuritakse
silpe, stampe, jooni.
Kuldikultuur, mis ootamas
on oma Champollion'i?

Oskar Kruus

PÜHAJÄRVE SÕJA LIIGNE OHVER

Olin äsja lugenud direktori käskkirja minu määramisest vanemteaduri kohale ning lippasin heas tujus koju. Seal leidsin aga kirjutuslaualt kohtu-uurija kutse.

Ei teadnud endal ühtegi kuritegu hingel lasuvat, aga natuke kõhedaks võttis ikkagi. Küllap olen juhtunud pealt nägema mõnd liiklusõnnetust või tänavakaklust ning nüüd tahetakse tunnistajaks.

Määratud minutil koputasin kutsel märgitud numbriga uksele ning astusin kabinetti. Ruumi äärjooned uppusid pimedusse, ainult minu jalge ette langes kuskilt valgusvihk. Selle servas nägin kirjutuslauda ning noorepoolset meesterahvast ebamäärast värvi frentšis.

Sel ajal, kui ta mulle istet pakkus ning traditsioonilisi küsimusi nime ja elukoha kohta esitas, püüdsin selgusele jõuda, kust see ebaharilik valgus tuleb. Igatahes tavalise laua- või laelambiga polnud tegemist. Ümbruse uurimise tõttu ei kuulnud ma täielikult järgmist küsimust:

«... olite... esimese aasta detsembris Pühajärvel?»

Mul on rumal harjumus, kui ma küsimust pole korralikult kuulnud, selle sisu tagantjärele oletada. Olen niimoodi ülikoolis ühe eksamigi tuksi pannud. Aga ikka ma häbenen paluda, et küsimust korrataks.

Niisiis jaatasin vastuseks uurija küsimusele. Muidugi olin ma 1961. aasta detsembris Pühajärve sanatooriumis. Sass kirjutas siis seal ju oma menuka värsitsükli kuuvalgel padespanni tantsivatest kaskedest ning tüsedataljelistest heinakuhjadest.

«Väga hea, et te ei eita — meil on selle kohta ka dokumente.»

Miks ei pidanud neil leiduma dokumentegi: tuusiku rebitava talongi olin ju viinud ametiühingukomiteesse tagasi.

«Teil oli tollal leitnandi auaste?»

«Just nii.»

Ülikooli aegu olin saanud ohvitseriks, pärast hiljutisi kordusõppusi ülendati reservleitnandiks.

«Teie komando all olev rood allus polkovnik Liljele?»

«Vist mitte... Ei mäleta...»

Neid polkovnikuid oli suvelaagris mitu. Minu meelest küll kõik vene nimedega, aga võib-olla leidis nende seas ka mõni Lilje-nimeline. Huvi-
tav, mis rahvusest see Lilje võiks olla?

«Ilmaasjata vaikite, ka selle kohta on dokument olemas.»

Uuriija nihutas mingi paberilehe minu poole. Ma ei hakanud seda lugema: nagunii poleks ma mäletanud nende polkovnikute kohta midagi kindlat ütelda.

«Kui on dokument, eks siis olnud too Lilje.»

«Niisiis te ei eita, et asusite 4. detsembri hommikul Pühajärve mõisa nurmel Arulasse ja Sihvale viivate teede hargnemiskohal ning kuulsite, mis seal kõneldi?»

Kehitasin õlgu.

Kust võisin ma kuupäevalise täpsusega mäletada, kunas ma kümme aastat tagasi Arula teel jalutamas käisin? Mõnikord me seal Pühajärve sõjatamme kandis hulkusime küll, kord läks lahti isegi lumesõjaks sanatooriumi nooremate daamidega.

«Niisiis pidite kuulma sõjakohtu otsust, mille sillakohtunik von Brasch ette luges.»

«Kuidas?! Sillakohtunik...? Von Brasch...?»

Siin oli midagi pea peale pööratud. Sillakohtunikud olid möödunud sajandil ning ka aadlititleid ei tarvitata enam ammu. Pealegi polnud 1961. aastal mingit sõda ega saanud eksisteerida ka sõjakohut... Ent von Brasch... see nimi tundus mulle siiski tuttav! Muidugi, eks olnud ma seda mõnel ajalooloengul kõrvu jätnud. Aga mida too uuriija küll sellise veidra küsimusega taotles? Kas ülekuulatatavat lihtsalt segadusse ajada?

«Niisiis olete von Braschi ettekandega tuttav?»

«Jah, meelde tuli!»

See oli varahommikune loeng Laias tänavas — pool auditooriumi pidas võitlust unega. Ka mul kippusid silmalaud kinni vajuma, ent juhtusin istuma esimeses pingis otse kateedri vastas. Toetasin vasaku rusika lõua alla, et see reetlikult ei jõnksataks, ning parema käega tegin mehhaanilisi kirjutamisliigutusi. Dotsent Kenkmaa vehkis otse minu silme ees professor Hans Kruusi raamatuga ning tsiteeris sealt pikki lõike. Mõned poolikud laused on kuhugi ajukurdudesse peatuma jäänud: «... beim Tumult selbst am tätigsten Gewesenen sich ergeben...», «... et neid ütskõrd läbi lipu lastas viiesaja mehe mööda...», «... ja neid siis nek-rutis ära anda oma valla eest, ehk kui nema väeteenistusse ei peaks kõlbama, neid Siberi ehk tühjale maale ära saata...»

«Järelikult oli teil teada, et Kaga Rein ei kuulu karistamisele?» katkestas uuriija mu ekskursi minevikku.

«Ma ei mäleta mingit Kaga Reinu!»

Aga äkki on mul siiski kunagi tegemist olnud mõne Kaga Reinuga? Rein on pagana laialt levinud nimi. Ja ega alati tutvustamisel perekonnanime öeldagi...

«Te siis kinnitate, et te ei tundnud Kaga Reinu?»

«Ei... tea...»

«Sel juhul ei saanud teil olla isikliku kättemaksu motiivi.»

Kättemaksu motiivi? Pagan võtaks, tolle kollanoka nimi oli küll Rein, kes Merikese kohta halvasti ütles ning kelle ma siis trepist alla virutasin. Aga ta ei murdnud kaela, oli kuulda, kuidas ta fuajees maandus ning šveitser ta ukse taha toimetas, räuskas teine veel väljaski midagi... Võib-olla läks tõepoolest miilitsasse kaebama? Aga see kõik oli tunamullu suvel, miks siis alles nüüd üle kuulatakse? Ent sisemised varjatud vigastused, mis alles ajapikku ohtlikuks võivad muutuda...? Kuid see ei juhtunud üldse Pühajärve restoranis, vaid Tallinnas «Pegasuse» kohvikus!

«Siin on midagi segi aetud, see Rein polnud üldse Pühajärvelt.»

«Pärit ta polnud tõepoolest Pühajärvelt, vaid Nüpli külast.»

«Väga võimalik. Ma ei tea, kust see Rein pärit oli, mul polnud temaga kuigi palju kokkupuutumist.»

«Seda küll. Aga ikkagi pidasite vajalikuks teda omavoliliselt karistada.»

«Seda ei saaks just karistuseks nimetada, lihtsalt oli vaja tast lahti saada, muutus teine talumatuks...»

«Teil on imelik mõõdupuu. Ah et kakssada hoopis pole veel karistus...» lausus uurija toonitatud irooniaga.

«Siin on nüüd küll muinasjutuliselt liialdatud: seda Reinu sai ju ainult kaks korda löödud. Mis muhud ta ise hiljem maas veel juurde hankis, kes on neid kokku lugenud.»

«Ah et ise maas sai kõik need muhud ja vermed?» Uurija iroonia muutus juba irvitamiseks.

Ei, nüüd tuli meelde, et sellel «Pegasuse»-Reinul polnud üldse K-tähe pealt nimi, vaid algas hoopis J-ga: kas mitte Juks? või Jooks? ei, vist hoopis Jaks?

«Siin on midagi segi aetud. Mul tuleb meelde, et selle Reinu nimi oli kas Juks või Jaks.»

«Ärge püüdke ise asjaolusid ja isikuid segi ajada! Rein Jaks oli Arulast ning talle on kohtuotsuse kolmanda punkti järgi mõistetud viis-sada hoopis ning pärast üks aasta sunnitööd. Mina uurin aga Kaga Reinu puhul kordasaadetud omavoli. Palun, veenduge ise, et Kaga Reinu pole karistusallaste nimekirjas.»

Uurija ulatas mulle paberilehe, mille ülaserivas seisis kiri «Tartu sillakohtu arhiiv, akt nr. 365 (1841)». Hakkasin punasega allakriipsutatud nimesid lugema: «Kristo Tootson, Hans Tootson, Torn Jaan Kull, Peter Michelson...»

Kõnealust Kaga Reinu polnud seal tõepoolest nimetatud.

«Niisiis karistati Kaga Reinu ebaseaduslikult!» hüüatas uurija võidurõõmsalt.

See absurdne lugu hakkas mind tüütama. Mul pole tole Reinuga midagi pistmist. Uurija mingi veider kinnisidee! Ma otsustasin minna vasturünnakule, enda arvates olin avastanud süüdistuse nõrga koha:

«Kui seda Reinu pole kohtuotsuses nimetatud, mille järgi te siis kinnitate, et teda üldse on karistatud?!»

«Aga rahvas mäletab, et ka Kaga Reinu on Pühajärve väljal pekstud.»

«Rahvas! Aga kes võib seda tunnistada?»

«Rahvaluule.»

«Rahvaluule! Rahvaluule ei saa olla süütõendiks.»

«Saab küll. Ilma põhjusega ei laula rahvasuu konkreetsetest isikutest. Aga Kaga Reinu nimi on rahvaluules fikseeritud.»

«Kus?»

«Te peaksite teadma rahvalaulu «Eesti mees ja tema sugu?»»

«Seda küll.»

«Siis peaksite ka mäletama, millest ja kellest seal juttu on.»

«Talurahva raskest olukorrast, Pühajärve talupoegade kadalipus peksmisest ja...»

«Voh! Seal just mainitaksegi Kaga Reinu. Vahest oleksite nii lahke ning tuletaksite selle salmi meelde?»

Olen rahvaluuleeksami teinud Eduard Laugaste juures ning korduvalt lugenud-lehitsenud tema koostatud ja 1948. aastal avaldatud rahvalaulude valimikku. Pikk riimitud laul «Eesti mees ja tema sugu» asub selle kogumiku lõpposas. Mul on nägemismälu ning eksamineerija ees seistes võivad mu silme ette kangastuda kümned raamatuleheküljed kogu täpsuses — mäletan isegi leheküljenumbreid ja kahekorra murtud nurki. Nüüd uurija läbitungiva pilgu ees seistes libisesid mul filmilindina silme eest läbi Ed. Laugaste valimiku leheküljed «Eesti mehe kaebuse» kohalt. Kuid neis paarisriimilistes värssides ei kohanud ma ühtegi pärisnime peale Kristuse. Ei mingit Kaga Reinu! Kas pole aga mu mälus vahepealsete aastate jooksul tekkinud lünki? Ehk olen mõne stroofi unustanud?

Siiski sõandasin protestida:

«Laulus «Eesti mees ja tema sugu» pole nimetatud ühtegi talupoja nime. Kui teil on Eduard Laugaste «Valimik eesti rahvalaule» käepärast, võite kontrollida.»

«Tean. Trükitud variantides tööpoolest seda nime ei esine. Kuid sellest laulust leidub ka hulk avaldamata üleskirjutusi. Tartus Kirjandusmuuseumis ja mujal. Ja leidub variant, kus esineb Kaga Reinu nimi. Palun, veenduge.»

Uurija ulatas mulle suureformaadilise masinakirjalehe neliksalmidega. Üks värss oli punasega alla kriipsutatud:

Kaga Rein sai kaitssada.

Tegin räpaka liigutuse ning paberi serv kärises lõhki.

«Ei tasu vaeva näha!» hüüatas uurija iroonilise muigega. «Selle lehe puruksrebimisega ei saa veel süütõendit ära hävitada. Otepää Keskkooli muuseumi käsikirjade kogus leidub selle variandi üleskirjutust neli eksemplari. Kui teil isegi õnnestuks keskkooli vana hoone maani maha põletada, ei saaks te seda rida ära hävitada. Nüplis, Pühajärvel ja mujal Otepää ümbruses mäletavad vanemad inimesed veel peast, et «Kaga Rein sai kaitssada». Te kui haritud inimene peaksite mõistma, et rahvalaulu ei saa hävitada.»

Pooleldi kärisenud leht oli vahepeal mu peost maha libisenud. Otsisin rahvalaulu pörandalt üles ning asetasin selle lauale.

Uurija jätkas:

«Rahvasuu poleks hakanud Kaga Reinust laulma, kui teda poleks pekstud. Muide, nagu kohtuotsusest selgub, pidid kõik karistusosalused saama viissada hoopit, ainult sunnitöö- ja väljasaatmise määrad olid erinevad. Üksainus kahesaja hoobiga karistatu pidi teistest rohkem meelde jääma, niisiis sattus rahvalaulu just Kaga Rein. Kui küüniliselt arutada, siis oli Kaga Reinule väiksema arvu hoopide andmine taktikaline viga. Just see erinev hoopide arv võimaldab seaduserikkumist avastada. Miks aga Reinule langes osaks vähem peksu, seda võiksite nüüd teie selgitada. Kas hakkas võimu kuritarvitajal südametunnistus kripeldama ning seepärast ei pidanud Rein kogu kadalipuahelikku läbima? Või märkas polkovnik Lilje, keda rahvatraditsioonis meenutatakse heatahtliku mehena, ebaseaduslikku kari ning katkestas selle? Miks te vaikite — teil on praegu võimalus ajaloolist tõde täpsustada?»

Mis võisin ma selle peale kosta? Uurija tahtis mind nähtavasti paa-nikasse ajada ning ründas järjest ägedamalt, paisates mulle kiirkõnes näkku:

«Tunnistage üles, mis meelehead te Nüpli mõisnikult saite, et te tema ässitusel Kaga Reinu nüpeldada lasite. Võib-olla lubas ta teile oma mõisas valitseja- või metsnikukoha? Võib-olla töötas ta teie isale rentida kõrtsitalu? Või pakuti teile ainult kõva peatäit ning ööseks toatüdruku aset? Miks te ikkagi tegite Reinule ülekohut?! Pidi ometi olema mingi põhjus!»

See kõik oli üpris absurdne. Mul hakkas pea ringi käima. Võib-olla näen ma und? Hõõrusin silmi, et ärgata. Ent kui laud lahti lasin, polnud midagi muutunud: endine ruum samasuguse kummalise valgustuse ja tundmatu frentšis mehega.

Uuri ja hääl ägenes ja kõrgenes järjest, viimased laused täristas ta kuulipildujana mulle näkku.

Kui trumminahkade vastu põrkas uuesti Reinu nimi, välgatas mu peas midagi.

Kas ei olnud see kõik peen kättemaksulavastus Reinu poolt? Miks mind just kogu aeg selle Reinu nimega pommitati?

See polnud muidugi ilus, mis instituudis Reinuga tehti. Rein armastas teaduslikus nõukogus direktorile vastu vaielda. Kaks kõva kivi ei jahvata head jahu — üks neist pidi asendatama. Vanemteadur Rein Kagani koht läks konkursi alla. Mõned teadusliku nõukogu liikmed olid juba Reinu varemgi liiga pretensioonikaks pidanud. Tarvitses veel ainult üks-kaks pika laua ääres istujat Reinu vastu häälestada, ning vanemteadur Kagan ei saa vajalikku arvu hääli.

Enne konkursiistungit oli direktor kutsunud mind oma kabinetti. Arutama minu perspektiivplaani. Jutuajamise lõpul pilgutas ta silma ning lausus:

«Kui meil kõige ligemas tulevikus peaks vabanema vanemteaduri koht, siis on põhjust teid sinna edutada. Te mõistate, kui vabaneb...»

Kui häältelugemiskomisjoni esimees oli sedelid laiali jaganud, varjasin end kapi nurga taha ning tõmbasin väikesel valgel paberilehekesel leiduva masinakirjas nime maha. Kriips oli kõver nagu pajukepp.

«Niisiis, kas te tunnistate end süüdi Kaga Reinu ebaseaduslikus karistamises?» kuulsin uuesti uuri ja häält. Ta läbitungivad pilgud puurisid otse mu silmadesse.

Vana-Otepää, 1970/1975

Minni Nurme

METSAS

Vanade kuuskede all on pime
noores kaasikus valge
maas on laiali lillede sine

Vanade kuuskede all on pime
kännud ei mäleta oma nime
kasvavad samblad ja karukollad
mis on mulla all las sel olla

Kuuselatvades käbid kui käod
neil on noored ja nutikad näod
kändudelt pärinud palge

TUHKAPÄEVAL

Lumetu talv on võlukepita
kuningakrooni ja hermeliinslepita
härmas puude ja hangede särata
porimust maakamar rõõmu ei ärata

Ilm on päev läbi vidusalt pime
ronga ja varese kraaksatus kime
metsad on küürus kui jooksvavalus
ei koeralgi kuiva jalaalust

Külateed kõmbin ja komistan kepita —
 vilkuv aken mind pimedas lepitab
 valgus lahkesti läve ees võibiseb
 toas aga vanad on veidike tõbised

Kõha raksud ja rind on neil pooksis
 oleksin imearst tervist tooksin
 — Klaasike rohuks — Küll hakkama saame
 Võta istet ja rahu majas — aamen

ÜKSIK

Karmid neil näod kes ilma
 rõõmust ja sõpradest jäid
 Kusagil paistmata silma
 allamäge käid

Troostitult madalamale
 tõmbad mütsi ja pea
 kivist kivisem pale
 Keegi ei tunne ei tea

KEL PILGAR KÄIB

Kel pilgar käib ei mina tea
 kas neil on kurb või lõbus

Mis rõõmunälg mis januvaev —
 see lustihimus laudkond
 kas mängib õnnesoosikuid
 või koosneb valulastest

ja pudelite kirev silt
 kurbtühja elu peegelpilt

MINNI NURME

1678

TALVEST TALVE

Talvest talve olen üksildasem
vaatan mõtlikumalt olen tasem

põdeda ei tahaks inimpelgust —
leida tahaksin vaid endas selgust

käia pikameelselt oma rada
näha mida näengi naeratada

MUSTRIHAAK

Olen tekstiilikunstnik. Töötan ettevõttes, kus trükitakse unikaalseid kangaid. Trükkimisviis on meil kaunis iseäralik ja omalaadne. Kohe jutustan teile sellest.

Ilmatu suur lage plats kaetakse ilusa ja paksu puuvillase riidega. Riidepaanid lükitakse üksteise kõrvale. Kogu väljak on kaetud killega — justkui ilmatu suur kasvuhuone.

Selles ettevõttes töötab neli kunstnikku. Mina olen üks neist. Tööpäev on meil ainult pühapäev, kõik teised nädalapäevad oleme vabad, vabad vaimu ette valmistama. See on ka arusaadav. Töö on ju püha. Nii et meil on tõeline pühapäev. Terve nädal annab seda oodata. Ja võite isegi arvata, et kui kunstnikud sel oodatud hommikul puhtale, ilusa korniga kangale lahti lastakse, sünnib ikka midagi algupärast, pühalikult ilusat.

Ütlesin, et kui kunstnikud riide peale «lahti lastakse». See võib imeplik tunduda. Aga just nimelt lastakse lahti riide peale, nagu loomad ilusal hommikul karjakopliisse. Kohe saate kuulda, kuidas trükkimine käib. Meil on omad mustria autod. Iga kunstnik joonistab oma autokummide jaoks mustrid, ja nende jooniste järgi tehakse mustrikummid. Siis istub kunstnik ise rooli ja sõidab suure pinna kangast mustriliseks nii nagu süda kutsub. Värvipaak annab rattakummile parasjagu värvi peale ja tagaratastest jäävad kangale ilusad mustri ribad. Nii sõidabki siis iga kunstnik oma mustrit, keerab rooli südame järgi, kas tiirutab ringi või sõidab otsejoont, kuidas keegi.

Jah, võin üht-teist rääkida sest trükitööst, kuid seda elevustunnet ja põnevust, mida tunneb kunstnik enne uute mustrikummide proovimist, on raske küll sõnadega edasi anda. Seda pühapäeva annab eriliselt oodata.

Aga ega me alati autodega kangaid musterda. Vahel me kõnnime kanga kauniks, tantsime ja jookseme ornamendi kangale, vahel sõidame ta jalgrattaga peenetriibuliseks, mõnikord teeme ka koostöökangaid, kõik neljakesi. Igaüks paneb oma trükipakust taldadega saapad jalga, igaühel oma vigur talla all. Siis lepime värvide suhtes kokku ja jookseme kõik korruga riideväljale. Me tantsime, jookseme, tammume

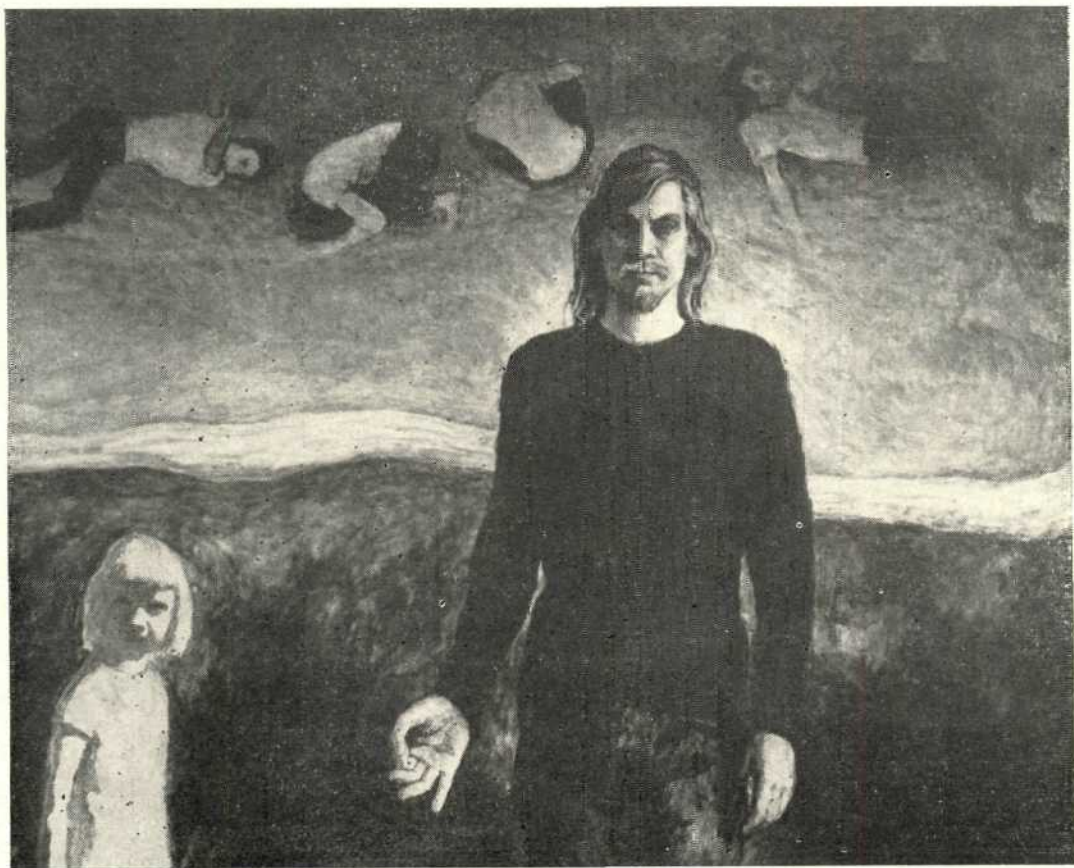

ILMAR MALIN

Väike teatripilt (Evald Aavik) (Õli) 1974

ILMAR MALIN

Jaan Toominga portree (Õli) 1974

paigal, võtame ilmatu pikki samme, tipime mõne koha hoopis tihedaks, jookseme kõik kokku ning läheme siis jälle laiali. Ja teate, vahel kukub see meil suurepäraselt välja.

Värvipaaki kanname me seljas ja värvivoolikud lähevad jalgu pidi trükitaldadeni. Meil on igapäev väga isikupärane jalakiri, igapäev isegune samm ja liikumisviis.

Nüüd veel mõni sõna kangaste müümisest ja sellest, kuidas meil kunded-kangaostjad käivad. Trükiväljaku kohal on risti-rästi rippraudtee. Ostja istub rippsõidukisse, sõidab tükk aega kangaste kohal ja siis näitab, millisest kohast ja mitu ruutmeetrit riidet ta osta soovib.

Jah, pühapäeva, kallist ja ainsat tööpäeva, annab eriliselt oodata.

Nagu ma juba ütlesin, olen mina üks neljast kunstnikust. Enda kohta on väga raske midagi öelda, kahest teisest ei oska ka midagi eriliselt kirjutada. Seevastu neljandast, temast ei saa kuidagi vaikides mööda minna. Ausalt öelda teeb soov teda näha püha tööpäeva ootamise veel valulisemalt kärsituks.

Teate, milline ta on! Natuke ettepoole kühmu, kiilaskesaga keset pealage ja tema heledad silmad vaatavad — tõesti ei tea, kuhu. Temas on mingi iseäralik kindlus ja rahu. Ja tema mustrid! Te peaksite neid nägema. Nad on nii imelihtsad. Esimesel pilgul vaatad, nagu ei olekski midagi, kuid siis hakkavad nad võluma, võidavad südame. Vahel jäta-
vad ta mustrikummid riidele ainult mõne hõreda, ebakorrapärase kujuga täpi. Ka oma autoga ei tee ta sisse efektseid kurve, ei tiiruta ega keeruta, vaid sõidab põhiliselt otsejoont. Ja kõik see, kas teate, on nii vaimustav ja võluv.

Ma ootan hullupööra seda hetke, kui me pühapäevahommikuti oma riidepõllu veerele istume ja meie autosid trükivalmis seatakse. Siis istume kõik oma veerandtunnikese rohusel kraaviveerel. Lüll istub ka. Ta tuleb alati, veidi ettepoole kühmus, naeratab sõbralikult ja hakkab siis pühapäevahommikusi lehti läbi vaatama.

Ja mina, ma piilun teda alati tasahiljukesi. Mõtlen ta ülilihtsatele ja ligitõmbavatele mustritele ja vaatan teda.

Aga ühel pühapäeval juhtus midagi enneolematut. Imelik asi juhtus — justkui õnn ja õnnetus ühekorraga.

Meil oli uute mustrikummide proovisõit. Kummid olid õnnestunud ja peagi alustasime mustrisõitu. Mina töötasin Lülle kõrval, see tähendab, umbes 30 meetrit temast eemal. Seekord jätsid ta mustrikummid kangale imelihtsad piklikud kujundid. Mingisuguseid kujunduskurve ta ei kasutanud. Ta näis uue mustri-
ga täiesti rahul olevat, sõitis sirgest sirgemat mustrijoont.

Mina sõitsin kiira-käära ja vaatasin aeg-ajalt autoaknast Lülle sirgevöödilise mustripõllu poole.

Äkki, ei tea isegi, mis mul arus oli, jätsin oma mustrikäärud kus seda ja teist ning pörutasin oma autoga Lülle auto kõrvale. Alles seal taipasin, millega olin hakkama saanud. Jubedusjudinad jooksid mul üle keha.

Aga Lüll ei paistnud ehmatavatki. Ta kergitas ainult korra kulmu, naeratas ja soovitas mul oma mustrijärjele tagasi sõita. Ma sõitsingi. Süda valutas patusilmuse pärast koledal kombel. Hirm oli selle kergemeelse mustrihaagi pärast. Mida ütleb küll juhataja? Kas leiab selline kangas ka ostja? Aga nüüd ei olnud enam muud parata, kui pidi arvestama seda imelist silmust edaspidisel mustrisõidul. Olin kogu päeva ähmi täis ja hirmul. Niipea, kui kangas valmis sai, tegin rippraudteel ühe sõidu kanga kohal. Lüll oli enda poole pealilmuse tippu veel mitme viiruga rõhutanud. Uudsemuster oli küll väga iseäralik, aga mitte üks raas inetu. See tunne tegi südame kergemaks.

Kui autot garaaži sõidutasin, hakkas mul süda uuesti põksuma. Sest nägin üht ülinõudlikku kangaostjat. Ta on tuntud arhitekt, äärmiselt rafineeritud maitsega. Ta tuli oma teoksilolevatele ruumidele kangaid valima. Vaatasin hinge kinni pidades, kui ta rippsõidukisse ronis ja kanga kohal tiirutama hakkas.

Jäin põnevusega kangapõllu veere peale ootama. Varsti jõudis nõudlik kunde oma rippreisilt tagasi. Tal oli ülimalt rahulolev nägu. Kuulasin huviga pealt, kui ta juhatajaga ostukaupa hakkas tegema.

Ja ma kuulsin teda ütlevat:

«Olen õnnelik, leidsin täna sobiva kanga oma uute ruumide tarvis. See eriskummaline silmus koos oma ümbrusega sobib suurepäraselt uude kohtamiste majja, mis mul praegu käsil on. Kavatsen terve suure seinaga katta kangatükiga, kus on too imeline silmus. See kokkusaamiste koht kesklinnas, mida praegu kujundan, on äärmiselt huvitav töö. Miks ta ei peaks seda ka olema, sest mis on siin ilmas veel toredam, kui oodata oodatut, ükskõik, kas töö või hinge asjus. Sellesse kohtamiste hoonesse on mul ette nähtud terve vägi igasuguseid kellasid, ehk jõuavad siis oodatud minutid ootajatele kiiremini kätte.

Ja see silmusega kangas sobib sinna suurepäraselt. Palju tänu teile.»

Juhataja surus ka minu kätt nii kordaläinud kangatüki puhul. Lüll seisis sealsamas, naeris mõnusalt ja küsis: «No kuidas su elu ka läheb?» «Täna küsimast,» vastasin mina, «ikka vanaviisi», ja suur rõõm pugus põue. Nii hea on, kui keegi vahel küsib, et kuidas sa elad. Kuigi mis erilist sa selle küsimise peale ikka kosta oskad.

NII NAGU JUUDAS ISKARIOT ARMASTAS NAATSARETI JEEUST

nii käib kõiksugu armastus läbi reetmiste
läbi vihkamiste ja murede
kaudu rõõmu ja heldimuse
keskööil minnakse lahku võib-olla alatiseks
ilma et kokku oleks saadudki
tuimuse ja viha kaitsekroon kaitseb meid
aga ka siis kui ollakse raevus
ei saa sina ega keegi keelata
mõtlemast sind malbeks lamburineiuks
ei saa keelata mõtlemast sind suurilmadaamiks
või lihtsalt väikeseks plikaks
kes palvetab varahommikul voodis ei tea kellele
Kummardumiste kaudu saame me iseendaks
maa lõhnab nii hästi
ja su juuksed saavad tuuleks
mille kaudu ma hingan
armastus käib läbi reetmiste
kõige valusam armastus
kõige halvem ja piinavam armastus
sellest ei saa lahti isegi armastust tappes
Ma tahan süüa toomingamarju
ma tahan iga puulehte iga pilve
iga päikest nimetada sinu nimega
ja ometi see kõik on kasutu
solvamine on ihkamiste hind
ja keegi ei tea kas see armastus on nii suur
et kõlbab reeta
Nii nagu Juudas Iskariot armastas Naatsareti Jeesust
enam kui kõik pühakud
nii olen sinu tolmukübe
su halb unenägu keskööil

nii olen haige vana mees
kes karjatab kitsi
sa ei saa mind keelata
mõelda sind armsamaks
ole kus oled
ükskõik kelles nägema sind
ei saa sa ju keelata

PEREKONNAALBUM

On pilte onutütreist, täditütreist, mitmest koolivennast,
on vanaemast pärast seda, kui ta juuksed olid põetud,
ja mitmel pildil on kujutatud isa, venda, näen ka ennast
ja kahhelkiviahjugi, mis äsja oli kõetud.

On pilte hobustest ja mitmest võõrast linnast,
on pilt, kus isa-ema on istunud vineerist Kuule.
On pilte, kus ma olen jalast peani peal, ja neid, kus algan rinnast,
ning mitmed, kus mul naerurõngas meelitatud suule.

On pilte küülikuist ja majakoerast kuudis,
on pilte, kus me mõni hästi tuttav mees on sakkis.
On pilte minu ja mu venna mitmest pruudist
ning on pilt, kus vend mängib Hlestakovi uhkes frakis.

On pilte matustest ja neid, mis kujutavad ammu surnud inimesi.
On pilte sünnipäevalistest, laud täis nelke, roose.
On pilte, kus küll oleme — ma-isa-ema-vend — kas kahe-kolmekesi,
kuid ühtki pilti pole, terve perena kus oleksime koos me.

Vladimir Beekman

ALL PÕHJAS

Peatükke reisiraamatust

ESIMENE PILK VALMISTAB PETTUMUSE,

kui pärast nii pikka teekonda Sydney lennujaamast välja astud. Peaks ju olema hoopis iseäralik maa, see kauge manner, mida Inglismaal ja emamaa eeskujul kogu Euroopas tunti kui pärapõrgut, mis asus *down under* ehk «all põhjas». Kus kõik — maastik, loomad, ilm ja inimesed — pidid olema täiesti isesugused. Maastik ürgne ja karm, loomad kukruga ja kummalised, ilm eurooplasele peaaegu talumatu ja inimesed — endised (aga võib-olla natuke ka veel tegevad) kurjategijad.

Sellevastu avaneb pilgule täiesti tavaline tsivilisatsioonivaade. Ääretud autodetulvas parkimisplatsid ümber klaasise lennujaamahoone, taamal kaugusevinest justkui läbipaistvad kõrghoonete püstahukad kesklinnakobaras koos. Täiesti tavalised arginägudega inimesed saalivad sisse-välja, ei mingeid kanguruid, emusid ega bumerangide ja odadega pärismaalasi!

Nagu oleksid maandunud kuskil Ühendriikides või koguni lihtsalt Stokholmis. Ja seda pärast lummatavat Singapuri, pärast 22 tunni pikkust teekonda üle kahe mandri ja läbi kahe öö (17 tundi õhus). Veel tolli-kontrollis säilis mõnesugune tunne ebatavalisest maailmast, nii harjumatu põhjalikkusega päriti seal iga sissesõitja suhteid kõigega, mille loomne või taimne päritolu. Austraaliasse lubati sisse alles pärast seda, kui olin allkirjaga kinnitanud, et pole viimase kolme kuu jooksul üheski maailmajaos üheski loomafarmis käinud ega ole mul ka kohvris ainsatki parkimata, läbi keetmata ja ära küpsetamata nahariba või seemnetera. Karantiinireeglid on Austraalias raudsed. Sellest tuleb aru saada. Veel hiljaaegu sõltus maa majandus täielikult põllu- ja karja-saaduste tootmisest, see on praegugi üks nurgakive. Sealjuures on sel-
lel mandril mitmed teiste maailmajagude looma- ja taimehaigused tundmata, nende levikul siia võiksid olla katastroofilised tagajärjed.

Ent nagu öeldud, see tavatusetunne hajus kohe, kui lennujaama klaas-
uksest välja astusin.

Siiski pole päris igapäevane asi jõuda ühel ilusal hommikul kell seitse päralt Austraaliasse. Pea kumiseb, nagu oleksid lennukist ühe turbiini kaasa võtnud, kaks ööd ka kõige mugavamas tugitoolis on sisuliselt siiski vaksalipingiööd. Keha tundub imeliselt kerge, kõik ümbritsev muutub mõnevõrra irreaalseks. Kuid kunas on lehemehed niisugustest pisiasja-dest küsinud? Meid on grupp NSVL Sõprusühingute Liidu aktiviste, seesuguseid käib Austraalias harva, võib-olla kord aastas. Sellepärast piiravad meid kenad pikad poisid «The Sydney Morning Heraldist» (Austraalia vanim ajaleht, asutatud 1831. a.), samuti raadiost ja televi-
sioonist — ning nende kõigi ainsaks, kuigi meie seisukohalt üsna olu-

VLADIMIR BEEKMAN

liseks puuduseks on see, et nad ei märka meid õigel ajal rahule jätta, sest oleme oma suutmiste piiri peal.

Kummaline kurtmine küll, tundub tagantjärele endalegi. Ons tänapäeva inimene eelkäijaga võrreldes tõesti niipalju viletsamaks jäänud?

Teekond Austraaliasse nõudis kakssada aastat tagasi, mandri koloniseerimise algul viis kuud. Oli praktiliselt ükspuha, kas purjetada Atlandilt ümber Hea Lootuse neeme ja ületada India ookean või tulla Kap Hoorni tagant ja siis üle Vaikse ookeani. Pisut hiljem, kui purjekaid õpiti paremini tegema ja kaptenid õppisid kasutama India ookeani «mürisevate neljakümnendate» valdavaid tuuli, lühenes reisiaeg kolmele kuule. Aga isegi veel kolmekümnendail aastail, kui praeguse Inglise lennukompanii BOAC eelkäija alustas regulaarset õhuliiklust liinil London—Sydney, kestis teekond kaheksa päeva. Muidugi koos ööbimis- tega, sest tollal öösiti ei lennatud.

Kui rääkida piltlikult, siis on Austraalia üheks suuremaks hädaks läbi aegade olnud kauguste türannia. Lõputud veteväljad on surunud selle maa kogu muu maailma suhtes «alla põhja», teinud sisseveetavad kaubad kalliks ja väljaveetavad vähetulukaks. Meritsi tuleb siit Inglismaale ligi 20 000 kilomeetrit ja isegi Jaapanisse umbes kolmandik sellest hiigelvahemaast. Ökonomistide arvestuste kohaselt kulutab Austraalia transpordi peale peaaegu 20% rahvuslikust tulust, ja see määr on maailmas kõrgeim.

Praeguse aja reisijal on öieti patt nuriseda tee pikkuse üle, sest alles üleeile oli see vähemalt kolm-neli korda suurem. Ent Austraalias endas ootab nii mõnigi läbematult ülehelikiirusega liinilennukite ajastu kiiremat saabumist. Arvestuste järgi võiks see suurendada kolmekordseks turistide arvu, keda praegu siin mandril käib kuni pool miljonit inimest aastas. Aga turist on kasulik äripartner, tema hoolitseb omandatud teenuste ja ostetud kaupade väljaveo eest ise!

Samal ajal kui Ameerika Ühendriigid on teatanud, et keelavad ülehelikiiruslennukitel maandumise oma rahvusvahelistel lennuväljadel, Austraalias neid oodatakse. Peale kauguste türannia seletab suhtumise erinevust järgmine asjaolu. Austraalia ja USA on pindalalt peaaegu täpselt võrdsed, ent USA elanike arv ületab juba 205 miljonit, samal ajal kui see Austraalias küünib vaevalt 13,5 miljonini. Nii hõreda asustuse juures ei tule muidugi eriti karta uute lennukite kõrgemat müranivood.

Poolteist tundi puhata, dušši võtta ja einestada — siis on jälle jaksu Sydney'ga tutvuma hakata.

Sydney on kohe esimesest pilgust ilus linn. Suur osa «süüd» selles tuleb panna linna erakordselt õnnestunud asukohale suure ja väga sopilise ning sügava ookeanilaehe Port Jacksoni kaldal, kuhu suubub mitu jõge ning kus kõrgub mitmeid saari. Laht lõikub sügavale maismaa sisse, varasemal aegadel peeti Sydney põhja- ja lõunaosa vahel praamiühendust. Alates 1932. aastast ühendab kahte kallast kuulus Sadamasild oma tohutu kaarega; koos pealesõiduteedega on see kaks kilomeetrit

pikk. Sadamasild on saanud peaaegu et linna sümboliks, teda kutsutakse teinekord ka «riidepuuks», kuid selles on pigem hellitust kui halvustamist. Sadamasilla terastalad kannavad ööpäevas välja enam kui saja tuhande auto ja bussi kaalu, silda kasutab oma pool miljonit inimest. Väga paljud Port Jacksoni lõunakaldal paikneva Sydney ärikeskuse teenistujad elavad kaugel põhjapoolseis eeslinnades. Sillal on kaheksa liiklusriba, hommikuti suundub kuuel neist liiklus lõunasse ja kahel põhja, õhtusel töölttuleku ajal töötab skeem 6+2 ümberpöörduvalt. Selle silla alt mahuvad lahedasti läbi ka paarikümmene meetrise süvisega ookeanilaevad.

Lahe kaldad on enamjaolt järsud ja kaljused, vesi on kohe ranna ääres sügavsinine ja laine ka vaikse ilmaga järsk ning küllalt tugev. Ainult üsna rannakivide juures on lainetel rohekaspruun toon nagu vanal klaasil. See on hoopis teine meri kui meil. Küllap annab talle isemoodi näo Läänemere omast palju kõrgem soolasus ja temperatuur, sügavused ning suur ookean seljataga.

Sydney linnasüdame heledad majatahukad selle peaaegu potisinise vee kohal on pidulikud ja lennukad. Eriti kaunis paistab eemalt uus ooperimaja oma purjekujuliste katusekürudega. Selle maja ehitamise keerdkäikudest on palju kirjutatud. Ooperit ehitati mitu korda kauem kui kavatsetud, ta läks eelarvelise 7 miljoni asemel maksma tervelt 110 miljonit ning veel enne maja valmimist sattus projekti autor, taani arhitekt Jørn Utzon linnavõimudega niivõrd pahuksisse, et jättis kõik sinnapaika ja sõitis koju tagasi. Kuid sellest hoolimata on tulemus silmapaistev. Ooperimaja ilmestab tugevasti Sydney merevaadet, mis ongi linna peamine ja kahtlemata olulisim vaade. Nädalalõppudel, kui lahesopid on täis siia-sinna saalivaid valgeid purjesid, sõuab ka ooper Bennelongi neeme tipus nende keskel nagu suur valge purjekas üle vee.

Ooperi projekti geniaalsust iseloomustab minu arvates hästi üks pisi-asi. Arhitekt Jørn Utzon polnud projekteerimise ajaks oma suurhoone tulevast asukohta ihusilmaga näinud. Ta tuli Sydney'sse esmakordselt alles pärast seda, kui tema kavand oli väljakuulutatud rahvusvahelisel võistlusel esikoha võitnud. Ometi paistab praegu, et ooperimaja on nimelt ja ainult Bennelongi neemetipu jaoks loodud.

Linnasüdamest eemaldudes vajub linn korraga madalaks. Ta laotub üle tasandike ja küngaste ühtlase lõputu vaibana, mille iga silm kujutab endast pisukest maalappi muruplatsi, ilupõõsaste ja lilledega, ning selle maalapi peal seisab üheperekonnaelamu. Päris jõukates linna- ja gades, nendes, mis asetsevad soodsalt, kus vaated avanevad enamjaolt ookeanile ja maa on kallis, kohtab ka kahekorruselisi elamuid, kuid valdavas enamikus elab sidnilane nagu ehtne austraallane kunagi ühekorruselises majas.

Austraalia üksikelamu on tavaliselt vabakujulise põhipinnaga. Tihti- peale ehitatakse maju juba sees elades edasi: perekonna kasvu ja jõukuse lisandumist mööda liidetakse olemasolevale hoonele uusi tube. Ehitatakse enamasti puidust, materjaliks on nõndanimetatud *hardwood*. Selle all mõeldakse üldiselt kõva puiduga lehtpuuliike — Austraalias eranditult eukalüpti. Selle teatud liikide puit on nii kõva, et seda tuleb töödelda toorest peast — kuiv puit ei võta enam naela sisse. Viimasest asjaolust on johtunud ebameeldivaid üllatusigi. Mõned aas-

tad tagasi, kui Austraalias hakkasid massiliselt levima kaasaegsed vaipkatted, laotati need valmimisjärgus majades otse toorest eukalüptilauast löödud põrandatele. Et vaipkatete alus tehakse enamasti õhutihedast sünteetikast, jäi toores põrand õhutusetu ja läks siinses soojuses kohe hallitama.

Majadel puuduvad enamasti korstnad. Siinne kliima ei nõua eluruumide kütmist. Ka kaminad käivad ju nüüdisajal elektriga. Terve Austraalia ei tunne ka toptelakent.

Majakese juurde kuulub tingimata aed — kas või tilluke muruplats. Aiad ongi tavaliselt väga väikesed, sest viimne kui ruutmeeter maad tuleb osta ja odav see praegusel ajal enam pole. Odav oli maa Austraalias oma poolsada ja enam aastat tagasi. Selle odava maa külluse ajastust vist ongi austraallastele jäänud komme ehitada tingimata oma maatükile isiklik maja. Statistika tunnistab, et see on põhiline elamisvorm — üle 70% austraallastest elab oma majades. Tõsi küll, osa neist alles kustutab aastatepikkuse järeelmaksuga ostu- ja ehitusvõlga.

Kesklinnast eemaldudes kaob ruttu Sydney omapära. Ookeani enam pole, hektarite ja lausa ruutmiilide viisi laiuvad täiesti ühesugused elamurajoonid. Tänavaristid on äravahetamiseni sarnased. Eksimata saab siin liigelda ainult kauaaegne kohalik elanik.

Ühel õhtul sõitsime külla Sydney eeslinna. Meil oli küüdimeheks sidnilane, kes pealegi külastatavas majas sagedane käija. Ometi eksisime kahel korral teharu valikuga ja sõitsime mõne miili ringi, enne kui pärale jõudsime. Viimaks õigesse tänavasse pöörates ohkas meie autojuht kergendatult: kui paar kuud pole seda teed sõitnud, tekitab orienteerumine juba tõsiseid raskusi. Vaatasime kella — teekond kesklinnast oli võtnud ligi poolteist tundi, ehkki suurema osa maad olime sõitnud kiirteel.

Niisugune igapäevane teekond tööle ja tagasi on paljude linnaelanike pärisosa — nende isiklik «kauguste türannia». Äri- ja tööstusrajoonidele lähemad alad on ammugi täis asustatud, ühekorruselises linnas elamistihedust tõsta ei saa, seega asuvad juurdetulijad ikka kaugemale ja kaugemale perifeeriasse, kust nad päev päeva kõrval tööle sõidavad. Linnatranspordist on Sydney's olemas ainult buss ja elektriraudtee. Kuid ei üks ega teine jõua kõikjale. Seepärast saab siin ilma autota elada ja tööl käia ainult neil haruharvadel juhtudel, kui töökoht on oma majakese juures või lähedalt möödub vajalikus suunas kulgev bussiliin.

Nõnda siis kuulub ka iga maja juurde kas garaaž või vähemalt katusealune, mis autot (või autosid, kui perekonnas on rohkem kui üks töökäija) päikese ja vihma eest kaitseb. Samuti on seal sageli ka väike bassein. Suvekuudel on Sydney's väga palav ja mitte kõik ei ela supelrandade läheduses, sõitmisest aga saab juba töölkäimisegagi küllalt. «Oma bassein» kujutab endast tihti poolteise meetri kõrgust vanni, mis on otse maa peale kokku monteeritud. Tugikonstruktsioon on puidust, vann ise plastikust, see täidetakse veega, mis päikese käes kohe üles soojeneb ja mida väike pump pidevalt läbi filtrite ringi ajab, et tuulega tulevat prahti ja muud õhusaasta välja sõeluda. Seesuguseid basseine müüakse igas suuruses — paarimeetrise läbimööduga madalaist lastevannidest kuni kümne kuupmeetri mahutavusega pisiujulateni. Mui-

dugi mõista on suuremate majade juures ka tõelisi, maa sisse kaevatud basseine.

Basseinikultuur torkab Sydney's ja ka mujal Austraalias kohe silma. Erksinise kahhelkiviga vooderdatud, eeskujulik korras avalikke ujulaid kohtab kõikjal. Hügieenist ja mõnust rääkimata — eks see ole ka üks põhjusi, miks Austraalia ujujad on ennast viimastel aastakümnetel kogu maailmas maksma pannud.

Pole eriti suur liialdus öelda, et austraallane õpib ujuma enne kõndimist. Brisbane'i läheduses Kuldrannal nägin pealt, kuidas pisike plika vanusega mitte üle nelja aasta ujumisbasseini serval ukerdades sinna sisse sulpsatas. Enne veel, kui keegi läheduses viibinud täiskasvanuist jõudis lapsele appi tõtata, sumas põngerjas ise kuue jala (1,8 m) sügavuses vees ilma mingi paanika tunnusteta trepi juurde ja ronis välja. Ning õieti ei kiljunud ka keegi juuresviibijaist. Õnnelikud vanemad, kes ei pea laste pärast kartma, kui need vee äärde juhtuvad! Vesi aga teadagi tõmbab lapsi.

Vesi on austraallasele hoopis kodusem element kui meile, kes me küll järvede-jõgede ja mere vahel elame. Vist on osa häda selles, et see meie meri on enamasti külm, ebasõbralik ja tinahall, ka suvel saame lahedasti läbi ilma igapäevase karastuseta, vetteminekuks tuleb ennast ikka kergelt tagant sundida. Üle poole Austraalia elanikkonnast elab aga kuni 20 miili (32 km) kaugusel ookeanist, mis muutumatult soe. Varvaste vahele just ujulestad ei kasva, aga kummilestad ja purjega oskab peaaegu igaüks vabalt ümber käia.

Sydney's loovad linna siluetti üksnes Sadamasild, ooperimaja ja südalinna kõrghooned. Ülejäänud osas on ehitised, nagu öeldud, ühtlaselt madalad. Vanas linnas (aga Austraalias on «vana» kõik, mille aastaid kas või 40—50) ääristavad tänavaid 3—4 korrusega üürimajad. Austraallased ise, olles sõjajärgsete aastate hoogsa majandusliku arengu mõju all, nimetavad neid ülbevõitu hoolimatusega urgasteks. Tõsi muidugi, et kahekümnendail aastail rajatud elamud ei saagi pakkuda nii avaraid, nii hästi planeeritud ja nii moodsa olmetehnikaga varustatud kortereid nagu praegu ehitatavad. Aga üldiselt näevad need vanad linnaosad veel päris korralikud välja. Pisut vahest provintsilinnalikud oma laiade sirgete tänavate ja tänavalaiuse jaoks nagu proportsioonitult madala hoonestusega, ent eks peitu selleski oma rahulik võlu.

Olulisem aga on see, et siia jätkub elanikke. Inimesed hoiavad oma vanadest korteritest kinni. Mitte sugugi paljast konservatiivsusest. Kuni üürnik korteris sees elab, ei saa majaomanik üüri tõsta, seda keelab seadus. Kõrgema üürimäära võib omanik kehtestada üksnes uue lepingu sõlmimisel. Seepärast ei vahetatagi kortereid muidu kui tõsise vajaduse ajal. Uutes elumajades on üürid mitu korda kõrgemad, pole sugugi haruldane, kui korteri eest tuleb ära maksta kolmandik kuni pool palgast.

Neis tingimustes kaalub mõnigi elanik: kas poleks kasulikum osta endale oma maja, sest kui ostuvõlg kord tasa makstud, pole vanul päevil üürimuret.

Kõigi hiidlinna pahede ja probleemide kõrval on aga üksikelanute süsteemil ka vähemalt üks vaieldamatult positiivne külg. Nimelt mõjub ligi 3 miljoni elanikuga suurlinn Sydney valdavalt osas rahuliku aed-

linnana, ja seda mitte kesklinna parkide, vaid iga maja ümbritseva roheluse tõttu. Ka sada tuhat autot, mis iga päev ookeanituult heitgaasideks põletades üle Sadamasilla pöristavad, imenduvad Sydney loendamatuise ja lõputuise aedlinnatänavaisse lõpuks nõnda ära, et juba paari kilomeetri kaugusel linna ärisüdamest ei taju erilist tänavate koormatust.

Üks Sydney läänepoolsemaid linnaosi kannab Parramatta nime. Selle on ta saanud Parramatta jõelt, mis suubub Port Jacksoni lahte selle kõige päramises sopis. Sydney asutamise aegu oli Parramatta mitu miili linnast väljas, siia rajati esimesed farmid, mis uut linna pidid põllu- ja karjasaadustega varustama, samuti aga ka mandri esimene naistevangla nende naissoost sunnitöölise tarvis, kes juba pärast Austraaliasse küüditamist uuesti kurjale teele sattusid.

Parramatta külje alt möödub Suur Läänemaantee, mis viib Sydney'st üle Sinimägede Bathursti, mandri vanimasse sisemaallinna. Asfaldilindilt ära keeranud, satud väikelinnavaikusse. Tühjad päikeselõõsas tänavad, harvad väikesed majakesed. Siin on mõistagi igal pool elekter ja veevärk sees, ka tänavad on asfalteeritud, ometigi on Parramattas säilinud patriarhaalset möödanikuhõngu, seda maailmast eraldatuse rahu, mis kõikjalt kaduma kipub. Võib-olla on see suurelt jaolt ka kujutus, võimalik aga, et kontrast urbanistliku linnasüdamega, kust äsja tulime.

Peatume väikese klanitud telliskivikiriku juures. Mälestustahvel teatab, et siin jutlustas koloonia algaastail reverend Samuel Marsden. See nimi on Austraalia ajaloo tuttav.

Austraalia lambakasvatuse rajajaiks nimetatakse kahte meest — Samuel Marsdeni ja Uus-Lõuna-Walesi korpuse kaptenit John Macarthurit. Kinnitatakse, et kõik praegused Austraalia võrratud tõulambad pärinevad nende meeste kunagistest karjadest.

Seejuures läks hingekarjane oma tallekeste otseste ihulike vajaduste rahuldamise teed ning kasvas eeskätt lihalambaid. See oli tulus noil aastatel, kui vastne koloonia alles täielikult olenen toiduainete saadetest, mis tulid emamaalt. Toona maksis värske lambaliha Sydney turul tervelt 2 šillingit nael, mis oli väga kõrge hind. Kaptenihärra aga vaatas kaugemale tulevikku ning hakkas kasvatama ja aretama villalambaid. Tema süü, et Austraalia on praegu maailmaturul villakaupmees number üks.

Kuid paistab, et nüüd on tõepoolest aeg teha väike põige ajalukku, muidu tuleb meil ka edaspidi ühtepuhku seisatada ja siin kui seal vanu asju selgitada, mis iseendast ei ole aga sugugi nii vanad, et nad tänapäevale tähenduseta oleksid.

MAAILMAJAGU, MIDA AVASTATI VÄHEHAAVAL JA VASTUTAHTMIST

— ka nõnda võiks Austraaliat nimetada, ja see poleks sugugi vale.

... Leitnant Hicks tõstis veel kord pikksilma ning puuris terase pilguga kaugust. Ei, see polnud tõesti silmapete. Ta tõttas jooksusammul kuninglike merejõudude parklaeva «Endeavour» kajutisse, hüüdes:

«Kapten Cook! Mister Banks! Maa silmapiiril — otse kursil, viie-kuue miili kaugusel!»

Ilm oli sant, taevas pilves ja torm lõõtsus, kuid selle sõnumi juures tekkis kolmemastilise purjeka tekil kohe liikumine. Esimesena kiirustas esitekkile kapten James Cook ise. See oli vana merekaru õõtsuva kõnnakuga pikk mees, kes ennast alati külmu hoidis, sest kajutiüksed purjelaevadel olid tema jaoks eluaeg liiga madalad olnud. Cooki kannul tuli teadusliku ekspeditsiooni juht Joseph Banks, vaevalt kolmekümnene noor õpetlane, siis doktorid Solander ja Monkhouse.

Kõik silmitsesid kauget kallast. Veel ei teadnud nad, mis maa see on. On see hollandlase Abel Tasmani poolt 130 aasta eest avastatud Van Diemeni maa? Või äkki siiski salapärane *Terra australis*, mida nad Uus-Meremaa juurest polnud leidnud? Või on hoopis tegemist Uus-Hollandi idakaldaga, mida seni veel ükski meresõitja polnud oma ihusilmaga näinud?

«Endeavour» oli Briti kuningliku laevastiku uurimislaev. Tema seekordse reisi esimeseks eesmärgiks oli viia teadlaste ekspeditsioon Tahiti saarele, kus taheti jälgida harukordset astronoomilist nähtust — planeedi Veenus möödumist Päikese eest. Ülesanne usaldati kapten James Cookile, tolleks ajaks juba suurte kogemuste ja hiilgava mainega meresõitjale. 1768. aastal osteti selleks otstarbeks kapten Cooki enda valikul 370-tonnine sõelaev «Earl of Pembroke» ning ristiti see «Endeavouriks». Valik polnud juhuslik. Oma meresõidu-algaastail purjetas James Cook sõelaevadega Põhjamerel, neid aluseid ta tundis ning usaldas.

Reisi esimene pool läks, nagu ette nähtud. Ületanud Atlandi ookeani ning möödunud Kap Hoornist, viis Cook oma laeva Tahitile, kus 1. juunil 1769 tõepoolest vaadeldi Veenuse möödumist. Seejärel algas mere-reisi tähtsam, tõeliselt avastuslik osa.

Kapten Cookile Admiraliteedi andud ettekirjutuses oli öeldud, et tal tuleb pärast Tahitilt lahkumist võtta kurss lõunasse ning püüda selgusele jõuda juba Ptolemaiiose kaardilt teada oleva lõunamandri tegelikus olemasolus. Selle leidnud või mandri olematuses veendunud, pidi ta suunduma Tasmani poolt avastatud Uus-Meremaa juurde, sest ka seda oli hollandlane pidanud *Terra australis*'e osaks. Pärast Uus-Meremaa läbiuurimist tohtis kapten Cook temale kõige soodsamat teed kodumaale tagasi purjetada.

Lõunalaiustes maad leidmata jõudis Cook Uus-Meremaale ning veetis seda uurides ligi kuus kuud. Ta tegi ringi ümber mõlema saare, avastas Põhja- ja Lõunasaare vahel väina, mille nimetas oma nimega (Tasman polnud seda oma reisiril märganud), võttis mitmel puhul sõbralikult kontakti maoridest päriselanikega, andes viimastele muu hulgas ka algõpetust põllupidamises, ja kaardistas rannajoone sellise täpsusega, et mitmed hilisemad meresõitjad pidid selle üle imetlust avaldama. Lõpuks, 1. aprillil 1770 hiivas Cook ankru ja tüüris läände.

James Cook oli talupoja poeg, iseõppija, kes poekäskjalast ja sõelaeva madrust oli saanud kuningliku laevastiku kapteniks. Tal jätkus kainet mõistust, et mitte uskuda müütilisi kuuldusi oletatavast lõunamandrist. Seevastu olid talle hästi teada eelnenud sajandite meresõidukogemused, sealhulgas ka hollandlaste aruanded Uus-Hollandi läänerannikust.

Kui aga nõnda, siis pidi sel maal ometi olema ka idakallas, ehkki sinna veel ükski eurooplane polnud jõudnud.

Nüüd kerkiski see kallas kapten Cooki silme ette.

Oma logiraamatusse kirjutas kapten:

«Neljapäev, 19. aprill 1770. Nägin kell 6 maad, mis kulgeb kirdest läände, umbes viie kuni kuue miili kaugusel. Jätkasime teed läände kuni kella 8-ni, siis hiivasime kõik purjed ja alustasime liikumist piki kallast kirdesse. Leitud maa kõige lõunapoolsema punkti, mis minu arvestuste kohaselt asetseb 38° lõunalaiusel ja 211° 7' läänepikkusel Greenwichist arvates, nimetasin ma Hicksi neemeks, kuna leitnant Hicks oli esimene, kes maad nägi.»

Kahjuks osutusid kogenud kapteni arvutused seekord ebatäpseiks, tema poolt logiraamatusse kantud koordinaatidega punktis pole tegelikult leida muud kui ookeani. Seepärast ei kannu ka tänapäeval ükski Austraalia idakalda neem seda rannikut esimese eurooplase nimeks silmanud leitnant Hicksi nime.

Geograafiliste avastustega — vähemalt Austraalias — on üldse nõnda, et nad hoopis sagedamini on ristitud kõrvaliste isikute, teinekord tänaseks täiesti unustatud ametimeeste järgi kui esmavastajate enda nimega. Abel Tasman pani tema poolt avastatud maale, mida ta pidas Uus-Hollandi lõunaosaks, Hollandi-India kindralkuberneri Anthony van Diemeni nime. Alles kaks sajandit hiljem taastati õiglus ja saart hakati nimetama Tasmaaniaks.

Sagedamini läheb õiglusega veelgi kehvemini. Kui 39. Dorseti rügemendi kapten Charles Sturt, üks nimekaid Austraalia sise-maa uurijaid, 1830. a. oli läbi sõitnud suure jupi mandri suurimast jõest, ristis ta selle sir George Murray nimega, kes nimelt tol ajal juhtumisi oli Briti valitsuses sõja- ja asumaadeministriks.

Selleks ajaks, kui teade Murray nime andmisest Austraalia jõe ühele ükskord Inglismaale jõudis, oli minister juba ametist lahkunud. Kui temaga hiljem sellest juttu tehti, ei suutnud ta kuidagi meenutada, mis jõgi see õieti on või kus asub.

Sellele vaatamata jäigi jõe nimele Murray nimi. Sturti enda nimi anti hiljem väikesele kivikõrbele ja ühele 427 meetri kõrgusele mäele sisemaal — käib küll.

Nõnda on väliste austusavaldustega sageli. Neid osutatakse momendihuvist ja hetkevajadusest lähtudes, hoopis harvemini langevad nad kokku tegelike väärtuste ja teenetega. Selle vastu protestida on nähtavasti tulutu, kuid meeles pidada tasub seda küll.

Kümme päeva purjetas kapten Cook põhja poole, ikka mõne miili kaugusel kaldast, kuni jõudis suure varjulise ookeanilaheni. Lahte sisse keeranud, otsustas kapten pisut maad uurida.

Inglased on teadagi traditsioonide inimesed. Kapten Cook pidas kinni perekondlikust traditsioonist, mille kohaselt esimesena pidi igal uuel kaldal maale minema tema naise onupoeg mitšman Isaac Smith, kes

Cooki laevas kaasas sõitis. Nõnda siis saigi mitšman Smith esimeseks eurooplaseks, kes pani jala Austraalia idakaldale.

Seejärel läksid maale teised ekspeditsiooni liikmed. Botaanikud eesotsas Joseph Banksiga asusid taimekogusid korjama. Materjali oli niivõrd rikkalikult, et kapten Cook otsustas panna lahele Botany Bay nime. Banksi taimekogud äratasid Euroopas oma ulatuse ja põhjalikkusega seesugust tähelepanu, et kuulsa Rootsi botaaniku Karl Linné arvamus muutis mööda tulnuks uus maa õigupoolest nimetada Banksiaks.

Kapten Cook nõnda ei arvanud. Võib-olla sellepärast, et autodidakti ja teinimesena suhtus ta pisut üleolevalt puhtasse teadusse ja möönis oma täielikku tunnustust üksnes matemaatikale, millela navigatsioonis läbi ei saanud. Edasi purjetades andis ta järgmisele ettejuhtunud suurele lahele, mis sügavale maasse löikus, toonase Briti Admiraliteedi ühe juhtiva ametniku George Jacksoni järgi Port Jacksoni nime — oli ilmselt tark tegu kindlustada endale ka edaspidiseks Admiraliteedi poolehoidu. Pärast neljakuulist seilamist piki Austraalia rannikut heiskas ta 22. augustil mandri põhjatipu juures Possessioni saarel veel kord Inglismaa riigilipu ja kuulutas kuningas George III nimel kogu avastatud ala Inglismaa valduseks Uus-Lõuna-Walesi nime all.

Nagu eelöeldust selgub, ei pidanud kapten Cook ennast uue maailmajaio avastajaks, vaid üksnes juba teadaoleva Uus-Hollandi idaranniku uurijaks.

Kes siis õieti avastas Austraalia?

Seda me tänapäeval ei tea ja vaevalt et kunagi saamegi täpselt teada.

Esimene esemeline tõend eurooplaste kontaktist Austraalia mandriga asub praegu Amsterdami Rahvusmuuseumis. See on metallplaat, täpselt öeldes, tasaseks pinnitud laevamehe-tinataldrik, millesse löigatud kiri teatab, et sellel kohal randus 25. oktoobril 1616 hollandi laev «Eendracht» kapten Dirk Hartogi käsu all, olles teel Amsterdamist Bantamisse Jaava saarel, kuhu väljuski 27. oktoobril. Nimetatud plaadi tõi Austraalia läänerannikul asuva Sharki lahe saarelt 1696. aastal ära kapten Vlaming, kes sealt laevaga «Geelvink» käis merehädalisi päästmas. Selleks ajaks oli kapten Hartogi poolt püsti pandud tammepost küll pehkinud, kuid plaat täiesti veatu.

«Eendracht» sattumine Austraalia rannikule oli õieti seaduspärane. Pärast seda, kui hollandlased olid 1598. a. Jaaval kanda kinnitanud, asutati 1602. aastal Hollandi Ida-India Kompanii. See alustas otsemaid vilgast äritegevust Indoneesias ja Indias, igal aastal läkitas kompanii kümneid laevu oma kaupadega vürtsisaartele ning vedas sealt Euroopasse nõndanimetatud koloniaalkaupu. Kasumid olid tohutud, muret tekitas üksnes kohutavalt pikk laevareis oma ohtudega.

1611. a. leidis üks kompanii laevakapteneid Hendrik Brouwer, et kui pärast Hea Lootuse neeme lahkuda ranniku lähedusest ja võtta kurss üle India ookeani otse itta, läheb sõit valdavate läänetuulte jõul hoopis kiiremini kui India ookeani ekvatoriaalosas, kus laevu tihti kimbutas nädalatepikkune tuulevaikus oma pörgukuumuse ning januga. Tema ettekande põhjal andis kompanii oma kaptenitele juba 1613. a. korralduse purjetada edaspidi Hea Lootuse neeme juurest 3000 kuni 4000 miili otse itta ning siis pöörata nord-nord-osti, et Jaavale välja jõuda.

Mõnikord olid tuuled ettearvestatust tugevamad ja kaptenid püüdsid

soodsat läänetuult viimase võimaluseni ära kasutada, seepärast on loomulik, et varem või hiljem pidi mõni hollandi laev sellel kursil Austraalia rannikule põrkama.

Muide, ka Dirk Hartog ei olnud esimene euroopa meremees, kes uue maailmajao kallast nägi. Meresõidu ajalugu teab tunnistada, et juba 1605. a. purjetas kapten Willem Jansz laeval «Duyfken» tüki maad piki praeguse Yorki poolsaare länekallast Carpentaria lahes ning alles siis, kui meri rahudest üsna paksuks läks, nimetas lähima maanina nimega *Kap Keer-Weer*, mis eesti keeles tähendab Neem Überpöörd, ja seilas Bataaviasse tagasi. Umbes pool aastat hiljem, aastal 1606 purjetas hispaanlane Torres, Peruu asekuninga poolt Callaost väljasaadetud lõunamandri ekspeditsiooni üks juhte ja laevakapteneid, kahe kuu jooksul läbi korallrahudest ja karidest kubiseva merekitsuse Uus-Ginea ja Austraalia vahel, mis tänapäeval kannab Torrese väina nime. Temagi pidi maailmajao kallast nägema. Kahjuks vaikib ajalugu seesugusest üksikseigast, kas mõni meremees ülalnimetatud laevadelt ka maale sai.

Dirk Hartogi nime kannab praegu saar, millel hollandlane maabus ja kuhu ta oma taldriku jättis. Austraalia ise sai aga pärast seda mõneks ajaks «Eendrachts maa» nime; selle all esineb ta näiteks Hessel Gerritzi maakaardil aastast 1618 ja ka laiemalt tuntud Isaac de Graaffi ajaloolisel 1690.—1714. a. kaardil, kus kogu tundmatu tagamaa, mis Uus-Gineaga on kokku liidetud, kannab juba *Hollandia Nova* nime, kuid praegune Lääne-Austraalia on ikka veel «Eendrachts maa».

Sellest poleks vahest põhjust nii pikalt rääkida, kui tollest nimest poleks alguse saanud üks hilisem kirjandusliku iseloomuga segadus. Pisut allpool jõuame Jonathan Swifti juurde, keda see puudutab.

Nagu paljudel muudelgi puhkudel, läheb maadeavastuste juures vaja aega selleks, et kõik asetuks oma kohale ning omandaks tegelikud proportsioonid.

Uus-Ginead peeti kaua aega Austraalia mandri osaks, veel ka pärast seda, kui Torres neid lahutava väina leidis ja sealt läbi purjetas. Ent Torrese reisiaruanne jäi Hispaania asekuninga arhiivi Manilas, kus seda keegi ei lugenud, enne kui see taas avastati 1762. a. Alles kapten Cook kummutas selle eksiarvamuse lõplikult.

Botany Bay, kus Isaac Smithi jalg esmakordselt mandri pinda puudutas, osutus Port Jacksoni naaberlaheks. Praeguseks on Sydney ammugi sinna välja jõudnud. Ajaloolist maabumispaika tähistab kapten Cooki kuju postamendi otsas. Nüüd rajatakse lahte uut sadamat, sest Port Jackson üksi ei suuda enam kindlustada Sydney kasvavat veostekäivet.

Hollandlased teadsid küll Austraalia olemasolust, pikapeale andsid nad avastatud maale ka Uus-Hollandi nime, kuid suuremat huvi see maa neis ei suutnud äratada. Kõigi rannikut külastanud kaptenite ettekanded rääkisid põuasest ja ebasõbralikust maast, kummalisest taimestikust, kus puuduvad söödavate viljadega liigid, metsikutest mustadest pärismaalastest, kes eurooplastega ei taha kontakti astuda, lõpuks väärismetallide ja muude väärtuslike kaupade täielikust puudumisest.

Hollandi Ida-India Kompanii direktoritele Amsterdamis oli sellest küllalt. Need olid kained ärimehed. Maadeavastuslik auahnus valdas neid üksnes siis, kui sellega liitus kasudega kauplemise väljavaade.

Seepärast võtsid hollandlased ette kõigest üheainsa katse Uus-Hollandi koloniseerimiseks. Ent seegi oli rajatud pettusele ja lõppes fiaskoga.

Nimelt saabus 1628. aastal viie laevaga Bataaviast Hollandisse kapten Pieter Carpenter, tuues kaasa rikkalikult vürtse, kulda, portselani ja väärisesemeid. Ta jutustas, et need pärinevat Uus-Hollandi põhjarannikult, Carpentaria lahest ja selle saartelt. See ei saanud muidugi olla tõi, välja arvatud vahest juhul, kui kapten Carpenter rüüstas nimetatud piirkonnas mõne karidele jooksnud kaubalaeva, mis neid kaupu vedas.

Teade äratas huvi. Kapten Carpenteri jutustuste peale lahkus 28. oktoobril 1628 Texeli saarelt tervelt 11 laeva, võttes kursi Austraaliale. Kuid saatus näis algusest peale olevat hollandlaste ettevõtmise vastu. Pärast Hea Lootuse neeme sattus eskaader niisuguse tormi kätte, et sellest pääses tervelt ainult üks laev, kapten Francis Pelsarti juhtimisel purjetav «Batavia». Selle pardal oli peale laeva meeskonna 100 Uus-Hollandi asustamiseks kaasavõetud kolonisti koos naiste ja lastega. Kapten Pelsart oli tormiga orientatsiooni kaotanud, ta hoidis üksnes idakurssi, lootes niiviisi Uus-Hollandi rannikule välja jõuda.

4. juunil 1629 jooksis «Batavia» öösel, selge ilmaga Houtmans Abrohose nime kandva saaregrupi juures Austraalia läänerranniku keskkoahas karile. 180 inimest ja suurem osa kaasas olnud tagavaradest päästeti kahele pisisaarele. Sel ajal, kui naised-lapsed laevahuku hirmus halasid, pidutses meeskond laeva veinitagavara juures. Laev läks põhja, päästa õnnestus ainult üks pisike paat. Kapten Pelsart võttis paadi ja siirdus sellega ümbruskonda uurima. Ta sõitis umbes 180 kilomeetrit piki Lääne-Austraalia kallast, leidmata kuskil toitu või joogivett.

Siis võttis kapten otsuseks purjetada oma paadiga edasi Bataaviasse. Kõige kummalisem on see, et ta jõudis ka sinna päralt — nimelt 5. juulil, täpselt kuu aega pärast laevahukku. Hollandi-India kuberner andis kapten Pelsarti käsutusse fregati «Sardan», millega kapten suundus laevahukust ellujäänuid ära tooma.

Saarestikule lähenedes märgati fregati pardalt mingit veesõidukit. Lähemale jõudes selgus, et tegemist on «Batavia» rusudest hädapäraselt kokkuklopsitud paadiga, milles viibis neli meest. Need jutustasid, et kohe pärast kapteni lahkumist oli osa meeskonnast eesotsas tüüri-mehe Jerome Cornelisega tõstnud mässu ning võtnud oma valdusse kaheksa kasti hõberahaga, mis laevalt päästeti. Neil oli plaanis päästelaeva kohale jõudes see vallutada ning alustada vaba ja muretut piraa-dielu vürtsisaarte soojades meredes. Neid, kes selle plaaniga päri polnud, hakati samas maha lööma, hukka sai oma 30—40 inimest. Teine, veidi suurem salk klopsis parve kokku ja päästis ennast põgenemisega naabersaarele.

Kapten Pelsartil õnnestus mässajad kavalusega oma võimusse saada, nad pandi raudu ning järgmisel päeval kuulutas sõjakohus neile surmaotsuse, mis ka täide viidi. Ainult kahele mehele mässajate hulgast anti

armu, nad viidi mandri rannikule ja jäeti sinna maha. Nende saatusest pole hiljem enam keegi midagi kuulnud.

Kuus nädalat hiljem jõudis Pelsart ellujäänud ekspeditsiooniliikmetega Bataaviasse. Pärast seda ebaõnnestumist ei võtnud hollandlased enam ette ainsatki koloniseerimiskatsed.

Kogu sellest loost on jäänud üks tähelepanuväärne pealtnägija tunnistus. Nimelt kirjeldas Francis Pelsart esimese eurooplasena kangurut. Ta pidas seda mingiks sõrmpikkuste esijäsemetega kassiliigiks, kes kõnnib poole küünra pikkustel tagajalgadel.

1642. a. läkitas Hollandi-India kindralkuberner Anthony van Diemen tuntud meresõitja Abel Tasmani lõunamandrit otsima. Tasman purjetas India ookeani lõunaossa, kuni külm ja tormid lubasid, siis keeras itta ja jõudis praeguse Tasmaania rannikule. Sealt siirdus ta Uus-Meremaa juurde, arvas selle lõunamandri osaks ja purjetas põhja poolt ümber Uus-Ginea Bataaviasse tagasi. Kaks aastat hiljem sõitis ta merd Austraalia põhjaranniku läheduses, käis Carpentaria lahes, kuid ei leidnud seegi kord Torrese väina ning jäi veendumuse juurde, et Uus-Holland ja Uus-Ginea moodustavad ühise mandri.

Sel ajal läkitasid Ida-India Kompanii direktorid Amsterdamist van Diemenile pahase kirja, kus väljendasid rahulolematust kubeneri poolt toimepandava maadeuurimisega, mis nõudis laevu ja mehi — lühidalt öeldes, raha. Kaubahärrad teatasid, et neile pole vaja kulla- ja hõbedakaevandusi, mida kuberner avastatavail maadel leida loodab; seesuguste kaevanduste käigushoidmine nõuab omaette kulutusi ja inimjõudu. Hollandi Ida-India Kompanii on juba leidnud oma kulla- ja hõbedakaevandused — nendeks on kaubaturud üle terve India, mis kõige rohkem kasu annavad.

Küllap oleks see kiri avastajavaimuga kubeneri (sellele kõrgele kohale oli ta tõusnud lihtsõduri seisusest) kurvastanud, kui ta kirja saabumise ajaks poleks juba siitilmast lahkunud olnud. Ent hollandlaste ettevõtmistel oli nüüdsest päriselt lõpp.

Tõsi, veel enne kapten Cooki käis Austraalias tervelt kahel korral üks teine inglane. Selleks meheks oli William Dampier. Varakult orvuks jäänud talupoiss, kes oli sõitnud madrusena merd Inglise Ida-India Kompanii laevadel, seejärel proovinud õnne asunikuna Jamaika saarel, kus tutvus mereröövliitega ja purjetas koos nendega viis aastat mööda maailma meresid Hispaania laevu ning sadamaid rüüstates. 1688. a. tuli mereröövliite seltskond laeval «Cygnet» Austraalia loode-rannikule, kus veetis üle kahe kuu hinge tõmmates, laeva remontides ja jälitajate eest varju otsides.

Kolm aastat hiljem, Inglismaale tagasi jõudnud, avaldas Dampier reisiraamatu, millel oli suur menu. Selle läbi muutus ta arvestatavaks isikuks ning Admiraliteet andis talle laeva «Roebuck», millega ta 1699. a. siirdus Uus-Hollandi lõuna- ja idakallast uurima.

Uurimisreis ei osutunud edukaks. Laev oli vana ja vilets, meeskond rahulolematu. Oma vanemabiga läks Dampier nii pahuksisse, et laskis mehel käed raudu panna ja lukustas ta troopikakuumuses tema kajutisse. Selle eest tuli tal Inglismaale tagasi jõudes koguni kohtulaua ees vastust anda.

Kõige kurvem aga oli see, et Austraalia läänerannikule jõudes kee-

ras Dampier lõuna asemel põhja ja purjetas kaua aega piki tühja kal-
last, mida hollandi meresõitjad juba piisavalt olid näinud ning kirjeldanud. Nõnda ei avastanud ta midagi uut ega olulist.

Dampier lõi ainult ühe müüdi. Leidnud hollandlaste kaartidelt maa nimega *Zuidland of 't Land van d'Eendracht*, mis tõlkes on «Lõunamaa ehk Eendrachi maa» (laevanimi «Eendracht» tähendab hollandi keeles üksmeelt), langes ta kõlalise sarnasuse ohvriks ja kirjutas kui järeleproovitud faktist, et «hollandlased nimetavat osa sellest rannikust *the land of the indraught*, kuna see laevu maagilise jõuga ligi tõmbab» (*indraught* tähendab inglise keeles muu hulgas tõmmet).

Müüdi teke on arusaadav, kui silmas pidada, et tollal liikus laevameeste seas hulgaliselt legende magnetkaljudest, mis laevu hukutavad, nagu ka näkkidest, hiigelpolüüpidest, meremadudest ja muudest koletestest. Ebausklikud meremehed olid alati neid uskuma. Kuid ajal endal on kirjanduslik järellugu. Dampieri reisikirjeldust juhtus lugema Jonathan Swift. See meeldis talle ning ta kasutas Dampieri jutustuse ära oma «Gulliveri reise» juures, lastes Gulliveril sattuda Houyhnhn-mide maale, mille kaardi ta kopeeris Dampieri raamatust, nõnda vastab selle muinasjutumaa rannajoon täpisealt Austraalia edelarannikule.

Kapten Cooki avastused Austraalia idarannikul ei äratanud Londonis esialgu erilist vaimustust. Uus-Lõuna-Wales tundus emamaale olevat täiesti tarbetu. Kellelgi ei tekkinud mingeid asustamisplaanid.

Kuid olukord muutus peagi järsult. 1776. a. puhkes Inglismaa kolooniates Põhja-Ameerikas ülestõus, mis lõppes kuningavägede lüüasaamisega ja asumaade iseseisvumisega 1782. a.

Juba palju aastakümneid kasutas Inglismaa oma asumaid Põhja-Ameerikas kurjategijate väljasaatmise paigana. Iseseisvussõja võiduka lõppemise järel osutus see võimatuks. Inglismaa vanglad täitusid viimase võimaluseni ja isegi üle selle.

Kust tuli siis nii palju kurjategijaid?

Tööstusrevolutsioon Inglismaal XVIII—XIX sajandil avaldas väga suurt mõju elanikkonna laiadele hulkadele. Esialgne akumulatsioon toimus siin väga kiire tempos ja oli erakordselt halastamatu rahvasside vastu. Kui Inglismaast ajavahemikul 1760—1830 sai üks maailma esimesi tööstusriike, siis tõi see suurele osale elanikkonnast, senistele käsitöölised ja talupoegadest väiketootjatele, kaasa kiire laostumise ning hirmsa vaesuse. Vaesumisega kaasnes mõistagi kuritegevuse järsk kasv. Viimasele reageerisid valitsevad klassid drakooniliste karistusseadustega. Nii kehtis XVII sajandist kuni XIX sajandi esimese kümnendini Inglismaal karistumäärana tervelt 160 erineva kuriteo eest surmanuhtlus.

Niisuguste raskete roimade nimistusse kuulusid näiteks:

... võõra vara vargus (või taskuvargus) kahju suurusega üle 1 šillingi.

... kauplusevargus kahju suurusega üle 5 šillingi.

... puude mahasaagimine alleedel või aedades.

Kuid juba 1678. a. oli kuningas Charles II seadusega kehtestanud surmanuhtlusele lähima ja sageli seda asendava karistusena küüditamise. Parajasti sel ajal algas Ameerika mandri koloniseerimine ning vastseil briti asunikel ookeani taga polnud kuskilt võtta töökäsi, sest

Ameerikas puudusid viletsuses virelevad rahva alamkihid. Selle puuduse pidid tasa tegema vangid emamaalt.

Tundub, et kunagised äärmiselt julmad seadused, mis olid seatud eraomandi puutumatus tagama, mõjutasid mingitpidi tervete rahvuste alateadvust.

Kui aegade minnes ja tsivilisatsiooni arenedes armutud seadused järk-järgult kaotati ning kui see suure viivitusega lõpuks inimeste teadvusse jõudis, hakkas avalduma omalaadne reaktsioon. 1970-ndate aastate alguse andmeil ulatus näiteks USA-s aastane kahju, mis tekitati kauplusevargustega, ümmarguselt 2 miljardile dollarile. Seejuures polegi näppajaiks alati puudustkannatavad inimesed, töötud ega hulkurid, vaid täiesti tavalised, korralikul jõukusejärjel seisvad koduperenaised, ametnikud, üliõpilased.

Sotsioloogid ja psühhoanalüütikud on püüdnud niisuguses nähtuses näha inimese närvisüsteemi reageerimist kaasajal üldiseks saanud stressiseisundeile, urbaniidineurooside väljaelamise vormi, kompensatsiooni võõrandumisele ja muud taolist. Võimalik, et selles on oma tõde. Kuid kas ei nähtu selles veel ka alateadlikku, hingepõhjust tulevat, peadpööritava vabanemistunde välgatust: enam ei raiuta selle eest kätt, enam ei viida kaagile!

Miks varastatakse maailmas igal aastal hotellidest ja restoranidest vagunitäite viisi nuge ja kahvleid, tuhatoose ja käterätte? Neil pole ju võtja jaoks mingit müügiväärtust, pealegi ei külasta hotelle ja restorane tavaliselt mitte väga vaesed inimesed. Ka pole hotellikülalised oma enamikus kindlasti kirglikud kahvikollektsionärid ega unikaalsete tuhatosikogude omanikud.

Mullu suvel käis meil külas lääne-saksa kirjastaja Ernst Hüber Münchenist. Peale kirjastuse kuulub talle raamatukauplus, mis asub ülikooli lähedal. Kõige suuremaks majanduslikuks probleemiks peale paberihinna pideva tõusu oli talle üliõpilaste järjest kasvav raamatuvargus tema kauplusest. Ta jutustas loo sellest, kuidas oli ise teolt tabanud tuttava perekonna võsu, kellele jõukas papa oli kontrollitud andmeil andnud vajalikke vahendeid erialase kirjanduse ostuks. Küsimusele, miks ta siis ometi raamatuid varastama pidi, vastas noormees: «Ah, te ei saa sellest niikuinii aru, meil on teiega täiesti erinevad omandimõisted.»

Niisiis, töökäte puuduse vastu pidid aitama vangid Inglismaalt. Et neid jätkuks, anti kuninglik luba teatud liiki kurjategijaid (röövleid, hulkureid) eluksajaks Ameerikasse sunnitööle saata. Oieti küll said kohtunikud õiguse määrata roimareile armuandmise korras seitse aastat sunnitööd Ameerikas, aga tegelikult tähendas see eluaegset karistust. Asjaosalise Inglismaale tagasipöördumise korral kuulus esialgne surmanuhtlus siiski täideviimisele.

Küüditamise tegelikeks teostajaiks olid eraettevõtjad — peamiselt laevareederid. Valitsus maksis neile teatud summa, kuni 20—30 naela vangi pealt, ja selle eest viidi sunnitöölised üle Atlandi. Ameerikasse jõudes müüdi nad rahumeeli maha asunikele, kes tööjõudu vajasisid.

VLADIMIR BEEKMAN

Meesvang maksis keskmiselt 10 naela ringis, naisvang pisut vähem, oskuskäsitöölise eest võis saada kuni kaks korda nii palju. See oli laevaomanikele tulus äri.

Ajavahemikus 1717—1766 küüditati sel viisil Inglismaalt Ameerikasse vähemalt 50 000 inimest, mõnedel andmetel võis see arv aga küündida koguni 120 000. Seejuures on kasulik silmas pidada, et Inglismaa enda elanikkond aastal 1750 ei ületanud 7 miljonit.

Põhja-Ameerika Ühendriigid said iseseisvaks ja Inglismaa sunnitöölisi enam vastu ei võtnud, kohtusüsteem aga töötas täiskäigul edasi ikka samade seaduste alusel. Peagi olid kõik vanglad tuubil täis ja vange hakati paigutama vanadele, lahtitaglastatud laevadele, mis jõgedel ning ranna ääres ankrusse pandi. Arvatakse, et 1780-ndail aastail ootas Inglismaa vanglates ärasaatmist vähemalt 100 000 süüdimõistetut. Ainult kuhu nad viia?

Uute võimalike küüditamispaikadena võeti kaalumisele küll Newfoundland, küll Falklandi saared, küll Lääne-Aafrika. Viimases hädas pöörduti isegi Venemaa poole järelepärimisega, kas tsaarivõim ei tahaks asustada hiljuti vallutatud Krimmi poolsaart inglise sunnitöölistega. Mõnisada inimest saadetigi lõpuks Lääne-Aafrikasse, kuid nad kõik hukkusid seal varsti troopikahaiguste läbi.

Sellises raskes situatsioonis tuli 1779. a. lootuskiirena sir Joseph Banksi ettepanek asustada vangidega Botany Bay.

Neli aastat hiljem pöördus asumaade ministri lord Sydney poole kirjaga üks kapten Cooki meeskonnaliikmeid «Endeavourilt», korsiklane James Maria Matra; kirjast soovitas ta asustada oma kunagise kapteni poolt läbiuuritud rannik Ameerika lojalistidega.

Lojalistid olid tollal samuti Inglismaale probleemiks.

Iseseisvussõja puhkedes jagunesid inglise asunikud Põhja-Ameerikas kaheks leeriks — patriootideks ja lojalistideks. Esimesed taotlesid sõltumatust, teised vandusid truudust Inglise kuningale. Lojalistid võitlesid Inglise kuningavägede poolel patriootide vastu, pärast emamaa kaotust selles sõjas muutus nende olukord endistes kolooniates päris võimatuks. Nende maad ja varandused konfiskeeriti võitnud patriootide poolt, neid mõnitati ja kiusati taga ning nad olid sunnitud kodupaikadest lahkuma. Ühtekokku küündis lojalistide arv 50 000, suurem osa neist siirdus Kanadasse või Lääne-Indiasse, kuid teatud osa purjetas koos taanduvate Inglise vägedega emamaale tagasi ja jäi hirmsas viletsuses ning lootusetuses elama peamiselt Londoni agulitesse.

Matra plaani järgi võisid need sitked ja pioneeritöös kogenud inimesed kiiresti ning edukalt asustada Uus-Lõuna-Walesi, panna seal aluse maaharimisele ning alustada kauplemist Hiina, Jaapani ja Indiaga, mis võinuks tagada koloonia öitsengu. Kui see plaan oleks leidnud vastuvõtmist, võinuks Austraalia varasem ajalugu kujuneda mõistagi teistsuguseks.

Kuid lojalistide probleem valmistas tollaegsele William Pitt-noorema valitsusele vähem peavalu kui sunnitöövangide oma. Seepärast langetati 1786. aastal vastav otsus ja 1787. a. jaanuaris tegi kuningas oma kõnes parlamendile teatavaks kava saata Uus-Hollandisse välja teatud hulk vange, leevendamaks kuningriigi ülekoormatud vanglate olukorda.

13. mail 1787 hiivas Portsmouthis ankrud nõndanimetatud esimene eskaader kapten Arthur Phillipi juhtimisel, kellest pidi saama uue koloonia esimene kuberner. 11 laeva alustasid kauget teekonda, pardal 736 vangi; neist jõudis elusalt päralt 717, sealhulgas 192 naist, kellest 13 oli lubatud ka lapsed kaasa võtta. Peale selle pidid uue koloonia asustamisest osa võtma vange valvama saadetud 250 sõdurit ja ohvitseri, neist 28 olid ühes naised-lapsed.

Reis oli pikk ja keeruline. Kapten Phillip purjetas Rio de Janeiro ja Kaplinna kaudu, kust võeti kaasa nii seemneid kui ka kariloomi. Viimaste tõttu olid purjekad peagi Noa laeva sarnased — vahetekkidel ammusid, määgisid ja rõhkisid sulgudes-lojused.

Jaanuaris 1788 saabus eskaader Botany Bay ankruplatsile. Ent kapten Phillip nägi kohe, et see paik ei ole asunduse rajamiseks sobiv: laht oli liiga avatud ookeani poole, pinnas kallastel soine ja kehv. Ta võttis paadi ja läks kaugemaid randu uurima. Natuke maad põhja pool jõudiski ta Port Jacksoniks ristitud suure laheni, kuhu kapten Cook polnud sisse sõitnud. 26. jaanuaril 1788 peeti lahe lõunakaldal uue asula ja asumaa sisseõnnistamise tseremoonia. Seda päeva tähistatakse tänini Austraalia sünnipäevana.

Arthur Phillip oli oma austava ülesande Uus-Lõuna-Walesi koloonia asutamiseks saanud lord Sydney'lt. Tänutäheks ristas ta uue linna ministri nimega. Vastasel juhul ei teaks me tänapäeval enam midagi kunagisest riigimehest. Ja see polekski eriti ebaõiglane. Ei lord Sydney ega ka William Pitt ise ei andnud endale aru sellest, mis nad parajasti teevad. Neile ei tulnud pähegi mõtet, et asutamisel on Briti impeeriumi olulisemaid koostisosi. Sellest annab tunnistust William Pitti avaldus, mille ta tegi alamkojas, vastates arupärimisele Uus-Lõuna-Walesi koloniseerimise kohta. Peaminister ütles välja, et «kulusid silmas pidades ei osutunud võimalikuks leida ühtki odavamalt viisi sunnivoõvangidega ümberkäimiseks».

Vangide töö tootlikkus oli muidugi mõista äärmiselt madal, sellepärast oleneb kõnnumaale rajatud Sydney oma algaastail täielikult emamaa toetusest. Kui Inglismaalt väljasaadetud laevad toiduainetega hilinesid või tormis hukkusid, nälgis koloonia. Kuberner Phillip mõistis, et selline olukord on hukatuslik, ning hakkas soosima vabu asunikke.

Pärast kohtu poolt mõistetud seitsmeaastase karistuse kandmist andis ta vabanejaile võimaluse tõepoolest vabadeks asunikeks hakata. Juba 1791. aastal oli koloonias vabu asunikke 87 inimest — neist 75 nõndanimetatud emantsipistid, s. t. oma aja äraistunud või ennetähtaegselt vabastatud vangid, kel puudusid vahendid tagasisõiduks. Ülejäänud 12 olid sõjaväeteenistusest erru lastud sõdurid. Need 87 farmerrit olid selleks ajaks suutnud üles harida ühtekokku sama palju maad, kui vahepeal 4000 hingeni kasvanud vangiasundus.

Vähehaaval hakkas koloonia ennast osaliseltki ise toiduga varustama.

Vabastatud vangid ja nende järeltulijad mängisid olulist osa Austraalia edasises arengus. Ning kuigi hilisemal aegadel Austraalias peeti

taktituks pärida kellegi vanaisa järele, ei kadunud siin inimeste jaotamine «vabade» ja «vangide» järeltulijaks enne kui XX sajandi alguses.

Tõsi küll, praeguseks pole Sydney's säilinud enam mingeid märke kunagisest sunnitööasundusest.

SYDNEY PEAB ENNAST PEAMISEKS LINNAKS
nii Austraalias kui ka kogu Lõunamere regioonis. Tal on arvamus, et ta on tolle seisundi ära teeninud nii oma ealt, suuruselt kui ka arengutasemelt.

Selle Austraalia mandri vanima linna pindala hõlmab praeguseks umbes 1750 km², Sydney elanike arv küünib ümmarguselt 3 miljoni inimeseni. Sadama veostekäive ja linna tööstustoodangu maht on auhartustäratavad.

Samal ajal on Sydney taevast enamasti sinine, siin loendatakse keskmiselt 342 päikeselist päeva aastas. Päikest näeb sidnilane aastas tervelt 2479 tundi — võrdluseks võiks tähendada, et Londonis on päikesetunde kõigest 1466. Linna piiresse jääb 320 km rannajoont, millest ainult väikese osa võtavad enda alla kaid ja dokid, enamjaolt on ookean linlastele lahti.

Kallimad korterid ja eramajad ongi ehitatud «parematesse» rajoonidesse, mis paiknevad Port Jacksoni ümber. Lõunakaldal on nendeks Elizabeth Bay, Rushcutter's Bay, Double Bay ja Rose Bay, põhjakaldal Kirribilli ja Cremorne'i neem ning Neutral Bay. Kõik need asuvad sadamast ja Sadamasillast ookeani poole. Sadamasilla läheduses kesklinnas kõrguvad paljukorruselised elumajad ja büroohooned, kaugemate lahtede ümber on aga värvilistes kobarates koos ikka samad ühe- ja kahekorruselised majakesed. Linna reljeef on vahelduv, künklik. Ning peaaegu iga künka otsast avaneb läbi mõne tänavasihi vaade sügavsinisele lahele. See sina on sageli valgekirju vahuharjadest ja purjedest.

Sydney'sse on koondunud peamiselt töötlev tööstus. Eriti arenenud on masina- ja aparaadiehitus, samuti kerge- ja toiduainetetööstus. Rasketööstus asetseb linnast väljas. 100 miili põhja pool on Newcastle'i söekaevandused ja metallurgiatehased, 50 miili lõunasse paikneb Kembla söebassein. Sydney jaoks on see lausa õnnistus. Metall ja energia on lähedal, kuid nende tootmine ei koorma linna ega saasta selle elukeskkonda.

Linn ei ole veel kaugeltki valmis ehitatud. Kesklinnas küünituvad taevasse raudbetoonist karkassid, mis kasvatavad endale ümber paneelid ja klaasi ning võtavad vastu järjest uusi büroosid, kontoreid, kindlustusseltse ja korporatsioonide peakortereid. Kõrghoonete mägestiku siluett Sydney tasandiku keskel muudkui laieneb.

Samal ajal valgub ka linn ise järjest enam laiali. Ühel öhtul sõit-sime välja kaugemale idapoolsesse äärelinna, kus praegu käib elamu-ehitus.

Väga laiad, tühjad tänavad. Üsna väikeste erinevustega elumajad, kokku löödud puitsõrestikule, kolm-neli magamistuba, elutuba ja köök. Ehitab linnavalitsus, töövõtjaiks on enamasti eraettevõtjad, kes vähem-

pakkumisel ehituslepingu endale saanud. Igaühel neist on loodud terve süsteem ärikaaslastest, kes igaüks mingite tööde alal allettevõtja. Linnavalitsus maksab valmis majad kinni ja müüb nad elanikele järeelmak-suga edasi. See on Austraalia linnades valdav elamisviis.

Ka koolid ja kauplused, mida elamutega üheaegselt ehitatakse, on standardselt ühekorruselised, meie kapitaalsema ehitusviisiga harju-nud silmale tunduvad nad veidi barakitaolised olevat. Lihtsad ja liial-dusteta. Meie maksame suurelt jaolt oma ehituste raskepärasusega lõivu oma elupaikade kõrgele laiuskraadile.

Sõitsime linnajaos ringi ettevõtjaga, kes osa neist majadest oli ehi-tanud. Üldiselt ta orienteerus oma rajoonis, mille läheduses ka ise elab, ainult ühe korra peatas nõutult auto, mõtles natuke, pööras siis keset hämarat, täiesti väljasurnud tänavat ringi ja sõitis tagasi, et otsida mõnda tuttavat maastikumärki.

Tema oma maja juures laiub korrastatud iluaia kõrval veel suur söötis maalahmakas. Seisab igaks juhuks valmis. Läheb veel mõni aasta, ja kui ümbrus on täis asustatud, muutub maa alles tõeliselt kalliks.

Aga iluaia-osas, välisukse kõrval öitseb ning kannab ühtaegu vilju sidrunipuu.

Sydney on ka kultuurikeskus. Olgu selle kinnituseks Austraalia vanim ülikool ja uusim ooper.

Ülikool asutati 1852. aastal. Selleks ajaks olid esimeste vaeste lam-bakasvatajate asemele tulnud juba rikkad skvatterid, kelle omandi hulka kuulusid tuhandepealised lambakarjad ja kümned tuhanded hektarid maad. Sisuliselt olid need jõukad karjamõisnikud, ehkki skvatteri nimi, mis neile külge jäi, pärineb esialgselt hoopis vaesema-dest rahvakihtidest. Nõnda hakati Põhja-Ameerikas nimetama asunikke, kes pioneeridena läände liikudes siin ja seal ilma igasuguse seadusliku omandiõigusega lihtsalt elama asusid ja majapidamise sisse seadsid (to *squat* tähendab «maha kükitama»).

Austraalia vahepeal rikkaks saanud skvatterid loomulikult tahtsid oma järeltulijaile anda akadeemilist haridust, millest ise omal ajal ilma olid jäänud. Kahtlemata oleksid nende rahakotid kannatanud ka poegade saatmist emamaale, Oxfordi ja Cambridge'i auväärt müüride vahele. Aga Inglismaa oli nii kohutavalt kaugel ja oli põhjust suuresti karta, et kord metropoli õhku hinganud poegadest nii mõnelgi kaob isu siia «alla põhja» tagasi tulla isade tööd jätkama, kui õpetatud kraad käes. Mis pärijat enam pojast, kes Londonis Austraalia villa eest saa-dud rahast elab ja sealjuures oma «koloniaalpäritolu» häbeneb!

Ülikoolimõtte üks agaramaid eestvõitlejaid oli William Charles Wentworth, toosama, kes üliõpilaspõlves käis koos Blaxlandiga Sini-mägesid alistamas ning hiljem hakkas riigi- ja ühiskonnategelaseks. Tema ajendiks oli suurel määral ka patriotism: Uus-Lõuna-Walesi koloonia oli äsja saanud omavalitsuse ning Wentworthi arvates pidi ennast ise valitsev maa ka ise endale haritlasi koolitada suutma.

Sydney ülikooli peahoone Victoria pargi ääres on tohutu suur gooti stiilis hoonemürakas, mis oma tiibadega ümbritseb vaikset siseõue. Fassaadi keskel kõrgub kandiline ja raske 30 meetri kõrgune torn.

Peahoone põhjapoolse tiiva moodustab nõndanimetatud Suure Halli saalihoone. See on ülikooli esimene ehitis, mis kerkis aastail 1854—1857. Seest meenutab ta Londoni kuulsat Westminster Halli, ta mõõtmed on 45×15 meetrit ning nikerdatud seedripalkidest gooti kaared küünivad tipus, katuse all 23 meetrini põrandast. Seinad on laotud helepruunist Pymonti liivakivist, nagu kogu peahoonel, põrand hallist ja valgest Austraalia marmorist.

Hoone projekti autoriks oli arhitekt Edmund Blacket. Ent ehitamine ise kulges suurte raskustega. Parajasti sel ajal, viiekümnendail aastail puhkes Austraalias kullapalavik ning tihtipeale juhtus nii, et ehitusmeister Robert Melville leidis teisel päeval pärast järjekordset kullaleiu-sõnumit hommikul tööle tulles eest tühjad tellingud — kõik puusepad-müürsepad olid kompsud kokku pakkinud ja putkanud Ballarati või Bendigo kullaväljadele. Muide, täpselt samasuguste raskustega maadles ka mandri esimese raudtee ehitus Sydney ja Parramatta vahel, mis selsamal ajal käima oli pandud.

Gootika tavade kohaselt on ka Suure Halli seintes arvukalt vitraažidega aknaid. Põhjaseina keskosas paikneb neist kõige kuulsam — Kuningaaken. Selle vitraažil on noore, tollal oma varastes kolmekümmendates oleva kuninganna Victoria portree; tavaliselt oleme harjunud Victoriat piltidel nägema elatanud leedina. Kui vitraaž 1857. a. Inglismaal valmis, käskis kuninganna akna Windsori lossi toimetada, et sellega tutvuda. Nii temale kui ka prints Albertile meeldis portree sedavõrd, et juba järgmisel aastal andis Victoria seaduse, mille järgi vastasutatud Sydney ülikooli teaduslikud kraadid võrdsustati Inglismaa vanimate ülikoolide, Oxfordi ja Cambridge'i omadega.

Ülemustele tuleb osata meele järele olla.

Ei teadnud kuninganna Victoria kõige vähematki Sydney ülikoolist, ei ka selle kraadidest või professorite ja üliõpilaste võimetest. Ei võinudki teada, sest esimene kraad anti selles ülikoolis alles 1859. aastal. Ajal, kui ülikool asutati ja Suurt Halli koos selle vitraažidega rajati, oli ülikoolis ühtekokku 3 professorit ja 14 üliõpilast.

Hea vähemalt seegi, et pugemine oli ilmselt siiras. Inglismaa traditsioon nõuab kroonitud peade kujutisi aukohal avalikes paikades. Liitati oli kuninganna Victoria alles nii noor, tema ajastu oli algamas ja nii mõnigi hilisem skeptik lootis uuel valgustatud valitsejannalt palju. Seepärast ei tarvitsenud kuningannakultus sugugi teeseldud olla.

Suure Halli seintel ripub mitmeid õlimaale. Need on enamasti paraadportreed heategijaist, kes ülikoolile märkimisväärseid annetusi teinud. Siin on asi kainen: naelsterlingite vastu postuumne kuulsus.

Nii või teisiti, aga skvatteripojad said ikkagi kodumail harduse, mis ametlikult polnud kriipsuvõrdki kehvem Oxfordi omast!

Peahoone siseõu oma ideaalselt püगतud muruga on nagu jalgpalliväljak (kahekordses suuruses, Austraalia oma). Suurtest liivakiviplokkidest laotud pruunid seinad, hoolitsetud muru mahlakas roheline, sirenine taevaskatuste kohal — kõik see tekitab väga inglispärase meeleolu. On üks esimesi tõesti sooje päevi sel kevadel. Rühm üliõpilasi istub ühes õuenurgas päikese käes otse muru peal ning peab seminari. Poisid tüdrukutega enam-vähem pooleks. Esmakordselt avati naistele pääs Sydney ülikooli 1881. aastal. Ei tea, kas sinnani oli naiste defitsiit koloonias nii suur, et neid intellektuaalseks tegevuseks lihtsalt ei jätkunud, või oli süüdi inglaslik konservatiivsus.

Inglismaad meenutab siin paljugi. Raskepärased võlvid ja arvukad kaminakorstnad viilkatusel, samuti see eksimatult inglise muru, mille rajamine Austraalia põuases kliimas on suureks probleemiks. Peahoone taha, kõrvale ja ette on aastate jooksul ehitatud terve linnak teisi ülikoolihooneid. Skeemi peal on objekte hulganisti — alates nr. 1-st, mille all seisab Administratsioon, kuni nr. 75-ni, milleks on Zooloogiahoone.

Diagonaalis üle haljasala ja parkimisplatside asub üks uuemaid ülikoolihooneid, 1962. a. valminud Fisheri raamatukogu.

Hoonel on viis korrust ja klaasseinad ning iga korruse vahel ulatub galeriina seinast välja lai päikesekaitse-nokk. Alles äsja on valmis saanud raamatukoguhoonega liitunud raamatuhooldla püsttahukas, kümme korrust kõrge ja akendeta. Koos oma 56 harukoguga sisaldab Sydney ülikooli raamatukogu üle 1 miljoni köite.

Käime läbi ühe väliskirjanduse korruse. Tohutud valged saalid on tihedalt täis riivuleid. Saksa, prantsuse, kreeka ja ladina kirjandus. Vene kirjandus. Ning siis, pealkirja all *Other non-European languages* leian tšehhi, poola ja mõnes muus väiksemas keeles trükitud köidete keskel ka seitse ürgjuhulikku eestikeelset raamatut. Nende sekka on vaikselt ja kellegi poolt üles leidmata ära eksinud soomekeelne «Kalevala».

Kas siis siia pole tõesti kunagi ühtki eesti keele tundjat sattunud? Aga tõepoolest, see on täiesti võimalik. Austraalias elab 5000—6000 eesti päritoluga inimest, neist suurem osa Teise maailmasõja järgsed immigrandid. Esimesed siiasaabusid enamjaolt ülikoolini ei küündinud, elu tahtis sisse seada, kibekiiresti oli tarvis leiba teenima hakata, keel ära õppida, ja kui siis ükskord elujärg rajatud, oli ilmselt juba hilja kõrgemale haridusele mõelda.

Praegu on ülikooliikka jõudnud nende inimeste lapsed. Ja mitte üksnes ikka, vaid osalt ka ülikoolidesse. Ainult enamasti reaalteaduskonnadesse. Humanitaaralad pole Austraalias nagu mõnel pool mujalgi mitte need kõige populaarsemad. Pealegi võib-olla on inglise keele, romaani keelte või kirjandusloo peale spetsialiseerumine seotud mõningate sisetökete ületamisega noorel, kelle vanemad räägivad alles kohalikku olmekeeltki kehvalt ja aktsendiga.

Mis aga puutub kahekümnendate aastate emigrantide kolmandasse põlve, siis see on väikesearvuline ja segaabiellude läbi niivõrd naturaliseerunud, et ilmselt enam ei oska «Kalevala» ja «Kalevipoja» vahel vahet teha, kui nad peaksidki kunagi juhukombel selle riivuli juurde sattuma.

Väljume raamatukogu kliimaseadme-jahedusest ja pehmest valgusest Sydney õhtupäikese terava kollaka paiste kätte. Trepiastmeil, rinnaistel ja otse murul sissekäigu juures istub salguti üliõpilasi. On kevad, eksamisessioon lähedal, peab raamatukogus tuhnimas käima. Vahepeal tekib tahtmine teha tunnike «endale» ja päikesesse vahtida.

Ukse kõrval seinal on suur teadetetahvel. Muude hulgast torkab silma nurgeliselt, kiirustamisi kribitud sedel: «Laenutan Harwelli «Põh-holoogiat», 2 dollarit nädalas». Keegi pakub järeleaitamistunde, keegi otsib repetiitorit. Nagu ülikooli teadetetahvel ikka. Fuajee seinal on isetegevuslik seinaleht. Kollaažina ajalehepealkirjadest ja fotodest on kokku pandud terve stend keskkonnakaitse teemadel. Mõnda on käsitsi juurde joonistatud. Liiklusummikud, prügimäed, suitsupilved ja surnud kalad. Ka siia, tühjale kontinendile on need probleemid otsaga ulatunud.

Hotellirestoranist kahekümne viiendal korrusel avaneb suurejoone-line vaade Port Jacksoni lahele, botaanikaaiale lähema neeme peal, ooperimaja purikatuste grupile veidi kaugemal ja Sadamasillale selle taga. Ooperimaja, see vastne Sydney sümbol, on ühteviisi tore ja mõjus, kas vaatad maapinnalt või kõrgelt ülevalt.

Sel ajal, kui kuberner Phillipi päevil praegusel Bennelongi neemel seisis veel aborigeenist tõlgi Bennelongi telliskivihütt, mille kuberner oma abilisele oli ehitada lasknud, hüüti kohta alles Karjaneemeks. Hiljem, Krimmi sõja aegu, mil sõdivast emamaast kaugel ennast kaitsetuna ja mahajäetuna tundvad kolonistid ning ametnikud silmapiiril purje nähes võpatasid hirmust neile tõenäolisena tunduva vene laevastiku kallaletungi ees, ehitati neemele kindlus, mis ühe kubeneri järgi nimetati fort Macquarie'ks. Seegi ei püsinud kaua ja viimati enne ooperit seisis Bennelongi neemel pikemat aega suur punane telliskivist trammidepoo, mis lammutati alles vahetult enne ooperimaja ehitamise algust 1959. a.

Neeme pindala on 2,23 ha, sellest jääb ooperimaja ehitusaluseks pinnaks 1,82 ha. Hoone pikkus on ligikaudu 183 m, suurim laius 118 m, kõrgeim katuseviil küünib harjaga 67 m kõrguseni merepinnast. Veel mõned iseloomustavad arvud. Purjedena kaarduvad katused on tehtud 2194 betoonsektsioonist, mida hoiavad paigal eelpingestatud trossid, kreemi ja valget värvi keraamilised kattedivid üldarvuga 1 056 000 tükki on valmistatud Rootsis. Hoone eelarvelist maksumust hinnati 7 miljoni dollari suuruseks; ehitamise lõppedes näitasid arvestused, et kulunud oli umbes 110 miljonit. Sellest töid lõviosa sisse «Ooperimaja loteriid», mis toimusid regulaarselt alates jaanuarist 1958.

Hoones on 4 etendusesaali. Kõige suurem neist, kontserdisaal, mahutab 2700 inimest. Praegu kestab veel oreli ehitamine. See projekteeriti Austraalias ja tuleb 15 m kõrge; kui pill valmis saab, peaks see oma 10 500 vilega olema maailma suurim mehaaniline orel. Saali lava on 15 m lai ja 11 m sügav. Lava kohal ripub 21 läbipaistvat akrüülist päästerõnga-kujulist «akustilist pilve», need on oma roostevabast terasest trosside otsas tellitavad. «Pilvede» ülesandeks on peegeldada osa helilaineist tagasi orkestrisse, hoidmaks orkestrante suure saali eksitava kaja eest.

Teiseks saaliks on 1550 kohaga ooperiteater. Selle lava pindala moodustab 437 m², pöördlava läbimõõt on 15 m, lava kõrgus 16 m. Orkestriruum mahutab kuni 75 mängijat, selle põrand on tõstetav lavaga samale tasapinnale, millisel juhul tekib täiendavalt 28 m² suuruine prostseenium.

Ka siin ripub laest trosside otsas kolm akrüülist akustilist paneeli, mille kõrgused ja kalded on muudetavad.

Märksa väiksem on 550-kohaline draamateater. Selle lavapind on 353 m², pöördlava läbimõõt 9 m. Siingi on prostseenium, mida saab alla lasta, moodustamaks orkestriruumi kuni 35 mängija tarvis.

Neljandaks etenduspaigaks on intiimsem muusikasaal, milles on 420 kohta. See on mõeldud kammerkontsertide, sooloõhtute või ka filmiesituste jaoks. Väike lava, kõigest 37 m². Samal ajal projektsiooniaparatuur 16-mm, 35-mm ja 70-mm kinofilmide jaoks.

Lisaks kirjeldatuile mahub katusepurjede alla veel banketisaal, see on 232 m² suur ning seda üüratakse välja vastuvõtude korraldamiseks. L tähe kujulise näitusesaali pindala on 650 m². Kahe galeriiga helikirjutussaal on peaaegu sama suur ning varustatud kõige vajaliku seadmetikuga nii raadio- ja TV-otseülekanneteks kui ka lindistamiseks. Jäävad üle veel raamatukogu, kaks restorani, kuus fuajeed, kuus teatribaari, «roheline saal» restorani ja sööklaga näitlejate tarvis, bürooruumid ning 60 garderoobi.

Niisugune näeb arvude ja faktide keeles välja Sydney ooperimaja.

Tegelikkuses seostub selle hoonega üks eriskummaline nähtus. Kaugelt vaadatuna tundub see miniatuurne, lähedalt aga tohutu. Miniatuursust rõhutab palju asjaolusid. Näiteks avarad veteväljad, mis igas vaates ooperimaja ette, taha ja kõrvale jäävad. Või kogu hoone laiust enda alla võtavad paraadtrepid. Lõpuks ka südalinna põndakul seisvate kõrghoonete ja Sadamasilla naabrus. Aga kui seisad päris paraadtrepil jalamil ja pea kuklas vaatad ooperit, siis tõded, et on ikka mürakas küll.

Sellel majal pole oma statsionaarset truppi. Küll aga kasutavad tema lava sageli rahvuslikud rändtrupid «Austraalia Ooper» (loodud 1954, koosseisus 40 näitlejat ja 60-liikmeline koor) ja «Austraalia Ballett» (loodud 1962, 54 tantsijat) ning kammermuusikaühing «Musica Viva Australia», mis kutsuti Sydney's ellu 1945. a. Viini muusiku Richard Goldneri ja teiste Euroopast natside ning sõja eest põgenenud instrumentalistide poolt. Eeskätt aga muidugi Sydney sümfooniaorkester, mille kauaaegne dirigent ja Sydney konservatooriumi direktor Eugene Goossens oligi tegelikult ooperimaja ehitamise idee isa.

(Järgneb)

Amiran Kaladze

OPTIMISTLIKUD ELEEGIAD

«Ja ütles ühesilmne kuningas oma
kunstnikule: «Maali minust portree!»»

(Sulhan-Saba Orbeliani
«Valetamise tarkus»)

Ole sa tervitatud
Mõte — kui tõrges ratsastamata sälg
Mõte — kui saladus tulekindlas kapis
Mõte — ütlematajätmistele püha roostene
Ole sa tervitatud jah
ning astu aga lähemale!
Me ratsastame sinu
avame tulekindla kapi salaluku
hõõrume maha püha rooste (kas või «Asidooliga»)
sest muidu jääb leht valget trükipaberit
sind igavesti ootama
nii nagu ootab raam pilti
mis jääbki maalimata

*

Oi neid sinu silmi küll!
Nii süütult vaatavad nad mind
nagu näinuks seni vaid kannikesi —
ka kaks sinu siidset põlveketra sihivad mind
sihivad nagu —
Kuis oligi selle lihasööja lille nimi?

*

Olen nukrunud eukalüptide kahinast
ja lõokesest kes tõusis lendu peolt
Olen kuulnud kui kuuskede lumevaikusele
tehti haiget
kile-kileda kiljumisega
Ennäe — kuuskede valu sadeneb kunstina
mõnikord Eestimaal

AMIRAN KALADZE

*

Valguse kiiskav granaatõunavärv
lõikas mu kulmude vahele kortsud
Olen mullune, kärbatanud õunaviss
tänapäevade aknalaua
Kes mu küll siia unustas
kui kõikjal käib *corrida*
kui härja sarvil lõhkeb aplausi õhupall
ja sügaval areenil liiva all
fäidavad sipelgad tasahilju
kolpa

*

Galaktion Tabidze
Kortsude hieroglüüfe kannatajate nägudel
pidas ta enamaks valvenaeratuste roosadest nullidest
Ta teadis selle tõe hinda mille loob julmus
Iga päev kirjutas ta surmast
end surematuks
Käis kõrge laubaga mees läbi elu
laup — ajuvalguse majakas
Galaktion Tabidze

*

Mõistus vähkres kaua
ja mõtles kuis võita unisust
Mõistus mõtles välja Jumala
Siis võitles Mõistus Jumalaga
kuni tugevaks sai

Näe sealt ta lähebki see Mõistus
Ta on laubale tätoveerinud integraalimärgi —
me ju lahendame kõik, eks!
katmatule kõhule on ta tätoveerinud
katmatu kõhuga naise —
me ei tunne valehäbi, eks!

Mõistus kas mõistad
mõelda välja midagi mõistlikku

AMIRAN KALADZE

1708

mida sa ise hävitada ei mõistaks
va mõistmatu

«Hiroshima on linn Jaapanis
Honšiu edelaosas
Jaapani sisemere rannikul, mu kallid lapsed,»
räägib geograafiaõpetaja.
«Masina-, tekstiili- ja puidutööstus,
raudteesõlm ja sadam, mu kallid lapsed,»
räägib geograafiaõpetaja

*

Fotolääts
lendas nagu fuvike
püramiidi lahtiehmatafud suhu

Raske on selles ilmas elada vaaraodel
arheoloogide otsuse põhjal
konfiskeeriti neilt nii ehted kui ka
ööpott

Püramiidides vilistab tuul
Tufankhamonit kõdistab ninast
meie ajastu gripp
Raske on vaaraodel selles ilmas
meil sinuga, Naniko, on palju kergem

*

Mäed
on kaamelikaravan
ümbel mu Gruusia
Raskete pampudega koormatud kaamelid
vaatavad mõistmatult Musta merre
See aga lainetab
ma ei tea miks
See aga peegeldab
ma ei tea miks
aina neid pampudega koormatud kaameleid
kes on mis on
Mäed

ENN VETEMAA autoriseeritud tõlge

AMIRAN KALADZE

Andrus Pork

NARRATIIVIPROBLEEM JA AJALOOTEADUS

Meie kõnepruugis on sõna «jutustama» kasutusviis kujunenud enam-vähem püsivaks. Kui loeme J. Tarle Napoleoni elulugu, oleme küllap kõik nõus väitma: «Tarle jutustab Napoleoni elust.» Samuti ütleme, et see ja see ajaloolane jutustab Eduard Vilde või Oscar Wilde'i elust. Keegi jutustab Caesarist ja keegi Karl Suurest. Võib kokku seada lause: «See on jutustus Vana-Mesopotaamia kultuurist ja inimestest».

Vahel aga on lausa naljakas pruukida sõna «jutustama». Ei saa öelda, et õpikus on ära toodud jutustus Rooma agraarsuhetest. Kohe tõuseks nurin, et mis jutustus see on, too on ju hoopis analüüs, lausa antiikaja maasuhete teooria. Veider oleks väita, et Newton lõi jutustuse mehhaanikast ja N. Bourbaki jutustab hulgateooriast. Kuidas aga suhtuda seisukohta, et jutustus peab tingimata olema kunstiväärtusega? Ilmselt on ka niisugune lähenemine võimalik. Seega võidakse kinnitada, et jutustus Napoleonist on ikkagi ilukirjanduslik jutt või romaan Prantsuse keisrist. Kuid ilukirjanduslik jutustus võib ju ka olla (ja enamasti ongi) asjadest ja inimestest, mida (või keda) ei ole ega ole olnud. Nõnda näeme, et isegi meie assotsiatiivse ja sporaadilise näitematerjali põhjal saab tõdeda termini «jutustama» mitmetähenduslikkust. Et rääkida jutustamisest kui teaduse metodoloogia ja filosoofia probleemist, tuleb kohe alguses kokku leppida piiramistes ja täpsustustes.

Allpool me ei hakka rääkima jutustamisest selle igapäevases tähenduses, vaid püüame määratleda toda mõistet, lähtudes teaduse metodoloogiast. Et ei tekiks segavaid analoogiaid teiste võimalike kasutusviisidega, loobume ka sõnast «jutustama». Kasutame hoopis teaduse metodoloogia terminit «narratiiv». Narratiiv on mõiste, mille sisu avatakse määratluse teel.

Meie arvates eksisteerib narratiiviprobleem paljudes teadusharudes. Siinkohal piirdume aga ainult aspektiga, millel on tähtsust ajalooteaduse (ka kirjandusajaloo) jaoks.

Et ajaloonarratiivi küsimust on seni laiemalt uurinud inglise-ameerika kodanlik analüütiline ajaloo filosoofia, tuleb kõigepealt teha kriitiline ekskursus nimetatud voolu mõttemaailma. Artikli lõpposas aga formuleerime mõned marksistliku narratiivikäsituse momendid.

ANDRUS PORK

Narratiiviprobleem on seotud ühe koolkonnaga pärastõjaaegses Lääne «kriitilises ajaloo filosoofias». «Kriitiline ajaloo filosoofia» on küllaltki lai mõiste. «Kriitilisteks ajaloo filosoofideks» saab nimetada nii W. Dilthey'd kui ka saksa uuskantiaanlasi Badeni koolkonnast. Narratiiviprobleemi uurijale on aga erilise tähendusega inglise keelt kõnelevates maades pärast Teist maailmasõda tekkinud mõttesuund. Jutt on nn. analüütilisest ajaloo filosoofiast. Sisuliselt kujutab analüütiline ajaloo filosoofia endast «kriitilise ajaloo filosoofia» ühte varianti. Selle voolu esindajateks on P. Gardiner, W. Dray, W. Walsh, A. Danto, R. Ely, R. Stover, M. Mandelbaum, H. Fain, F. Olafson jt., kes on koonnud rahvusvahelise ajakirja «History and Theory» ümber. Koolkonna põhimeetodiks on teaduse (antud juhul ajaloo teaduse) ja igapäevase teadvuse keele filosoofiline analüüsimine. Maailmavaateliselt väljendavad analüütilised ajaloo filosoofid liberaalse kodanluse seisukohti ja filosoofiliselt on tänapäeva subjektiivse idealismi esindajad. Kuid analüütiliste ajaloo filosoofide erialaste filosoofiliste tõekspidamiste kindlakstegemine on küllaltki keeruline. Väga harva väljendavad nad selgelt oma vaateid olemise ja mõtlemise vahekorra kohta. Lahendades ajaloo filosoofia eriprobleeme, esitavad nad tihti ka stiihilis-materialistlikke ja isegi objektiividealistlikke seisukohti.

Analüütilised ajaloo filosoofid on täpsustanud mitmeid aspekte ajaloo teaduse tunnetuslike võimaluste osas. Neid huvitab selle või teise tunnetusprotseduuri omapära ajaloo teaduses. Näiteks seletamine ajaloo teaduses, tõde ajaloolises tunnetuses, individuaalse ja üldise vaherkord ajaloo probleemides, põhjuslikkus ajaloo jne.

Analüütiline ajaloo filosoofia sündis kolmekümnendate aastate lõpus ja neljakümnendate aastate algul. Viiekümnendatel aastatel ja kuuekümnendate aastate algul sai analüütiliste ajaloo filosoofide tähelepanukeskmeks seletuse probleem. Narratiivile hakati erilist rõhku panema alates 1963.—1965. aastast, mil ilmusid mitmed monograafiad. Siiski ei saa väita, nagu oleks huvi narratiivi vastu tõrjunud välja seletuse, põhjuslikkuse jt. probleemide arutamise. Kuid narratiivi-probleematika on nagu fookus, milles kajastuvad Lääne analüütilise ajaloo filosoofia suurimad saavutused ja suurimad puudused.

Raske on öelda, millal täpselt algas elav arutelu narratiivi ümber. Sellelaolisi üldistusi on üldse riskantne teha, liiatigi puuduvad üldistavad eriuurimused nii nõukogude kui ka välismaa filosoofilises kirjanduses. Üheks pöördepunktiks saab nähtavasti pidada 1963. aastat, mil New Yorgis tuntud neopragmatisti ja marksismi kodanliku kriitiku S. Hooki toimetusel anti välja kogumik «Filosoofia ja ajalugu», milles leidsid kajastamist Ameerikas peetud ajaloo filosoofia sümposiumi materjalid. Ettekandega narratiivist esines seal M. White, kellest tuleb juttu allpool. Nõukogude Eesti ajaloolase E. Loone arvates oli oluliseks tähiseks ka W. Gallie töö «Filosoofia ja ajalooline tunnetus» (1964). (E. Loone seisukohti vt. «Voprossõ Filossofii» 1974, nr. 6.)

Nüüd lähemalt mõningatest narratiivikontseptsioonidest.

NARRATIIV JA MÄÄRAMATUS

Alustaksime W. Gallie raamatust. (Vt. W. B. Gallie, *Philosophy and Historical Understanding*. London, 1964.) Peab märkima, et Gallie on üks neid narratiividiskussioonist osavõtjaid, kes eelistab kasutada terminit «jutustus» (*story*). Sõna «narratiiv» kasutab ta kohati ja eelmise sünonüümina. Milles siis peitub jutustuse olemus Gallie järgi?

Üheks kõige olulisemaks jutustuse tunnuseks peab Gallie tema poolt kirjeldatavate sündmuste määramatust, nende edasise kulgemise prognoosimatust. Gallie tunnetab erinevusi ajalooteaduse jutustuste ja ilukirjanduslike jutustuste vahel, kuid samas näeb neil ka palju ühiseid jooni. Gallie järgi luuakse jutustus alati mingist situatsioonist, väljapääsu otsivatest inimestest. Ajaloolane aga ei oska prognoosida nende inimeste edasist tegevust, kellest jutustus kirjutatakse. Muidugi, ajalooteadus jutustab juba toimunud sündmustest, jutustus ajalooteaduses luuakse mingit lõppu silmas pidades. Kuid lugeja, lugenud läbi ainult pool raamatut, ei oska ei ajalooteadusliku töö ega ilukirjanduse puhul üksikasjaliselt öelda, kuidas sündmused arenevad edasi. Selles mõttes on nii ajalooteadus kui ka ilukirjandus ühesugused.

Gallie tahab ilmselt öelda, et nende nähtusevaldkondade kohta, millest jutustusi kirjutatakse, ei suuda inimesed formuleerida printsiipe, mis aitaksid neil tuleviku sündmusi tõsikindlalt prognoosida. Tagantjärele teadmine, *a posteriori* faktide teadmine on muidugi alati võimalik. Samuti võib kirjanik täie kindlusega öelda, et tema romaani kangeline sureb, juhul kui ta on juba otsustanud, et romaan lõpeb kangelase surmaga, Gallie loogika järgi ei ole inimestel aga teada printsiipe, mis aitaksid romaani esimeses osas antud algtingimustest tule-tada selle edasist käiku. Kokkuleppelisi žanrireegleid Gallie ilmselt ei arvesta nende printsiipide hulka.

Mis on Gallie narratiivikäsitluses oluline? Esiteks tuleb tõdeda, et inglise filosoof teeb valesti, kui väidab, et selline määramatus ja prognoosimatus on ajalooteaduses ainuvalitsevad. Tegelikult suudavad ajalugu ja teised ühiskonnateadused prognoosida nii tuleviku kui ka hilisema mineviku sündmusi, lähtudes varasema mineviku sündmustest. Muidugi suudavad nad seda esialgu vaid teatud piires ja teatud tõenäosusega. Niisiis määramatusega liialdamine kahandab Gallie mõtete kaalu meie silmis. Väärtuslik on aga Gallie idee ise määratleda narratiivi määramatuse kaudu. Allpool püüame näidata, et dialektilis-materialistliku juhuslikkuse ja määramatuse analüüsi korral on ka marksistliku ajalooteaduse metodoloogia piires võimalik narratiivi määramatusega siduda.

NARRATIIVLAUSED

Columbia ülikooli professor A. Danto oli esimene, kes viis narratiivi analüüsi lause tasandile ning hakkas rääkima erilistest narratiivlausestest (A. Danto, *Analytical Philosophy of History*. Cambridge Univ. Press, 1965). Ei ole vist liialdus öelda, et Danto narratiivikontseptsioon kuulub üldse parimate hulka, mida on pakkunud analüütiline

ANDRUS PORK

ajaloofilosoofia, ja et tema tööd (kuigi kannatavad idealistliku piiratuduse all) on analüütilise ajaloofilosoofia üldisel taustal ühed kirkamad.

Danto ei analüüsi narratiivi mitte ainult lause tasandil. Teda huvitab ka narratiiv kui erilaadne seletamise liik. Danto vaatleb samuti nn. molekul-narratiivi mõistet. Narratiivset aspekti püüab Danto tabada ka sõnu «kui... siis» sisaldavate lausetega juures.

Tuleb mõnnda, et Dantole on omane formaalse loogika terminoloogia kuritarvitamine. Ehitamata korralikke formaalseid süsteeme ja piiritlemata loogilist alfabeeti, kasutab Danto paljusid matemaatilise loogika sümboleid. Loogiline sümboolika ei muuda Danto mõtteid täpselt ja raskendab lugemist. Asi on selles, et tänapäeva loogika eristab paljusid eituse, järeldamise jne. liike, erinevates lausearvutuse süsteemides kasutatakse erinevalt ühtesid ja samu sümboleid. Danto ei vaevu aga oma sümboleid täpsustama ja tekitab sellega asjatu segaduse. Püüame Danto mõtteid edasi anda neid lihtsamasse keelde tõlkides.

Mis on narratiivlause? Danto järgi on see lause, mis kirjeldab antud hetkel toimuvaid sündmusi järgnevat sündmuste valgusel, ja teda ei ole võimalik formuleerida vahetu kogemuse baasil (A. Danto, *Analytical Philosophy of History*, lk. 143). Danto ise toob narratiivlause näiteks lause «Kolmekümneaastane sõda algas 1618. aastal». Kui keegi oleks tolle lause sõnastanud 1618. aastal, oleks see lause ka tol momendil olnud õige. Narratiivlause omapäraks Danto järgi aga ongi just see, et toda ei saa formuleerida, enne kui on toimunud hilisem sündmus (sõja lõpetamine). Narratiivlause sõnastatakse alati siis, kui järgnev sündmus on saanud juba minevikuks. Et ajaloo-teadus sisaldab endas alati võimalusi kirjeldada mingit konkreetset ajaloosündmust uute ja hilisemate sündmuste valgusel, ei saa narratiivlause hulk antud ajaloo-sündmuste kohta olla kunagi lõplik. Sellest johtub ka see, et «ideaalne kroonikakirjutaja», sündmuste kaas-aegne, ei saa Danto arvates iialgi anda asjade täielikku ja ammendavat kirjeldust.

Kuidas suhtuda Danto narratiivlause kontseptsioonisse? Kriitikud on väitnud, et narratiivlause on mõttetud, kui nad kirjeldavad ajaloolise indiviidi tegevust nende sündmuste valgusel, millest tegevuse sooritajal endal ei saanud aimugi olla. Narratiivlause tulevat asendada selliste lausetega, milles väljendatud mõte oleks printsiipiaalselt arusaadav ka antud ajaloolisele indiviidile. Näiteks tulevat Lutheri tegevuse tagajärgi kirjeldada, jäädes Lutheri enda mõttemaailma pii-ridesse. Selge on, et niisugune narratiivlause kriitika on puhtalt kodanliku historismi ja faktograafia sünnitus. Kui ajaloolane ei välju tema poolt analüüsitud ajalooliste isikute enda mõttemaailma raamidest, ei saaks me öelda, et reformatsioon ja talupoegade sõda Saksa-maal väljendasid feodaalühiskonna kriisi. Me ei saaks öelda, et Cromwelli tegevus soodustas Inglismaa kujunemist oma aja kõige eesrindlikumaks kapitalistlikuks riigiks, jne.

Meie arvates on narratiivlause mõiste igati vastuvõetav. Seda saab tõlgendada kui lauset, mille teadlane formuleerib, kui tal ei ole antud sündmuste valdkonna kohta piisava prognoosimisjõuga teooriat. Näiteks on selge, et sotsiaal-teaduste (ka kõige eesrindlikuma marksistliku

ühiskonnateaduse) käsutuses ei ole tänapäeval veel teooriat, mis sõja puhkemise päeval võiks täpselt öelda, kui kaua see kestab (vrd. näide Kolmekümneaastase sõjaga). Danto viga on selles, et ta ei arutle dialektiliselt. Ta ei näita küllalt selgelt, kuidas ajalooteaduses toimub üleminek narratiivlausetelt mittenarratiivsetele lausetele. Ajalooteadus pole muidugi ainus narratiivsete teadmiste pärusmaa, sellist teadmiste taset võib kohata kõikides konkreetseid protsesse uurivates teadustes. Teaduse ideaal on narratiivse teadmise kõrvaldamises, üleminekus täpselt prognoosivale teorialle. Ja ka ühiskonnateadustes (järelkult samuti ajalooteaduses) kohtame valdkondi, kus tänaseid sündmusi juba praegu kirjeldatakse tulevaste sündmuste valguses. Näitena saab siin tuua kas või meie ajastu analüüsi NLKP ja rahvusvahelise kommunistliku liikumise dokumentides. Lihtsalt, oma praegusel arenguetapil on marksistlik ühiskonnateadus võimeline tulevikku prognoosima üldisemas plaanis. Detailsete ennustuste osas on täpsusaste väiksem. Kuid teaduse edasine areng viib meid üha lähemale ja lähemale tuleviku täpsemale prognoosimisele.

Narratiivseks loeb Danto ka seletust, kus seletatakse mingit muutust. Siinkohal kasutab Danto terminit «aatom-narratiiv» (*atomic narrative*). «Aatom-narratiiv» koosneb Danto arvates kolmest väitest. Esimene väide teatab meile, milline oli mingi nähtus teatud ajamomendil. Kolmas väide teatab meile, milliseks on muutunud seesama nähtus kolmandal ajamomendil. Teine väide kirjeldab meile «põhjuslikku episoodi», mis muutis uuritava nähtuse selliseks, nagu too on kolmandal ajamomendil. Teine väide ühtlasi seletab meile, miks nähtus elas läbi sellise muutuse. Kõik see kokku aga ongi «aatom-narratiiv». Edasi toob Danto oma terminoloogiasse sõna «molekul-narratiiv». «Molekul-narratiiv» on tema järgi see, mis koosneb paljudest «aatom-narratiividest». Ilmselt on tol skeemil mingi mõte, kui mitte nõuda temalt liigset loogilist rangust. Ei ole aga otstarbekas siduda narratiivi mõistet just kolme lausega, sest reaalses tekstis võivad mingi nähtuse muutumise ja tolle muutuse põhjuste kirjeldused stilistilistel kaalutlustel olla valatud mitmesugusesse lauselisse vormi. Pole ka põhjust arvata, et «molekul-narratiiv» kirjeldab ühte lineaarset muutuste ahelat — tolle mõiste määratlusele tuleks lisada, et ajalooteaduses moodustuvad hierarhia kirjeldavad protsessid iseenesest, põimuvad üksteisega, suhtuvad üksteisesse nagu osa ja tervik või nagu ühe terviku komponendid. Danto, tõsi küll, mitte just eriti selgelt, osutab niisugusele hierarhilisuse printsiibile ka ise.

Narratiivses ajaloo ei pea ameerika professori arvates kehtima loogiline rangus. Kui A-st tuleneb B ja B-st tuleneb C, siis ei tähendavat too alati, et A-st tuleneb C. Kahjuks ei illustreeri Danto oma mõtteid küllaldaselt näidetega, et oleks lõpuni selge, mida ta silmas peab. Ilmselt on ta seisukohal, et narratiivses ajalooteaduses ei ole reaalne sõnatarvitus nii range, et formaalse loogika reegleid alati rakendada saaks. Selles suhtes on Dantol muidugi täielik õigus.

Üheks Dantole iseloomulikuks jooneks on ajalooteaduses mitmesuguste põhjuslike seoste osatähtsuse hüpertrofeerimine. Tema jaoks kirjeldab iga narratiiv nii või teisiti põhjuslikult seotud ajaloolisi sündmusi. Danto piiratus seisneb siin selles, et ta ei näita ära teisi

võimalikke seoste liike narratiivis kirjeldatavate nähtuste vahel: näiteks osa ja terviku suhteid, tingimuslikke suhteid, funktsionaalseid suhteid jne.

AJALUGU JA «KROONIKA»

Harvardi ülikooli professori Morton White'i narratiivikontseptsioon erineb oluliselt A. Danto omast. White vaatleb eri lauseliike narratiivis nende formuleerimise seisukohalt ja nende rolli järgi narratiivi üldstruktuuris. Seejuures ei anna White selget vastust, mida tema peab narratiiviks, ta ainult näitab, et peab ajalugu ja «kroonikat» narratiivi alaliikideks. Professor White'i analüüs keskendubki mitmesuguste ajaloos ja «kroonikas» esinevate lausetüüpide vaatlemisele. Püüame mõne sõnaga kirjeldada tema vaateid.

Esiteks arvab White, et kõik narratiivi laused kirjeldavad tavaliselt ühte «keskset subjekti», ühte nähtust, millest siis narratiiv kui niisugune luuakse. Selliseks «keskseks subjektiks» saavad olla näiteks mingi riik, rahvas, sõda jne. White märgib, et põhimõtteliselt võib luua narratiive ka ilma tolle «keskse subjektita». Narratiiv «keskse subjektiga» on tema arvates lihtsalt narratiivi kõige levinum liik. Imestama paneb asjaolu, et ta ei söanda narratiivile anda mingit kindlat definitsiooni, välja tuua ühtegi narratiivi eristavat tunnust. Pole ju mõtet üksikasjalikult analüüsida nähtuse liike, kui me ei ole endale selgeks teinud, mida nähtuse enda all üldse mõistame. Vabandavaks asjaoluks ei ole siin meie arvates ka see, et keegi teine saab nähtust (narratiivi) määratleda teistmoodi, et metodoloogias eksisteerib alati alternatiivsete ja üksteist täiendavate definitsioonide ja käsituste võimalus.

Põigelnud niiviisi kõrvale narratiivi kui terviku määratlemisest, liigub White edasi narratiivi komponentide eritlemise teel. Teda huvitab eelkõige narratiivi väidete ja lausete liik. White toob sisse mõiste «kausaalsed väited». Viimased olevat nood, mis sisaldavad kas sõnu «sellepärast et» või otseselt viitavad millegi põhjustele. Näiteks «Põhjasõda algas sellepärast, et Venemaal oli vaja jõuda Balti merele». Väited, millel seesugused tunnused puuduvad, tituleerib White «mittekausaalseteks väideteks».

Nüüd leiab White võimaliku olevat piiritleda, mida tema mõistab «kroonika» all. Kroonika on tema jaoks «mittekausaalsete» üksikväidete hulk. Kroonika on tõene siis, kui kõik tema komponentväited on tõesed. Ajalugu olevat aga kroonikast kõrgemal asuv kirjutise liik. Ajalugu sisaldavat «kausaalseid väiteid» (M. White, *Foundations of Historical Knowledge*. New York, 1965). Kroonika väited on White'i järgi ajaloo väidete komponentideks. Viimane on ka arusaadav, kui silmas pidada White'i antud määratlusi. Kasutades Põhjasõja näidet, saab öelda, et toodud «kausaalne väide» koosneb kahest kroonika väitest, millest esimene konstateerib Põhjasõja algust, teine Venemaa välispoliitilisi püüdlusi.

Kuidas suhtuda toodud mõtetesse? Meie arvates tuleb White'i kontseptsioonis eristada filosoofiliselt mõtestatud poolt naivistlikust. Tähelepanuväärne on tema katse eristada narratiivi, mis sügavamalt kirjeldab põhjuslikke suhteid, ja narratiivi, mis lihtsalt kommenteerib

fakte. Meie arvates ei ole otstarbekas siduda mõistet «ajalugu» teatud lausevormiga. Ilmselt saab igas ajaloolases töös leida «sellepärast et» lausekonstruktsioone, järelikult on raske (või isegi võimatu) eristada puhast kroonikat White'i mõttes. White tahab ajaloo metodoloogiat taandada ajaloo uurimise loogilisele ja gnoseoloogilisele analüüsile lausete tasandil. Viimane ülesanne on tehniliselt väga raske, kuigi mitte võimatu. White'i emotsionaalselt tõlgendades tuleks möönda, et ajalugu tema arvates on niisugune uurimus, mille tekstis leidub küllaltki palju (võrreldes millegi muuga) «kausaalseid väiteid». See tähendaks aga lihtsustamist. Tegelikult jääb ikkagi põhiliseks teeks ajaloo uurimuste analüüsil nende vaatlemine sisulise tasandiga seoses. Ainult põhjalikul tutvumisel teose ja uurimisteemaga saab öelda, kas antud narratiiv jääb puhtalt konstateerivale tasandile või toob esile ka põhjuslikke seoseid. Muidugi on selline hinnang alati veidi subjektiivne ja võimalikud on erinevad tõlgendused. Kuid analüüs lause tasandil, sisulist aspekti arvesse võtmata, kätkeb endas subjektiivsuse momente palju rohkem. Lauseanalüüsi korral võib uurija langeda teose stilistiliste iseärasuste ohvriks. Tõepoolest võib ju konstruktsiooni «sellepärast et» sagedasti tarvitada lihtsalt stilistilistel kaalutlustel. Meie arvates piirduvad aga lauseanalüüsi võimalused tänapäeval siiski veel ajaloo uurimuste üksikute lõikude tõlgendamisega, paarist-kolmest lausest koosnevate gruppide uurimisega. Tervet monograafiat tolle meetodiga uurida oleks riskantne.

Kroonika laused jagab White omakorda baaslauseteks ja derivatiivseteks lauseteks. Nn. baaslaused kirjeldavad mingeid põhilisi fakte antud «keskse subjekti» arenguloos. USA ajaloo puhul on nendeks faktideks näiteks Iseseisvussõda, kodusõda, 20. sajandi suur majanduskriis jne. «Derivatiivsed» laused kirjeldavad tähtsamate faktide põhjusi ja tagajärgi. White on arvamisel, et baaslausete valikul ei ole peale ajaloolase enda suva mingisuguseid üldisi kriteeriume. Printsipiaalselt saab ajaloolane White'i arvates valida oma uurimuse jaoks ükskõik milliseid põhilisi fakte. Tegemist on relativismi väga ilmeka näitega. Marksistliku filosoofia järgi eksisteerib tegelikkuses faktide objektiivne hierarhia, ühed faktid on tähtsamad ja teised on antud sündmuste süsteemis vähem olulised. Faktide hindamisel ja tõlgendamisel lähtub ajalooteadus (marksistlik ajalooteadus) teooriast ja just teooria võimaldab tal öelda, kuidas hinnata seda või teist fakti. Näiteks tuleneb materialistlikust ajalookäsitusest, et tööstuslik revolutsioon on Euroopa riikide arenemises olulisem fakt kui Pippin Lühi-kese kasv. Muidugi on jutt sellest, et kahte hinnanguprotseduuri saab võrrelda siis, kui nende hindajail on ühine eesmärk — näiteks välja selgitada, miks just Euroopas sündis marksistlik ideoloogia või milles peituvad Venemaa sotsialistliku revolutsiooni põhjused. Kui White tahab öelda seda, et keegi ei saa keelata ajaloolasel oma eesmärgiks seadmast pisilugude jutustamist või ühiskonna majandusliku arengu seisukohalt vähetähtsate faktide kirjeldamist, siis on tema relativism muidugi põhjendatud. Kuid küsimuse niisugune asetamine on absurdne, sest nii saab õigustada ka näiteks vöilillede ja kosmoselendude ning singivöileibade ja riigipiiride seoste uurimist. Lähtuda tuleb ikkagi ühiskonnateaduste sotsiaal-objektiivsusest väärtusest — öppida tundma ühiskonna arengu seaduspärasusi.

ANDRUS PORK

White teeb kaks põhilist viga. Esiteks liialdab ta narratiivi liikide eristamisel loogilis-tehniliste detailidega. Teiseks ei usu ta, et narratiivi põhiliste faktide valikul saaks olla mingit objektiivset sisu.

TERVIKU JA OSA SEOSED

M. Mandelbaumi, USA John Hopkini ülikooli professori arvates tuleb põhiliseks narratiivis kirjeldatavaks seoseliigiks pidada terviku ja osa seoseid (M. Mandelbaum, A Note on History as Narrative. — «History and Theory», 1967, k. 6, nr. 3; M. Mandelbaum, Objectivism in History. Teoses: Philosophy and History. Toim. S. Hook, New York, 1963).

Mandelbaum arutab kahte küsimust: kas ajalooteadus on oma olemuselt narratiivne ja miks on osa ja terviku kaudu antud narratiivi iseloomustus parem kui teised.

Õelda, et narratiiv kirjeldab põhjuslikke seoseid, on Mandelbaumi arvates liiga kitsas. Narratiiv andvat ka muulaadset informatsiooni. Kõige õnnestunumaks loeb Mandelbaum teesi, et narratiiv näitab ära, kuidas kirjeldatavad objektid suhtuvad mingisse tervikusse. Narratiiv andvat meile mingi ajaloolise terviku kirjelduse tema osade kaupa. Siit siis ka väide, et terviku ja osa suhted on narratiivis määravad. Mandelbaum puudutab samuti «keskse subjekti» mõistet, sest mis see tervik muud on kui keskne subjekt. Asjaolu, et ei suudeta selget vahet teha tõelise ja näilise keskse subjekti vahel, viib Mandelbaumi arvates tihti asjatutele relativistlikele mõtisklustele.

Mandelbaumi arvates on sagedane olukord, kus tõeliseks kirjeldamise objektiks on näiteks USA föderaalvalitsemise süsteem, näiliseks aga USA kui riik tervikuna. Kui oleks selgelt öeldud, et «keskseks subjektiks» on föderaalvalitsemise süsteem, oleks kõik korras. Kui näiliselt aga on «subjektiks» USA, hakkavat relativistid rääkima, et USA-d saab kirjeldada paljudel eri viisidel ja tema baasfaktide valik on täiesti suvaline.

Kas ajalooteadus on oma olemuselt narratiivne? Sellele küsimusele vastab ameerika filosoof eitavalt. Kuigi tema enda narratiivimääratlus ei ole eriti range ning alati ei ole selge, mida ta täpselt mõtleb, kui ta võitleb ajalooteaduse olemusliku narratiivsuse vastu, on «antinarrativism» Mandelbaumi lipukirjaks pea kõigis mõtisklustes ajaloo üle.

Mandelbaum lähtub sellest, et narratiivses vormis saab kirja panna ikkagi seda, mis on juba välja uuritud, narratiiv tema järgi eeldab uurimistöo lõppemist. Uurimisprotsess ajalooteaduses iseenesest ei saa aga kunagi olla narratiivne, ütleb Mandelbaum.

Kuidas hinnata Mandelbaumi filosoofiat? Meie arvates on tema narratiivkontseptsioon, nii napid kui selles sisalduvad teesid ongi, üks huvitavamaid Lääne filosoofias. Põhimõtteliselt ei saa midagi olla selle vastu, et vaadelda terviku ja osa suhteid kui põhilisi suhteid, mida kirjeldab narratiiv. Tõsi küll, niisugune määratlus venitab narratiivi mõiste liialt laiaks. Mandelbaumile saab ette heita vahest seda, et ta ei anna täit selgust, mida ta lõppude lõpuks narratiiviks peab. Meile näib, et protesteerides ajalooteaduse kui narratiivse teaduse vastu,

eristades uurimisprotsessi ja narratiivi, eeldab Mandelbaum ka mingit teist ja juba kitsamat narratiivimääratlust, mis temal assotsieerub kõnekeele sõnaga «jutustama».

Kaheldamatuks positiivseks väärtuseks Mandelbaumi narratiivikontseptsioonis ja tema ajaloo filosoofias üldse on võitlus teoreetilise ajalooteaduse eest, võitlus selle eest, et ajaloo teadus annaks rohkem üldistusi ja püüaks formuleerida seaduspärasusi.

NARRATIIVI «PERTSEPTIIVNE MUDEL»

A. Louch püüab narratiivi tõlgendada, lähtudes analoogiast visuaalse pertseptsiooniga (A. R. Louch, *History as Narrative*. — «History and Theory», 1969, k. 8., nr. 1). Louch püüab vältida narratiivi rangeimat loogilist analüüsi, viies jutu belletristlike analoogiate pinnale. Ajaloolane on tema jaoks nagu rändur, kes viibib võõral maal ja püüab kirjeldada seda, mida ta näeb. Sellest tuleb loogiliselt välja, et kõige parem oleks asja iseoma silmaga näha. Ja tõesti, narratiiv ongi Louchi jaoks midagi sellist, mis luuakse ideaali (näha midagi oma silmaga) puudumisel. Narratiiv kirjeldab Louchi arvates muutusi, protsesse. Siinkohal pöörab aga Louch erilist tähelepanu sellele, et igas ülevaates on «augud», et ülevaade ei saa olla pidev. Narratiivi ideaaliks pidavatki olema võimalikult suure pidevuse saavutamine, protsesside kirjeldamine nende vahetus «voolavuses», pidevuses. Louchi kontseptsioon on üks nõrgemaid. Louch teeb sisuliselt ainult ühe operatsiooni — seletab narratiivi mõistet analoogia kaudu, annab talle nii-öelda projektiivse määratluse. Määratlust lahti mõtestades selgub kohe tema abitus ja piiratus. Nägemistaju uurimisel on meil ju samuti tegemist diskreetsete tajühikutega. Taju spetsiifika sõltub vastuvõetavate objektide tüübist. Taju uurimisel me kasutame jällegi neidsamu teraviku ja osa, seose, ruumi, aja jt. mõisteid. Öelda, et narratiivi saab mõista, kui mõista taju, on tees, mis nõuab konkreetset lahtimõtestamist ja loogilist analüüsi. Viimast aga Louch ei tee.

NARRATIIVI «RATSIONAALNE MUDEL»

Ajaloo seletuse diskussiooni käigus leidis suurt tähelepanu nn. ratsionaalne seletus, mille all mõeldi inimese käitumise seletamist tema kavatsuste ja eesmärkide kaudu. Harvardi filosoof F. Olafson peab narratiivi analüüsil kõige tähtsamaks inimese teadliku käitumise kirjeldust (F. A. Olafson, *Narrative History and the Concept of Action*. — «History and Theory», 1970, k. 9, nr. 3). Sellepärast nimetaksimegi tema kontseptsiooni narratiivi «ratsionaalseks mudeliks».

Ka Olafson analüüsib narratiivi lause tasandil. Kuid tema peab narratiivi juures tähtsaks õieti küll ainult «tegevuslauseid» (*action sentences*). Termin ise pärineb Dantolt. Olafson ongi Danto narratiivlausete kontseptsiooni kodanlikke kriitikuid. Tema jaoks on «tegevuslauseid» narratiivis alati antud nii, et nad oleksid põhimõtteliselt mõistetavad ka tegutsevatele individidele. Ja umbes samamoodi nagu klassikaline neopositivism nõudis kõikide teaduslike väidete taandata-

vust meelelist kogemust kirjeldavatele väidetele, niisamuti nõuab Olafson, et kõik narratiivlauseid oleksid taandatavad «tegevuslause-tele». Kui veel kord kasutada Danto kontseptsiooni analüüsimisel nimetatud näidet, võib öelda, et Olafson nõuab, et kõik Lutheri tegevust analüüsivad väited oleksid tagasiviidavad sellistele «tegevuslause-tele», mis oleksid mõistetavad ka Lutherile endale. Seesugune nõue on absurdne ja ei sobi kokku teadusliku ajalookäsitusega. Kõige selle tõttu tundub meile, et Olafsoni «ratsionaalne mudel» on üks selgemaid ühekülgse faktograafilise ajalooteaduse apoloogiaid Lääne ajaloofilosoofias.

NARRATIIV JA «SÜNTEETILINE TERVIK»

W. Dray peab keskseks narratiivi «sünteesilise terviklikkuse» ehk «sünteesilise ühtsuse» ideed (*synthetic unity*). Oma narratiivkontseptsiooni on Dray esitanud mitmes artiklis (W. H. Dray, Mandelbaum on Historical Narrative. — «History and Theory», 1969, k. 8, nr. 2; W. H. Dray, On the Nature and Role of Narrative in Historiography. — «History and Theory», 1971, k. 10, nr. 2). Kanada filosoof viitab ka mitmetele teistele narratiivi tunnustele. Kirjeldaksime neid.

Dray vastandab narratiivse ajalookirjutamise «läbilõikelisele» ajaloole. «Läbilõikelise» ajalookirjutamise näideteks võiks olla mingi ajastu (Rooma impeerium, renessanss) ühiskondliku elu analüüs probleemide kaupa. Ilmselt assotsieerub Drayle narratiivi mõiste ikkagi eelkõige mingi üksikprotsessi kirjeldamise mõistega. Ühiskonna majanduse või sotsiaalse struktuuri uurimine nähtavasti ei ole tema jaoks narratiivne. Hinnates Dray sellist seisukohavõttu, tuleb mõnda, et see on küllalt järjekindel ja mõttekas. Täpsustama oleks pidanud aga toda, millised on võimalused narratiivsete tekstilõikude esinamiseks mittenarratiivses uurimuses. Ilmselt on ka «läbilõikelise» ajalookirjutamise puhul võimalus lülitada teksti narratiivseid lõike. Näiteks saaks orjandussuhete analüüs hilises Rooma impeeriumis sisaldada narratiivi nende suhete arengust kuskil provintsis.

Kuidas suhtub Dray «keskse subjekti» mõistesse? Kanada filosoofi arvates on see narratiivi oluliseks tunnuseks. «Keskse subjekti» mõiste aitab Dray meelest eristada lihtsat kronoloogilist ülevaadet, millel puudub siduv objekt, narratiivist, millel too objekt (subjekt) on olemas. Kahjuks Dray ei analüüsi Mandelbaumi huvitavat mõtet tegelikust ja näilisest «kesksest subjektist». Mandelbaumi ideed kasutades võiks ju öelda, et kronoloogilisel ülevaatel puudub just tegelik «keskne subjekt». Näiline, liiga üldine «subjekt» on aga tihti olemas (näit. «tähtsamate sündmuste hulk antud ajavahemikul»). Muidugi, lõplik otsus langetatakse alati sisulise teooria tasemel.

Dray vaatleb narratiivi ennast kui teatud ajalooseletamise liiki. Põhjuslike seoste kirjeldamine ei ole Dray arvates alati oluline. Dray läh- tub temale endale kuuluvast seletuse ülilaiast määratlusest, mille järgi põhjusliku seaduse olemasolu ei ole seletamise vajalikuks tingimuseks. Dray viitab ka sellele, et narratiiv peaks püüdma saavutada sünd- muste kirjeldamise võimalikult suurt pidevust, kõrvaldama kirjelduse algul esineva sündmuste edasise arengu määramatuse jne.

Dray lemmikideeks on aga «süntheetilise terviklikkuse» mõte. Tegelikult varjub selle all üsnagi tavapärane idee. Narratiivi omapära Dray järgi seisneb selles, et ta seob ühte tervikusse eriaegselt eksisteerivad osad. Narratiivi mõistetakse alles lõpus.

Idee, et iga narratiiv annab pildi mingist ajalooliste sündmuste kogumist, joonistab välja mingi terviku kontuurid, ei ole iseenesest väär. Viljakas on ka mõte, et narratiivi täielik mõistmine saavutatakse alles lõpus. Viimane viitab ju sellele, et narratiiv luuakse siis, kui teoreetiline teadmine antud valdkonna nähtuste kohta on mitte-täielik, kui sündmuste kulgu tolles valdkonnas ei suudeta veel täielikult prognoosida. Drayle võib ette heita aga seda, et tema vaated kannavad teatud skemaatilisuse pitsert. Dray nagu teistegi analüütikute vaated võimaldavad mitmesugust tõlgendamist. Nii pole selge, kas Dray arvates saab narratiivselt kirjeldada ka protsesse, mis ei ole seotud inimeste tegevusega.

Drayd iseloomustab vaen teoreetilise ja üldistava ajalooteaduse vastu. Samal ajal on mõningaid viiteid, et kuuekümnendate aastate lõpuks on Kanada filosoof oma vaateid mõnevõrra revideerinud.

KODANLIKE NARRATIIVIKÄSITUSTE ASPEKTID

Püüaksime nüüd eelnevast lähtudes teha üldistusi.

Üheks tüüpiliseks jooneks kodanliku narratiividiskussiooni juures (sama nähtus on omane ka seletuse arutelule) on diskussiooni raskuspunkti ülekandmine narratiivi määratlemisel ajalooteaduse narratiivsusale. Meie oma artiklis püüdsime küll vaadelda just narratiivi määratlemisega seotud momente. Kodanlikus ajaloo filosoofilises kirjanduses tervikuna aga prevaleerib tendents vaadelda probleemi teist aspekti. Sageli püütakse väita, et ajalooteadus on oma olemuselt narratiivne. Vahel kohtab ka vastupidiseid seisukohti (näit. Mandelbaum). Mis mõte on aga seda probleemi arutada, kui narratiivi mõiste ise ei ole määratletud. Nimetatud lähenemisega püütakse kodanlikus ideoloogias diskrediteerida materialistlikku ajalookäsitust. Kui väidetakse, et ajalugu on narratiivne, tehakse sellest tavaliselt kohe järeldus, et ajaloo seaduspärasusi avastada ei ole võimalik ja järelikult ajalooline materialism on väär. Kui aga mõõndakse teoreetilise teadmise osakaalu ajalooteaduses, pakutakse teoreetiliste kontseptsioonidena välja kodanliku ajaloo filosoofia ja sotsioloogia enda skeemid. Mõlemal juhul on lõpptulemus ideoloogiliselt ja teaduslikult väärtusetu. Teine tee välistab teadusliku ajalookäsituse mitte gnoseoloogia, vaid ajalootooria tasemel. Meie oma artiklis püüame aga kriitiliselt vaadelda kodanliku ajaloo filosoofia neid aspekte, mis põhimõtteliselt saaksid anda üht-teist kasulikku ka teadusliku, marksistliku ajaloo metodoloogia mõningate probleemide arutamisele.

Millised on siis kodanlike mõtlejate poolt eristatud narratiivi tunnused? Nagu juba toodud näidete põhjal võib järeldada, pakub Lääne ajaloo filosoofia selles suhtes kirevat pilti. Seni puudub nii marksistlikus kui ka kodanlikus filosoofias tõsisem katse narratiivkontseptsioone süstematiseerida. Pakuksime omalt poolt süstematiseerimise ühe võimaliku variandi.

ANDRUS PORK

Esimest narratiivi tunnuste gruppi võiks tinglikult nimetada ontoloogiliseks. See nimetus on tinglik — nagu ka kõik järgmised just seetõttu, et kodanlike filosoofide poolt eristatud tunnuste grupeerimiseks kasutame marksistlikku terminoloogiat. Siia kuuluksid osa ja terviku suhete kirjeldamine, põhjuslike ja tingimuslike suhete kirjeldamine, «keskse subjekti» olemasolu. Siia kuulub ka nõue, et narratiivi saab kirjutada juba möödunud, toimunud sündmuste kohta, samuti tees, et narratiiv on seotud määramatuse ja juhuslikkusega.

Teist narratiivi tunnuste gruppi saaks tinglikult nimetada gnoseoloogiliseks. Tuletame siin meelde, et narratiivi peetakse kirjelduse, vahel aga ka seletuse liigiks. Mõnikord analüüsitakse narratiivi küsimuste abil, väidetakse, et narratiiv on vastus küsimusele, «kuidas selline ajalooline situatsioon kujunes».

Kolmandat narratiivi tunnuste gruppi võiks nimetada loogiliseks. Siinkohal peame silmas katseid määratleda narratiivi ebarange järelduse tüübina, määratleda teda loogilise sümboolika abil.

Neljandat narratiivi tunnuste gruppi nimetaksime aksioloogiliseks. Narratiivi ning väärtuste ja hinnangute probleemid on kodanlikus filosoofias omavahel seotud. Öeldakse, et narratiivi põhiväidete valik on vaba ja määratletud ajalooalaste väärtushoiakutega.

Viiendat tunnuste gruppi saaks nimetada sotsioloogiliseks ja psühholoogiliseks. Siia lülitaksime katsed käsitleda narratiivi kui eranditult inimese tegevusaktide kirjeldust, taandada narratiivi mõiste meelise taju mõistele, näha narratiivis inimeste eesmärkide ja motiivide fikseerimist kui põhiülesannet.

Marksistlikult asja vaadates võivad kõne alla tulla eelkõige esimese nelja grupi tunnused. Probleemaatiliseks jääb muidugi loogiline terminoloogia, kuivõrd see võib taanduda lihtsalt loogilise sümboolikaga mängimiseks, millel aga sisulise filosoofia seisukohalt erilist tähtsust ei ole. Kodanlike mõtlejate teese tuleb loomulikult käsitleda materialistlikult dialektikast lähtudes.

Kahtlasem oleks viienda grupi tunnuste kasutamine, isegi kui kodanliku psühholoogia ja sotsioloogia mõisted asendada marksistlike mõistetega. Vaevalt on mõtet narratiivi määratleda nii, et teda kui terminit saab kasutada ainult inimtegevuse analüüsiks.

NARRATIIV JA MARKSISM

Kuidas saaks narratiivmõistet kasutada marksistlikus ajalooteaduse (ka kirjandusajaloo) metodoloogias?

Võidakse muidugi ja mitte päris alusetult öelda, et termin «narratiiv» ei sobi üldse meie teaduse metodoloogiasse, et ta tuleb asendada teise sõnaga. Kuid asendada narratiiv sõnaga «jutustus» ei ole meie arvates ilmselt õige. Viitasime sellele ka artikli alguses. Narratiivi tuleks siiski käsitleda kui teaduse metodoloogia mõistet, mille sisu antakse määratluse teel, mitte ei laenata kõnekeelest. Sel juhul on aga otstarbekam vältida kõnekeele termineid. Narratiiv ajaloo teaduse metodoloogia terminina jääb ikkagi problemaatiliseks. Juhul kui leitakse sobivam sõna, võib nimetatud termini südamerahuga kõrvale

heita. Artikli tervikkuse huvides kasutame aga nimetatud terminit edasi. Probleemil, mille lahenduse skitseerimisel saaks kasutada terminit «narratiiv», on ju reaalne sisu.

Millised oleksid siis narratiivi põhitunnused? Esiteks saab narratiivi käsitleda kahes plaanis: see võib olla mingi teadmise liik (narratiivne teadmine) ja teiseks võib see olla mingi tekst (narratiivne tekst). Oma määratluse püüaksime anda eelkõige teadmiste aspektist lähtudes.

Narratiivne teadmine on meie arvates alati teadmine mingist ajaloolisest protsessist, mis on mingi nähtuse konkreetne ajas ja ruumis kulgev areng. Selliste protsesside näideteks saaksid olla Kreeka poliste poliitiline areng pärast sõdu Pärsiaga, Hispaania renessansikirjanduse evolutsioon jne.

Narratiivne teadmine võiks olla määratletud kui teatud tasemeni ebapiisav teadmine ajaloolisest protsessist. Narratiivse teadmise puhul on meil üldjoontes ülevaade, millistest komponentidest antud arenev nähtus koosneb ning millised on nimetatud komponentide ja nähtuse kui terviku võimalikud seisundid. Kuid ilma konkreetse ajaloolise uurimiseta ei saaks me öelda, missugune on arenev nähtus täpselt igal konkreetsel ajamomendil. Teiste sõnadega, meie teoreetilised teadmised antud ajaloolise nähtuse kohta ei võimalda meil näiteks protsessi algseisundi kohta käiva informatsiooni põhjal prognoosida protsessi kulgu järgnevatel ajamomentidel. Näiteks, me võime teada, milliste riikide esindajad sõitsid Napoleoni purustamise järel Viini kongressile, millised olid diplomaatide ja valitsejate poliitilised plaanid ja isiklikud omadused ning millised tolleaegse ühiskonna poliitilise arengu seaduspärasused üldse. Kuid kõigest sellest ei piisa, et kongressi alguse kohta käivast materjalist ja seaduspärasuste tundmisest, edasist konkreetset faktilist materjali teadmata, tuletada kongressi täpne käik.

Narratiivse teadmise enda määratlus on meie arvates ikkagi pigem orientatsiooniline ja heuristiline mõtteline «mudel» kui eksaktne loogilis-matemaatiline vormel. Nii võib narratiivseks pidada ilmselt ka neid teadmise juhtumeid, kui me ei oska isegi üldjoontes prognoosida areneva nähtuse kõiki põhiseisundeid ja komponente (näit. Viini kongressist osavõtjate koosseisu selle lõppedes). Selles mõttes võiks narratiivset teadmist pidada meie määratluse «nõrgendatud» variandiks.

Narratiivse teadmise mõiste marksisti jaoks on dialektiline. Üks valdkond, kus too dialektika ilmneb, on lähenemise täpsusaste. Täiesti loomulik, et suurema täpsusastmega asja vaadates võivad paljud esimesel pilgul teoreetilistena näivad teadmisvaldkonnad osutuda narratiivseteks. See, mis ühe täpsusastme juures näib aga narratiivne, võib teise täpsusastme juures näida puhtalt konkreetse ajaloolise valdkonnana, kus igasugusest teoreetilisest üldistamisest on veel vara rääkida. Kui nimetada ühte teadmisvaldkonda narratiivseks, tuleb endale alati aru anda, millises ulatuses ja millise täpsusastmega me asjast räägime. Näiteks võib meie teadmine mõne majandusliku protsessi kohta tunduda küllalt narratiivsest, võrreldes teadmise mehaanika mõne protsessi kohta, ja samal ajal küllalt «täppisteaduslik», võrreldes sellega, mida teame Saksi Augusti Riia-sõjakäigu kohta. Muidugi, sellisel ümberhindamisel on omad piirid, kuid need johtuvad juba erinevate teadusharude sisulisest materjalist. Sama on

eriti ilmne dialektilise kategooriatepaari «paratamatu—juhuslik» puhul. Asi, mis igapäevase teadvuse seisukohalt võib näida küllalt juhuslik ja ootamatu (näit. päikesevarjutus), on astronoomia seisukohalt täiesti kindel ja paratamatu.

Narratiivseks tekstiks saaksime nimetada sellist teksti, mis teatud ajaloolise protsessi kohta annab meile ainult narratiivset teadmist. Kui meil on tegemist keeruka tekstiga, kus saaks eristada nii narratiivseid kui ka mittenarratiivseid osi, peaks teksti lõpphinnang kooruma eri tekstiosade sisulise kaalu võrdlusest. Kui esimesel pilgul narratiivisena näiv tekstiosa teksti kui terviku struktuuris omab ainult teoreetilise osa illustreerimise funktsiooni (s. t., oleks põhimõtteliselt tuletatav teoreetilisest osast), on tekst muidugi mitte narratiivne ja kuulub puhtalt ajalooliste protsesside teooria tekstide valdkonda. Samuti saab vähemalt mõttelise eksperimendi korras eristada stilistilist ja tõelist narratiivi. Esimest tüüpi narratiiv võib olla loodud ka juhul, kui meil antud ajaloolise protsessi kohta on olemas küllaldane teooria, mis võimaldaks sellist tüüpi protsesse täpselt prognoosida, kuid kui me kas didaktilistel, kunstilistel vms. sellistel kaalutlustel eelistame väljendada oma teadmist protsessist narratiivsel tasandil. Tõeline narratiiv oleks narratiivne tekst, mis on loodud narratiivsete teadmiste baasil.

Otstarbekohane on aga vahest märkida, et narratiivne teadmine peaks kuuluma ajalooliste protsesside kohta käiva teoreetilise teadmise ja konkreetse ajaloolise ehk faktograafilise teadmise vahepeale.

Dialektika kategooria «ajalooline» peegeldab objektiivse reaalsuse muutumise ja arenemise aspekti. Marksistliku teaduse metodoloogia süsteemis tervikuna (ja eriti ajalooteaduse metodoloogias) on tähtsal kohal historismiprintsiip ja ajalooline meetod. Need suunavadki uurijaid just tolle nähtuste ajaloolise aspekti, mitmesuguste objektiivses reaalsuses toimuvate protsesside uurimisele. «Kogu marksismi vaim, kogu marksismi süsteem nõuab, et iga seisukohta käsitletaks ainult (α) ajalooliselt; (β) ainult seoses teistega; (γ) ainult seoses konkreetsete ajalookogemustega.» (V. I. L e n i n, Teosed, 35. kd., lk. 207.) Narratiivi mõiste tähtsus seisnebki selles, et ta aitab täpsustada mõningaid nüansse historismiprintsiibi rakendamisel.

Lõpuks veel mõned märkused narratiivi ja ilukirjanduse suhte kohta. Meie poolt analüüsitud narratiivikontseptsioon haaras ainult objektiivses reaalsuses toimuvaid protsesse (näit. «Sõja ja rahu» kirjutamine, Jüriöö ülestõus jms.). Kuidas oleks aga narratiivi suhe protsessiga, mis eksisteerib kirjaniku fantaasiamaailmas ning mida ta oma töödes kirjeldab? Isegi, kui jätame kõrvale kogu keeruka probleemidekompleksi, mis on seotud kunstiliste kujundite märgilise omapäraga, on asi siinkohal veidi erilaadne. Tooksime selle kohta ainult ühe näite. Kui kirjutatakse romaan Jüriöö ülestõusu kohta, teeb narratiivsuse korrektse analüüsi raskeks arvesseminevate parameetrite rohkus. Tegelikult on need parameetrid või aspektid osalt olemas ka teadusliku kirjanduse puhul, kuid siis pole nende eristamine nii oluline. Siin aga peaksime tingimata eristama kirjaniku teadmisi Jüriöö tegelike sündmuste kohta, tema mõtetes eksisteerivat Jüriöö ülestõusu kunstilist kontseptsiooni, tema tekstiga vormistatud Jüriöö ülestõusu kuns-

tilist kontseptsiooni. Võttes lihtsuse huvides siinkohal narratiivsuse aluseks protsessi määramatuse, võime endale kohe ette kujutada, kui palju saame erinevaid võimalusi. Esiteks tekib küsimus, kui täpselt kirjanik tunneb tegeliku Jüriöö ülestõusu seaduspärasusi (talurahva-ülestõusude seaduspärasusi üldse). Teiseks, kas ta kasutab neid seaduspärasusi oma Jüriöö ülestõusu kunstilise kontseptsiooni loomiseks? Kas ta üldse tunnetab mingeid printsiipe, mille alusel ta loob? Kas kirjandusteadlane või lugeja võiks antud kirjaniku loominguga printsiipe paremini tunnetada kui kirjanik ise? Probleem teiseneb veelgi, kui kirjanik ei püüagi — kas või muudetud kujul — kasutada mingit tege-
likkuses asetleidnud ajaloolist protsessi. Jne. Jne. Muidugi ei taha me öelda, et narratiivi mõiste ei oleks rakendatav kirjandusliku loomingu protsessi uurimiseks. See aga nõuaks juba iseseisvat artiklit.

Mall Reinold

OSKAR URGARTI REALISMIKÄSITUSE EVOLUTSIOON

19. oktoobril möödub seitsekümmend viis aastat kriitiku ja bibliograafi, tõlkija ja toimetaja Oskar Urgarti sünnist. Urgarti elutöö — tema mitmekülgne kirjanduslik tegevus on 1920—1930-ndate aastate, aga ka nõukoguliku kultuuri ülesehitusperioodi kirjanduselu lahutamatu osa.

Urgart kuulus nende asjalike töömeeste hulka, kes väsimatult, hoolika järjekindlusega kirjutasid päevakriitikat: ta retsenseeris uudiskirjandust, koostas aastaülevaateid, jälgis ajajärgu kirjanduslikku mõtet. Paljusid raamatuid läbilugenud ja arvustanud Urgart ei jõudnud oma raamatu(te) kokkupanekuni, kuid 1930-ndate aastate olusid arvestades pole selles midagi imelikku. Kriitikakogumikke ilmus sellel kümnendil ainult paaril autoril. Üllatavam on aga see, et Urgarti kriitikapärandi koondamist pole tänaseni ette võetud, kuigi selle vajadust on kirjasõnaski rõhutatud (J. Peegel, «Looming» 1960, nr. 10).

Eesti kirjanduskriitikas tõuseb Oskar Urgart arvestatavale kohale just 1930-ndatel aastatel, mil ta kujuneb tugeva, olgugi mitte väga silmahakkava isikupäraga kriitikuks. Tema arvustajanatuuri tunnusjoonteks on sotsiaalne tundlikkus ja kainelt asjalik ning õiglane suhtumine kirjandusnähtustesse, millega seostub pidev ja sügav poolehoid realismimeetodile. O. Urgarti realismikäsituses endas võib täheldada eri astmeid. Allpool püütakse jälgida Urgarti realismimõistmise arengut aastatel 1927—1940, mil arvustaja esialgne sotsiaalkriitilise realismi pooldamine järk-järgult ühendub filosoofiliselt mõtestatud psühholoogilise realismi hindamisega.

Kirjandusellu astunud Urgartil oli toekas pagas teadmisi tollasest moodsast kirjandusteooriast (O. Walzel, G. Lanson jt.) ning loomuomane terve kunstimaits. Noore kriitiku sümpaatia realistliku meetodi vastu lähtus tugevasti nii 1920-ndate aastate teise poole realismilembusest kui ka ta enese realistlikust mõtlejanatuurist. 1927. aastaks, kui ilmusid Urgarti esimesed kaalukamad artiklid, autoriülevaated «Elisabeth Aspe» («Loomingus») ja «Poliitiline Liiv» («Eesti Kirjanduses»), olid poleemilised arutlused realismi üle põhiliselt juba vaibunud. Teatavasti oli realismiprobleem 1920-ndate aastate algul aktuaalseks muutunud pärast Eesti ühiskondliku elu murranguid (revolutsioon, kodusõda, sõjajärgne kriisiperiood), kui selgesti ilmnis stiilimeisterliku uusromantilise kirjanduse võlgujäämine elunähtuste tõepärasemal ja sügavamal kujutamisel-mõtestamisel. Nüüd oli realism saanud enam kirjandusliku praktika küsimuseks. Realistlik elukujutus domineeris, eriti proosas. XX sajandi realismilt oodati uut: «Kuid see realism peab kahtlemata olema tihedam ja hingelisem kui läind aastasajal. Ta peab endasse ometi vastu võtma vahepäälse kirjanduse ideelised ja tehnilised saavutused.» (Fr. Tuglas, «Looming» 1923, nr. 2.) Varasema realismi demokraatlikke ja ühiskonnakriitilisi traditsioone jätkates oligi 1920-ndate aastate realism võinud ammutada ka sellest uuest, mida kirjandusse töid uusromantilised voolud. Sünteesini olid kirjanikest (ja ka kriitikuist) jõudnud siiski alles üksikud.

MALL REINOLD

Realismi uut kvaliteeti kehatavaid, inimsaatus üle sügavuti juurdlevaid teo-
seid oli kirjutanud eelkõige A. H. Tammsaare.

1927. aastal tõi A. Jakobson romaaniga «Vaeste-Patuste alev» kirjandusse
tugeva ühiskonnakriitilise hoovuse ja aguliainestiku. Samast hoovusest oli kan-
tud R. Sirge esikteos «Rahu! Leiba! Maad!» ja mõned teisedki. Kümnedite
vahetusel teravnesid ühiskondlikud vahekorrad majanduskriisi survel veelgi. Nii
olj kriitikasse astuva noore Urgarti tugev sotsiaalne hoiak ajajärgust determi-
neeritud ja selle ilmega kooskõlas. Et kirjandus juba üldisemalt suundus ühis-
kondlike küsimuste käsitlemise poole, eitas Urgartki kitsalt hingeelu eritlevaid
teoseid ning ka tundelist ilutsemist vägagi järsult: «Jaigi probleemeid pole
aktuaalsed. Keset ajajärgu jõhkralt ühiskondlikkude paisete lõikamist on tema
ülesandeks ilutseda, sirutada käed unistusliku sinilinnu järele.» («Looming» 1928,
nr. 8.) Ja hukkamõist oli seda resolootsem, kui ahta vaatenurgaga kaasnes küün-
dimatus.

1920-ndate aastate teisel poolel oli kriitika jäänud passiivsevõitu vaatlejaposit-
sioonile. Tahe kaasa rääkida kirjanduselus, öelda kuuldavamalt oma sõna krii-
tika ja kirjanduse kohta viis O. Urgarti «Kirjandusliku Orbiidi» rühmitusse
(1929—1930). Noored kirjanikud ja kriitikud seadsid eesmärgiks liikuda «mai-
sema, lihtsama ja inimlikuma», samuti optimistlikuma ellusuhtumise poole.
Rünnuteravik suunati — pisut ebaõiglaselt ja hilinevalt — eelmise põlvkonna
elutunnetuse ja loomingu vastu. Uusromantikute «individualistlik-estetistlikuks
ja läänelikuks väidetava» elutunnetuse ja kunstikäsituse vastu asetasiid nad
kirjanduse sotsiaal-eeetilise aspekti, ekstravertse isiku. (M. Kalda, «Looming»
1971, nr. 8.) Vaatamata orbiitlaste ideelis-esteetilise programmi ähmasusele, oli
nende väljaastumistel oma positiivne mõju: see oli tõukuriks kirjandusliku mõtte
aktiveerumisele. Taas tõusis päevakorrale realismi olemusjoonte laiemahaarde-
line vaagimine.

Orbiitlaste publitsistika peateemasid oli ironiseerimine nooreestiliku järelo-
mantismi üle. Artiklis «Ühe ajajärgu ideaali saatus» (1930) võttis O. Urgart
luubi alla uusromantilise kirjanduse kangelase. (Artikkel ilmus «Loomingus»
«Noor-Eesti» I albumi 25-ndale aastapäevale pühendatud numbris.) Nii ainevalik
kui ka probleeminägemine kinnitavad noore Urgarti eritlejavõimeid. Valitud
kolm teost, J. Randvere (J. Aaviku) «Ruth», Fr. Tuglase novell «Androgüüni
päev» ja M. Metsanurga novell «Asi iseeneses», on hästi sobivad tõestamaks
täiuslike, kuid passiivsete ideaalkujude sobimatust ajavõitlusiks. Urgart tähel-
dab õigesti, et aja ja ideaali muutumisega kaasneb muutus ka kirjanike suhtu-
mises oma kangelastesse: kui Aavik kirjutab ideaalkujust täie tõsidusega, siis
Tuglase novellis domineerib huumor, Metsanurgal aga juba õelavõitu satiir.
Romantilist ideaalkuju üldprintsiiibis eitades, tunnustas O. Urgart Randvere
«Ruthi» siiski kui oma aja romantilise vaimu ilmekat avaldust.

Oma elulähedusideesid püüdis osa orbiitlaste teoreetikuid täpsustada ja välja
arendada koguteoses «Põhjakaar» (1931). O. Urgart esines kogumikus probleem-
artikliga «Uusrealismi algupäevilt», juureldes niisiis vastavalt oma sümpaatia-
kallakule realismi üle. Ta keskendub A. Kivika saavutuste analüüsile, püüdes
ühtlasi märgistada ning mõtestada uusrealismi arengut eesti kirjanduses.
A. Kivika eneseleidmist näeb ta realistlikes teostes. Et Kivika asunikutriloogia
omamoodi täiuslikult kehatas «Orbiidi» maise, lihtsa ja optimistliku elukäsituse
programmi, oli see lähedane Urgarti tollasele esteetilisele ideaalile. A. Kivikas
oli taas tõstnud huvipunkti maa-ainestiku ja käsitletud väga aktuaalseid proble-
eme. Kõigepealt sellest tulenes kirjaniku ülehindamine ja ka realismi teisene-

mise põhjuste ebapiisav avamine. Uusrealismi mõtestamisel jäi Urgart poolele teele: toonitades aine tähtsust, märgib ta ainult vihjeliselt Kivika teoste kunstilisi puudujääke, ei puuduta üldse psühholoogilisi vajakajäämisi. Nüüd võime ka öelda, et ühe kirjaniku rõhutatud esiletõstmine ei ole põhjendatud, sest realismi uuenemine toimus pidevas arengukäigus ja on mitmete kirjanike pingutuste viil. Kivikaga piirdumine on otsekui rühmavaimu ja poleemilise hoo reminestsents. Küll aga on O. Urgarti artiklis mitmeid õigeid tähelepanekuid ja õigesti on iseloomustatud A. Kivika arengut realismi suunas.

Mis puutub Urgarti varasemasse arvustuslikku tegevusse, siis aastail 1927—1933 lähtub ta kirjandusteost analüüsides omaaegse uusrealistliku teose ideaalist — nii nagu tema seda mõistis — ning langetab sellele vastavalt väärtushinnanguid. Mitmed ta mõtteavaldused sel perioodil peegeldavad osalemist elulähedusliikumises. Urgart püüab olla suunaja, mitte ainult vaatleja ja registreerija. Selline lähenemine kirjandusteosele oli tollases kirjandussituatsioonis oma-moodi vajalikki.

Meelisalaks kujunes O. Urgartil juba üsna varakult proosa arvustamine. Domineeris ju nende aastate kirjanduspildis valdavalt realistlik proosa, mis oli lähedane Urgarti kainemale, vaoshoitumate emotsioonidega arvustajatüübile. Ent ka enamiku oma suhteliselt vähestest luulearvustustest kirjutas Urgart kriitikutevõime algusaastail. 1920-ndate aastate lõpupoolel toimus luuleski suunavõtmine objektiivsema ja realistlikuma elukäsituse poole ning tegelikkuse tajumine muutus sotsiaalselt teravdatumaks ja avaramaks. Nii andis ka luule alust realismi üle juurdlemiseks. Eriti tähelepanelikult jälgib O. Urgart kaasorbiitlase J. Sütiste loomingut («Rahutus» 1928, «Peipsist mereni» 1930, «Kaks leeri» 1933), mis kõige selgemini peegeldas uut luulesuunda. Poolehoiuga eritleb ta ka neid luulekogusid (A. Alle «Ummiklained», M. Under «Lageda taeva all»), kus poeedid ilmselt rõhutavad enese uueksaamise, uena sündimise vajadust, joon, mida Urgart omakorda tugevasti alla kriipsutab. Ja 1931. a. värsitoodangu ülevaates («Eesti Kirjandus» 1932, nr. 6) toonitab ta veel kord: «... äärmuseni arenenud mina-luule on jõudnud ummikuni, kordab end ja on kaotanud teatavas närvlikkuses oma endise taseme; uued tendentsid tungivad esile, kuid nende teostamises puudub veel küllaldane selgus ja kindlus...»

Uusrealistliku teose olulisemat ülesannet näeb Urgart uues sisus, uue hinnangu andmises, peaarõhk teose analüüsimisel langeb seega teose sisulis-ideeliste kvaliteetidele. Kirjandusteos pidi esitama «värsket, ausat ja asjalikku reportaaži» oma maa ja rahva elulistest probleemidest, edasiliikumist takistavaist ja soodustavaist tegureist. Kuid kriitik hoiatab ka sisulise uuenemise küsimuse vääriltõlgendamise, eriti välise eluläheduslikkusega liialdamise eest. Nagu mainitud, oli noore kriitiku silmis eriline tähtsus ainekul. See oli tollases kirjanduselus üldisemalt probleemiks. Uudse ainekul ja kiitmis võimendas «Looduse» romaanivõistlus ja selle žürii otsused: ««Ainevärskuse» taotlus tõusis «Looduse» romaani-võistluste tegelikkuses juhtivaks jooneks. Auhindugi jagati esmajoones selle eest, kui esmakordselt ja elulähedaselt oli kirjanik suutnud tungida uutesse ainevaldadesse ja olustiku-urgastesse. Ja mida värskemalt ja lopsakamalt kirjanik tabas seda uut «toorelu», seda suurem ja rõõmsam oli ta menu.» (H. Raudsepp, «Looming» 1937, nr. 3.) Urgartki propageerib ainekul elulisust, uute vaatenurkade avastamist maa-, linna- või rannamiljöödes ja sellega kirjandusliku kujutamissfääri laiendamist, kuid samas on ta küllaltki kriitiliselt häälestatud ainekulküsimusest ühekülgse arusaamise vastu. Nii möönab ta küll 1930. a. romaanitoodangu olustikulist haaret, kuid näeb vajakajäämisi üksikasjades ning

varjundeis, peab teose õnnestumise obligatoorseks eelduseks aine põhjalikku tundmist ja läbitöötamist. Raamatul, millel puudub «eelkäijaid ületav süvenemine», pole ka erilist külgetõmbavust, kinnitab ta. Ohtu teose tervikpildi ja elamuslikkuse kadumisele näeb kriitik aine protokollilises esitamises, naturalistlike kujutusvõtetega liialdamises, kompositsioonilises ebakindluses. («Looming» 1931, nr. 2.)

Elulähedusliikumise hariajal (1929—1930) eelistab Urgart ideelis-esteetilise läheduse tõttu mõnevõrra enam oma aatekaaslaste loomingut. Hiljem ei tee ta neile mingeid mõõndusi, vaagides teoste pluss- ja miinuskülgi objektiivselt.

Kirjandusteose progressiivsuse kriteeriumiks on Urgartile ühiskondlikult olulise teema tunnetamine autori poolt. Hästi sümpaatne on talle näiteks R. Rohu liikumine ühiskondlikkuse suunas.

Teose ebaõnnestumise põhjuseks peab kriitik tõsise probleemi lihtsustatud käsitlemist või siis mõne kõrvalise tähtsusega probleemi esiplaanile nihutamist. Teost kahjustava tegurina märgib Urgart samuti eetilise mõõdupuu puudumist. Ta selgitab ühtlasi tõelise ja näilise ühiskonnakriitika olemust, toonitab vajadust näha ühiskondlikes vahekordades peamist, sisulist konflikti, välistada vähem oluline, pinnaline. Eriliselt huvitab Urgartit inimese ja ühiskonna vahekorra kajastumine. Vastavalt oma eluläheduse ideaalile hindab ta sellal enam tugevaid, teotahtelisi, optimistliku eluhoiakuga tegelasi. A. Jakobsoni novellikogule «Kotkapoeg» näiteks heidab Urgart üldnimliku traagika esiletõusu tõttu ette liigset pessimismi ning ühiskonnakriitilisuse taandumist.

Noore Urgarti arvustustes kerkib esile tegelaste elulisuse, psühholoogilise usaldatavuse nõue. Pinnalisus tegelaste karakteriseerimisel — psühholoogilise analüüsi puudumine, tegelaste literatuurne ilmestamine — teenib kriitikult etteheiteid. Siiski pole karakterianalüüs, karakterikujunduse jälgimine tal neil aastail veel eriti välja arendatud. Ka karakterikujundusele on enamasti antud vihjeline hinnang. Ta märkab psühholoogiliste kujutusvõtete täiustumist A. Jakobsoni novellistikas ja ebardlike tegelaskujude ilmekat esitust M. Jürna teostes, hindab psühholoogilisest aspektist huvitavaks intellektuaalse naise abieludraama H. Vuolijoe «Koidulas». Üldnimlikku dramatismi noor Urgart siiski veel ei hinda.

Urgartile on iseloomulik rohke võrdlusjoonte tõmbamine. Ta võrdleb analüüsivat teost küll kirjaniku huvisuundumuste, sama teema või motiivide kasutamise, karakterite läheduse või sõnastusstiili poolest vene, väliskirjanduse ja eesti tugevamate realistlike kirjanike teostega. Ühelt poolt näeb ta mõjutusi, teisalt lihtsalt paralleelsust. Eeskujuks toob ta Gogolit, kes sulatab fantastilisi elemente realistlikega nii osavalt, et saadud pilt on terviklik ja usutav, meenutab Zola ja Flaubert'i menetlusi, hoolikaid eeltöid enne kirjutamiseleasumist, Tšehhovi ning Maupassant'i novellistimeisterlikkust, Ibseni moralismi, France'i jt. mõjusid. Rohke lugemus ja võrdlusvõimalused on Urgartit hoidnud eesti kirjandust ülehindamast. Võrdluste paljusus kriitilistes töödes oli sel ajal üldisemgi nähtus, tõenäoliselt üks ajavaimsuse tahke (püüab paralleelilistute tulevargi meenutamisest H. Raudsepa teoses «Mait Metsanurk ja tema aeg» 1929).

Oma esimesel loomingu perioodil pole Urgart mööda läinud elu ja kunsti vahekorra küsimusest, rõhutades kirjanduses loova, kujundava vaimu osa. Ta ilmne poolehoid kuulub mõttele: «Kunstis peitub jõud». Kõmuline ja võlts, läbipaistev tendentslikkus ja naiivne kõsterdamine on Urgartile algusest peale vastumeelt. Samuti on kriitiku kunstimaitsel vastuvõetamatud stiililt kohmakad teosed. Erilist tähelepanu kirjandusteose teostusliku külje analüüsile hakkas Urgart aga

pöörama alates 1931. a., kui juba selgesti võis näha, et hüüdlausega «elu murrab sisse» oli kaasnenud ka palju kunstiväärtusetut.

O. Urgarti teoreetiline, tollase kirjanduselu mõistmiseks väga kaalukas artikkel «Märkmeid moodsa proosa tehnikast» («Looming» 1932, nr. 7) ongi välja kasvanud kriitiku kokkupõrgetest selleaegse olustikulise proosa pahupoolega — viimistlematuse, halluse, venivusega. Hoogu võis Urgartile selle uurimusliku töö kirjutamiseks anda ka J. Semperi sünteesi-taotlev essee «Elulähedusest ja vaimulähedusest» (1931) ning üldisemaltki kasvav rahulolematuse realismi lamestamise vastu. Selle artikli kirjutamise ajaks on Urgart jõudnud veendumuseni: uusrealistlik teos nõuab kaugelt enam kui ainult ainekliku ja maailmavaateliste küsimuste tulipunkti seadmist. Artikli mõttearenduslikuks teljeks on moodsa romaani põhiliste vormiliste puuduste analüüs ja stiilitäiustamise võimaluste avardamine. Kriitik mõnab «eluläheduslaste» esialgsete loorberite odavust. Kontrasteerudes uusromantilise stiilitraditsiooniga, võis moodsa romaani kõnepruugilähedane stiil algul küll värskendavalt mõjuda, kuid sellest ollakse juba tüdinenud, jälle igatsetakse mõjuvama, kunstiliselt nauditavama järele. «Vormikõne, mis šabloonides liikudes meie kõrvust mööda läheb mitte kuski meid üllatades ega peatades, jätab maitsja külmaks ning viib ta teadvusest mööda ka sisu.» Urgart soovib romaani kirjanikel kasutada stiilivõtteid paindlikult, teadlikult ning oskuslikult, mitte mingil juhul rahulduda lamerealismiga. «Deskriptiivses poeetikas vaadeldavaist stiilivõtetest ei ole moodsel romanistil põhjust ühtegi täiesti hüljata, küll aga võib ta teatud rühmi eelistada ja rakenduses üksikuid võtteid hoopis teisiti väärtustada, kui tegid seda eelkäijad.» Ainekliku omapära ja ajajärgu täpsem tundmaõppimine aitab välja kujundada isikupärast stiili. Romaani kompositsioonikunsti täiustamiseks otsitagu aga kogemusi selle kunsti meisterlike valdajate, Poe ja Dostojevski praktikast. Kaasaegse romaani sõnastustehniline ja kompositsiooniline külg on Urgarti artiklis leidnud asjatundlikku jälgimist, ent veel ta ei rõhuta psühholoogilist süvenemist kui moodsa romaani inimkujutust rikastavat teed. Tegelase psühholoogilise vaatluse väärtustamist realistlikus kirjandusteoses tõkestas säilinud antipaatiat uusromantilise kirjanduse passiivse kaunishinge elamuste detailse väljajoonistamise vastu. Teisest küljest oli tollases kirjandussituatsioonis esmalt vajagi just raiuda õpitava tehnika omandamist.

Niisiis — eelistades sotsiaalse rõhuasetusega, oluliste kaasagsete probleemidega realistlike teoseid, peab Urgart alati silmas kirjanduse kunstifunktsiooni, arvestab kunstilist elamusjõudu. Selles seisneb ta varasema kriitilise loomingu tugevus ja ta avatus sünteesivaks realismimõistmiseks.

Rahulolematuse kaasaja romaani vastu kasvas üha. Sisulise uuenemise nõue ei toonud kaasa tihendatud realismi, kus väljenduks elutõde nii välistes ühiskondlikes seostes kui ka inimhinge sügavuses. Vohama kippus ilmetu ja veniv miljöökujutus. Vastureaktsioon lajutavale olustikulisele romaanile tekkis kirjanduses eneses. Pikapeale tüditi kulunud ainetest, fotograafilisest kujutamislaadist ja pessimismist. Kunstitudnikumad kirjanikud püüdsid uudsete probleemide, ainepingsama sisulise ja kunstilise läbitöötamise poole. 1934. a. romaan märgistab ärapöördumist agulimiljööst, naturalistlikest kujutamisevõtetest. Kirjandusse tuleb noori andekaid autoreid, nagu A. Hint ja L. Kibuviits. Kirjanduse edasise perspektiivi seisukohalt on aga eriline osa J. Semperi «Armukadedusel» ja M. Metsanurga «Ümera jõel». O. Urgart näeb Semperi romaanis väga õigesti «laadilt uudislikku raamatut», mis on sündinud tahtest «ujuda vastu voolu», kusjuures psüühika

MALL REINOLD

eritlemise poolest peab kriitik autorit pigem asjalik-kaineks realistiks kui esteediks. («Eesti Kirjandus» 1934, nr. 12.) J. Semperi «Armukadedus» on kümnendi algusaastate romaani üldtaustalt tugevasti esilekündiv, rafineeritud tehnikaga psühholoogiline teos, mis lausa teadusliku süvenemisega inimese hingeellu kujuneb 1930-ndate aastate kirjanduses psühholoogilise realismi teetähiseks. M. Metsanurga «Ümera jõel» oli omaladadne õnnestumine kaugema mineviku aine käsitlemisel. Teose edu innustas järeletegijaid, ja et ta vastas ka momendi sotsiaalsele tellimusele, tekkis üldisem pöördumine ajaloolise romaani poole. Ka 1934. aastal kehtestatud autoritaarne riigivõim nägi meelsasti rahvuslikkuse momendi rõhutamist kirjanduses. Ometi ei saa kaugeltki mitte kõiki ajaloolisi romaane süüdistada õilistamistendentsis. Seose tunnetamine oma maa ja rahvaga on kirjanikule alati olnud tähtis. Teatud idealiseerimisvõimalusi andis ajalooline žanr ise, kui rahva ajaloolise võitluse valgustamiseks valiti optimistlikumaid episoodide. Kirjanduse üldpildi seisukohalt oli ajaloolise romaani esiletõus siiski värskendav nähtus — ajaloo-uurimise saavutused õhutasid kirjanikke materjali intensiivsemalt läbi töötama. Osava fabuleerija, fantaasia ja realistliku elemendi meisterliku sulandaja käes võis ajaloo-aines muutuda küllalt ilmekaks.

Kuid mida edasi, seda enam hakkas kirjanduse ärapäordumist kaasaegsetelt teravatelt probleemidelt ja liikumist ajast mitte nii otseselt sõltuvate probleemide käsitlemisele mõjustama autoritaarse riigivõimu poolt pealesurutud vaikiv olek.

Mõnevõrra oli kirjanduse suundumus süvenemisele, inimese siseheitluste joonistamisele, teravam tähelepanu kunstimeisterlikkusele tingitud ka väliskirjanduse mõjudest, välisautorite huvikallakust psühholoogilise romaani vastu. Endamõistetavalt huvituti ka psühholoogia-alastest teaduslikest saavutustest, eelkõige S. Freudi psühhoanalüüsi teooriast.

O. Urgartit ei üllata kirjandusesisene liikumine tihendatud realismi poole. Esitab ta ju ise ehedama, elamuslikuma kunstiteose nõude. Ta enese kriitika on samuti võitnud ereduselt. 1934. a. näitab Urgart end Anna Haavast kirjutades võimeka portretistina, tugeva sisseelamisega autori kujundimaailma, poetessile eriomase spontaansuse ja subjektiivsuse hindajana. Sisemist kaasaelamist ja veendumist on Urgarti sõnades: «Luuletaja, kes järgneb vahenditult südamehäälele, on mõistagi kõige tugevam puhta lüürika alal, kus tundmus puhkeb mingi ürgse protsessi tulemusena nagu õis, vormiliselt kõige sundimatumas kuues...» («Looming» 1934, nr. 8.) Huvituseta pole seegi, et erinevalt Tuglasest, kes Haava loomingu tipuks pidas luuletaja XX sajandi alguse ühiskondlikku paatost ja vormivõtete mitmekesisust seoses ainevalla laienemisega («Looming» 1924, nr. 8), vaimustub Urgart Haavast kui põhjamaisest armastuslaulikust. Ja tõenäoliselt on Urgarti hinnang paikapidavam.

Eriline osa Urgarti loomingu on «Suurmeeste Elulugude» sarjas ilmunud teosel «Dostojevski. Elu ja looming» (1936), ja seda mitte niipalju tolle kompilatiivse raamatu enese väärtuse seisukohast — kuigi teos tollal üsna tõhusalt täitis populariseerivat eesmärki — kui just Urgarti realismimõistmise täiustumise mõttes. F. Dostojevski sügavrealistlik looming oli Urgartit köitnud juba palju varem. Näüd tuli kaevuda kirjandusloolisse ja biograafilis-memuaarilisse materjali, et kirjanik enesele ja lugejale igakülgset mõistetavaks teha. Selgis pilt kirjanikust kui inimesest, mõtlejast ja loojast. F. Dostojevski filosoofiliste mõttearendustega ei saa Urgart täiesti nõustuda. Ja ta ei peagi Dostojevskit ideekirjanikuks selle sõna tavalises mõttes: «Temas endaski on midagi vürst Mõškinist, kes mõtteid ei mõtle, vaid neid tunneb.» Dostojevski ürgjõulisus, ta teritatud

intuitsioon ja psühholoogiline vaatlusviis on Urgartit tõsiselt haaranud: «Millega aga Dostojevski kõigepealt on võitnud endale poolehoidjaid, see on ta haruldane vitaalsus, ta kirk, mingi ürgjõud, mida otseku raputavat elektrivoolu tundub igas sõnas. See ürgjõud haarab ja valgustab inimese mõistuslikke konstruktsioone ja seda, mis igas inimeses kõigile nähtavalt liigub pinnal, vahest hoolimatult, vahest ekslikultki, kuid on täiesti kodus, kui asub valgustama kõike seda, mis liigub inimhinges pinna all.»

Sügavalt on Urgartit mõjustanud Dostojevski avar realismikäsitlus, kirjaniku kvalitatiivselt kõrge realismiaste. F. Dostojevski kaitses realistlikus kunstis erandlikku ja veidratki, jõulist kujutlusvõimet, oli üks teravamaid fotograafilise naturalismi vastaseid. Oma kirjades on Dostojevski väitnud, et tal on tõelisest ja realismist täiesti erinev arusaamine kui teistel tema kaasaegsetel realistidel ja kriitikutel. Ja teisel on ta sõnanud: Ma olen pigem realist kõrgemas tähenduses, s. t. ma kujutan inimhinge kogu sügavuses.

Oskar Urgarti kasvu kriitikuna, ta realismimõistmise täiustumist mõjustas niisugused tollase eesti kirjanduse enese areng, süvitsi minev hoiak; teiselt poolt kindlasti F. Dostojevski äärmiselt sugestiivne psühholoogiline realism, ja muidugi Urgarti enese pidev kontaktisolek kriitilise mõtte üldise arenguga. XIX sajandi kriitikuist on Urgartile ilmset mõju avaldanud V. Belinski looming, eriti Belinski tees «analüüsimis- ja uurimisvaimu» vajalikkusest. («Looming» 1937, nr. 7.) Ka oli 1930-ndate aastate eesti kirjanduskriitika tase tublisti tõusnud. Urgartil tuli püsida sellega võrdel tasandil. 1930-ndate aastate kriitika arengus oli kunstinõudlike Fr. Tuglase, J. Semperi, J. Kärneri jt. vanema generatsiooni kriitikute kõrval väga oluline osa A. Orasel ning A. Aspelil, kes olid oma haridust täiendanud Lääne-Euroopa ülikoolides. Kõrgendatud kunstinõudlikkust taotlesid teisedki akadeemilise haridusega kriitikud, selle poole püüdes ka O. Urgart. Eriti hinnatav ongi, et teritatud eluvaatluse ja sügavama kunstitundlikkuse nõude seadsid koheselt ka orbiitlastest kriitikud ise.

Tuttav oli Urgart kriitilise mõtte uuemate suundlustega mujal maailmas, «uus-kriitika printsiipidega» (T. S. Eliot, J. A. Richards jt.), mida neil aastail laiemalt tutvustati ja propageeriti. Ei puudunud informatsioon vene nõukogude kirjandusest ja kirjandusteooriastki. Lugenud oli Urgart M. Gorki, A. Tolstoi, F. Gladkovi, M. Šolohhovi jt. teoseid. Töömahuka ja märkimisväärse artikli kirjutas Urgart Nõukogude Liidus elavate eesti kirjanike ja kriitikute loomingust. («Eesti kirjandus SSSR-is», «Looming» 1934.) Sotsialistliku realismi kui loomingu meetodi mõjust eesti kirjanduse hindamisel oleks aga veel ennatlik rääkida. Urgart läks filosoofiliselt mõtestatud psühholoogilise realismi väärtustamise, kirjandusteostest koguelamuse haaramise teed.

Aastail 1934—1940 on Urgartist saanud küps, kirjandusteosesse tugeva sisseelamis- ja vaatamisvõimega kriitik. Luule vahetule tunnetamisele jõuab ta just nüüd, hinnates luulele eriomaseid kvaliteete, nagu meeoleolulisus, romantiliste ja realistlike elementide põimlemine, vorminõtkus ja mitmekesisus. Kuid oma arvustajalaadile vastavamaks peab Urgart ikkagi proosakirjandust ja kümnendi lõppaastail — arbujuate luule esilekerkimisel — ta enam luulearvustusi ei kirjuta. Huvi näitekirjanduse vastu väheneb muudel motiividel — selle pinnalisuse, ajakajalisuse, teistest kirjandusliikidest mahajäämise tõttu. H. Raudsepa loomingu kõrgega oli möödas, kunstiväärtuslikke näidendeid ilmus ainult üksikuid. Urgart resümeeeris nõrdinult: «...meil draamakirjandust pidevalt areneva iseseisva kunstihaarana veel ei ole olemaski.» («Teater» 1938, nr. 7.)

Üha enam spetsialiseerub O. Urgart proosa kui psühholoogilist realismi kõige

tugevamini esindava liigi analüüsimisele. Kristalliseerunud arusaamade mõjul vaatleb kriitik kirjandusteost kõigi elementide koostoimes, nende ühisjõu seisukohalt. Teose tervikmulje kujundub kriitikul eelkõige selle psühholoogilise usutavuse ja kunstilise elamusjõu baasil. Inimsaatus kujutamises, probleemi nägemises ja arendamises nõuab Urgart psühholoogilist usutavust, aga ka stiili ja aine vastavust, ajaloolise žanri puhul ajaloolise tõepära arvestamist. Kesken­dub ta siiski inimkujutuse jälgimisele, kuigi ei jäta arvestamata teose teisi väärtusi, autorite kirjanduslikku kultuuri jms. Selles erineb Urgart oma orbiit­lasest kaaslasest D. Palgist, kes seadis esiplaanile aktuaalse probleemi nõude ja vaatles detailsemalt teose vormikvaliteete, kirjanike kunstiküpsuse kasvu. Urgart süveneb tollases proosas kajastuvate igipõliste eetiliste ja üldinimlike küsimuste vaatlusse: inimene ajas, ühiskonnas, kõikvõimalike suhete ringis, inimene võitlu­ses loodusega, iseendaga, võitluses oma parema mina säilitamise eest või — alla­andmises keskkonnale, valele, närususele, tunde puhtust säilitades või kaotades. Teda huvitab nii keerulise, vastuoludest ja siseheitlustest lõhestatud kui ka pri­mitiivse, looduslähedase inimese kujutamine. Suundumine psühholoogilise rea­lismi poole toimub kogu proosas, ka reisikirjelduses, märgib ta. Miljöö, olustik ei varjuta enam inimest, vaid on taas muutunud taustaks inimsaatus­ valgusta­misel. Eriti hästi õnnestub see Urgarti arvates A. H. Tammsaarel, A. Mälgul rannaainelises proosas ja K. Ristikivil. Kriitiku leppimatus aja surutisega väl­jendub nüüd sageli inimese traagilise elukäigu kujutamise hindamises (näiteks R. Rohu «Elutee» puhul).

Urgart eitab psüühika pinnapealset käsitlemist, tunnetest rääkimist ilma sise­mise veendumuseta. Tunnustust jagab ta varjundirohke, elulise inimkujutuse, hingeeluliste sügavusteni jõudmise puhul. Inimese psühholoogilise valgustajana hindab O. Urgart K. A. Hindreyd. Talle meeldib kirjaniku diskreetsus, ta subjektiivne kirjeldav laad, «väikvalgusel» tehtud hingeelulised tähelepanekud. «Ent kui see näilikult erandlik või isegi tühine psühholoogiline aje hakkab oma mõjus arenema ning kasvama, siis ei ole lõpuks need saatused, mis on kujun­datud selle alguses nii tähtsusetuna tunduva tõukejõu märgi all, kaugeitki enam nõnda erandlikud, nagu võis kalduda arvama.» («Looming» 1939, nr. 5.) Detail­selt joonistab Urgart välja K. A. Hindrey tegelase põhitüübi: intellektuaalselt väga arenenud, peenenenud närvikavaga mehe, kes on nii vaimselt kui ka hin­geliselt teistest üle, kuid jääb eluvõitluses alati alla, sest ei suuda kasutada jõhk­raid võitlusvahendeid. Kriitik ei jäta mainimata Hindrey vaimuaristokraatlikku hoiakut, usub aga, et seda puudust korvab kirjaniku inimesetundmine ja hea novellitehnika. Urgarti püüvat huvi Hindrey loomingu vastu näitab kirjaniku teoste rohke retsenseerimine (kümme­kond arvustust).

Sel perioodil osutab Urgart üldse palju tähelepanu kirjanike isikupära avami­sele, tehes seda küll retsensioonides, küll aasta- ja autoriülevaadetes. P. Val­laku novellistikäekirja ja omalaadset realismitaju iseloomustab Urgart järgmi­sest: «Saamatust, kohmakust ja teatavat eluvõõrust üle kõigi muude omaduste rõhutades viib Vallak oma kangelased ära üsna kaugele realiteedi pinnalt, kuid käsitledes äärmise tõetruudusega üksikuid detaile nende elust ta toob nad sinna uuesti tagasi. [- -] Neis on silmnähtavat elukaugust ühendatud väga tugeva elulähedusega, allakriipsutatud stilisatsiooni erilise tõetruudusega.» («Looming» 1939, nr. 5.)

Eraldi esiletoomist väärib meisterlik portree Oskar Lutsust. Sellest väga popu­laarsest, lihtsaks, kord humoorikaks, kord nukraks jutuvestjaks peetud kirjani­kust polnudki varem kuigi palju kirjutatud. Lutsu juubeli puhul püüti kir­

janiku isikut ja ta loomingut mõnestki aspektist valgustada. «Lihtsa» Lutsu karakteriseerimine eeldas küllalt tugevat süvenemist. Kõige sügavama sisesevaate Lutsu loomingusse, tõsiselt arvestatava uurimuse kirjutab O. Urgart. («Looming» 1937, nr. 1, nr. 2 ja nr. 5.) See on esinduslikem kõigest O. Lutsu kohta ta elu-ajal kirjutatust ning püsiväärtuslik ka hilisematele uurijatele. Eriti põhjalikult on Urgart jälginud kirjaniku vahekorda realismiga, teoste eritlusel aga kirjaniku inimkujutuse psühholoogilist külge. «Kevade» autor on tugev inimkujutuses, väidab ta. «Välise seikluskoomika ja -traagika varjust kerkivad üksteise järel näiliselt kergelt, kuid tõeliselt väga sügavalt nähtud ning karakteriseeritud tegelaskujud kuni neid on kogunenud selline hulk, mis oma variatsioonirohkuses näib haaravat antud piirides kõiki võimalusi selleks, et moodustada omapärase ilmega tervikulist maailma.» («Looming» 1937, nr. 2.) Lutsu impressionistlikes otsinguis ei näe kriitik — realistlike miljöomaalingute tõttu — sidemetete katkemist realismiga. Kirjaniku süvenev huvi psühholoogilise realismi vastu tundub Urgartile loomulik. Ta märgib Lutsu varitsevaid enesekordamise ohte: ahtaks jäävat motiivide ringi, sama miljöo ja tegelaskujude kordumist. Rõhutades hilisema Lutsu juures (eeskätt «Tagahoovis») olustikupilti kujundava värvigamma mitmekesisust ja tüübimaalingu eredust, juhib ta tähelepanu ka kirjaniku sotsiaalsete huvide tugevnemisele. Portree Lutsust on heatasemeline, sisaldab palju uudislikku ja tabab olemuslikku kirjanikust: «Ta sõnastusevõlu, ta psühholoogiline karakteriseerimisoskus, ta pilguteravus väliste nähtuste jaoks — see ei ole mitte mõne poeetilise süsteemi, vaid ande küsimus, liiatigi säärase ande, mis oma tahumatuse üldse ei mahu mingisse kindlasse süsteemi, mis on tihti juhuslik ja ebajärjekindel ja võib-olla võib-olla eeskätt just oma tahumatusega.» («Looming» 1937, nr. 5.)

Tihendatud realismi hindamine, teadmine, et filosoofiliste, olemuslike tõdede juurde jõudmiseks on kunstis hulgaliselt eri võtteid ja võimalusi, tugevdab kriitiku mõtet ka stiilisegunemiste võimalikkusest realistlikus kirjandusteoses. Realistlike ja uusromantiliste stiilielementide ühtesulatamine peab aga toimuma loomulikult, usutavalt, toonitab Urgart. Aga ta tunnustab nüüd uusromantilist stiili selle kogujõuski, imetleb Fr. Tuglase stiilitäiuslikkust, K. A. Hindrey impressionistlikku eredust, L. Kibuvitsa värvikirgast impressionistlikku tehnikat jne. Põhinõudeks seab ta alati stiili vastavuse käsitlusainega.

Psühholoogilist, tihendatud realismi väärtustades ei kahane sugugi Urgarti sotsiaalne tundlikkus. Ta poolehoid töötavale inimesele, rahulolematuse kodanluse võimutsemisega on püsiv. Autoritaarse riigivõimu tingimusisiki säilitab ta demokraatliku hoiaku ja opositsioonivaimu. Oma väljaastumistes pole Urgart küll nii käremeelne nagu J. Kärner, aga ta on oma veendumusis kindlam, siia-sinna võngeteta. Otsesõnu väitmisel esineb nüüd vähem kui «Kirjandusliku Orbiidi» päevil, sest sotsiaalsuse nõudmine on saanud talle enesestmõistetavaks. Urgart hindab neid kirjanikke, kes suudavad väljendusrikkalt kujutada aja ja olude muserdavat toimet inimesele, ja arvustab eriti nõudlikult temale vastuvõetamata ideoloogilise tendentsiga teoseid. Väga sallimatu on ta pingutatud positiivsuse suhtes, salvates seda üsna sarkastiliselt. Illusioonid ei ole ravivahendiks kannatavale ühiskonnale, õigem on õhutada unustuse asemel valvsust, on Urgart veendunud. Kunstinõudlikuna ei lepi Urgart ka teostega, mis pelgalt propageerivad ühiskonnakriitilisi ideid, loetlevad masendavaid elufakte ilma kunstilise läbivalgustamiseta: «...me mööname, et eluski sünnib nii — kuid milleks on siis kunst, kui ta kas või mõne üksiku joone ulatuses ei lase elu näha sellisena, millisena lugeja ise teda ei oska näha.» («Looming» 1937, nr. 8.)

Kirjandusellu astunud noorel Urgartil tuli tihti tegelda keskpärase, lamerealismigi laskuva kirjanduse analüüsimisega-hindamisega. Ta tegi palju tänuväärset tööd, taotles kunstinõudlikkuse üldist kasvu. Täisküpsete, tugevate teoste retsenseerimise juurde noor kriitik ei sõandanud veel asuda, tundes vajadust enesearendamisekski. «Kirjandusliku Orbiidi» rühmituses osalemine oli talle vajalik nii tähelepanu võitmiseks kui ka oma manifesti esitamiseks. Urgarti destruktsioonitung taltub küpsemisel. 1930-ndatel aastatel kujundub Urgarti kriitikuisiksus. Ta jõuab sünteesiva realismimõistmiseni. Enesekindlalt vaatab Urgart nüüd kirjanduse paremiku kuuluvaid teoseid ja annab püsiva väärtusega hinnanguid. Kriitiku paljud mõtteavaldused kõlavad väga aktuaalselt tänaselgi päeval, mil mõnigi kord kiputakse ülehindama fakti ja unustatakse psühholoogilise süvenemise vajadus. Urgarti kriitikuisiksuse teeb sümpaatseks ta sügavuti minev kunstihindamine.

Aleksei Sokolov

«OH ARMAS KANT!»

Kiri Konstantinovost

Pealkirjaks pandud värss on pärit Sergei Jessenini luuletusest «Kojutulek». Jessenini luule on peaaegu alati autobiograafiline. Sõnad «armas kant» käivad Rjazanimaa kohta. Siin, Okaa avarustes, umbes neljakümne kilomeetri kaugusel oblastikeskusest on Konstantinovo küla, millest Jessenin kirjutas põhjendatud enesejaatuse ja varjamatu kurbusega:

Ta ainult sellega jääb kestma üle aja
et Venemaale talueit siin tõi
kord ilmale skandaalse luuletaja

Neil mail ta kasvas, siin leidis esimese armastuse, kirjutas esimesed luuletused. Siia sõitis ta mitmeid kordi hiljemgi — et sugulasi ja sõpru külastada, rahus töötada ning mõista keerulisi ajasündmusi, mille mõju avaldus toonases revolutsioonijärgses segipaisatud külas.

On üks kurb aforism, mis ütleb, et inimese sünni- ja surmadaatumite vahele paigutatud tagasihoidlik kirjavahemärk — mõttekriips — mahutab kogu ta elu. Tänavu oktoobrikuus tähistatakse kaheksakümne aasta möödumist päevast, mil Sergei Jessenin nägi maailmavalgust, ja varsti saab poolsajand varasest detsembrihommikust, mil ta Leningradis ise oma elu lõpetas. Heledate lokkidega rjaasanlane lahkus elust, kuid mitte surma, vaid surematusse. Mõttekriips ühendab daatumeid 3. X 1895 — 28. XII 1925. Jessenin on maetud Moskvasse Vagankovo kalmistule.

Inimene suri, aga noor ja vallatu, õrn ja kurb poeet Jessenin on jäänud elavaks. Tema luule kuulub maailmakirjandusse, tema värssse loetakse viiekümne kuues keeles. Neid keeli üles lugemata tõstkem esile eesti luuletajaist A. Sanga, D. Vaarandit, J. Krossi, E. Niitu, A. Alliksaart ja teisi, kes oma tõlgetega on aidanud Jessenini luulesõna meie lugejateni tuua. Eestis ilmunud kogudest nimetagem: «Lüürika» (««Loomingu» Raamatukogu» 1962, nr. 51), luuletused «Vene nõukogude luule antoloogias» (1965), «Loojumatu tund» (1966) ja «Luuletused» (1970). Mõlemad viimased kogud on koos teiste vennasrahvaste keeltes väljaannetega paigutatud Konstantinovo muuseumi vitriini. Veel meenutagem Jesseninile pühendatud kolme luuleõhtut Harju tänavas Kirjanike Majas, kus luulehuvilised nägid ka filmi Jesseninist, kuulsid heliplaadilt tema häält ja Sviridovi muusikat tema sõnadele.

Praegu püüab nõukogude kirjandusteadus võimalikult täielikumalt avada poeedi loomingulist palet, tema mõtlemise ja maailmatunnetuse eripära. Teoksil olevad uurimised on seda vajalikumad, et omaaegsetes vulgaarsetes käsitlustes

ALEKSEI SOKOLOV

summutati Jessenini enda häält, levitati kuuldusi tema allakäimisest jms. Aja- kirjanduses on ilmunud rohkesti dokumente, kirju, päevikumärkmeid ning kaas- aegsete mälestusi, mis aitavad Jessenini biograafiaga mitmeti tutvuda, jälgida tema meisterlikkuse arenemist ja selgitada tema mõju meie päevade kirjandu- sele.

Armastus Jessenini vastu ilmneb ka rahva tööpoolest massilises kokkuvoo- lus Konstantinovo, elavas huvis kõige vastu, mis on seotud poedi eluga ja tööga. Selle aasta esimese poole jooksul käis siinsel looduskaitsealal rohkem kui kuuskümmend tuhat külastajat.

Aga kujutlegem nüüd, et teiegi saabusite poedi kodukohta Rjazanist kas bussiga või kiirkaatriga. Kuulake head nõuannet: enne muuseumi minemist ronige kaldajärsakule ja heitke sinna pikali. Esiteks puhkate siin välja reisivä- simusest, ent mis peamine, astute sisse Jessenini maailma, jõuate tema kordu- matu lüürika ühe allika — looduseni. Vaadake, kuulatage! Teie ümber kõne- levad mitmehäälselt rohukõrred ja tuul, lõhnavad põllulilled, sööstavad taevasse pääsukesed, aga all voolab Okaa laia sinise lindina läbi luhtade, kus söövad musta-valget kirja karjad, ja nende taga vinetavad roheka tulvaveena kauged metsad. Värvide ja helide hämmastav kooskõla tekitab imelise elevuse ja kõr- vus hakkavad kõlama Jessenini värsid:

Kallis kodu! Näen kui unes
päikeseardu vetepäälseid.
Haihtuda su tihnikutes
roheliselt sajahäälseis.

*

Kaitseala direktorit Vladimir Astahhovit ei saanud ma kätte töökabinetist, vaid leidsin aiakesest, kus ta, vikat käes, õiendas arveid vohavate takjatega. Niisu- gune komme tal on: kui märkab korralagedust, ei jookse teisi otsima ega sun- dima, vaid haarab ise jõudu ja oskust mööda kinni igast tööst, kartmata oma autoriteeti madaldada. Ta teab, et siinset asutustekompleksi korras hoida pole lihtne. Töökäsi ei jätku. Kui tuleb paras juhus, pärib ta aru sellelt, kes takja- test mööda vaatas, aga praegu niidab nad ise maha. Vikatiga sähmides vestles ta ka minuga.

«Poedi eluajal oli siin ligemale kuussada õlgkatusega hütiti. Pikk peatänav, mis viis välja peaaegu teise küalani, ja mõned lühikesed põiktänavad. Kivikirik, kool ja mõisahoone, mida ülestõusnud talupojad tahtsid maatasa teha. Jessenin vaidles neile vastu ja kaitses maja, väites, et see kõlbab ka rahvale. Ja kõlbaski. Algul paigutati siia järelevalveta jäänud lapsed, nüüd on hoone meie kasu- tada.

Praegu kuulub Konstantinovo koos temaga piirnenud küladega Lenini-nime- lise kolhoosi valduste hulka. See on suur, mitmete tootmisharudega majand, mille käive ületab miljoni. Siin ligidal Okaale ehitatud elektriijaam varustab kolhoosi ja võimaldab paljude tööde mehhaniseerimist. Hiljuti läks Konstantinovo lähistel käiku uus piimatööstus, oblasti suurim. Kolhoosnikutel on majades elektrivalgus, on televiisorid, mootorrattad ja autod.»

Jutujärg jõuab Jessenini memoriaalmuuseumi avamise juurde. V. Astahhov, kelles on õnnelikult ühendatud administraatorivõimed ja kiindumus luulesse — ta kirjutab ka ise luuletusi —, elavneb ja paneb vikati kõrvale. On tunda, kui

ALEKSEI SOKOLOV

väga lähedane on talle kõik, mis Jesseninisse puutuvast siia on suudetud koguda.

«Oma rajamise eest võlgneb muuseum tänu eelkõige laia üldsuse, eriti rjaanlaste toetusele. Väga suurt abi osutasid poeedi ema ja õed — Aleksandra ja Jekaterina. Nad andsid muuseumile esemeid: mööblit, tarbeesemeid ja raamatuid, mis pärast 1922. aastal Konstantinovot tabanud hirmsat tulekahju alles olid jäänud. Tuli hävitas Jesseninite kodu ja perekond pidi ehitama uue maja. Omaksed näitasid, kus paiknesid tubades esemed, nende jooniste ja teadete järgi töötasid restauraatorid. Mehed tegid tööd hoolsalt, võtsid arvesse vähimaidki üksikasju, et taastada olustikku, mis omal ajal luuletajat ümbritses. Ja lõpuks, 2. oktoobril 1965. aastal (tänavu sai sellest täpselt kümme aastat) muuseum avati. Seda päeva ei unusta ma iialgi. Ilm oli halb, kuid inimesed sõitsid siiski siia. Tulid Jessenini luule entusiastid kaugest Siberist, Leningradist, Gorkist, Moskvast ning mujalt. Tuhanded inimesed seisid vinges tuules lihtsa talupojahurtsiku juures, kui muuseumi sissekäigu ees lint pidulikult läbi lõigati. Sellest peale käiakse siin poeeti austamas... Vaadake, kui palju inimesi on tulnud. Ja nii on peaaegu iga päev.» Ta viipab tänava poole, kus ridamisi voorivad ekskursioonid, ja lisab: «Minge teiegi nendega kaasa, eks õhtul kohtume ja vestleme. Mul on vaja veel kokku saada kunstnik Kuznetsoviga. Ta tegi suure mosaiikpanoo Jessenini teemadel — kultuurimaja välisseina jaoks.»

Nende saatesõnadega astusin üle muuseumi läve. Minu kõrvale juhtusid mere-mehed. «Kas Baltikumist?» küsisin vaikselt. «Ei, Musta mere omad,» vastati. Taga oli salk tüdrukuid. Elavad, teadmishimulised silmad. «Kustkandist?» — «Jaroslavlist,» vastatakse sosinal. Siin pole üksikõikseid, pihku haigutavaid vaatajaid. Majamuuseumi külastajad ei tunne ennast võõrastena, kellele näidatakse midagi haruldast — vaata ometi ja imesta —, vaid inimestena, kes on armastatud poeedile külla tulnud. Halb ainult, et ei saanud pererahvaga kokku.

Palkseina ääres on rautatud kast. Selles hoidis noorukist Sergeji vene kirjan-duse klassikute teoseid. Samas on ema vanamoodne jakk, mida kirjas eidekesele meenutab ta püsimatu poeg. Nurgas on vanemate-aegsed ikoonid, pisut kaugel-mal perekonnapildid. Hiigelsuur ahi igapäevaste tarberiistade, potihargi ja ahju-roobiga. Seinakell lööb tunde. Laual on ämbrisuurune samovar, millest annab juua «seitsmenda higini». Miljöö on vene talupojatare kohta tavaline ja samas siiski eriline, sest siin on tunda poeedi nähtamatut, kuid tajutavat lähedust.

Kehv talutare,
tõrvalõhnad taostest,
ikoonikapp,
nõrk tulukese vilk.
Kui hea, et mälust
iialgi ei kao see,
mis ükskord haaras lapsepilki.

*

Luuletaja ema, elanud kauem mehest ja pojast, suri 1955. aastal. Praegu on Jessenini sugulastest suviti Konstantinovos ta noorem õde Aleksandra. Teine õde Jekaterina elab Moskvast. Aleksandra majani tuleb muuseumi juurest minna ainult kolmsada meetrit mööda peatänavat, kus lehvivad mööduvate sõidukite tolmusabad, kaagutavad üle tee paterdavad haned, hõiklevad bussipeatusse tul-

nud kolhoosinaised, korvides ja ämbrites imepärsed rjaasani õunad. Varsti muutub siin vaiksemaks, tee, mis praegu läbi küla läheb, viiakse eemale.

Muuseumi vastas, kohe üle tee, kasvab istutatud salu, kus kaskede kõrval sirgub noor tamm. Kunstnik Romadin tõi tammetõru Pihkva-maadelt, Puškini looduskaitsesalalt. Ta valis tõru nimelt selle tamme alt, mida Puškin nimetas «metsade patriarhiks». Jessenini salu istutamisest võtsid osa noored Rjazani luuletajad Senin, Arhipov ja Kornejev. Muidugi peavad Jessenini kodukohas olema just kased, sest kaskedel on paljudes tema teostes oma osa. Kaskede läheduses on kirik, millest luuletuses «Kojutulek» räägitakse taadikese-vanaisa suu läbi:

Ka pühakoja sulges komissar.
Kus paluda, et kinni sind ei nabi?
Käin vargsi metsas...
Seal on haab ja saar
ikooni eest...
Ehk nendestki on abi.

Kirikut praegu rekonstrueeritakse. Selle saalidesse tuleb seni veel tingliku nimetusega temaatiline näitus «Jessenin ja kodumaa».

Samas ongi Aleksandra Jessenina maja. Tara teine külg on läbi kasvanud lil-
lede ja põõsastega. Perenaine ootab meid trepil ja kutsub avarasse ning jahe-
dasse tuppa. Lõhnab värskest pestud põranda, mee ja sigaretisuitsu järele —
neid suitsetab Jessenina ise. Ta on vennast palju noorem, seetõttu teab Sergei
lapselõlvest ainult juttude kaudu, üksikuid episoode mäletab neljandast eluaast-
tast, kuid kõik hilisemad sündmused on ta mälus suurepäraselt talle. Tema
mälestused on võimaldanud valgustada poeedi kodust elu, suhtumist omasesse,
alati soovi teha nii, et perekonnal oleks kergem. Seda eriti tolel raskel ajal,
kui nad kaotasid tule läbi maja, millele pikki aastaid Moskvas lihaposes sellina
töötanud isa oli kulutanud kõik oma kasinad säästud. Kui tüdrukud suuremaks
kasvasid, viis vend nad Moskvasse ja võttis nende ülalpidamise enda kanda.

«Sergei oli iseloomult tasakaalutu ja äkiline. Ometi läks ta raev kergesti üle,
kaua ta viha pidada ei suutnud. Sergei oli korralik inimene. Ta armastas hästi
riietuda ja teda oli võimatu tabada korratud rõivastuses, olgu päeva-aeg milline
tahes. Seda joont armastas ta ka teiste juures, eriti teda ümbritsevates inimes-
tes. Ta oli väga seltskondlik, jagas lähedastega meelsasti oma mõtteid, luges ka
uusi luuletusi, vahel isegi neid, mille kallal alles töötas. Ma sain Sergeilt väga
palju. Ta õpetas mind varakult armastama raamatuid. Igal suvel sõitis ta koju,
aga mitte puhkama, vaid töötama. Kohvrid, mis ta kaasa tõi, olid täis raama-
tuid. Petroolilambi valgel luges ta laua taga terved ööd. Ära sõites jättis ta raam-
atuid maha ja niimoodi kogunes meil oma raamatukogu. Tänu sellele tundsin
juba 10—12-aastase tüdrukuna paljusid Nekrassovi, Nikitini, Puškini, Tjutševi
ja Feti luuletusi. Maal olles veetis Sergei peaaegu kogu vaba aja Katja ja
minuga. Sageli läksime õhtuti oma aiast kiriku taha mäele ning vaatasime seal
Okaal sõitvaid reisilaevu.

Ükskord emaga arutades otsustas ta panna mind Duncani balletikooli (tõe-
näoliselt sellepärast, et seal oli internaat) ja keerutas mind kaua ühtpidi ja teist-
pidi, et vaadata mu jalgu. Ema polnud vastu. Tal oli raske otsustada, kas on
see hea või halb. Sergei ise läks sellist teed, mida talle keegi polnud juhatanud
ja mida ema ei tundnud.»

ALEKSEI SOKOLOV

Vaatan oma vastas istuva naise peenesõrmelisi, pisut närvilisi käsi ja tahtmatult kujutlen, kuidas need silitasid venna pead, püüdes teda hoida kohtumistest niinimetatud sõpradega, kes ahvatlesid poeeti joomingutele. Koju neid ei lastud, kuid nad otsisid ta üles kirjastustes ja toimetustes.

«Kas Jesseninitel oli mingeid suhteid Eestiga? On teil meeles?» küsin ja saan kiire vastuse:

«Jah, Sergei onu Ivan töötab hulk aega Tallinnas ühes tehases, nagu teadis rääkida ema. Too kutsus Sergeid külla. Sergei pidigi sõitma 1915. aasta kevadel, kuid jõudis ainult Petrogradi, kohtus Blokiga ja jäi sinna pikemaks pidama. Aga onu Ivan tuli Venemaale tagasi Kodusõja eelõhtul.»

Kalduksin vestlusest veidi kõrvale ja tooksin ära Sergei Jessenini enda jutustuse kohtumisest Blokiga.

«Blokki tundsin juba ammu — muidugi raamatute järgi. Ta tähendas minule peaaegu pühapilti ja juba Moskvas läbisõidul otsustasin: lähen Petrogradi ja otsin ta tingimata üles. Kuigi olin arg, töötasin endale: lähen tema juurde otse koju. Noh, ronisingi Nikolajevi vaksalis maha, kast ripub seljas, seisan väljakul ja ei tea, kuhu sammud seada — linn on võõras... Rahvas käratseb, tõukleb, kõik kiruvad mu kasti. Lähen üle hobustega silla ja näen — raamatupood! Näe, mõtlen mina, küllap siin juba Blokki tuntakse. Ja sealt sain tõepoolest õige aadressi. Blok valis nende kauplusest sageli raamatuid, mis poisid talle pärast koju viisid.»

Pärast Jesseniniga kohtumist kirjutas Blok: «Rjazani kubermangu talupoeg, 19-aastane. Luuletused on värsked, puhtad, kõlavad...»

Esimese kohtumise ajal valis Blok avaldamiseks kuus luuletust ja suunas Jessenini koos lühikese soovituskirjaga teiste Petrogradi literaatide juurde.

Vestlus Aleksandra Jesseninaga jõuab lõpule. Täna ja kavatsen teda pildistada rohelusest ümbritsetud välistrepil. Kuid tema vehib käega ja on kategooriliselt vastu. «Pildistage parem noori, milleks minu, haige vanaeide peale filmi raisata. Ei, parem jätke!»

«Öele Šurale» — sellise pühendusega varustas poeet mitmeid hilisemaid luuletusi. Neis meenutas ta oma lapsepõlve, otsekui lahkumistertvitust saates:

Laula nüüd mõnda laulukest, mida
meile laulis me elatand memm.
Unub luhtunud lootuste rida.
Sulle kaasa ma ümisen.

*

Konstantinovo küla on oma olemasolu ajal näinud palju valitsejaid, nende seas on olnud vürste ja muid tähtsaid aadlikke. Viimseks mõisnikuks jäi siin Lidia Kašina, Moskva kurikuulsal Hitrovi turul asuvate öömajade ja trahterite omaniku tütar. Hea hariduse saanud naine päris Konstantinovo mõisa pärast oma isa surma. Jessenin külastas teda korduvalt ja pühendas talle luuletuse. Teatud määral oli ta Jessenini poemi «Anna Snegina» prototüübiks.

Selle mõisniku ärklikorruusega majas on nüüd kirjandusmuuseum, kus väljapanekute järgi aasta-aastalt avaneb meile poeedi elu ja kirjanduslik tegevus. Fotod, käsikirjad, teoste väljaanded, dokumendid, ajakirjad ja ajalehed Jessenini luuletustega võimaldavad tutvuda mitte üksnes poeedi biograafiaga, vaid ka tema ajastuga, ta kaasaegsete, sõprade ja teiste luuletajatega.

«Luuletusi hakkasin kirjutama varakult, üheksaselt, kuid teadlik looming algas 16—17-aastaselt,» ütleb Jessenin oma autobiograafias, mis on kirjutatud kaks kuud enne surma.

Noore poeedi ühiskondlik-poliitilistest suhtumistest kõnelevad muuseumis politseiraportid trükikoja korrektori Jessenini jälitamise kohta (1913. aastal asus ta tööle J. Sõtini trükikotta Moskvas ja käis samal ajal Šanjavski rahvaülikooli loengutel). Kaitsepolitsei tähelepanu tõmbas luuletaja endale sellega, et kirjutas alla Zamoskvoretiski rajooni tööliste kollektiivsele kirjale, milles astuti välja Riigiduuma bolševikest saadikute kaitseks. Politseivalitsuses oli Jessenini hüüdnimeks «Trükiladu». Nuhid on püüdlikult jooksnud kahtlusaluse noormehe kannul. 3. novembri ettekandest loeme: «Kell 3 ja 20 minutit väljus majast «Trükiladu», kaasas 7 verssoki pikkune ja 4 laiune komps, ilmselt saadeti, mis oli linasesse riidesse mässitud ja kõiega seotud. Serpuhhovi uulitsal istus trammi, Serpuhhovi väljakul istus ümber, ja sõitnud Krasnoselski tänavani, läks Krasnoprudnõi põiktänavas number 13 hoovimajja, kus oli 1 tund ja 30 minutit. Väljus ilma eelmainitud kompsuta, istus trammi, astus maha Serpuhhovi väljakul ja läks koju; kuni kella 10-ni õhtul väljumist enam ei märgatud.» Jessenini kirjast saame teada, et tema juures oli läbiotsimine. Luuletajast ei tulnud revolutsionääri, kuid oma mõtetes oli ta koos nuriseva ja vihase rahvaga ning tajus valuliselt isevalitsuslikust korrast tingitud sumbunud õhkkonda. Sellest ajast sünnivad hiljem värsid, kus vallandub luuletaja protest:

Kõrk aadel. Pehkiv tsaaririik...

Tusk, mida varjata ei oska...

Hea, olgu siis!

Säh, õel repliik!

Säh, meelegeitlik huligaansus,

Moskva!

Ka mina näitan, mis ma võin!

Ja saali,

kus on kassikulla sära,

ma oma värsis

sisse tõin

vett viskava Rjazani mära.

Käesoleval aastal ilmus kogumik «Jessenin ja kaasaeg» V. Pertsovi, J. Prokuševi, K. Kedrovi ja teiste artiklitega. V. Bazanov on koostanud Jessenini itineraari — kronoloogilise ülevaate kohtadest, kus luuletaja on olnud. Jessenin käis kahekümne neljas suures Euroopa ja Ameerika linnas — Berliinis, Pariisis, Roomas, Napolis, New Yorgis, Philadelphias, Chicagos koos Isadora Duncaniga. Kodumaal külastas ta ligemale kaheksatkümmend geograafilist kohta, sealhulgas liiduvabariikide pealinnu, oblasti- ja kraikeskusi ning asulaid. Sagedased kolimised, elu võõrastemajades ja möbleeritud tubades või tuttavate juures, oma alalise kodu puudumine — selline «välilaagris» viibimine mõneti ehk rikastas teda uudsete muljete ja kohtumistega, kuid samas raskendas töötamist. Sellepärast olid vanemate juures Konstantinonos veedetud päevad alati täis tihedat tööd. Ja koduküla on Jessenini itineraaris aukohal. Siin on kirjutatud kõige südamlikumad ja tuntumad luuletused.

Esimene välisriik, kuhu Jessenin ja Isadora Duncan 1922. aastal sõitsid, oli

ALEKSEI SOKOLOV

Saksamaa. Eesti NSV Riikliku Keskarhiivi töötaja J. Zaidelson otsis toleaeegsest dokumentidest välja andmed Duncani saabumise kohta Nõukogude Venemaale. Poeedi tulevase naise teekond viis läbi Tallinna.

«Otsuse sõita Nõukogudemaale võttis Isadora Duncan vastu pärast kutset, mille talle esitas L. Krassin, Nõukogude täievoliline esindaja Londonis,» kirjutab J. Zaidelson. «Ei hirmutamine igasuguste «õudustega», mis ootavat teda VNFSV-s, ega kapitalistlike antreprenöörade ähvardused suutnud Isadora Duncanit sundida sellest otsusest loobuma.»

Ainuke sel ajal kasutatav tee Moskvasse viis läbi kodanliku Eesti. 1921. aastal täitis Duncan Londoni Eesti konsulaadis ankeedi «isikutele, kes soovivad saada viisat sissesõiduks Eestisse». Ankeedivastused on inglise keeles: «Isadora Duncan, sündinud 27. mail 1880 * aastal San Franciscos, elukutselt artist, alatine elukoht Pariisis rue de Pompe 103, ajutiselt peatunud nädala jooksul Londonis hotellis «Cecil»; rahvus — ameeriklane, riikkondsus — Kalifornia osariik; valdab inglise, prantsuse ja saksa keelt. Tundemärgid: kasv — 5 jalga 6 tolli, juuksed punased, silmad tumepruunid. Soovib sõita Venemaale töötama määramata ajaks.»

Auriku «Baltannik» pardal oli koos Duncaniga Irma Ehrich, ainuke tema õpilastest, kes otsustas Moskvasse kaasa sõita, ja toatüdruk Susanna Chambon.

«Kui aurik jõudis lõpuks Tallinna, hakkas mu süda rõõmust värisema,» meenutas hiljem I. Duncan. «Nüüd — imekaunisse uude maailma! Maailma, mis on olnud kõigi suurte näitlejate ülimaks unistuseks, unistuseks, mille Lenin suure võlutööga tegelikkuseks muutis. Huvasti, vana maailm! Homme sõidan uude!»

Tallinnas peatus I. Duncan ainult mõned tunnid kuni Petrogradi rongi väljumiseni. Ta polekski saanud jääda kauemaks: kodanlik valitsus andis maailma-kuulsale kunstnikule läbisõiduviisa ilma Eestis peatumise õigusetä. Läbi Narva piirivalvepunkti 21. juulil 1921. aastal Eestist Nõukogude Venemaale läinud isikute nimekirjas on Isadora Duncani ja tema kaaslaste nimed. Aga juba sama aasta 7. novembril esineb Duncan koos oma väikeste vene õpilastega Suure Teatri laval.

Jessenin tutvus Duncaniga varsti pärast seda, kui Duncan Moskvasse tuli; järgmise aasta kevadel nad abiellusid. Abikaasad otsustasid sõita välismaale. I. Duncan saatis tuntud ameerika impressaari Hurocile telegrammi: «Kas saate organiseerida minu etendused minu õpilase Irma, kahekümne vaimustava vene lapse ja minu mehe, tuntud vene poeedi Sergei Jesseninini osavõtul?» New Yorgist vastati: «Olen huvitatud. Telegraferige tingimused ja turnee algus. Huroc.»

See oli sama impressaario, kellest viiskümmend aastat hiljem kirjutasid meie ajalehed. Ta langes bandiitide-sionistide ohvriks seepärast, et oli Nõukogude kunstnike, ansamblite ja teatrite külalissetenduste organiseerija Ameerika Ühendriikides. Huroci kontorile visatud pomm vigastas Huroci, tappis ta noore kaas-töötaja ja purustas hoone.

Jessenini ja Duncani Berliinis viibimisest, õigemini, luuletaja ühest väljaastumisest teatas ajaleht «Eelõhtul» (tsiteeritud on J. Šneideri raamatu «Kohtumised Jesseniniga» järgi): «Jessenin tuli kohvik «Leoni» üksi, ilma Duncanita, ja hakkas kohe luuletusi lugema. Ta võeti vaimustusega vastu. Pärast esinemist, kui Jessenin istus lauda, tuli ta juurde kelner ja teatas, et Isadora Duncan on

* Ankeedis on sünniaasta ebatäpne. Tegelikult sündis Duncan 1878. a. — J. Zaidelsoni märkus.

kohale jõudnud. Jessenin tõusis kohe, läks vestibüüli ja pöördus saali tagasi, hoides Isadorat käealt, rõõmus ja naeratav. Neid tervitati suure aplausiga. Isadora tegi ettepaneku laulda Jessenini auks Nõukogude hümnit «Internatsionaali». Tema ja Jessenin hakkasid laulma ja kohe ühinesid nendega paljud. Kuid saalis olid mõned valgekaartlased ja hüüetega «Maha!» ning vilistamisega katkestasid nad laulu. Toolile hüpatas lõpetas Jessenin müra «vägilase vilega» ja hüüdis: «Olgu mis on, meist üle te ei vilista! Kui ma panen neli sõrme suhu ja vilistan, on teil kohe lõpp. Meist paremini vilistada ei oska keegi!» Ja jätkas laulu. Seejärel luges uuesti luuletusi.»

Konstantinovo kirjandusmuuseumis on fotokoopia S. Jessenini kirjust tollasele Nõukogude diplomaadile Saksamaal M. Litvinovile, milles poeet palub: «Kui saate, tehke nii, et pääseksime Saksamaalt ja saaksime Haagi. Töotan ennast korrektseks üleval pidada ja avalikes kohtades «Internatsionaali» mitte laulda.»

Noorpaari välisturnee lõppes 1923. aasta juulis. See võimaldas poedil teise pilguga näha oma maad, uutmoodi hinnata siin toimuvaid muutusi. Jessenin ise kõneleb, et olles raja taga, meenutas ta «kodumaa hõngu», oma küla, kus «peaaegu igal talumehel magab hurtsikus õlgedel vasikas või siga pörsastega, pärast Saksa ja Belgia autoteid tuletasin meelde meie läbipääsmatuid teid... Sellest momendist lakkasin armastamast kerjuslikku Venemaad. Sellest päevast armusin veelgi rohkem kommunistlikku ülesehitustöösse. Kuigi ma pole lähedane kommunistidele, nagu romantik minu poemides, mõistusega olen ma nendega ja loodan, et võib-olla saan lähedaseks ka oma loominguks.»

Ah, olla tahaksin
ma iga hingekoega
poeet ja kodanik,
eeskuju karm ja hell,
et kalliks peaks
just nagu lihast poega
mind kodumaa — NSVL.

Oma autobiograafias konstateeris poeet: «1919. aastal avaldasin koos mõnede seltsimeestega imażinismi manifesti. Imażinism oli formalistlik koolkond, mida tahtsime toetada. Kuid sellel koolkonnal polnud pinda ja ta suri iseenesest, jättes õiguse ehedale kujundile.» Nagu leiab Jessenini uurija J. Prokušev, arvas luuletaja algul imażinistidele liginedes, et tema esteetilised printsipiidid on lähedased nende loominguilistele püüdlustele. Tegelikult oli imażinistide formalistlik looming Jessenini poeesiale läbini võõras. Olles jõuetud kallutama Jesseninit realistlikult teelt, vedasid imażinistid teda aeg-ajalt oma käänulistele kirjanduslikele radadele.

Imażinistide kirjanduslikus kohvikus «Pegasuse Latter» oli 1921. aastal mõnda aega sagedaseks külaliseks eesti poeet Henrik Visnapuu, kelle luuletusi kogust «Amores» omal ajal tõlkis Igor Severjanin. Oma kommentaarides Visnapuu ja Ingi kirjavahetusele «Keeles ja Kirjanduses» märgib Paul Rummo, et Visnapuu oli tuttav paljude Moskva kunstitegelastega — näitlejatega, kunstnikega ja luuletajatega, sealhulgas S. Jesseniniga, I. Duncaniga, V. Meierholdiga, S. Konjonkoviga ja teistega. Oma artiklis Jesseninist, mis ilmus 1927. a. «Loomingus» ja milles — pehmelt öeldes — ei puudu teatav poliitiline ühekülgsus, visandab ta episoodide kohtumistest tolleaegse Moskva nende ringkondadega. Visnapuu

ALEKSEI SOKOLOV

kuulis, kui Jessenin esmakordselt luges oma poemi «Pugatšov». Selle kunstilises koes võib leida imażinistide mõju jälgi. Muide, meieni ulatunud Jessenini häääl annab edasi nimelt poemi ühe tegelase — sunnitöölise ja vahialuse Hlopuša monoloogi.

Jessenini pealekäimisel esinesid mitmetest rahvustest poeedid «Pegasuse Latri» alalistele küllastajatele. Nii ka Visnapuu, kellele Jessenin tegi ettepaneku lugeda luuletust eesti keeles. Külaline Eestist kirjutab ka õhtust skulptor Konjonkovi juures. Konjonkov ise suhtus Jesseninisse suure sümpaatiaga. Ta ütles: «Jessenin oli suur, tõepoolest rahvalik poeet. Ta tundis hästi Venemaa elu. Tema poeesia juured ulatuvad rahvaloomingu sügavusse. Tema kujud pole kunagi välja mõeldud, vaid reaalsed. Ka enesest on ta paljudes luuletustes kõnelnud väga siiralt ja õigesti.» Veidi enne surma käis vana skulptor Konstantinonos, tutvus kaitsealaga.

Kirjandusmuuseumis on kapp, kuhu on kogutud Konstantinovo kultuurikolde küllastajatelt saadud rohked vastukajad. Enamasti lühikeste, kuid südamest tulevate muljete kirjutajate hulgast leiame hollandlaste, vietnamlaste, poolakate, sakslaste, bulgaarlaste, kuubalaste ja rootslaste nimesid. Üksikisikute kõrval on oma mõtteid kirja pannud ekskursioonid, organisatsioonid, turismigrupid. Jääb mulje, et kogu maailmast on saadetud esindajad unustamatu lüüriku juurde, kelle kohta ilmekalt ütles türgi poeet ja revolutsioonivõitleja Nazim Hikmet: «Jessenin on alati nõukogude rahvaga. Jessenin on kõigi maailma rahvastega, kes armastavad elu, armastavad ilu ja ausust. Temalt peame õppima ausust — mitte midagi varjata Kodumaa eest.»

Ma teatan rõõmuga,
et leidsin tee
ja enam kahtlused mu meelt ei sega.
Kui kõige innukam teekaaslane
nüüd käin ma koos nõukogudega.

Sügis astus juba oma õigustesse, kui lahkusin Konstantinovost. Läksin V. Astahhovi juurde jumalaga jätma. Koos oma asetäitja K. Vorontsoviga sorteeris ta äsja saabunud posti. «Vaadake, kui huvitav saadeti,» ulatas ta mulle paki. See oli Liverpoolist. Kirjandusteadlane ja tõlkija Jessy Davis saatis muuseumile raamatu Jessenini varasest luulest. Poeedi kodukohast kõneles siin mõned aastad tagasi viibinud inglise tõlkija: «Jessenini luulet võib suurepäraselt mõista, kui oled ise näinud neid kütkestavaid kohti, mida ta ülistas.»

Konstantinovo — Rjazan
1975

KUNINGAS CLAUDIUSE MONOLOOG

Mati Undile

Ta istub suures tugitoolis oma kabinetis, seinteks maast laeni raamaturiiulid; laualgi, temast eemal, on palju raamatuid, neist mõned avatuna üksteise peal, ja raadio; laua ees on tühi seljatoega kõva tool; laua peal põleb roheline kupliga lamp. Ta alustab oma kõnet istudes, teise lõigu alguses hakkab kõndima mööda suurt tumepunast vaipa, ikka äärest ääreni (pehmete toatuhvlite tõttu ei ole ta samme kuulda); viimase lõigu alguses istub laua äärde. Ta on ebamääraselt keskealine, pigem vana, tõsine, tark, ebasümpaatne. Usun, et ta kannab prille.

Kui palju oleme Gertrudiga muretsenud selle poisi pärast! Tõsi küll, temas ei ole ju seda tänapäeva noorukite rämedat vulgaarsust (aga kas meie generatsioon selles eas tõesti parem oli?), või kui, siis õige vähe, mingis hingestatud, sublimeeritud vormis. Aga see ülitundlikkus! Vahel meenub tõesti hamburglase Hans Erich Nossacki tähelepanek, mis mu meelest on tähtis: meie seas on inglid, keda ära võib tunda nende kohutavast kaitsetusest...

Ei tasu muidugi kõnelda sest kõigest, mis tal meie vastu on: me olevat ära tapnud tema õige isa ja mis kõik veel. Mingis sümbolises mõttes on tal võib-olla õiguski — ent mis kõik ei ole õigus sümbolises mõttes! Kas ei tasuks mõelda selle üle, et noorenagi võidaks olla realistid?

(Ja kus on reaalsus? Ausalt öelda, ega minagi seda täpselt tea. Kui peaga vastu müüri jooksed, saad muhu, seda küll. Ometi olen juba liiga vana väitmaks, et müür või muhk tingimata reaalsuse fenomen peaks olema.)

Suurt ei tasu kõnelda ka tema suhetest teatriga. Hea küll, see Piigiraputaja või mis ta nimi oligi, teeb mingi lavastuse, mida tema sugeereerib ja millesse tema kõik oma soovunelmad (praegused!) paneb; kes teab, näidend trükitakse äragi, mängitakse seda siin ja seal, võib-olla oma mitusada aastat (kõigis segastes lugudes on ju toda päratut või-maluste küllust, mida strukturalistid nii kenasti oma kunstõpetuses on vaadelnud) — aga mida see kõik muudab? Keda see ohustab? Kunst on kunst, kunst kuulub rahvale, ja rahvas juba teab, mida sellega ette võtta või ette võtmata jätta.

(Kunagi kõneldi ka Suurest Maailmateatrist. Aga sellest ei ole vist õieti keegi niikuinii aru saanud. Sellest vist ei maksagi kõnelda. Kes me siis oleme, et sellest kõneleme? Kui näitlejad, siis jätkakem pigem oma mängu. Kui pealtvaatajad, siis kes peaksid olema näitlejad?)

Sellest arutlusest ei saaks see poiss küll igatahes saamaski aru.)

Muidugi, Ophelia pärast on kahju. Kui rumal oli poiss! Tema endagi südames püsivad need haavad kaua. Ei tahaks ju neid mitte mõtteski osatada, aga ikkagi: kes siis lõppeks hukutas selle õrna olendi? Tütarlastega ei tohiks siiski nii ümber käia. (Jah, kas mina nii noorelt parem olin? Loomulikult ei olnud, ja tahtmata õigustada iseennast, õigustan lõpuks ometi poissi . . .)

Aeg läheb. Juba näeme teda tüsenemas, vananemas. Veel viimased noore hüsteeria hood (ikka vähem elu, ikka enam kunsti!), ja juba on ootamas järge seniilne eeleogia, perekonnadraama, miljööromaan . . . Ja ikka vähem muret meil Gertrudiga:

me võime minna, kui me aeg on käes,
niisama vähe ja niisama palju
meist mahajääva pärast muret tundes,
kui seda tuntud muistseil aegadel
või tuntakse kord tulevikuski —
see troonipärija ei ole halvem,
ei ole parem kõigist eelmistest,
me isegi ehk sinna hulka loetud;
võib-olla tema valitsuse all
lööb õitselegi väike Taani riik,
võib-olla aga hoopis alla käib
(sest ikka kuskil midagi on mäda),
kuid vaevalt oleneb see temast endast,
kui hea või halb, kui suur või väike ta
ka oleks, sest et aja kulgemist
ta juhib täpselt sama vähe-palju,
kui juhtisime meie ja kõik need,
kes enne meid on lahkunud, kui käes
neil oli aeg . . .

Ta lülitab sisse raadio, uitab mööda skaalat, nii et kuuldub mitmeid Euroopa, Aasia ja Aafrika keeli, sinna sekka enamasti meelelahutusliku muusika katkeid ja üldse igasugust eetrisaasta; jääb kuulama üht saatejaama, kust on kostmas Mozarti «Külasümfoonia» viimane osa. Selle dissonantse lõpu järel klõpsab raadio kinni, istub veel veidi, siis süütab sigareti, tõuseb taas ja hakkab vaikides mööda vaipa kõndima.

Jerevan 1972, Elva 1975

KRIITIKA

INIMLIKKU JA IGIKESTVAT «TAEVAKIVIS»

Jaan Kross: «Taevakivi».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 216 lk.

Sellest mahu poolest väheldasest raamatust on nüüd juba suhteliselt palju kirjutatud. Eri aspektidest, milleks teos lähedasti võimalusi pakub. On olemas kõige usaldusväärsemalt ajaloolist faktoloogiat ja konkreetseid isikuid raamatus kujutatuga võrdlev retsensioon, mida võib pidada ammendavaks, on kaalukaid hinnanguid teose kunstiväärtuse ja probleemistiku kohta.

Kui «Taevakivi» juurest tagasi mõel-
da Jaan Krossi proosale üldse, siis seisab pilgu ees suur ja aukartust äratav töö. Kultuuriloolise mineviku taaseltamine peaks olema tähtis lugejaskonnale, kes tahab mäletada oma minevikku. Ja mitte ainult mäletada, vaid ka mõista, õigesti hinnata ja armastada. Russowi, Jannseni, Köleri, Masingu ja Petersoni nimed on üldsusele enam või vähem tuntud, aga küllap seni ikka ainult aastate tolmuga kaetud nimed, mis juubelite puhul korraks meie teadvust riivavad, et siis jälle kaduda aegade hämarusse. J. Kross on need nimed oma loomingus elavateks inimesteks muutnud, andnud seni kõigest inimlikust steriilsetele isikutele liha ja vere. Pole kahtlust, et sel moel saab rahvas oma kultuuriloost laiemalt teadlikuks, et ta võtab selle vastu kõigi meeltega ja palju sügavamini kui mis tahes teaduslikke töid lugedes.

Kogu oma kindumuse juures kultuuriloo vastu pole Jaan Krossil kalduvust minevikku ega konkreetseid isikuid idealiseerida, küll aga paistab silma tehtmine igati mõista omaaegsetes oludes tegutsenud inimesi. Mõista inimlikke, poliitilisi, majanduslikke ja kultuurilisi motiive, mis sundisid ühte

või teist isikut meile teadaolevalt käituma. Sellise lähenemise tulemusena muutuvad ajaloolised tegelaskujud lähedasteks, võimaldades lugejale nii tarvilikke äratundmis- ja samastumisrõõme.

«Taevakivi» tegelased — Peterson, Masing ja tema naine Cara — kõnelevad vahelduvates, üksteisega põimuvates monoloogides. Nad avavad ennast ja oma kaaslasi otse, vahetult — kirjaniku teoses nagu polekski. Lugejale lähendab selline võte kirjanduslikke tegelasi maksimaalselt, otseku võimaldaks kuulda kujutatud isikute sisekõnet, tabada alles sündivaid mõtteid ja tekkivaid kujutlusi, märgata alles aimatavaid tundeid. Erilise pinge ja iseäraliku dramaatilisuse efekti annab kõigi kolme tegelase monoloogide omavaheline suletus. Lugeja teab Petersoni, Masingu ja Cara mõtetest rohkem kui nemad üksteise omadest, lugejale on tegelaste omavahelised suhted selgemad kui neile endile. Masing ei tea midagi naise tunnetest Petersoni vastu, Cara võib ainult aimata, kuidas suhtub Peterson temasse, Peterson kahtleb, kas polnud Cara ja tema vahel tekkinud pinget paljalt ettekujutus.

Cara suhtes pole kriitika üksmeelne olnud. Arvatavasti oluiks võimalik temata läbi ajada, kuid kindlasti raamatu vaesestamise hinnaga. Kui erisuguseid, kummagi mehe suhu sobimatuid hinnanguid ja tähelepanekuid sisaldavad noore pastoriproua monoloogid, see ei peaks põgusalgi lugemisel märkama jääma. Naiseliku detailsusega fikseerib Cara Petersoni välimusegi, tema kasvu, näojooned, silmade ja juuste värvi, riietuse. See on väga oluline ja õnnelik leid Petersoni portree andmiseks. Ja kas ei paista välimusest

ning käitumisest ka Petersoni vaimne isik — tema julgus, iseseisvus, teatav epateerimistahe? Teiselt poolt võib Masingule ainult Cara olla nii lähedal, et märgata mehe loomuomadusi, mis eemalseisjale nägemata jäävad. Cara kaudu avaneb kirjanikul suurepärane võimalus kummalegi kultuurilooliselt huvitavale mehele lisada elavat inimsust, valgustada neid eri külgedest. Ei ole midagi üleliigset Masingu mõtetes naisest ja perekonnast. On nii loomulik, et Petersoni-taoline noor mees püüdis kujundada oma suhtumist naisesse ja armastusse, et Cara kehas tas temas kujunevat naiseideaali ja kutsus esile esmakordse tunnetepuhangu. See kõik rikastab Masingu ja Petersoni sisemaailma, viimase puhul aga kriipsutab traagiliselt alla ka lauliku varajast surma.

Petersoni armastuslugu, olgu see väljamõeldis või mitte, aitab omalt poolt rõhutada lauliku käigu saatuslikkust. Teose kulminatsioon saabub neil lehekülgedel, kus selgub Masingu suhtumine Petersoni lauludesse. Kohe seejärel tuletab ennast meelde raske haigus. «Oleks tema neissinastes raasukesegi seda üles leidnud, mis mina nende sisse olen panna katsunud, siis oleksin mina neist ehk läbi kõige häda ikkagi ühe pisikese raamatu valmis saada püüdnud, ühe pisikese raamatu — tuuleõhu toel, mis tema rahulolek mulle oleks tiibadesse puhunud...» Masingu eitav hinnang ja autori varajane surm määrasid Petersoni loomingu aastateks unustusse. Ometi kirjutab «Eesti kirjanduse ajalugu» I järgmist:

«Maarahva lauliku tundmatuks jäänud toodang oli tasemel, milleni töusmiseks tuli pingutusi teha paljudel hilisematel eesti rahvuslikel luuletajatel; võrdlusjoonte tõmbamine võib toimuda ainult sellel pinnal.»

Romaanis kujutatud Masingu ja Petersoni jutuaajamine ning sellest tulenenud situatsioon on üks neid, mis kirjanikku on eriti huvitanud. Selle

konflikti ettevalmistamine käis raamatu eelnevas osas, kus selgusid nii Masingu kui ka Petersoni karakter, vaa- ted, arusaamised, senine tegevus. Otsustavas kõneluses nagu ei juhtukski midagi erilist, kuid varem antud karakteriloogika eitab asjaliku meelega pastori ja noore luuletaja vastastikust mõistmisvõimalust. Masingu lause «Härra Petersohn, teie olete üpris noor mees...» on tähendusrikas. Selle lause taga on Masingu eneseuhkus ja positsioon, tema teistsugused arusaamised luulest, ka tahe sisendada noormehele aukartust ise nese vastu. Samal ajal tunnetab Masing kusagil sisimas oma küündimatust, mida püüab tasa teha mässumeelsuse ja radikaalsuse väljapakkumisega noormehe ees, otsides selleks tõendusid vaenlastegi suust. Küllalt konkreetsete ja omanäoliste, ajaloolise dokumentaalsusega piiratud karakterite kaudu avaneb selles situatsioonis kunsti arenemise kestev ja korduv vastuolu. Kujuneb suur üldistus, mis ulatub minevikust tänapäeva. Alalhoidlikkuse ja uuendamispüüdluste kokkupõrked meenuvad eesti nõukogude luulegi ajaloost.

Masingu sõnaohtrad, pisut ohjeldamatud ja siia-sinna hüplevad monoloogid iseloomustavad teda vahest avaramaltki kui Petersoni lakoonilised ja napid. Noor küünik on sõnadega kitsi, ainult humalauimas kõnekam ja lahtisem. Siiski on kirjanik suutnud edasi anda kõige tähtsama — Petersoni suure sisemise jõu ja meelekindluse jääda truuks oma rahvale, kanda tema talupojakuube ja pikki juukseid, kõnelda põhimõtteliselt maarahva keelt. Petersoni andekuse rõhutamine suurendab tema enneaegse surma traagilisust.

«Taevakivi» — romaan kultuuriloost, aga mitte ainult. See on ka romaan inimestest, kelle olemus on keerukas ning kordumatu ja ometi ka korduv lõputus ajameres.

Reet Krusten

KRITIKA

1747

Mati Unt: «Via regia».

«Loomingu» Raamatukogu 1975, nr. 9. 64 lk.

Üks «Via regia» suhtes kiiresti juurdunud käibehoiakuid on näha selles esmajoones «teatriromaani». Meenuvad kümnekond aastat tagasi ajakirjanduses ilmunud nõrdimusavaldused neilt, kes lugesid «Võlga» kui pedagoogilist traktaati või komblusõpikut. Kui tõesti võtta täht-tähelt «Via regia» tekstis leiduvat väidet, et «teater ongi selle raamatu tõeline teema», siis küll on seda toosama *theatrum mundi*, mille etendusi teistsugustes dekoratsioonides ning kostüümides oleme M. Undi siselaval varemgi jälginud. «... võib-olla on «Via regia» üks osa Illimari pikast, alles surmaga lõppevast *via regiast*,» kinnitab autorgi iseenest retsenseerides (vt. M. Unt, «Via regia», lava tagant vaadates. «Noorte Hääli» 1975, nr. 137). Tagasi vaates näeme reastikku Undi meelikangelase katseid vabaneda keskpärase oleluse, tühise ning konservatiivse ümbruse, ahistava ettemääratuse haardest. Teistsuguse, täiuslikuma maailma aimus teravdab neurootiliselt tundlike tegelaste vahekorda olemasolevaga. See lugejale seni ainult intiimses suures plaanis esitatud undilik tegelastüüp avaldub «Via regia» kristalliseerunud kunstilises struktuuris lõpuni viidud ning võõristatud kujul. Autori sümpatiseeriva sissevaate asemel seirab kangelase ponnistusi nüüd ironiline kõrvalpilk.

Tee romaani «Hüvasti, kollane kass» kuni «Via regiani» on olnud järkjärguline loobumine illusioonist, et ihaldatav «teine maailm» ootab käeulatuses, on vahetult saavutatav. Naiivse optimismi petlikkust osutasid juba kangelase esialgsed püüded realiseerida oma ideaalikujuutlusi isiklikes suhetes («Hüvasti, kollane kass»,

«Võlg»), siis sotsiaalse aktiivsuse tühjajooksunud katsed («Phaethon», «Mõrv hotellis»). Alternatiivina püsis usk vahetu emotsionaalse suhte väärtusse («Elu võimalikkusest kosmoses»). Ent armastuski kui lunastav ja kaitsev pääsmisvõimalus desillustioneerub («Tühirand»). Senise maailmapildi ühe põhiväärtuse kokkuvarisemine toob «Tühiranna» kangelasele vabanemistunde, mis on vaid senise ootusseisundi negatiiv: lõhnata, maitseta, ajatu tühjuseaisting. Selles võiks ehk peituda teiseladilise, sissepoole suunatud täiusseotsingu algus. Kuid metafüüsiline eneseületus näib olevat Undile võõras, tema poolt esitatava maailmamudeli pinged suunduvad väljapoole, suhetesse reaalse keskkonnaga. «Mattiases ja Kristiinas» paljastub hetkeks undiliku harmooniaigatsuse varjatud kontrapunkt: põgeniku hirm neis metsatagustes majades oma tundi ootava julmuse, varitseva vaenulikkuse, külameeste ligipääsmatu umbuse ees. See esimese põlve haritlaskonna vastasseis isakodu talupoegliku eluvaatega, mis lõpunimineva julmusega avaneb V. Vahingu loomingu, on ka Undi kangelasele iseloomuliku hüsteerilise põgenemistungi ning seesmise ebakindluse üheks alateadlikuks allikaks. Hetkeks reedab see end ka «Via regias», Illimari ja Hollat kui «kaht patisaksa, kaht kuutõbist» eemalt jälgivate külameeste episoodis.

Leidmata väljapääsu ning küündimata lahendamata vastuolu elatava ning ihaldatava elu vahel metafüüsilisel või traagilisel tasemel, mandub esialgne mässuline ideaalitaotlus süvenevaks eneseirooniaks. «Via regias» osutub teostumisvõimatuks, lõplikult illusoorseks ka Undi senise maailmamudeli põhialus: kangelase enda seesmine valmisolek oma ideaali järgida. Illimar Kooneni eelkäijate eneseteostuskatsed põrkasid arvatavatele fataalsetele sea-

duspärasustele ning välistele takistustele. Phaethoni päikesevanker purunes surmajumala otsese sekkumise tõttu, jättes väljapoole kahtlust kangelase enda vastavuse valitud rollile. Illimari taotluste nuripidiminekü puhul ei ole probleem tema isiklikus andekuses. Ebapiisavaks osutub Illimari kogu eluhoiak: emotsionaalsete aimuste inrustunud järgimine, romantiline lunastuseootus. Undi loomelaadile on iseloomulik, et vaatamata ülimalt detailsele siseelu eritlusele ei mõju juttude tegelased psühholoogiliselt autonoomsete karakteritena, vaid ühes ja samas maailmapildis vastanduvate või üksteist täiendavate vaatenurkadena. See, et Illimari ei kujutata «Via regias» enam selle maailma subjektiivse kesmena, on enam kui ainult vormi muutva tähendusega nihe undilikus jutustuse struktuuris. Võimaliku uue alternatiivina kerkib minajutustaja positsioonile ettevaatlik ratsionalist Heinrich Holla. Temalegi on omane tung täiusele, ent mitte emotsionaalselt loov ja lõhkuv, vaid tasa ja targu intellektuaalset pagasit koguv. Holla kaine pilk teravdab irooniliselt Illimari tüüpi kangelase nõrku külgi, rõhutades autori hinnangute süsteemi teisenemist. Ent hoidugem siiski samastamast Hollat selle väärtusskaala plusspoolega. Holla silmatorkavad eksitõlgendused «Kalevipoja» või «Tõe ja õiguse» ümberjutustamisel annavad pidepunkte moonutuse märkamiseks ka siis, kui Holla refereerib Illimari ettevõtmisi. Illimari tung elusa tule poole, mis Holla filisterlikule ratsionalismile jääb kättesaamatuks, säilitab autori jaoks tõsiseltvõetavuse. Teost läbiv teatri ja tule, kunsti ja tuletõrjajate sümboolika, tulekahjukuma maailmataeval, isegi Illimari enesepõletuse paroodia väljendavad autorile olulisi seoseid elu ja kunsti väärtuste vahel usutavamalt kui Holla eklektiline teoretiseerimine. Hollaga assotsieerub tuletõrjuja roll,

tema neutraalne alalhoidlikkus on positiivne ainult vastukaaluna Illimari emotsionaalses radikalismis peituvatele ohtudele. Seepärast tundub, et «Via regia» ülesehitus Holla vaatepunkti iroonilises perspektiivis kajastab ka üldisemat nihet, mis lahutab seitsmenda kümnendi keskpaiga ühiskondlikku teadvust kuuenda kümnendi lõppaastatest.

Veel üks oluline muutus, mis iseloomustab undiliku maailmamudeli evolutsiooni «Via regias», on Felixi ilmumine kohale, mida mitmes varasemas teoses täitis ideaalse armastatu (Reesi, Kristiina) kuju. Oleks liigne käsitleda Felixit kui reaalselt karakterit. Pigem on see sümboolne valge mask, mille romantilised välisjooned rõhutavad tema kuulumist Illimarile ja Hollale kättesaamatusse «sealpoolest» maailma, milles kehtivad hoopis teised väärtused, teistsuguse mastaabiga kriteeriumid. Kui varem esindas teise maailma võimalust passiivne ja habras tunneteobjekt, kellesse projitseeris tegelase «parem mina», siis Felixi näol sekkub Illimari ellu aktiivne võõras jõud, kelle kutsele järgnemine toob kaasa kangelase nõrga sisekonstruktsiooni halastamatu ilmsikstuleku. Meenub musta maski analoogiline roll M. Undi dramatiseeringus P. Vallaku Epp Pillarpardi loost. Ka seal tuleb see peategelase ellu kui võimukas ilmutus, mis teravdab Epule iseloomulikku tundmatusse suunatud ootust, sundides teda välja astuma oma senise ümbruse, senise «mina» piiratusest. Ent kui K. Raidi—M. Undi «Epp Pillarpardi Punjaba potitehase» lavavariandis jäi selle maskiga varjatud jõu olemus müütiliselt mitmetähenduslikuks, saadab Felixi ilmutumist «Via regia» tegelaste ellu üsna konkreetne kultuuritaust.

Felixi tutvustamine Euroopast tulnud lavastajana (nagu ka nimed: Illimar ja Felix) assotsieerub kultuuri- traditsiooniga, mis eestlase jaoks seab

võrdsusmärgi mõistete *Euroopa* ja *kultuur* vahele. Illimari ja Holla alistumine Felixi aristokraatlikule üleolekule, Holla arutlused orirahvast ning mitmed muudki detailid näitavad kultuurilise alaväärsustunde aktualiseerumist. Hollale omane maailmakultuuris osalemist imiteeriv hoiak (mida tõsieluski võib märgata kas või «Sirbi ja Vasara» kultuuriareeni-uudiste või Eesti Raadio popmuusika kommentaaride esituslaadis) mõjub sellise provintsliku alaväärsustunde kompenseerimisena. Just Holla silmadega nähtuna samastub Felix «valge rassi kõrgkultuuriga» (vrd. J. Sang, Siin ja praegu. «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 6). Holla teadvuse orienteeritus väljast omandatud kultuuristandarditele on Undil ilmekalt tabatud Holla teksti stiilis ja ülesehituses. Holla sõnakasutus, tema viis endastmõistetavalt mainida kaugemaid ja pikalt seletada lähemaid, üldtuntud kultuurfakte jätab mulje, nagu tõlgiks minajatustaja oma mõtteid kujuteldavale partnerile, kelle jaoks need võõrtsitaadid, terminid ja autoriteetid peaksid kõlama tuttavlike märksõnadena. Selles globaalsema suhtlemise illusioonis võib ära tunda Undi kangelastele omast teisitiolemise igatsust, mida Holla püüab teostada oma vaimse paleusega sõnalise identifitseerumise teel.

Holla vaatevinklist on «selle» ja «teise» maailma vastuolu taandatav eesti rahva õhukese kultuurikihi probleemile, ning ta on ilmselt solidaarne Felixi otsusega, et see inimene (Illimar) ja see rahvas pole tõeliseks kunstiks küps. On üsna selgesti välja loetav autori ironia Holla maailmakodaniku-poosi aadressil (ka eksitused nimedes ja tsitaatides teenivad ilmselt seda eesmärki). Distantseeritud pilk Holla kultuuriihalusele muudab suhteliseks ka Felixi imetlusvääruse, eriti kui talle karikatuurse teisikuna sekundeerib rahvusvaheliste estraaditur-

neede konferansjee Toomas Schütz oma paberist teatriga.

Provintsi ja maailmalava vastandamine on olnud läbivaid teemasid Undi juttudes. «Via regias» on äreva maailmataeva taustale joonistuv põhjamaise väikelinna dekoratsioon kogu sündmustiku tähendust avardava sümbolise tähendusega. «See on minu linn ja ma ei sallinud teda, aga mul polnud valida ühtki teist linna», arutleb Holla. Tema suhtumine Illimari poolt austatava surnud poeedi taotlusse luua kunstis vaba territoorium, taandub veendumusele: «meie pisikesel maal ei saa geeniusi olla». (Oma kurvalt lõppenud westerni-elamuse resümeeerib Mattias mäletatavasti äratundmisega, et «siin maal ei sobi selline seiklus, siin maal ei sobi efekt... see pole Colorado kanjon, vaid mingi Kulbijõgi või Verioja, kus verd pole iialgi voolanud».) Sama tagapõhi seab piirid Illimari katsetustele leida «kuninglik tee» täiuslikkusele, läbi murda selle väikelinna umbsest, suletud õhkkonnast. Illimar Koonen ja Heinrich Holla on vastandatud mitte ainult emotsionaalse ja ratsionaalse alge kandjatena. Neid iseloomustab ka erinev reageerimine keskkonna survele. Kui Holla rahuldub teadmise ja vaimse üleolekust, ilmutades oma hinnangutes ja käitumises mugandumist selle maailma raamide ja reeglitega, tunneb Illimar end olevat kutsutud kunsti abil seda puhastama ja muutma. Messianistlike kujutluste kõrguselt banaalse kakluse ni langemine tähendab tema taotluste täielikku fiaskot: Illimarile jääb suletuks väljapääs ümbritsevast mõtte- ja tundemadalusest. Illimari ja Felixi kohtumisele heidetud valgusring näib peatuvat kunsti ja elu vahekorjadel, jutustuse probleemistik suubuvat vaidlustesse eri teatrikontseptsioonide üle. Kuid Undi loomingu tugev külg pole mõttekonstruktsioonide loomine, vaid võime täpselt fikseerida üldisemate probleemide

hingeelulisi heiaustusi, tabada oma aja ja keskkonna hõngu ning meelelaadi. Nii lisab «Via regialegi» sügavust Holla ja Illimari kujunemise vaimse ja ühiskondliku tausta jälgimine, siit nende tõukejõudude leidmine, mis viivad kokkuvarisemisele kangelase romantilise enesekujutluse, ning muuda-

vad paroodiaks Illimari usu kunsti lunastajamissiooni.

«Via regia» osutub Undi kangelase senise eneseteostusmudeli psühholoogiliste ja sotsiaalsete piiride tunneta- mise teeks, andes lugejale võimaluse irooniliseks kõrvaltvaateks mõnelegi aktuaalsele kultuuriprobleemile.

Marju Lauristin

MEETODI VÕIMALUSED EI OLE PIIRATUD

Viivi Luik: «Põliskevad».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 72 lk.

Aeg on läinud omasoodu ja nüüd on sellest kümme aastat, kui noorte auto- rite kassetis ilmus Viivi Luige esimene luulevihik, kastevärsk «Pilvede püha». Praegune — seitsmes luulekogu — on tema kümnes raamat. Ega arv tähenda õieti midagi, kuid oma ümarusega kiu- sab siiski tagasivaatavale meenutusele. Seda enam, et «Põliskevad» on autori senise loomingu kõige küpsem kokku- võte.

Eks luulehuvilised mäleta ja eks ole arvustusteski kirjast, kuidas Viivi Luik oma loodusest kingitud andega häm- mastas, tekitades ühtaegu nii ootusri- kast rõõmu kui ka skeptilist hoiakut ja õlakehitust umbes sellises laadis, et ei ole midagi uut päikese all. Mõlemad olid põhjendatud ja mõlemad on autori järgmiste raamatutega pidevalt kaasas käinud, kord üks, kord teine ülekaalus. Esikkogu puhul jäi üle asjasse puutuva ja mittepuutuva kõla- ma Uno Lahe tervitusrõõmus ning ennustuskarm hoiatus: «Kuid anne ei vabanda — anne on koorem, nuhtlus, kohustus, teadku seda. Ja et vabakut- selise leib on kibe — mitte katsiku- pudru maikugi. [— — —] Luule on väärt, et tema nimel oma elu nahka panna, kuid siis juba nii, et mäng vääriks küünlaid, mida põletatakse.» («Looming» 1965, nr. 5.) Seda, kas mäng küünlaid väärib, kaalutakse pal-

ju hiljem, olgu need sõnad siin ära toodud lihtsalt sellepärast, et aeg-ajalt on siiski tervislik kuldaväärt sõnu meenutada. Viivi Luigel jätkus iseloo- mu selle leiva kibedust trotsida ja käia oma teed. Nõnda ilmus juba 1966. aas- tal valdavalt looduselamuslik «Tae- vaste tuul». Sellest hargnesid edasi te- ma maailma ja iseenese tundmaõppi- mise teed, mis «Pilvede püha» ilmale- saatmisega olid otsekui ette määratud. Huvitav on, et juba siis ütles autor (võib-olla ennatlikultki): «Mina tean, et ma laulda suudan, / kuni viimne valgus hajub», nüüd on see veendu- mus võtnud pisut põhjendatuma ja muudeski seostes valgustatud kuju:

Julgen öelda, et ühte-teist jätan
järgi.
Kuni tööd teen, mind surm ei
puutu.
Tulin väljast ja kuivatan juukseid
märgi,
piksevihm peksab vastu ruutu.

See, et «järgi» on riimi pärast, on ise- asi, tagasivaade aga näitab, et Luigel on olnud järjekindlust oma andelaa- dile vastava väljenduslaadi vormimi- sel. Ta ei ole loobunud assotsiatiivsest pildist, kuigi see kohati üsna mõista- tuslik on olnud ja vastuvõtjate poolel õlakehitust tekitanud, vaid on püü- nud suurema kujundilise selguse poole. Ilma tööta see ei tule.

«Põliskevadet» varasemaga võrreldes hakkab paistma ka, et vähemalt kogu-

KRIITIKA

1751

ni «Pildi sisse minek» (1973) häirinud ühesuunalisus oli vahest õpiaastate paratamatu häda. Sest Viivi Luige luule on ju õigupoolest kõige selle jätkuv ja omapärane registreerimine, mida ta oma tunnetamisteel kogeb. Ja see tee on olnud suuresti sõltuv kaasavõetud teadmiste kapitalist. Nii et sinna ei ole midagi parata, kui mulje aineala kitsusest on torges taanduma või mõnigi motiiv tundub vahel laenuline, nagu nüüdki näiteks «Laupäeva» vanainimeste ootusemotiiv, «Linnavaade», «Kirjanik», «Meeldetuletus». Ometigi on erksad meeled, tundlik hing ja kunstnikuvaist pidevalt loonud üha täiuslikumaks kujunevat pilti autori meelele tajutavast maailmast ja iseendast ning oma seostest selle maailmaga. Põhiliselt juba varasemas väljakujunenud stiilis kõnelevale «Põliskevadele» lisab dünaamikat valitud detailist, pildist, kujundist ning nende vahel tekkivaist seoseist kostev keskkonna kõne. Võiks öelda, et pilt, mida luuletaja meeled registreerivad, on senise täiendus, kuid ta ei lähtu enam ainuüksi omaenese minast. Ei ole luuletaja süü, kui objektiivsed seosed on sellised, nagu kostab luuletustes Poolast, Sileesia maastikust, inimese silmadest. tänapäeva maailmale absurdset oma südant peo peal pakkuvast invaliidist:

Sääl ta seisab, süda peo pääl,
kaelasooned kanged.

Kes jääb vaatama, sel kohe tuju
tükk maad langeb.

Oli leierkast ja koerad, koerad
maha lasti.
Õhtul poetab niiske tombu peo päält
prügikasti.

Ja kindlasti mitte ainult koonduslaagrite üle mõistuse käivast õudusest hakkab kõlama lihtne inimlikkusetunustus:

Ega mina ei tea,
kellel on kuumem valu.

Teise hinge pääl käib
igauks ummisjalu.

Pärast sõda sündinud lüüriku sõnade «minul on kõigist kahju» lihtsust loob kummalise kontrasti olnud ja oleva tegelikkusega. Seos oma aja ja maailmaga, kontakt keskkonnaga on tihenunud ja tundub, et kuidagi realistlikumaks muutunud ka mujal, mitte ainult mainitud tsükliis. See sulab ühiseks mõtte- ja meeleoluteravikuks kõigega, mis nende kaante vahel, olgu need siis paratamatust kainele hindavad portreed kirjanikust, kellele «aasta keskel on auk — kolm kõige haljamat kuud» ja kellele «suve küpsemist näitab vaid võileivakatte hind», edasijõudnud inimesest, kes «tööd ja raha» tehes lõpuks näeb «veel uje ja noorgi välja / oma veriste lõpustega», vanemast daamist, kes «näeb seda, mis aknast paistab / kõigile ühepalju» ja kellele see, mida enam tagasi ei saa, «südamest võtab kinni / valgete hammastega», või muud elust mööda või nuripidi käivat elu mingist omapärasest vaatenurgast nägevad pildid, nagu näiteks «Baltikumi elegia» või ka «Luuletaja» või «Tuba» või «Kontrollkäik». Julgeksin öelda, et neis on küll kibedust, kuid mitte kibestumist. Sest tõepoolest:

Mis sa teed oma eluloost,
see on su enda asi.
On kõik tehtud, lagune koost,
oma kohale kasi.

Olgu peale «igal ajal oma aeg», nagu öeldakse, ent ühelgi juhul ei tee tunnetuse okkalisel teel kahju mõni vastav, irooniaga segatud motiiv:

Lahti luhas lööb pajukoor
kevadepikse ajal.
Noorelt ollakse liiga noor,
pärast on raha vaja.

Muide, lisaks varasematele, on *raha* selles kogus tõsiselt arvestatavaks märksõnaks muutunud. Seda kohtasi-

KRIITIKA

me juba ka varem, näiteks «Pildi sisse minekus» kukkus seda «päklikuist kõlinal», märkimaks vahest kõige enam sügismeeleolu üht tahku, nüüd on raha leidnud oma halastamatult asjaliku sümbolse rakenduse ühes sellesse sfääri kuuluvate sõnadega, ühe variandina näiteks kaasa kõlmas kontrastses kujundis «Kümnerublastest saavad roosid / ja kukuvad taskuist välja» poeetilises ja sugestiivses «Ballaadis», samuti luuletuses «Ost», mille «naeruhinnad» ja «pajuvile, kuusteist kopikat tükk» räägivad oma paratamatut tõde maailmast, kus ilu ja naer on laiatarbekaubad. Jah, muidugi, esimesel hetkel võib see isegi liigutavalt kena tunduda, kui taipad pajuvile osta, ja see, et neid vilesid ihaldatakse. Selles kontekstis võib mõista ka südant, mis on «punasest klaasist» ja «rändab maailmas laias», ega olegi võimatu mõelda: «kes küll võiks teda kanda. / Kas ta veel paistab läbi? Ja / mis ta eest võidi anda?»

Viivi Luige luules on alati olnud heledaid ja helgeid motiive, ei puudu need ka siin, kuigi nendega käiakse ümber väga kokkuhoidlikult. Ei sobikski siin «Südmuse», «Week-endi» ja «Kommertsliku» või näiteks «Korter» ja eriti «Mure» naabruses mingi variserliku lohutusega välja tulla. Tasakaal jääb rikkumata, kui seda tehakse nõnda nagu luuletuses «Kodu».

Heledateks laikudeks on siin veel «Vanaema», «Plika», «Ema kiri», mõne värsi ootamatus kirkuses leidub neid ka tumedamate meeleolude sekka. Kõik nad on seotud looduse, kevade, mõne värvivarjundi või lihtsalt valgusega. Varju vastukaaluta pole nad küll ükski, aga see ehk ongi see kõige õigem kunst, sest heleduse heledus ei paistagi ilma tumeduseta hele, ja vastupidi. Nõnda on loodus käesolevas kogus väga sihipärane pildi osa, rangelt

doseeritud detail või kontrastne element, alati eksimatult autori positiivse programmi teenistuses. Märgetav nihe on toimunud autori hoiakus, see on kirjapandud piltide suhtes muutunud aktiivsemaks seisukohavõtuks. Mitte väga harvad pole ka otsesed suhtumisavaldused, nagu «Dürreris» või «Meeldetuletuses», aga ka intiimsemat laadi piltides, kus jõutakse kerge vigurliku üleolekuni olukorrast. Viimases seoses on väga värske ja veidi üllatavgi luuletus, milles öeldakse:

Vaata, kui tahad, mulle silma.

Mis see silmale teeb!

Kaks läksid lahku laia ilma.

Mis see ilmale teeb!

Ei ole vist karta, et tänapäeval variserid «muutliku meele» pärast nuuti viibutama hakkaksid, pealegi kui nõnda ilusasti palutakse:

Mine, kullake, meelest ära.

Minul on muutlik meel.

Talvel oli ja suvel oli.

Sügis on alles eel.

Sama laadi toetab «Naera, naera, naerame võidu, / kes naerab paremini». Raskemeelsus oleks nagu käega pühitud. Ilu jääb alles. Miks ta ei jää, kui luuletajal on oma silm ja oma süda elunähtuste tunnetamiseks ning kui ta on endale välja töötnud isikupärase meetodi nende tunnetuste vahendamiseks teistele inimestele. Ja kui luuletaja ütleb ka asju, asetab pildisse detaili, mida ma ära ei tunne, siis ei tähenda see, et mõni teine ei võiks neid omaks leida. Igaühe mäluks sisaldavad isesuguseid seostevõimalusi ja igaüks valib pildi, mis talle kõige paremini sobib. Või ka vastupidi — millest tal puudu on.

Virve Krimm

KRIITIKA

1753

RINGVAADE

KROONIKAT

August ja september töid Tallinna mitmeid kirjanikke ja toimetuste töötajaid sotsialistlikest riikidest. Saksa DV-st olid meil külas kirjastuse «Volk und Welt» toimetuse töötaja Marlene Milach ning kirjanik Heinz Kruchel, Ungarist aga ajakirja «Kritika» peatoimetaja professor Pál Pandi ja kriitik Pál Fehér.

4.—10. septembrini leidis Kopenhaagenis aset Balti liiduvabariikide ja Taani kirjanike kohtumine. Meie kirjanikke esindasid seal A. Tamm ja A. Siig.

15.—22. septembrini Frunzes peetud nõukogude kirjanduse päeval käis L. Seppel.

18. septembril toimus EKP Keskkomitee

kultuuriosakonna korraldusel loomingulise aktiivi esimene seminar-õppus pärast suvevaheaega. Loenguga «Teaduse väärtusest sotsiaalses arengus» esines L. Valt.

25. septembrist kuni 5. oktoobrini keetsid Ukrainas Eesti kirjanduse ja kunsti päevad. Meie kultuuri aitasid ukrainlastele tutvustada RAT «Estonia», Riiklik Akadeemiline Meeskoor, Riikliku Filharmoonia keelpillikvartett jt. Tutvustati «Tallinnfilmi» loomingu, Kõlvis olid avatud mitmed näitused, toimusid kirjandusõhtud. Kohal olid ka kõigi meie loominguliste liitude esindajad. Kirjanikest võtsid Eesti kirjanduse ja kunsti päevadest osa A. Hint, S. Issakov, H. Jürisson, J. Kross, P. Kuusberg, E. Niit ja M. Talvest.

KUNINGALINNAST MÖTISKLEJA

Kalju Kangru kirjanikunatuuri tagasihoidlikkusele on iseloomulik paari aasta eest «Keele ja Kirjanduse» ankeedis tunnistatu: «Pean ennast siiski rohkem lugejaks kui kirjutajaks.» Lisagem ometi korrektiiv: ta on kümme raamatut (kui arvestada ka uut, loodetavasti juubeliks ilmuvat miniatuurikogu) avaldanud lugeja.

Juba üle veerandsaja aasta — 1948. a. alates on luulehuvilistel kontakt Kalju Kangru loomingu. Seal on kolm luuletuskogu, kaks miniatuuriraamatut, üks kogu satiirilisi värse, neli lasteraamatut, neist üks proosas — igas valdkonnas oleks tegu justkui ise autoriga ja ometi on ka midagi, mis otsad kokku sõlmib.

Oma noorpõlve sõnaharrastuse kohta ütleb kirjanik eelmainitud ankeedivasutuses ise, et need olid ajendatud vajadusest «mahutada hetkemeleolusid,

loodus- ja kujutluspilte kitsasse, korrapärasesse värsvormi». Mõned toonases ajakirjanduses ilmunud õpilastööd välja arvatud, on need väidetavasti ka autoril kaotsi läinud ja jääksid kirjutaja iga arvestades niikuinii käesolevast vaatlusest välja. Nõukogude kirjandusse tulek aga toimus praegusel juubilaril nii, nagu sageli on juhtunud just prosaistidega — seni tundmatu autor pälvib võistlusel auhinna (Kangrul oli neid koguni kaks) ja asub nüüdsest peale ka muul puhul oma töid teele läkitama. Muidugi polnud ta nendes töödes veel omaenda mõtte- ja kirjutamislaadiga poeet, vaid keskeltläbi selline nagu teisedki tollal alustanud luuletajad. Ja kuigi ta pole esimese pooltosina aasta loominguist midagi esikkogu kaante vahele kandnud, ei erista teda meist teistest (sest üks ole käesolevagi loo autor koos Kangruga

sellesama 1957. a. debütant) põhiliselt muu kui tugevam vormivalitsemine. Nii nagu sellal kombeks, kannab temagi esikkogu konstateeriv-kirjeldav optimistlik realism ja positiivne lüüri-lisus, lisaks paar satiirilist ja lastelugu, mis tegelikult langevad luuleraamatu «Mööda jalgteid» raamidest välja.

Mõnes mõttes pole «Mööda jalgteid» Kangur veel see luuletaja, kelleks ta hiljem saab, teisalt aga on juba seal tema eeldused selged (tagantjärele-tarkusena, teadagi), ainult et tollane luulestamp — ja vahest ka autori enda oskamatus — ei lasknud neil talle loo-muomases laadis välja kujuneda. Esik-kogu, osalt ka 1959. a. ilmunud «Üht-ainust rukkipead» süüdistas kriitika, mis ju pole kunagi lihtsalt ühe või teise retsensendi eriarvamus, vaid oma põhilises osas ka ajastu hoiaku peegel, elukauguses, väheses päevaprobleemide käsitlemises. Ja ometi näib tänasele lugejale, et luuletaja, just vastupidi, on maksnud liigset lõivu tookordset aega kajastavale kirjeldavale laadile. Prae-guseks on aga selge see, mida tollal oli raske ja polnud kombekski märgata. Nimelt on K. Kangru loomingus valdav romantiline põhihäälestus. See ilmneb ennekõike kujundites, nende valikus. Romantilise laadi rahutust, tungi, lii-ikumist, võitlust kajastavad loodused kõige ilmekamalt igasugused veed: ojad, jõed, sulatulvad, kastepiisad, jär-ved, mered ja vihmad, samuti loodus-nähtused: tuisk, rajuj, rahe, äike, hall ja pakane. Just kõigist neist ongi kül-lastatud Kangru kaks esimest luule-raamatut, kusjuures tema näiliselt staa-tilistes piltides on ometi romantilist hoogu ja sisemist rahutust. Tavapärase otseütlevate seisukohavõtude taustal võidi tema töödele küll ekslikult omis-tada kõrvalseisja positsiooni, ent täna-seks, kus on aktsepteerimist leidnud niihästi luuletaja kui ka kriitiku indi-viduaalsus, peaksime sellest eksiarva-musest üle olema. Liiatigi, kus ta aas-tatega on arenenud kirjeldajast mõ-tisklejaks ja meelisklejaks.

Juba teises kogus leidub ten-dentse ja märke, millest tagantjärele saab välja lugeda tulevaste muutuste algust. Kui «Mööda jalgradu» sisaldas üksnes kirjeldav-jutustavaid või lüüri-lisi pilte, siis «Ühesainsas rukkipeas» lisandub mõtisklus kirjeldusele («Hele vihm», «Vana piksevanker kergelt rap-pudes...», «Ülesõidukohal», «Mahtra männid» jm.) ja lüüri-ilesele pildile («Just nagu suitsu katuste harjul», «Teetähis», «On silmi...») ning jõuab

kohati ka omaette mõtiskluse vormini («Eks ikka sammu ahelda...», «Elu-raamat»). Selles kogus leidub ka noid kriitika poolt tagaigatsetud selgeid sei-sukohavõtte, kas autori tõelisest tah-test juhituna või lõivumaksmisena krii-tikanõudeile, jäägu tema enda otsus-tada. Kuid tavaliselt kõlavate («Üksai-nus rukkipea», «Kirurg», «Vaikiv viiul», «Kus on see laul?») kõrval tõuseb tugevamalt läbituntuna esile «Puuni-kerdaja», poem, mille puhul mitmed kriitikud märkisid, et kui autorile vöö-raste lõunapoolsete olude pelgalt sõna-deks jääv kirjeldus välja arvata, siis jäi «Puunikerdaja» varju üksnes see-tõttu, et Mart Raud ja Juhan Smuul olid oma poemid enne teda kirjuta-nud.

Näib aga, et loomingu esimese aasta-kümne jooksul selgus Kangrulle enda-legi, et senine kirjutamislaad talle eriti ei sobi. See arusaamine, millele lisan-dusid kriitika etteheited, tekitas ta tööle mõnesuguseid tõkkeid, millest aitasid üle otsingud teistes žanrides.

Lastevärssidega sarnanevaid luule-tusi oli olnud autori kahes esimeseski kogus, kuid 1963. a. nägi trükimusta tema esimene luuleraamat lastele «Konnakübar». Siin avalduvad juba Kalju Kangru kui lastekirjaniku iseloo-mulikud ja hinnatavad jooned. Kangru lasteluuletus on lühike, lõvv ja heas, korrektse vormis. Pole ime, et kõnes-olevast kogust on kaks pala leidnud viisistamist; niihästi «Luuletus» kui ka «Sajajalgne» kõlavad tihti raadios ja küllap on tuttavad neilegi lastele, kes veel kirja ei tunne. 1966 järgnes teine lasteraamat «Hajameelne tramm». Siin on luuletused eelmise raamatu omadega võrreldes muutunud veel ilmekamaks, paratamatust õpetuse-ivast hoolimata ei saa neid nimetada halvast mõttes didaktilisteks.

Samaks ajaks sai Kalju Kangru valmis hoopis teistlaadi teosega, minia-tuurikoguga «Puud, mis virvendavad lindude laulust» (1966), mida ta ala-pealkirjas nimetab ka Sigridi-raama-tuks. Ühelt poolt on see raamat täis-ikasvanuile lastest, teisalt teos, mida kooliikka jõudvad lapsed ka ise kaasa mõeldes meelsasti kuulavad. Siin on autor esmakordselt jõudnud oma na-tuurile sobivate mõtiskluse-meelisk-luste juurde. Inimese vahekord maail-mas leiduvate suurte ja väikeste väärt-ustega, endaleahmimise, pihkuhaara-mise ja teistelegi jätmise õiged vahe-korrad mitmesuguseil vanuse- ja aren-guastmeil on küllaltki tähtsad ja ilm-

selt ka Kangrut mitmeti selle üle mõtlema sundinud, ega muidu oleks sellele lühikese ajavahemiku jooksul pühendatud nii mitut pala.

Kalju Kangru mõtisklused on sotsiaalselt laadi, kujutatud inimene on ühiskonnaliige, looduse osa, ta vaeb töö ja vale vahel, õiglust ja ülekohtu. On üsna loomulik, et pärast neid järgneb ka tema täisealises luules murrang, suunamuutus ehk, täpsemalt, eneseleidmine. «Kivid ja kajakad» ilmuvad 1968. a. Selles pöörab poeet täielikult selja jutustavale laadile, mis hoolimata korrektsest vormist pole temale pärisomaks saanud. Proosamõtisklused Sigridi-raamatus valmistasid ootuspäraselt teed uueksaamisele luules, mille motoks võiks pidada lakatekstiks kasutatud luuletust «Kui hea, kui hea, et rahuloluks / ei ole suutlik inimvaim». Mõtlemine, see inimeste eesõigus ja kohustus, on peamine, mis ajendab selle kogu värse. Neis on palju sellist, millest tavaliselt ilma süvenemiseta põgusalt üle libisetatakse. Ent, nagu luuletaja ütleb, «mõtted [- - -] pesapuuks meid [- - -] endale vajavad». Mahult üsna napp, sisaldab peaaegu iga selle kogu luuletus ometi rohkem kui ühe mõtte. Ja peamine, mis neis lisaks peitub, on juurdlemise juuretis. Võidakse muidugi väita, et tänase päeva popluulegi paneb lugeja mõtlema oma sümboolite ja nende avamise üle. Ka see (esteetiline) ajude gümnaстика on omal kohal, kuid on siiski hea, kui kiirustavas ja tuleviku poole rabelevas maailmas meile meenutatakse igaveste tõdede ja väärtuste olemasolu. Seepärast on asjakohane, et luuletaja meile ütleb: «Mis läbitungimatud tagamaad / on elus varjul! / Ja mis pingutus me ei teegi, / neist rikkustest vaid seevõrd osa saab / meist igaüks, / kuivõrd neid aimah keegi.»

Jubilari järgmisel lasteraamatul «Timbu-Limbu õukond ja lumemõldrid» on küll aastaarv 1969, ent nagu näeme täielikult, on see juba 1966. a. laste- ja noorsookirjanduse võistlusel II auhinnaga kroonitud. Selle valmistamine langeb umbes samasse aega «Kivide ja kajakadega». Sedapuhku võime küll öelda, et autoril on olnud käsil hoopis eri laadi tööd. Või on «Timbu-Limbu» — lustakas muinasjuturaamat — kirjutatud lõõgastumiseks pärast «Kivide ja kajakade» mõttetööd? Teos on igatahes laste seas üpris populaarne ja leidnud tõlkimist ka teistesse keeltesse.

Oma loomingulist biograafiat jätkas Kangur lastevärsiraamatuga «Kunin-

galinna lood» ja satiirivalimikuga «Vale mees vaadis» — mõlemad 1973. a. Jällegi täiesti erinevad lood ja laulud. Kui «Kuningalinna lood» märgivad lihtsalt järjekordset tõusu Kangru lasteluules, siis «Vale mehe» puhul pole millele võrdlusjooni tõmmata, varasemates raamatutes on ta avaldanud üksnes paar satiirilist pala. Juubeliartiklis pole ruumi selle poolt- ja vastuhinnanguid vaagida, märkigem ainult, et ka Kangru satiir on mõtisklev, mitte epigrammiliselt lõõv.

Ükskõik, milliseid ekskursse Kalju Kangur satiiri, lastekirjanduse või tõlketöö valdkonda ei teeks (ta on tuntud ka kui Puškini ja Bloki vahendaja), mõtiskluste ja meeliskluste juurde jõuab ta sealt kuningalinnast ikka jälle tagasi. Nüüd on see «Päikesepaiste krobelistel kuusetüvedel», uus miniatuuri raamat. Paljud selle raamatu palad on varem perioodikas ilmunud, ka on sellesse peale väheste erandite lülitatud Sigridi-raamatu lood, kuid autor on neid tugevasti redigeerinud, muutnud sõna täpsemaks, kaunimaks, veel enam kaotanud piiri luule ja proosa vahelt. Need on kummalised lood, nood päikesepaiste omad, ent ümberjutustatuna poleks nad enam need, vaid midagi pihkupüütud liblika taolist. Siiski võib öelda, et eelmise raamatuga võrreldes on Kangru miniatuuride ainevaldkond laienenud, tema pilk on avardunud, ta ei kõnele enam üksnes lastest, ka mitte ainult autori lapsepõlvest, kuigi sedagi on nüüd raamatusse lisandunud. Sõnastuselt valitud, on see teos parimaks näiteks Kangru ande põhilaadist. Nagu autor ise ühes intervjuus on märkinud, on talle endale kõige südamelähedasem viimane, ilmselt ka kõige hilisem tsükkel «Kalduvused», isesugune balansseerimine alateadvuse piirimal, inimkarakterite avamine nende piirimaade abil ja kaudu.

Ja nüüd on Kalju Kangur pool saajandit vana. Sealjuures on tema biograafia nii napp: sündis 25. oktoobril 1925 Tartu lähisel Kuustes väikemaapidaja peres, 1944. a. lõpetas Tartus keskkooli, 1946—1954 töötas Võrus ja Tartus kultuuriosakonna inspektorina, kindlustusagentina, kassapidajana, ajalehekirjasaatjana. Sealt peale aga on ta pühendunud üksnes kirjandusele. Enam kui veerandsada aastat on ta liisanud oma jooni eesti kirjanduse üha teisenevasse pilti. Mõndagi on ta teinud nii nagu teised, mõndagi nii, nagu teatud enne teda; miniatuure ja mõttelu-

let teeb ta omamoodi. Ja neid igasugu-seid kuningalinnalugusid, keni laste-palasisid samuti. Sest mitte kõik lastele kirjutavad autorid ei suuda meil veel lapses ennekõike inimest näha, Kalju Kangur aga suudab. Ta on oma loo-

mingu kõrgperioodis, vastne värsiraa-matki käsikirjas valmis, ja romaan kavatsusel, ja kes teab, mida veel. Viiekümneaastasel mehel on täisjõud ja küps aru. Soovida tuleb ainult veel õnne. Olgu siis nii. **V. Villandi**

GEORG MERI 75

Tunnustatud tõlkija ja kogu Nõuko-gudemaa üks tuntumaid šekspirolooge Georg-Peeter Meri sai 7. oktoobril seitsmekümne viieseks. Juubilar on sündinud endises Peterburi kuberman-gus Novaja-Ladoga kreisis Koltšanov-ka külas sepa pojana, õppinud aastail 1909—1917 Tallinna Peetri reaalkoolis, 1920—1923 Tartu ülikooli filosoofiatea-duskonnas ja 1931—1933 Pariisi ülikooli õigusteaduskonnas ning École des Sciences Politiques'is. Algul töötas G. Meri ETA-s (1918—1920 ja 1922—1926) ja oli välisministeeriumi ametnik. Aastail 1945—1946 oli G. Meri RK «Ilu-kirjanduse ja Kunsti» toimetaja, olles peatoimetaja A. Jakobsoni abiliseks välistõlgete alal. Aastast 1947 on ta va-bakutseline kirjandusteadlane ja tõlki-ja.

Georg Meri on kirjutanud ees- või jä-relsõnad mitmetele sõjajärgseil aastail ilmunud Balzaci, Dickensi, Cronini, Shakespeare'i, Schilleri ja Zola teoste-le. Tema vahendusel on ilmunud eesti keeles A. Cronini «Tsitadell» (1948), V. Panova «Kružilihha» (1948), välis-maa kirjanike koguteos «Kapitali kan-na all» (1951), filosoofia ja esteetika alastest teostest N. A. Dobroljubovi «Valitud filosoofilised teosed» (1948, 1957), A. I. Herzeni «Valitud artiklid ja kirjad» I, II (1949, 1950) ning N. A. Tšernõševski «Valitud teosed» I (1952).

Alates noorusaastaist on Georg Mere üheks meeliskirjanikuks olnud William Shakespeare. Kirjastuses töötades redi-geeris ta põhjalikult või tõlkis osaliselt uuesti M. Jürna ja A. Orase Shakes-peare'i-vahendusi. Juba siis tekkis G. Merel mõte, et meil oleks tarvis välja anda kogu inglise klassiku loo-ming. Saanud oma idee toetust kir-

jastuse juhtivalt töötajalt, asus G. Meri selle suurväljaande jaoks ette-valmistusi tegema, süvenedes Shakes-peare'i loomingusse, Shakespeare'i tekstoloogiasse, ilukirjandusliku teksti tõlketooriasse. G. Mere aastakümneid kestnud põhjaliku ja rohkesti vaeva-nõudva töö tulemusena sai teoks gran-dioosne kultuurisündmus — aastail 1959—1975 ilmusid eesti keeles William Shakespeare'i «Kogutud teosed» seits-mes köites. Shakespeare'i 37 näiden-dist tõlkis G. Meri ise 32, ülejäänud eestindasid J. Kross ja R. Sepp, poe-mid ja sonetid tõlkis H. Rajamets. «Ko-gutud teoste» jaoks kirjutas G. Meri ulatuslikud ees- ja järelsõnad ning kommentaarid, mis nii oma põhjalikku-se ja sisukuse poolest kui ka mahult (peaaegu 1000 lehekülge) vääriksid teaduslikku kraadi.

G. Meri on olnud oodatud lektor paljudel Shakespeare'i-alastel ja tõlke-teoreetilistel konverentsidel niihästi Nõukogude Liidus kui ka Saksa DV-s. Nii oli temalt Moskvas põhiettekanne NSVL Kirjanike Liidu tõlkijate sekt-siooni konverentsil 1964. aastal. G. Mere artikleid ja uurimusi on ilmu-nud mitmetes erialastes kogumikes («Шекспировский сборник», «Мастер-ство перевода») ja ajakirjanduses. Ta on Inglismaal asuva ühingu «The International Shakespeare Association» asutajaliige, mitme USA, SDV ja SFV Shakespeare'i ühingu liige.

Viimasel ajal on juubilar tegelnud ka võrdleva kirjandusteaduse problee-midega. Valmimas on ulatuslik uuri-mus NSVL TA Maailmakirjanduse Instituudile, kavandatud on mitmeid uusi teoreetilisi töid.

E. Teder

AUGUST MÄLK 75

4. oktoobril sai seitsmekümne viieseks proosa- ja näitekirjanik August Mälk, kes meie 30-ndate aastate kirjameeste hulgas oli üks maailmelisemaid ja loe-tavamaid. Sünnilt läänesaarlane, tõi ta eesti kirjandusse tollal küllaltki uudse ainevaldkonna — rannarahva elu. Seda

elu tundis ta hästi, millest ka ranna-küla ja randlaste lugemakõitev kaju-tamine.

A. Mälgu kirjanikutöös võib eraldada kolme perioodi. Esimene hõlmab aastad 1926—1931. See oli veel õpingute ja kat-setuste aeg, mida iseloomustas psühho-

loogitsev laad ja välise põnevuse taotlus. Nimetagem romaane «Onnepagulane» (1928), «Hukumine» (1928) ja «Läbi öö» (1929) või jutustusi pidalitöbistest, mis võimaldas kirjutada tolleaegsel moeteemal «erandlik saatus». Kõik need on üsna literatuursed ning annavad tunnistust lugemismõtutustest ja käsitluslaadi otsingutest.

Aastad 1932—1942 on A. Mälgu loomingu kõrgperiood. Nendel aastatel loobus ta kirjanduslike moevoolude jälgendamisest, leidis oma teema ja oma käsitlusviisi. Randlased ja meri — nende juurde pöördub ta ikka ja jälle tagasi. A. Mälgu kõige kunstiküpsim looming sisaldub novellikogudes «Rannajutud» (1936) ja «Mere tuules» (1938). Siin on viimistletud kompositsioon, tugev psühholoogiline ja süzeeline pinge, oskuslik sõnavalik. Rannaromaanides «Öitsev meri» (1935), «Taeva palge all» (1937) ja «Hea sadam» (1942) seda kunstilist tihedust pole. Sellegipoolest on A. Mälk kirjutanud need sügava kaasaelamisega, olles ise kohati nagu üks tegelastest, kes jutustab elust tuulises ja kivises rannakülas, väliselt karmidest, kuid soojasüdameelistest randlastest. Realistlikult kujutatud rannarahva elu on A. Mälgu loomingu püsiva väärtusega osa.

Teistel 30-ndatel aastatel kirjutatud teostel seda kaalu pole. Romaan «Kivine pesa» (1932) on üleminekuromaan, milles sünged, naturalistlikud pildid on ühendatud romantilise kujutamisi viisi-

ga. Ajalooliste romaanide «Surnud majad» (1934) ja «Läänemere isandad» (1936) aluseks on kodanlik ajalookontseptsioon, konstrueerituks jääb põlevkiviromaan «Kivid tules» (1939). 30-ndatel aastatel kirjutas A. Mälk ka mitmed näidendid. Edukaimad neist olid «Vaese mehe ututall» (1932) ja «Neitsid lampidega» (1933), ilmekate tüüpide ja rahvapärase dialoogiga komöödiad, ning rannaainestikuline näidend «Mees merelt» (1935).

Praegu elab A. Mälk Rootsis, kus 1972. aastani töötas Stokholmi Kuningliku Draamateatri raamatukoguhoidjana. Emigratsiooniaastad on ühtlasi A. Mälgu loomingu kolmas periood. Tema on ilmunud romaane: «Päike küla kohal» (1957), «Toomas Tamm» (1959), «Kevadine maa» (1963); jutustustekogusid: «Jumala tuules» (1949), «Jumalaga, meri!» (1967) jm. Seda loomingu iseloomustab kaldumine religioossusse ja süvenev pessimism. Aineks on põgenemine kodumaalt, pagulaselu, rootslaste elu tänapäeval. Seegi iseloomustab A. Mälgu maailmavaatelist otsingute vastuolulisust. 1920-ndail aastail tundis ta end ühte pahempoolse «Aktisiooniga»; järgmise kümnendi ajalookontseptsioon viis ta 1940-ndail aastail okupatsioonivõimu ja selle käsilaste toetamiseni mõnes teoses. Hiljem on ta ses suhtes mitmeti kainenunud. Novellikogus «Jumalaga, meri!» pöördub A. Mälk tagasi rannateema juurde. See on tema pärisosa. **M. Kustavus**

SURI JÄNIS SUDRABKALNS

4. septembril suri Riias 82. eluaastal Läti NSV rahvakirjanik, Läti NSV TA akadeemik Jānis Sudrabkalns. Kirjandusse oli ta tulnud 1920. aastal luulekoguga «Tiivuline armaada», mis oma humanistliku ideestiku ja rahutukoolise rütmikäsitlusega kohe äratas luulesõprade tähelepanu. Järgnesid satiirilised luuleraamatud «Trubaduur ja eesel» (1921) ja «Džentelmen sirelifrakis» (1924) ning kogud «Muundumised» (1924) ja «Elektripirn tuules» (1931). Kogu-kogult muutus üha teravamaks autori ühiskonnakriitiline hoiak.

INDEX LIBRORUM

Keskmistviisi on juurde tulnud uusi uurimusi ajaloo filosoofia, materialistliku ajalookäsitluse, samuti üldise historioograafia valdkondades. Märgitagu neist olulisemat. «Sündinud asjade

Suure Isamaasõja ajal ilmusid tollal peamiselt Moskvas elanud kirjaniku sulest võitlusele innustavad värsikogud «Lõokesed kutsuvad võitlusse» (1942) ja «Teemcon» (1944). Tema luuleraamatuid on ka premeeritud. «Veel üks kevad» (1964) eest sai J. Sudrabkalns Läti NSV riikliku preemia. Ta oli suur eesti kirjanduse sõber — nii ongi tema sulest pärit kirjutised A. H. Tammsaare, J. Barbaruse, A. Kitzbergi jt. kohta.

(res gestae) tunnetamise ja kirjeldamise puhtfilosoofilis-metodoloogilisi probleeme vaatlevad oma lehekülgedel säärased teosed nagu filosoofiadoktor Lev Skvortsovi «Objektiivse ja subjektiivse dialektika ajaloo filosoofias» (Zna-

RINGVAADE

nije), S. Saiko «Empiirilise ja teoreetilise dialektika ajaloolises tunnetuses» (*Nauka*, Alma-Ata), artiklikogumik «Seaduse ja seaduspärasuste probleem ühiskonnaõpetuses» (toim. G. Karavajev; Leningradi ülikool), aga ka artikli- raamat «Matemaatilised meetodid uurimustes sotsiaal- ja majandusajaloo alal» (vast. toim. I. Kovaltšenko; *Nauka*). Ajalookäsituses kehtvat ideoloogilist võitlust peegeldavad mitmes vaatenur- gast nii või teisiti mõned *Znanije* bro- šüürid, nagu näiteks B. Maruškini «Ajalooteadus ja kaasajane ideoloogiline võitlus», NSVL TA kirjavahetaja- liikme Timur Timofejevi «Ajaloolise optimismi filosoofia (Antiproletaarse doktriinide kriitikat)» jmt. Suurt huvi pakuvad mitte üksnes kut- selistele ajaloolastele mõeldud teo- sed, nagu sissevaade «Nõukogude aja- looteaduse arenemine. 1970—1974» (vast. toim. J. Žukov), historiograafi- line aastaraamat (1973) «Ajalugu ja ajaloolased» (vast. toim. M. Netškina; mõlemad *Nauka*). Lisatagu siia veel esimene köide Jawaharlal Nehru suur- teostest «Vaade maailma ajaloole. Kir- jad tütrele vanglast...» (*Progress*), mis vene keeles ilmub kokku kolmes köites, siis artiklikogumik «Vana maailma ja keskaja ajaloo küsimusi» (toim. F. Netšai; Valgevene ülikool, Minsk), edasi V. Nikiforovi uurimus «Ida ja ülemaa- lilmne ajalugu», samuti artikliraamat «Välis-Ida maade kaasaegne historiograafia. Traditsiooniliste instituutide roll Ida rahvaste ajaloolises arenemi- ses» (vast. toim. L. Polonskaja; mõle- mad *Nauka*) — ning kujutus «igavast ajaloo- st» hakkab kaduma. Selle heaks tunnistajaks võiks olla koguni Shripad Amrit Dange (1899), India nimeka kommunisti raamat «India ürgkommu- nismist orjandusliku korra lagunemi- seni» (*Nauka*), algupäraselt «India from Primitive Communism to Slavery».

Edasi tuleks tutvustada neid uusi teoseid, mis hõlmavad materialistliku ajalookäsituse programmilisi tee- masteid. Kõigepealt õppevahend üliõpi- lastele ja aspirantidele — «Kaasaegsete kodanlike vaadete kriitika ajaloolise materialismi kursuses» (vast. toim. G. Ašin; *Võššaja Škola*). Siis «sotsioloogi- lise selle kõige tihedam tühenduses: ühismonograafia «Sotsiaalse uurimise protsess» (*Progress*), mis tõlgitud saksa keelest ja mille alapealkirjaks «Mark- sistlik-leninlike sotsiaalsete uurimiste metodoloogia, metodika ja organisat- siooni küsimusi»; S. Mihhailovi teos «Empiiriline sotsioloogiline uurimine»

(samuti *Progress*), mis tõlgitud bulgaa- ria keelest ja ilmutatud uues seerias «Ühiskonnateadused välismaal»; filo- soofiadoktor prof. Aleksandr Uledovi (1920) raamat «Sotsioloogilised seadused» (*Mõsl*); ühisraamat «Sotsiaalse prognoo- simise metodoloogilisi probleeme» (toim. A. Kazakov; Leningradi ülikool). Revolutsiooni käsitlustest võib mainida järgmisi uurimusi: G. Vodolazovi «Dia- lektika ja revolutsioon. Sotsiaalse revolutsiooni metodoloogilisi probleeme», loenguraamat «Maailma revolutsiooni- protsessi teooria» (toim. A. Kovalšov ja M. Muhtassipov), ühisraamat «Lenini sotsialistliku revolutsiooni teooria kom- munismivastaste võltsingute kriitika» (vast. toim. V. Borzunov) — kõik kir- jastanud Moskva ülikool. Tänapäeva lõhestunud maailma aktuaalsed proble- emid on kõne all väga rohketes teos- tes. Nimetatagu neist valikuliselt järg- misi: V. Šaronovi «Klassi psühholoogia. Uurimismetodoloogia probleeme» (Le- ningradi ülikool), artiklikogumik «Kodanlik riik ja ideoloogiline võitlus» (vast. toim. M. Mitin; *Eesti Raamat*), mis avaldati Tallinnas vene keeles, peegeldamaks vastavat üleliidulist kon- verentsi, kollektiivsed monograafilised uurimused «Ühiskonna poliitiline orga- nismatsioon ja juhtimine sotsialismi ajal» (M. Lebedev jt.; *Mõsl*), «Poliitika ja ühiskond. Arenenud sotsialismi sotsia- alpoliitilisi probleeme» (Toim. A. Be- lõhh ja L. Krivušin; Leningradi üli- kool), «Arenenud sotsialistlik ühiskond: olemus, küpsuse kriteeriumid, revisio- nistlike kontseptsioonide kriitika» (G. Glezerman jt.; *Mõsl*) ja «Marksistlik- leninlik õpetus sotsialismist ja kaasaeg» (*Politizdat*), R. Kossolapovi «Sotsialism: teooria küsimusist» (*Mõsl*). Viimaks viidatagu mõnede TTR-käsitlustele, mille rohkus tohiks siis asja aktuaal- sustki ilmutada; siingi vaid valik: arti- klikogumik «Teaduslik-tehnilise revolutsiooni ideoloogilisi probleeme» (koost. ja toim. N. Tšitšerin; *Nauka*), ühisraamat «Teaduslik-tehniline revolutsioon ning sotsialismi eelised» (V. Lebedev jt.), artiklikogumik «Ühis- konna arenemise filosoofilisi probleeme. Teaduslik-tehniline revolutsioon ning moraal» (vast. toim. A. Hartšev; mõle- mad *Mõsl*). Ajakirja «Voprossõ Filo- sofii» peatoimetaja filosoofiadoktor professor Ivan Frolov avaldas *Politiz- dat*'i popseerias «Mille kallal töötavad, mille üle vaidlevad filosoofid» uurimuse «Teaduse progress ja inimese tu- levik».

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja asetäitja), P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. IX 1975. Trükkimisele antud 6. X 1975. Trükiaryv 18 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspoognaid 14,1. MB-08551. Tellimise nr. 2744. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a. «Looming» nr. 10, oktoober 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.

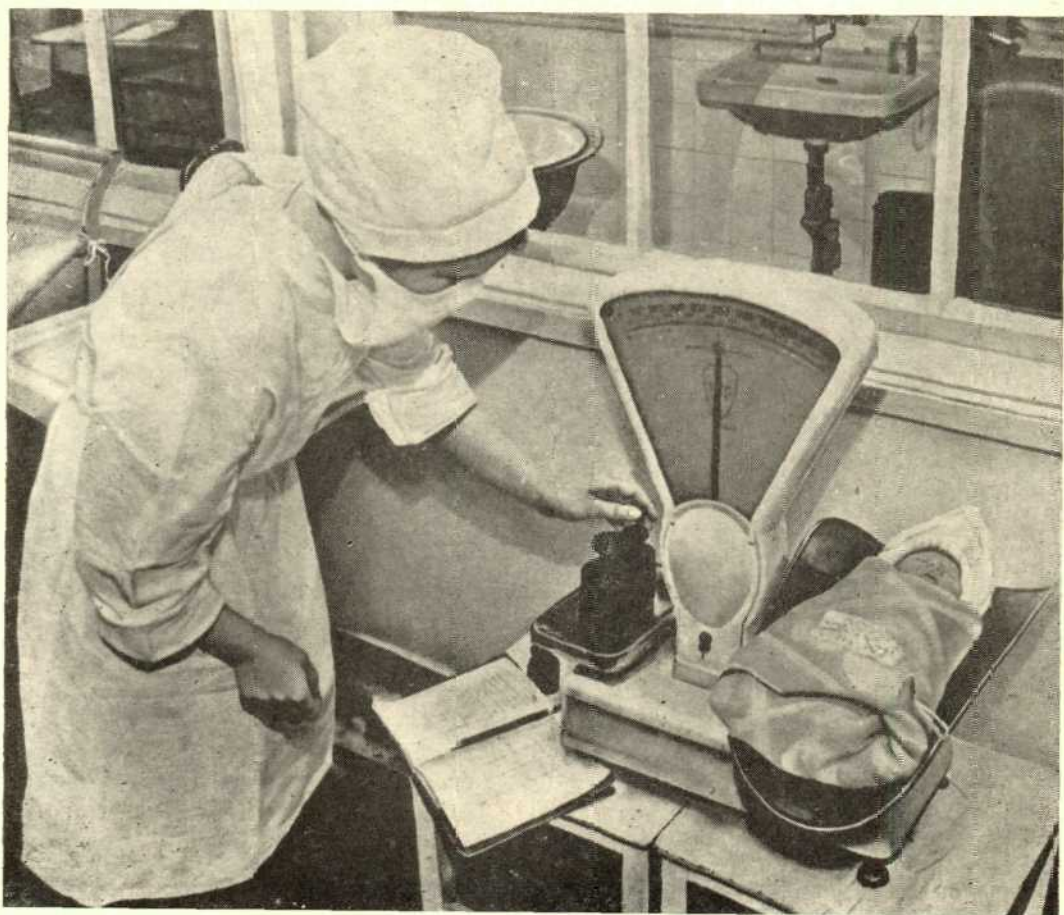
Орган Союза писателей ЭССР

«Лooming» («Творчество») № 10, октябрь 1975.

Адрес редакции: 200001, Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 413-65, 407-80, 407-81. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1587 K. KANGUR
Kalendrisonetid
- 1594 J. KROSS
Kolme katku vahel III
- 1665 A. SUUMAN
Katkend I—V
- 1671 O. KRUIIS
Pühajärve sõja liigne ohver
- 1677 M. NURME
Luuletusi
- 1680 A. RAUD
Mustrihaak
- 1683 O. RAUN
Nii nagu Juudas Iskariot...
Perekonnaalbum
- 1685 V. BEEKMAN
All põhjas
- 1707 A. KALADZE
Optimistlikud eeleegiad
- 1710 A. PORK
Narratiiviprobleem ja ajalooteadus
- 1725 M. REINOLD
Oskar Urgarti realismikäsituse evolutsioon
- 1735 A. SOKOLOV
«Oh armas kant!»
- 1744 A. KAALEP
Kuningas Claudiuse monoloog
- 1746 R. KRUSTEN
Inimlikku ja igikestvat «Taevakivis»
- 1748 M. LAURISTIN
Theatrum M. Undi
- 1751 V. KRIMM
Meetodi võimalused ei ole piiratud
- 1755 RINGVAADE
- Esikaane siseküljel:
A. KESKKÜLA. Valgus ehitusel (Öli)
- Tagakaane siseküljel:
T. VIRVE. Naine lapsega (Öli)
- Kleebistel:
I. MALIN. Väike teatripilt (Evald Aavik) (Öli)
I. MALIN. Jaan Toominga portree (Öli)

TÕNU VIRVE

Naine lapsega (Õli) 1975

50 KOP.

78 174